

Frazeologija, učenje i poučavanje

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2019**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:073111>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

slavo vraz 2018.

FRAZEOLOGIJA, UČENJE I POUČAVANJE

ZBORNİK RADOVA

s Međunarodne znanstvene konferencije *Slavofraz*

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

Rijeka, 2019.

SLAVOFRAZ 2018.: Frazeologija, učenje i poučavanje

Zbornik radova

SLAVOFRAZ 2018.: Frazeologija, učenje i poučavanje

Frazeologija, učenje i poučavanje

Zbornik radova s Međunarodne znanstvene konferencije održane od 19. do 21. travnja 2018. godine u Rijeci

ISBN 978-953-7975-86-9

Izdavač: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
Sveučilišna avenija 4, Rijeka, Hrvatska

Za izdavača: Ines Srdoč-Konestra

Uredništvo: Sandra Jukić, Željka Macan, Karol Visinko,
Irena Vodopija-Krstanović, Sanja Zubčić

Urednica: Željka Macan

Izvršna urednica: Sandra Jukić

Recenzenti zbornika: Lidija Cvikić, Mária Dobříková, Ivana Filipović Petrović

Recenzenti članaka: Estela Banov, Željka Čelić, Nikola Dobrić, Branka Drljača Margić, Melanija Fabčić, Ivo Fabijanić, Ina Ferbežar, Marina Jajić Novogradec, Elizabeta Jenko, Tihana Kraš, Pavel Krejči, Maslina Ljubičić, Mihaela Matešić, Milica Mihaljević, Bruno Nahod, Davor Nikolić, Kristian Novak, Jasna Novak Milić, Marija Omazić, Neda Pintarić, Marina Radčenko, Ermina Ramadanović, Dubravka Sesar, Marko Stabej, Aneta Stojić, Oksana Timko Đitko, Vasil Tocinovski, Tamara Turza-Bogdan, Karol Visinko, Vladimir Wakounig, Andrejka Žejn, Andreja Žele

Jezična redakcija: autorska

Likovno rješenje naslovnice: Luka Medak

UDK: Aleksandra Moslavac, Filozofski fakultet u Rijeci

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Odsjek za kroatistiku
Sveučilišna avenija 4, 51 000 Rijeka

Priprema za tisak: Tempora, Rijeka

Tisak: Studiograf, Rijeka

Naklada: 200 primjeraka

Žiro-račun: IBAN: HR9123600001101536455, Filozofski fakultet u Rijeci,
s naznakom „Slavofraz 2018.“

Održavanje skupa i objavljivanje zbornika radova financijski su pomogli:
Filozofski fakultet u Rijeci i Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci.

FRAZELOGIJA, UČENJE I POUČAVANJE

Zbornik radova s Međunarodne znanstvene konferencije *Slavofraz*
održane od 19. do 21. travnja 2018. godine u Rijeci

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Rijeka, 2019.

SLAVOFRAZ 2018.: Frazeologija, učenje i poučavanje

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice Rijeka pod brojem 140707019.

ISBN 978-953-7975-86-9

Kazalo

Željka Macan	
Uvodna riječ	7
Melita Aleksa Varga, Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt	
Towards a Croatian Paremiological Minimum/Optimum: A Work in Progress	11
Wolfgang Eismann	
Construction Grammar, Phraseology, and Language Learning	25
Željka Fink	
Hrvatski i ruski frazemi sa sastavnicom <i>barut (nopox)</i>	35
Maja Glušac, Barbara Majdenić	
Frazemi s imenskom sastavnicom s pragmatičkoga gledišta	51
Zbyněk Holub	
Regionální (popř. nářeční) frazeologie češtiny v kontextu výuky jazyka (s ohledem na nářeční situaci českého jihu)	65
Anita Hrnjak, Slavomira Ribarova	
Didaktički potencijal vizualne prezentacije frazema u poučavanju frazeologije	83
Danijela Huljenić Pugar	
Frazni glagoli u nastavi engleskoga kao stranoga jezika	101
Nelya Ivanova	
Персонификация <i>успеха и неуспеха</i> в метафорах /на материале русского, болгарского и английского языка/	115
Mateja Jemec Tomazin	
Vključevanje frazeologije v terminološke priručnike	123
Vida Jesenšek	
Frazeologija maternega/prvega in tujega jezika. S kontrastivnimi pristopi do sinergijskih učinkov v jezikovnem izobraževanju	135
Sandra Jukić	
<i>Kao u snu</i> ili Poredbeni frazemi na Instagramu	149
Linda Kirschbaum	
Prozesse der sekundären Phrasenbildung: Die Entterminologisierung der phraseologischen Termini	161
Mira Krajnc Ivič	
Frazeološke enote v horoskopih in malih oglasih – besedilnovrstni vidik	171
Erika Kržišnik	
Mesto frazeologije v pridobivanju in preverjanju znanja slovenščine kot neprvega jezika	185

Željka Macan, Tajana Rogina	
Frazeologija i emotikoni – što ih to veže i spaja?.....	197
Matej Meterc	
Vpliv starosti na poznanost pregovorov, rekov in sorodnih paremij ter na paremiološko kompetenco slovenskih govorcev.....	209
Валерий М. Мокиенко	
Славянское и неславянское в славянской фразеологии.....	223
Татьяна Недашковская	
Фраzeологизми с компонентами <i>глаз</i> и <i>сердце</i> в русской и украинской картинах мира (к проблеме адекватного перевода).....	235
Галина Петрова	
Местоименни клитики във фразеологичната структура: функционална специфика (в аспект на преподаването на български език като чужд).....	253
Heinrich Pfandl	
<i>Was macht Butter auf dem Brei, und passen Arsch und Hemd zusammen?</i> Wie russische und slowenische Phraseologismen ohne Kontext von österreichischen Studierenden verstanden werden. Ein Testbericht, Teil I.	265
Катажина Попова	
Лингвокултурологичен подход в обучението по фразеология (върху материала от полски език)	279
Ivan Rončević	
Frazemi u tradicijskim deseteračkim dvostisima u Slavoniji.....	293
Joanna Szerszunowicz	
On phraseological units performing a ludic function from a didactic perspective.....	305
Natalija Ulčnik	
Frazeologija v e-gradivih za pouk slovenščine	321
Катерина Велјановска, Биљана Мирчевска-Бошева	
Фраzeологijата во учебниците по македонски јазик за странци	335
Ivana Vidović Bolt	
Frazemi – prevoditeljski kamen spoticanja	345
Tatjana Vučajnk, Emmerich Kelih	
Z besedami na jeziku oziroma problem izbora frazemov za dvojezični Slovensko-nemški tematski slovar: osnovno in razširjeno besedišče	361

Uvodna riječ

Međunarodna je znanstvena konferencija *Slavofraz* održana od 19. do 21. travnja 2018. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci imala temu „Frazeologija, učenje i poučavanje“, i to iz posebnoga razloga. Tom je konferencijom, naime, desetu obljetnicu svoga postojanja i rada obilježila Riječka kroatistička škola, centar za učenje hrvatskoga kao drugoga, stranog i nasljednog jezika pri Odsjeku za kroatistiku na Filozofskome fakultetu u Rijeci. Radnim je dijelom obilježavanja te obljetnice postala konferencija koja, kako joj i ime govori, biva posvećena istraživanjima i promišljanjima na području slavenskih frazeologija (i frazeologije općenito) – ovoga puta, u skladu s prigodom, pristupu frazeologiji u procesu učenja i poučavanja, na svim razinama obrazovanja te u nastavi prvoga, drugog, stranog i nasljednog jezika. Na tom su području važna i teorijska istraživanja i njihova praktična primjena – od kontrastivne frazeologije i frazeografije do strategija i vježbi u didaktičkome pristupu frazeologiji kao dijelu obrazovnih ciljeva i nastavnih sadržaja.

Pozivu na sudjelovanje u konferenciji odazvalo se 49 frazeofila iz Hrvatske, Austrije, Slovenije, Makedonije, Rusije, Češke, Bugarske, Ukrajine i Poljske. Izlaganja su bila raspoređena u 11 sekcija (svaka je bila nazvana frazemom povezanim sa sadržajem u njoj zastupljenih izlaganja), a nakon svakoga je od njih održana i rasprava, zanimljiva i poticajna. Uredništvo zahvaljuje svim izlagačima i svim autorima objavljenih radova. U Rijeci su predstavljeni i zbornici s dviju prethodnih konferencija *Slavofraz* održanih u Skoplju 2017. i Grazu 2016. te je najavljen domaćin konferencije za 2019. godinu, a to je Bratislava. Svim dragim kolegama zahvaljujemo na korisnim organizacijskim savjetima i dobroj suradnji. U ovome zborniku se donosi 27 pristiglih i pozitivno ocijenjenih radova. Uredništvo želi zahvaliti na suradnji svim recenzentima članaka i recenzentima zbornika – na stručnosti, odgovornome pristupu i svim dobronamjernim napomenama. Isto tako upućuje svoju zahvalu Udruzi studenata kroatistike „Idiom“ na suradnji pri organizaciji konferencije, a njezinu članu Luki Medaku, studentu druge godine Diplomskoga studija hrvatskoga jezika i književnosti, na oblikovanju logotipa konferencije te na doprinosu vizualnom oblikovanju naslovnice zbornika. Na uspješnoj suradnji pri grafičkom oblikovanju zbornika i pripremi za tisak zahvaljujemo i gospođi Jasminki Maržić-Kazazi te tiskari Studiograf. Zahvalu za podršku pri organizaciji i provedbi konferencije te za financijsku podršku upućujemo Filozofskome fakultetu u Rijeci i njegovu Odsjeku za kroatistiku.

Željka Macan, urednica

slavo jraz

**FRAZEOLOGIJA,
UČENJE I POUČAVANJE**

Melita Aleksa Varga¹, Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt²

Towards a Croatian Paremiological Minimum/Optimum: A Work in Progress

¹ Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, maleksa@ffos.hr

² Sveučilište u Pečuhu, xpucuhu@gmail.com

UDK: 81'37:821.163.42-84
82.091-84

pregledni članak

This paper addresses the current state of research on paremiology in Croatia, highlighting the most important works published so far and outlining the future research, the goal of which is to establish the Croatian paremiological minimum or optimum. When discussing the Croatian paremiological minimum, apart from the data provided by Baur/Chlosta/Grzybek (1996) and Grzybek (1997; 1998a and 1998b) about twenty years ago, there has not been much useful information until an extensive research that started in 2014 (cf. Aleksa Varga/Matovac 2016). Therefore, this paper will provide an overview of the current research situation regarding the Croatian paremiological minimum, the possibilities of taking important steps in reaching the final goal, thus comparing them to the experience of researchers in other countries concerning the paremiological minimum/optimum.

Key words: Croatian paremiology; paremiological minimum and optimum; proverbs

1. Introduction

According to the Russian paremiologist G. L. Permjakov, "for purposes of the complete understanding of [...] any language [...] in addition to grammar, one must have mastery not only of specific word selection and phraseological locutions but of certain minimum of widely used paremiological clichés¹ as well" (Permjakov 1989: 92). This is of crucial importance due to the fact that proverbs

¹ For Permjakov, clichés are for example proverbs, proverbial expressions, popular literary quotations, etc (cf. Permjakov 1989: 93).

have often been used not only in their original form but in a considerably abbreviated and transformed manner (cf. Grzybek 1984: 352)². In order to gain cultural literacy of a given language, the speaker, either a native or a foreign language speaker, should therefore get acquainted with the most frequently used proverbial items of this language. This essay therefore provides an introduction to the issue of establishing the paremiological minimum and optimum of different languages, and outlines the situation regarding the Croatian proverbial lore, more precisely the current researches known to us.

2. The concept of paremiological minimum and optimum, first empirical results

Permjakov came up with the revolutionary idea of establishing the so-called "Russian paremiological minimum", i.e. determining the most familiar Russian proverbs, proverbial expressions, proverbial comparisons, riddles, slogans and weather signs. He was primarily interested in the lexicographical problem of getting the most frequent phraseological units into foreign language dictionaries, which would be of great importance in terms of instruction and learning of foreign languages. Including proverbs and proverbial expressions in various kinds of dictionaries would namely "help students to handle their study of the foreign language more quickly and successfully" (Permjakov 1989: 101). Aiming at the establishment of a Russian paremiological minimum, Permjakov conducted two experiments in the county of Moscow. In the course of the first experiment (1971/72), a group of 300 informants living in and near Moscow were asked to mark all the unfamiliar proverbs, proverbial expressions, comparisons, and other types of fixed phrases from a list of nearly 1500 items. During the second experiment (1974/75) another group of about 100 informants received the task to complete the second (missing) part of 538 items. The items known by 97.50% of the informants were considered by Permjakov the Russian paremiological minimum. Based on these results, Permjakov completed a small volume that contains 300 of the most well-known Russian proverbs and proverbial expressions (1986).

Following the pioneering efforts of Permjakov and Mieder's plea that "similar paremiological minima of the most frequently used paremiological units of the national languages should be established by paremiographers" (cf. Mieder 1990: 141f), other experts in paremiology have also shown interest in this topic. For instance, as a result of a demoscopic empirical research, a list of well-known Czech proverbs was compiled by Schindler (1993). Deploying Permjakov's method,

² All non-English citations were translated by the authors.

Schindler asked informants to complete proverbs beginnings with the missing part. Čermák, on the other hand, suggested an alternative approach to get a paremiological minimum of Czech by the examination of a very large corpus, so that the paremiological minimum established by him contains the first 100 most frequent proverbs in the Check National Corpus (Čermák 2003: 26–30). Attempts to establish paremiological minima or at least to determine some of the most familiar or most frequently used proverbs of a given language or culture were made, among others, in the case of German (Grzybek 1991; Chlosta/Grzybek/Roos 1994)³, Hungarian (Tóthné Litovkina 1996), Croatian (Grzybek/Škara/Heyken 1993; Aleksa Varga/Matovac 2016), American English (Haas 2008), Slovenian (Meterc 2016; 2017), Slovak (Đurčo 2004; 2015a), etc. The majority of the researchers applied Permjakov's method, the so-called partial text presentation mentioned above, asking the informants to add either the second (Grzybek 1991; Tóthné Litovkina 1996, etc.) or the first part (Đurčo 2015a; Aleksa Varga/Matovac 2016) of the listed proverbs.

However, there are also some skeptical voices regarding the idea of establishing a common paremiological minimum for a given language or culture. Mokienko, for example, states that the concept of a common paremiological minimum is not realistic. He believes that the set of proverbs known and used by speakers of a particular language is very variable. It depends on different factors as age, educational level and place of origin/living, but also on individual preferences. Therefore, it is almost impossible to determine a common paremiological minimum (Mokienko 2012: 83). Despite all concerns expressed by Mokienko, one has to agree with Mieder when he states that "proverbs continue to be effective verbal devices and culturally literate persons, both native and foreign, must have a certain paremiological minimum at their disposal in order to participate in meaningful oral and written communication" (Mieder 1993: 53).

In addition to the issue of paremiological minimum, based on Permjakov's ideas and Mieder's request, Đurčo developed the concept of a so-called "paremiological optimum". According to Đurčo, the paremiological optimum of a language consists of various specific paremiological minima – minima necessary for teaching a particular language as a mother tongue and as a foreign language, more precisely a common set of proverbs "for culturally literate and effective communication of the average educated person", etc. (Đurčo 2015b: 329). Besides, the paremiological optimum is meant to be "a correlation of the most familiar proverbs based on empirical demoscopic research with the highly frequented proverbs in the current language based on the analysis in huge corpora" (Đurčo 2015a: 186; Đurčo 2015b: 327). This

³ Due to space constraints, only few selected studies will be referred to.

definition corresponds in a way with Grzybek's assertion that there are two main lines of research for determining proverb popularity, namely "frequency oriented studies [...] based on the analysis of text sources, either written or spoken" and "familiarity oriented and knowledge oriented methods [...] based on asking persons, in one way or another" (Grzybek 2009: 215). Đurčo and Grzybek both agree on the point that it is desirable and necessary to conduct frequency and familiarity studies for one and the same proverb material. These kinds of studies could help in answering the following main research question of modern empirical paremiology: who, in a given culture, knows which proverbs in which verbal form and what does this knowledge depend on (cf. Grzybek 2009: 214)?

3. Paremiological studies on Croatian proverbs

Contemporary Croatian paremiological researches have been concentrating on different aspects of studies with the topic of Croatian proverbs. Matulina (2012) did an extensive research into proverbs in Croatian, Serbian and Bosnian print media; Aleksa Varga and Keglević (2018a; 2018b) have been engaged among others in the study of the young generation and their use of proverbs and anti-proverbs; and Aleksa Varga, Majdenić and Vodopija (2011) investigated the textbooks for the teaching of Croatian as a native language in primary schools in Croatia with the aim of describing the type of proverbs that have been brought to children in grades 1-4.

However, there is one huge reason for the lack of an extensive research considering the Croatian paremiological minimum and/or optimum, namely the non-existence of a starting point, i.e. a reliable proverb compilation upon which a questionnaire could be compiled and the list with frequently used and well-known Croatian proverbs established. Unlike the paremiological history of some other nations and languages, which already have an up-to-date or even several paremiological compilations and dictionaries of proverbs either in print (e.g. American English (Mieder/Kingsbury/Harder, 1996, and Doyle/Mieder/Shapiro, 2012), Bulgarian (Stojkova, 2007); German (Wander, 1867–1880), Hungarian (Litovkina, 2005), etc. or online form, e.g. the paremiological portal *SprichWort-Plattform*⁴ which contains the frequently used proverbs in the German corpus DeReKo and their equivalents in the Czech, German, Hungarian, Slovak and Slovene languages, and can therefore build on researches with a familiar referent basis, most of the Croatian proverbs have been documented in the collections of sayings and idioms in the 19th and 20th centuries (more precisely from 1846 to 1987). The collections examined so far are:

⁴ www.spruchwort-plattform.org, April 13, 2018.

- Bonifačić, Rožin, Nikola "Narodne drame, poslovice i zagonetke", u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Vol 27, Zagreb, 1963., str. 211-259.
- Čubelić, Tvrтко, *Narodne poslovice i zagonetke*. Zagreb: Školska knjiga, 1957.
- Daničić, Gjuro, *Poslovice*. Zagreb, 1871.
- Divjak, Milan, *Ličke poslovice. Narodna mudrost Like*. Novi sad, 1987.
- Ilić, Luka [Oriovcānin], *Poslovice*. u: *Narodni slavonski obiĉaji*. Zagreb, 1846., str. 214-252. Kekez, Josip, *Svaki je kamen da se kuća gradi. Hrvatske poslovice skupljene u naše dane po književnim i jezikoslovnim djelima nastalima od 12. do 19. Stoljeća*. Zagreb, 1986.
- Lang, Milan, „Samobor: Fraze i poslovice“, u: *Zbornik za narodni obiĉaj i obiĉaje južnih Slavena XIX., 1914.*, str. 283-306.
- Peteh, Miran, Duš, Marija, *Poslovice i zagonetke za najmlađe. Priručnik za odgajatelje u dječjim vrtićima*. Zagreb, 1987., str. 37-42.
- Skarpa, Vicko Juraj, *Hrvatske narodne poslovice*. Šibenik., 1909).
- Stojanović, Mijat, *Sbirka narodnih posloviceah, rieĉih i izrazah*. Zagreb, 1866.

The first collection of proverbs published in Croatia after 1990s (Mikić/Škara 1992: *Kontrastivni rječnik poslovice*) has a contrastive character, in which Croatian proverbs have been listed along their equivalents in English, French, German, Latin, Greek, Italian and Serbian language according to topics without further explanations and additional information regarding their meaning, stylistic markers or usage. To our knowledge, the most recently published Croatian proverb compilation has been available online, *Hrvatske narodne poslovice* (Meheš 2007) and contains not only proverbs but proverbial expressions as well, again without any additional information. Compiling a contemporary Croatian dictionary of proverbs would thus be an imperative and an important step regarding the history of Croatian paremiology.

4. Establishing the Croatian paremiological minimum/optimum

Evidently, the starting point when doing researches in Croatian paremiology is somewhat different than the starting point in some other languages. It is probably for that reason that Peter Grzybek did a preliminary research in 1996 where he took all the available compilations of proverbs from the 19th and 20th centuries, asked 16 respondents to mark the proverbs as either known or unknown (if known, they should provide variants familiar to them) and eventually made a list of obsolete and current or extant proverbs of the time. It turned out that 134 proverbs

from the 19th and 20th centuries compilations have been labelled as still in use at the time, whereas others have been marked as obsolete (cf. Grzybek 1997). This was a good starting point for conducting further researches in an attempt to establish the Croatian paremiological minimum or at least to compile a list of well-known and frequently used Croatian proverbs.

4.1. Research I: Part-text presentation in which the first part of the proverb is missing

Aleksa Varga and Matovac (2016) conducted an extensive research in 2014. Although the research had some drawbacks, it was a solid starting point regarding the contemporary Croatian paremiology. The research was conducted using the part-text presentation in which the second part of the proverbs was given, the informants had to fill out the first part of the proverb. The sample of informants was representative, including men and women with different educational background aged 14-90 from all parts of Croatia; they filled out a paper questionnaire containing 105 proverbs. The crucial part was setting up a questionnaire with 105 Croatian proverbs, since the starting point was not based on proverb dictionaries. Therefore, Aleksa Varga and Matovac relied on the researches done by Peter Grzybek (Grzybek, 1997, 1998a, 1998b) and his 134 proverbs. They added the proverbs from Meheš's (Meheš 2007) collection and their own compilation from the internet, and came to 239 proverbs. The list was then tested in three corpora, *Hrvatski nacionalni korpus*⁵ (Croatian National Corpus with 216,8 million token), *Hrvatska jezična riznica*⁶ (Corpus of the Croatian Institute for Languages with more than 100 Million token) and *hrWaC*⁷ (Webcorpus containing a database with all the webpages within the .hr domain, with more than 1.9 billion token).⁸ In these corpora, Aleksa Varga and Matovac searched for the proverbs (including their orthographic, morphological and lexical variants) and ranked them according to the frequency of their occurrence. In the end, the list got shortened to 207 proverbs. One way to shorten this new list (because it is impossible to ask the informants to fill in the missing parts of the 207 proverbs since it would take up much of their time) was to pilot-test it with 21 informants, mainly fellow linguists, from the Northern, Eastern and Western parts of Croatia. The list was placed online and the informants had three options to click at each proverb: (1) *I am familiar with the proverb*, (2) *I am not familiar with the proverb*, (3) *I am not familiar*

⁵ <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/>, August 25, 2014

⁶ <http://riznica.ihj.hr/index.hr.html>, August, 25, 2014

⁷ <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/>, August 25, 2014

⁸ All the three corpora are written language corpora. In the case of the Croatian language, there has not been a corpus of spoken language published yet, to our knowledge.

with this variant of the proverb. They also had the option to fill in the variants of the proverbs they are familiar with. Since it was a pilot test, and the informants were all highly educated, Aleksa Varga and Matovac opted for only these three options. In the end, they got a ranking and were able to shorten the list to 105 proverbs that got tested with 897 informants. The questionnaires were then statistically analyzed with SPSS for Windows, and the results were published in 2016. However, the method had some severe drawbacks, which will be discussed subsequently.

4.1.1. Insufficiencies of the method

One of the drawbacks of this research was the fact that when entering the data into SPSS, there were three options used, namely *correct*, *false* and *no information*. The discrepancies on the morphosyntactic and the orthographical level, where the meaning of the proverb was the same, were annulled and these proverbs were coded as correct. All the “wrongly” filled out proverbs, e.g. *anti-proverbs*, variations of proverbs on the lexical and syntactical level bearing a different meaning, like *Tele 2- i ovce i novce* [Ne možeš imati i ovce i novce] or *Djelo govori više od riječi* [Djela govore više od riječi], were collected into a separate subcorpus left for further analyses. The second drawback was the lack of empirical data concerning the frequency of occurring of proverbs and their variants in oral speech, as the researches in the case of Croatian proverbial lore had to rely only on the written corpora and the internet.

One of the plausible solutions for the first problem described above would be to apply the method developed by Chlostá and Grzybek (cf. Chlostá/Grzybek 2005 and 2015, and Grzybek 2012) and to recode the data from the 2014 questionnaire building up a hierarchic model and noting the zero- and other proverbs variants with a help of a 4-code system. The first digit is for the zero modification, a proverb is completed in the “expected” form (= ‘zero variant’). The second digit stands actually for the first degree modifications; they include e.g., the omission of single words which are not crucial to the proverb’s semantics, orthographic or morphological variants; also, lexical or syntactic variations are included here, as long as the modification does not result in a second degree variation. The third digit are the second degree modifications, or shortening or prolonging of the zero variant, lexical variations other than lexical synonymity, etc, whereas the fourth digit stands for second degree modifications: in some cases, we may be concerned here with a different or “new” proverb; in other cases, the concern may be with nonsense answers or other modifications (Grzybek 2012: 149–150). This way, one would get an actual data originating from the respondents and not only from the written corpora and the internet. Through the questionnaire, we would get information as to the proverb variants used in different regions of Croatia, which would make a basis for planning other researches in this direction.

4.2. Research II: Part-text presentation in which the second part of the proverb is missing

As Chlosta and Grzybek (2015) already stated, there are significant differences in the questionnaires when the first part of the proverb is already given and the second part of the proverb is missing. Due to the linearity of our languages, it can be presupposed that the first part of the proverb will trigger more correct answers than the part-text presentation where the first part is missing (see also Čermák 2003: 15 and Čermák 2014: 205). This research is planned to be conducted in 2018 by Aleksa Varga and Keglević with approximately 900 respondents aged 14-90, from possibly all parts of Croatia. One preliminary pilot study concerning German proverbs was already conducted by Aleksa Varga and Keglević in 2018 with German language students⁹. The test and control groups had the similar background, level of education and the similar level of German language knowledge, since they were not native speakers. The study showed significantly different results, the percentage of the correctly fulfilled proverbs was significantly higher in the questionnaire using the part-text presentation with the first half given than in the questionnaire where the first part was missing. This could be a clear indication of the above-mentioned theory and an imperative to conduct this second research in the near future, as well as to compare the results of both methods.

5. Methodological and conceptional questions

The first question that arises at this point is whether the two above-mentioned researches will provide sufficient information to make the first step in determining the Croatian paremiological minimum/optimum. Regarding the special situation, the lack of data and the results from the two questionnaires, which would be the ultimate line regarding the percentage of the correctly fulfilled proverbs, when trying to determine which proverbs belong to the paremiological minimum? Permajkov has set the limit for the common knowledge at 97.5 % (cf. Grzybek 1984); Grzybek by 95 % (Grzybek 1991); Tótné Litovkina by 90 % (Tóthné Litovkina 1996). In these cases, only those proverbs were included in the final list of the paremiological minimum, which met the given criteria, ranging from 77 proverbs for German (cf. Grzybek 1991) and 157 proverbs for the Hungarian (cf. Tóthné Litovkina 1996). Čermak on the other hand listed the first 100 proverbs ranked according to their frequency in the Czech corpus instead of choosing the

⁹ The study was conducted on the Faculty of Humanities and Social Sciences in Osijek, with undergraduate students of German studies in April 2018. There were 89 students included in the research. The first study that included undergraduate students on the same Faculty was conducted in 2017, with 92 informants.

percentage limit. It is therefore a question whether we should in the case of Croatian paremiology work with percentages or the number of proverbs. According to the first study with the part-text presentation, where the second part of the proverb was given, only 13 proverbs met the criteria of the common knowledge higher than 90 %, 16 proverbs have the common knowledge percentage from 80 to 90 % (Aleksa Varga/Matovac 2016: 15). Since the proverbs from the questionnaires were chosen upon the corpus analysis, and the informants belonged to several groups of people, can we talk about establishing paremiological minima or rather refer to establishing the Croatian paremiological optimum? Đurčo (2015a: 191) namely proposed following steps in determining the paremiological optimum of a language:

1. Analysis of the lexicographic registration of proverbs in older and current dictionaries.
2. Determination of the core set of proverbs and their basic forms through the reduction of the paremiological material by the expert knowledge of linguists, lexicographers, paremiologists and ethnologists.
3. Analysis of the knowledge and familiarity of the selected proverbs and their variants by respondents through an online questionnaire.
4. Analysis of the occurrence of the preferred proverbs from questionnaires and their variants in huge corpora.
5. The comparison and correlation of the most familiar proverbs with the most frequent proverbs in corpora.

In the case of Croatian language, the first two and the fourth steps have already been fulfilled. For the third step, we used a questionnaire with the part-text presentation, instead of the full text presentation (cf. Meterc 2016: 321), where respondents would choose one of the five options: 1. *I know the proverbs and I use it*, 2. *I know it but I do not use it*, 3. *I do not know it, but I understand it*, 4. *I do not know it and I do not understand it*, 5. the possibility of adding a variant form. By comparing the two methods (the part-text presentation where the second part was given and the one where the first part will be given in the course of the ongoing research), we will get important statistical data concerning the familiarity and the usage of Croatian proverbs. The main question at this point is would it be enough and are we going to get reliable, up-to-date data, showing the dynamic side of the language use?

6. Conclusion

There are several steps that have already been taken regarding the Croatian paremiological minimum/optimum. Since each single research method has both strong and weak points, we decided to combine different methods in order to obtain more extensive and detailed results. In this regard, we fully agree with Haas' (2008: 335) claim that "different research methods can cast the same topic in a different light. There is no one 'right' research method any more than there is one 'right' informant or research sample; the merits of diversity extend also to research methodologies. [...] Each type of approach offers unique insights. [...] No doubt many different methods will have to be employed together to answer these questions."

By conducting further researches and analyzing the surveys in near future, it is our great hope that we will be able to provide statistically reliable, contemporary data and establish the Croatian paremiological minimum/optimum. The next step would be to build a dictionary of proverbs listing the most well-known and frequently used proverbs of the modern Croatian language.

References

- Aleksa Varga, Melita, Matovac, Darko, „Kroatische Sprichwörter im Test“, *Proverbium* 33, 2016., str. 1–28.
- Aleksa Varga, Melita, Keglević, Ana, „Djelo govori više od riječi“: Antiposlovice u jeziku mladih“ (prihvaćeno za objavljivanje), 2018a.
- Aleksa Varga, Melita, Keglević, Ana, „Kroatische und deutsche Sprichwörter in der Sprache der Jugendlichen“, *Proverbium* 35, 2018b., str. 343–360.
- Aleksa Varga, Melita, Majdenić, Valentina, Vodopija, Irena, „Croatian proverbs in use. In: Soares, Rui, J., Lauhakangas, Outi (eds.) *ICPo4 Proceedings*, Tavira: AIP-IAP“, 2011., str. 3–13.
- Baur, Rupprecht S., Chlosta, Christoph, Grzybek, Peter, „Das Projekt „Sprichwörter-Minima im Deutschen und Kroatischen“: What is worth doing – do it well!“, *Muttersprache* 2, 1996., str. 162–179.
- Chlosta, Christoph, Grzybek, Peter, „Varianten und Variationen anglo-amerikanischer Sprichwörter: Dokumentation einer empirischen Untersuchung“, *ELI_se. Essener linguistische Skripte_elektronisch* 5/2, 2005., str. 63–145.
- Chlosta, Christoph, Grzybek, Peter, „Zum Teufel mit dem ...: Anfang und Ende in der experimentellen Parömiologie“, u: Grandl, Christian, J. McKenna, Kevin (ur.), *Bis dat, qui cito dat. Gegengabe in Paremiology, Folklore, Language, and Literature. Honoring Wolfgang Mieder on His Seventieth Birthday*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015., str. 109–120.

- Chlosta, Christoph, Grzybek, Peter, Roos, Undine, „Wer kennt heute noch den Simrock? Ergebnisse einer empirischen Untersuchung zur Bekanntheit deutscher Sprichwörter in traditionellen Sammlungen“, u: Chlosta, Christoph, Grzybek, Peter, Piirainen, Elisabeth (ur.): *Sprachbilder zwischen Theorie und Praxis*. Bochum: Universitätsverlag Dr.N. Brockmeyer, 1994., str. 31–60.
- Čermák, František, „Paremiological Minimum of Czech: The Corpus Evidence“, u: Burger, Harald, Häcki Buhofer, Annelies, Gréciano, Gertrud (ur.): *Flut von Texten - Vielfalt der Kulturen. Ascona 2001 zur Methodologie und Kulturspezifität der Phraseologie*. Schneider Verlag Hohengehren, 2003., str.15–31.
- Čermák, František, *Proverbs: Their Lexical and Semantic Features*. Burlington: The University of Vermont, 2014.
- Doyle, Charles Clay, Mieder, Wolfgang, Shapiro, Fred R (ur.) *The Dictionary of Modern Proverbs*. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 2012.
- Đurčo, Peter, „Slovak Proverbial Minimum: The Empirical Evidence“, u: Földes, Csaba (ur.) *Res humanae proverbiorum et sententiarum. Ad honorem Wolfgangi Mieder*. Tübingen: Gunter Narr, 2004., str. 59–69.
- Đurčo, Peter, „Empirical Research and Paremiological Minimum“, u:Hrisztova-Gotthardt, Hrisztalina, Aleksa Varga, Melita (ur.): *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*. Berlin / Warsaw: De Gruyter Open, 2015a, str. 183–205.
- Đurčo, Peter, „The Concepts of Paremiological Minimum and Paremiological Optimum“, u: Soares, Rui J.B., Lauhakangas, Outi (ur.): *Proceedings of the Eighth Interdisciplinary Colloquium on Proverbs*. Tavira: IAP, 2015b., str. 326–339.
- Grzybek, Peter, „How to do things with some proverbs. Zur Frage eines parömisches Minimums“, u: Grzybek, Peter, Eismann, Wolfgang (ur.): *Semiotische Studien zum Sprichwort. Simple Forms Reconsidered I*. Special Issue of Kodikas Code – Ars Semeiotica. An International Journal of Semiotics 7 (3-40). Tübingen: Narr, 1984., str. 351–358.
- Grzybek, Péter, „Sinkendes Kulturgut? Eine empirische Pilotstudie zur Bekanntheit deutscher Sprichwörter“, u: *Wirkendes Wort. Deutsche Sprache und Literatur in Forschung und Lehre* 41/II, 1991., str. 239–264.
- Grzybek, Peter, „Remarks on Obsolescence and Familiarity with traditional Croatian Proverbs III: Mijat Stojanovic's "Sbirka narodnih posloviceh, riecih i izrazah" (1866), *Narodna umjetnost* 34, 1997., str. 201–223.
- Grzybek, Peter, „Anmerkungen zur Obsoletheit und Bekanntheit traditioneller kroatischer Sprichwörter II: Die "Hrvatske narodne poslovice" von Vicko Juraj Skarpa (1909), *Suvremena lingvistika* 41/42, 1998a, str. 183–198.
- Grzybek, Peter, „Explorative Untersuchungen zur Wort- und Satzlänge kroatischer Sprichwörter. (Am Beispiel der "Poslovice" von Gjuro Danicic) [1871]“, u: *K 70-letju Vladimira Nikolaevia Toporova*, Moskva: Indrik, 1998b, str. 447–465.

- Grzybek, Peter, „The Popularity of Proverbs. A Case Study of the Frequency-Familiarity Relation for German” u: Soares, Rui J.B., Lauhakangas, Outi (ur.): *Proceedings of the Second Interdisciplinary Colloquium on Proverbs*. Tavira: IAP, 2009., str. 214–229.
- Grzybek, Peter, „Proverb Variants and Variations: A New Old Problem?”, u: Lauhakangas, Outi, Soares, Rui J.B. (ur.): *Proceedings of the Fifth Interdisciplinary Colloquium on Proverbs*. Tavira: IAP, 2012., str. 136–152.
- Grzybek, Peter, Škara, Danica, Heyken, Zdenka, „Der Weisheit der Gasse auf der Spur. – Eine empirische Pilotstudie zur Bekanntheit kroatischer Sprichwörter.”, *Zeitschrift für Balkanologie* 29/2, 1993., str. 85–98.
- Haas, Heather A., „Proverb Familiarity in the United States: Cross-Regional Comparisons of the Paremiological Minimum”. *Journal of American Folklore* 121/481, 2008., str. 319–347.
- Litovkina, Anna T., *Magyar közmondástár*. Budapest: Tinta Kiadó, 2005.
- Matulina, Željka, „Die Verwendung von Sprichwörtern in kroatischen, bosnischen, serbischen und deutschen Printmedien”, u: Steyer, Kathrin (ur.): *Sprichwörter multilingul*. Tübingen: Narr Verlag, 2012., str. 227–258.
- Meheš, Mario, *Hrvatske narodne poslovice*. http://os-veliko-trgovisce.skole.hr/upload/os-veliko-trgovisce/images/static3/919/attachment/hrvatske_narodne_poslovice.pdf, 8. kolovoza 2018., 2007.
- Meterc, Matej, „Slovene paremiological optimum. New empirical research tools and the augmentation of the field of minimum oriented research”, *Proverbium* 33, 2016., str. 319–338.
- Meterc, Matej, *Paremiološki optimum*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2017.
- Mieder, Wolfgang, „Prolegomena to Prospective Paremiology”, *Proverbium* 7, 1990., str. 133–144.
- Mieder, Wolfgang, „Proverbs Everyone Ought to Know: Paremiological Minimum and Cultural Literacy” u: Mieder, Wolfgang (ur.): *Proverbs Are Never Out of Season: Popular Wisdom in the Modern Age*. New York: Oxford University Press, 1993., str. 41–57.
- Mieder, Wolfgang, Kingsbury, Stewart A., Harder, Kelsie B (ur.) *A Dictionary of American Proverbs*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Mikić, Pavao, Škara, Danica, *Kontrastivni rječnik poslovice*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- Mokienko, Valerij M. „Russisches parömiologisches Minimum: Theorie oder Praxis?” u: Steyer, Kathrin (ur.): *Sprichwörter multilingul. Theoretische, empirische und angewandte Aspekte der modernen Parömiologie*. Tübingen: Narr Verlag, 2012., str. 79–98.
- [Permjakov] Пермьяков, Григорий Л. *300 общоупотребительных русских пословиц и поговорок*. Москва: Русский язык, 1986.

- Permjakov, Grigorii L'vovich, „On the Question of a Russian Minimum“ *Proverbium* 6, 1989., str. 93–102.
- Schindler, Franz, *Das Sprichwort im heutigen Tschechischen. Empirische Untersuchung und semantische Beschreibung*. München: Otto Sagner, 1993.
- [Stojkova] Стойкова, Стефана, *Български пословици и поговорки*. София: Издателство Колибри, 2007.
- Tóthné Litovkina, Anna, „Conducting a Paremiological Experiment in Hungary“, *Proverbium* 13, 1996., str. 161–183.
- Wander, Karl Friedrich Wilhelm, *Deutsches Sprichwörter-Lexikon: Ein Hausschatz für das deutsche Volk*. 5 Bde. Leipzig: Brockhaus, 1867–1880.

SAŽETAK

Melita Aleksa Varga, Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt
Prema hrvatskom paremiološkom minimumu/optimumu:
Trenutno stanje istraženosti, rad u tijeku

U ovome se radu daje prikaz trenutnoga stanja u hrvatskoj paremiologiji te se ističu najvažnija istraživanja koja su do sada provedena. Osim njih, prikazana su i istraživanja koja se planiraju provesti u skoroj budućnosti s ciljem utvrđivanja hrvatskoga paremiološkog minimuma i optimuma. Kada se govori o paremiološkom minimumu, osim podataka u radovima Baur / Chlosta / Grzybek (1996) i Grzybek (1997; 1998a and 1998b) prije dvadesetak godina, do 2014. godine (cf. Aleksa Varga / Matovac 2016) nisu postojali podatci koji se odnose na današnje stanje u hrvatskoj paremiologiji. U ovome će se radu dakle podastrijeti prikaz najvažnijih istraživanja koja se odnose na hrvatski paremiološki minimum i/ili optimum, kao i mogućnosti poduzimanja određenih koraka prema krajnjem cilju, dajući usporedbe s nekim drugim zemljama koje su uspostavile svoj minimum i/ili optimum.

Ključne riječi: *hrvatska paremiologija; paremiološki minimum i optimum; poslovice*

Wolfgang Eismann

Construction Grammar, Phraseology, and Language Learning

Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität
Graz, Austria
wolfgang.eismann@uni-graz.at

UDK: 81'36:81'373.7
81'243:159.953

pregledni članak

A general discussion on construction grammar is followed by some remarks on the relationship between phraseology and construction grammar. It is shown that construction grammar is able to deal with the problem of phraseologisms in a much better way than generative grammar. But as well as corpus linguistics construction grammar neglects the fact that it owes much to the tradition of behaviorism in linguistics. In second language learning phraseologisms are learned implicitly as constructions. This is not sufficient in an advanced stadium and has to be supported by explicit explanation and rules.

Key words: *Construction grammar; corpus linguistics; phraseology; behaviorism; implicit and explicit language learning*

o. This contribution begins with a short comment on the debates about construction grammar in linguistics, followed by a discussion on the relations between phraseology and construction grammar. After that I will point out how construction grammar and corpus linguistics – apart from some special cases – neglect the fact that they owe much to the traditions of behaviorism in linguistics and in language learning. I will then make some general remarks on the differences between first language acquisition and second language acquisition or learning. Finally, I want to show that learning phraseologisms as patterns may help to use them correctly, but for an advanced stage of foreign language learning this has to be completed not only by an understanding of their possible motivation, their variants and their creative use, but also by explicit explanations and rules.

1. Arguments against Construction Grammar in Linguistics

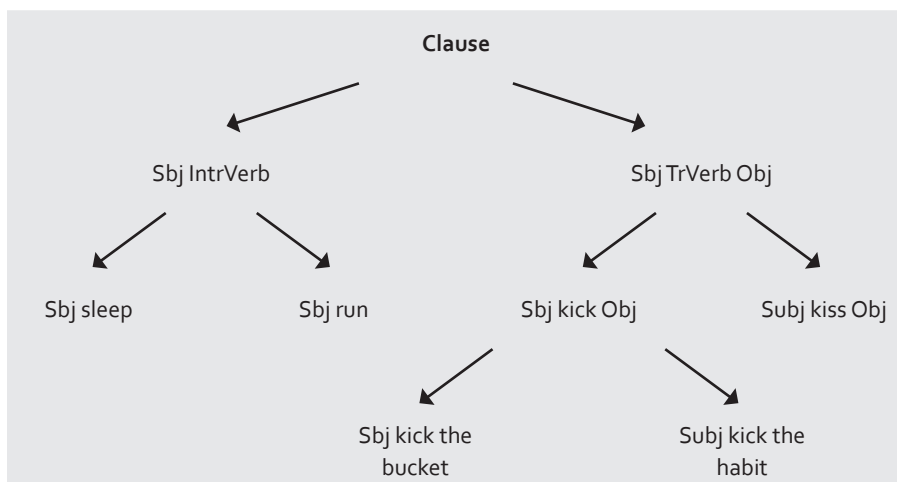
I want to focus mainly on the argumentation of the German linguist Elisabeth Leiss, who wrote a very critical comment on construction grammar in 2009, which was further developed in her book on the philosophy of language (second edition 2012). Leiss admits that construction grammar has some advantages over generative grammar which consist in the appreciation of imitation for language acquisition. However she criticizes that so far there is no empirical evidence for this hypothesis. For Leiss the classification of grammar as "idiomatics", the redefinition of grammatical patterns as idioms, is a "radical non nativistic point of view" (Leiss 2009: 19). So for her the tenet of construction grammar that there are no innate programs which are reflected in linguistic patterns results not only in the abolishment of syntax but in the abolishment of traditional core linguistics as a whole. Her general conclusion is that construction grammar is not only unscientific or nonscientific (unwissenschaftlich), it is antiscientific. In her book on the philosophy of language, in which she herself votes for an antiarbitrarian linguistic realism, she claims that the functional areas of the lexicon and grammar are separated and this is the precondition for the organisational principles of propositions and thus for the formation of our thoughts through language. She holds that these principles are innate and universal.

In differentiating core grammar and peripheral grammar and assigning irregular grammar to the lexicon generative grammar levels off the quantitative difference between lexicon and grammar. This is where construction grammar gets the better of generative grammar, because it makes no difference between grammar and lexicon. In construction grammar there is a fusion of linguistic units and that means that "language can be described and conceptualized as many tens of thousands of constructions — form–meaning mappings, conventionalized in the speech community, and entrenched as language knowledge in the learner's mind" (Ellis, Römer, O'Donnell 2016: 26).

2. Phraseology and Construction Grammar

Stephan Gries (2008) has shown that the definition of "phraseologism" is nearly identical with the definition of elementary units in modern forms of linguistics which are opposed to generative grammar. This concerns the symbolic unit in cognitive linguistics and the construction in construction grammar. In the definition of Langacker (1987: 57) a symbolic unit is "a structure that a speaker has mastered quite thoroughly, to the extent that he can employ it in largely automatic fashion, without having to focus his attention specifically on its individual parts for their arrangement [...] he has no need to reflect on how to put it together." In construction grammar Stefanie Wulff (2013: 288) writes: "all constructions are idio-

matic.” And in corpus linguistics we have the definition of patterns, equivalent to that of a phraseologism, or in an even narrower sense John Sinclair’s (1991: 110) *Idiom Principle*: “The principle of idiom is that a language user has available to him or her a large number of semi-preconstructed phrases that constitute single choices, even though they might appear to be analysable into segments.” This shows that there is really no difference between these definitions and the definition of a phraseologism in the broad sense. In these theories all linguistic units are idiomatic. The uniform representation of all types of grammatical structures in radical construction grammar from words to syntactic and semantic rules (syntax, idiom, morphology, syntactic category, word) is called the Syntax-Lexicon-Continuum, (Croft 2001, 17). I will not go into details about how different phraseologisms are dealt with in construction grammar. Let me just give one example. In construction grammar constructions form “a STRUCTURED INVENTORY of a speaker’s knowledge of the conventions of language. This inventory is usually represented as a TAXONOMIC NETWORK of constructions, in which each construction constitutes a NODE.” (Croft 2001: 25) As Croft notes “kick the bucket” in its phraseological meaning will have an independent node because it is semantically idiosyncratic. The more schematic a construction is, the higher it is in the taxonomic hierarchy, which can be seen in the following figure from Croft (2001: 26):

As can be seen by various studies construction grammar has developed a taxonomy which is able to represent all forms of phraseologisms in a much better way than generative grammar. This holds for the description (and classification) of phraseologisms as well as for their description in different contexts, cf. for example the studies of Fillmore, Kay, O’ Connor (1988) and Kay, Michaelis (2012).

3. Construction Grammar, Cognitive Linguistics and Behaviorism

As nearly all different conceptions of construction grammar are characterized by a usage-based approach, one is surprised that almost all these conceptions do not even mention behaviorism or Skinner (1957) and his fundamental work on *Verbal behavior*. This is due to the fact that behaviorism and Skinner were “out” after Chomsky’s scathing review and nobody even noticed the important counter arguments of the defenders of Skinner, as for example, Mac Corquodale (1970)¹. Both generative grammar and cognitive linguistics are opposed to behaviorism. One of the fundamental differences between generative grammar and cognitive linguistics is the assumption that language is innate and independent of language use vs. that it is shaped by language use. But the main difference between generative grammar and cognitive linguistics seems to be that a preexisting universal grammar is replaced by special general cognitive mechanisms. These mechanisms are mostly independent of language, they develop partly with language (Deák 2014: 290²). Skinner did not deny inner processes and the existence of a mind, but for him they were not relevant to a functional analysis. One of the few authors who try to rehabilitate Skinner is Julie Tetel Andresen (2014: 7). In her remarkable book “Linguistics and Evolution. A Developmental Approach”, where she describes language, or – as she calls it – “languaging” in its onto- and phylogenetic aspect as an orientating behavior (in the line of Austin) she tries to show “how B. F. Skinner’s Verbal Behavior can be useful to linguists, now over fifty years after it was buried by Chomsky’s 1959 review. Skinner’s rehabilitation can, among other things, help set the stage for fully appreciating recent trends in construction grammar”. Her main convincing argument against Chomsky’s famous phrase “poverty of the stimulus” is that linguists remove sentences from a context, drain them of all meaning, so that only empty, namely syntactic forms remain. “However, when we fill linguistic forms back up with content and place them back into the contexts in which they are produced, we discover plenty of stimuli to go around.” (Andresen 2014: 246). Skinner was not a linguist. The main supporter of behaviorism in linguistics was Leonhard Bloomfield. He can in some way be seen as a precursor of construction grammar and corpus linguistics, as has been pointed out by various authors,

¹ Cf. Palmer (2006).

² “Every language skill that has been systematically investigated recruits general, nonlinguistic cognitive capacities and processes. There remain many achievements of childhood language, however, that have not been compared to nonlinguistic analogues. In these cases, no conclusion can be drawn. Regardless, in the last 40 years, language development research has moved steadily toward recognizing that language processing is cognition, language use is distributed cognition, and understanding children’s capacity for language means understanding the development and recruitment of general learning and cognitive processes.”

cf., for example, N.J. Enfield (2008: 157) in his review on Adele Goldberg's *Constructions at work* (2006). In his main work (Bloomfield 1933: 173–174) he stated that grammar and semantics are not distinct, he emphasized the importance of frequencies in language changes, and remarked that grammatical patterns lead to analogies by which novel utterances may be created³, thus even influencing Skinner (cf. Matos, de Lourdes Passos 2010).

4. First Language Acquisition and Second Language Learning

Without denying the merits of behaviorism, of early American structuralism, and even pattern drill in language learning, we have to acknowledge that with recent developments in construction grammar, corpus linguistics and in cognitive psychology, we today know much more about language acquisition and language learning. Without going into details on first language acquisition, we have to admit with Tomasello (2006: 1) "The best account of first language acquisition is provided by a construction-based, usage-based model in which children process the language they experience in discourse interactions with other persons, relying explicitly and exclusively on social and cognitive skills that children of this age are known to possess."

These processes of language acquisition may be similar in the so-called uncontrolled foreign language acquisition. I am leaving out of consideration the concepts of interlanguage and language transfer, and want to concentrate on the process of conscious language learning in opposition to subconscious language acquisition (Krashen 1981: 1). So the question is: What is the role of construction grammar in controlled second language learning? And is it more effective than the use of explicit linguistic knowledge?

Concepts of language learning using the insights of construction grammar show that these are a great help not only for understanding first language acquisition, but also for second language learning. But for the followers of construction grammar the main concentration in second language learning is on implicit learning, that means the processes we know from first language acquisition.

While construction grammar mainly focuses on implicit learning, which is dominant in L1 acquisition, specialists for the acquisition of L1 and L2 learning seem to have a broader comprehension of L2 acquisition and learning. Though Ellis, Römer and O'Donnell (2016: 299) in their fundamental work on the acquisi-

³ "A grammatical pattern (sentence-type, construction or substitution) is often called an analogy. A regular analogy permits a speaker to utter speech-forms that he has not heard; we say that he utters them on the analogy of similar forms which he has heard." (Bloomfield 1933: 275)

tion of VAC (verb-argument-constructions) mainly insist on implicit learning they regard explicit learning as a possible supplement and point out its importance and acknowledge “explicit types of instruction are more effective than implicit types” in L2 learning. And Ellis notes that language acquisition can be speeded by explicit instruction and concludes (Ellis 2015: 25): “We traditionally divide linguistic structure up into units at different levels – into phonemes, syllables, morphemes, words, syntactic rules, sentences, etc. Construction grammar blurs these boundaries and sees no hard-fast distinction between these levels or between the mechanisms of their acquisition or processing [...]. Nevertheless, emergent and dynamic systems approaches emphasize that we should focus our attention as much on process as on structure, on linguistic construction as much as linguistic constructions.”

5. Implicit and Explicit Learning of Phraseologisms

Various forms of phraseologisms – in construction grammar they are usually called idioms – are classified into (Fillmore, Kay, O'Connor 1988) decoding vs. encoding, substantive vs. formal, and regular vs. extragrammatical idioms. I will not dwell on formal idioms, which are normally entrenched through frequent use, although the explicit learning of some rules may help as well. In the field of phraseology, which as a special branch of linguistics was at first developed in the Soviet Union, formal idioms are usually treated as phraseoschemata or as frazeologized syntactic constructions (“frazeoschemy”, “frazeologizirovannye sintaksičeskie konstrukcii”). As is known from “traditional” phraseological research, in first language acquisition idioms are normally learned as a whole in their holistic idiomatic meaning. So they are learned as constructions. In an advanced stadium of foreign language learning this is not sufficient. As we know, idioms have an internal and external syntax, they have variants, their parts may be used in their own meaning and in the wholistic meaning etc. There have been many attempts to describe all these possibilities in the context of construction grammar. I only want to mention the “The FRAME Project (FRaseologia Multilingue Elettronica)” by Valentina Benigni, Paola Cotta Ramusino, Fabio Mollica, and Elmar Schafroth (2015: 275). Their aim is to provide an “updated tool for second language acquisition and teaching purposes”. Their database consists of seven languages (Chinese, French, Japanese, English, Italian, Russian, Spanish), they have an “Entry Field” and a “Description Field”; the first contains among other things the texts of the phraseologisms, all kinds of variants, literal translation and equivalents, type of phraseologism, formality, meaning parallels, transmission channel, examples taken from the corpora, a thesaurus field, and a collocation field; the second, based on Croft’s

descriptive model, describes “the phraseological constructions at the semantic, syntactic, morphological, lexical, pragmatic and discursive levels, offering a thorough list of instruments for understanding the phraseological units and their use in context” (2015: 284). Though the authors only partly use the categories of Croft’s descriptive model and in general follow nearly all the “traditional” models and categories of describing phraseologisms I have never encountered a more complex and complete description of phraseologisms and wonder how this complex description can be included in a programme for second language learning. Here is not the time for general solutions of the treatment of phraseologisms in second language learning. Of course, they have to be learned as a whole and thus in the terminology of construction grammar to be “entrenched”. But normally a learner of a foreign language is familiar with most of the parts of the phraseologism in their nonphraseological use and this may lead to mistakes. I will give only one Russian example: In Russian there are some phraseologisms with the word коза: коза съита и капуста цела; на козе не подъедешь; пошли они на козе на именины; отставной козы барабанщик. In all this phraseologisms the word коза is used, which the ordinary student knows from other contexts. When a skilled speaker hears and learns the phraseologism драть (лупить, бить, пороть, сечь) Сидорову козу, he will in most of the cases he later uses this phraseologism make the wrong stress on the word козу, (козú instead of козу) because he has learned and entrenched the word with a different stress. As phraseologisms are not used very often, their “implicit” learning has to be supported through explicit explanations or through rules. An old and good device is the use of mnemonics (Russ. подсказка, German Eselsbrücke); so it is easier to learn some Russian collocations by the rhyme, for example: надеть одежду – одеть Надежду, than to learn the abstract rule or a number of corresponding expressions. The same holds for forms as в быстром течении реки – в течение недели; иметь в виду – ввиду. Let me conclude with a German example. In German most nouns are used with the definite or indefinite article which can be a problem for students. A lot of phraseologisms are used without the article (Fuß fassen, Widerstand leisten, Frieden schließen). Among these is the phraseologism Schwein haben (literary “to have pig”) “to be lucky”. In none of the phraseological dictionaries which I looked up, I found a remark that “Schwein” pig in this idiom has to be used without article. So let me conclude with an old, partly sexist, joke: A young English scientist in Munich who had learned a lot of German and tried to use lots of idioms to demonstrate his fluency was invited by his German professor to a ball. During the evening, the professor who was accompanied by his beautiful daughter, asked the young scientist in German, well, did you have the chance to dance with my daughter? The answer was Ja, ich habe das Schwein gehabt. Yes I have had the pig.

Literature

- Andresen, Julie Tetel, *Linguistics and Evolution. A Developmental Approach*, Cambridge University Press, NY, 2014.
- Benigni, Valentina, Cotta Ramusino, Paola, Mollica, Fabio, and Schafroth, Elmar, "How to Apply CxG to Phraseology: A Multilingual Research Project", *Journal of Social Sciences* 11, 3, 2015, 275–288 (DOI: 10.3844/jssp.2015.275.288).
- Bloomfield, Leonhard, *Language*, Holt, New York, 1933.
- Croft, William, *Radical Construction Grammar, Syntactical Theory in Typological Perspective*. Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Deák, Gedeon, "Interrelations of language and cognitive development", in: Brooks, Patricia J., Kempe, Vera (eds.)
- Encyclopedia of Language Development*, SAGE Publications, NY, 2014, pp. 284–291.
- Ellis, Nick, "Implicit AND Explicit Language Learning: Their dynamic interface and complexity" 2015, http://www-personal.umich.edu/~ncellis/NickEllis/Publications_files/Implicit_AND_Explicit_Learning_EllisPreprint.pdf (24.09.2018)
- Ellis, Nick C., Römer, Ute, and O'Donnell, Matthew Brook, Schleppegrell, Mary J. (Series Editor), *Usage-Based Approaches to Language Acquisition and Processing: Cognitive and Corpus Investigations of Construction Grammar*, Language Learning Monograph Series, Wiley-Blackwell, Chichester 2016.
- Enfield, Nick J., Review of Adele E. Goldberg, *Constructions at work: The nature of generalization in language*, *Linguistic Typology* 12 (1) 2008, pp. 155–159.
- Fillmore, Charles J., Kay, Paul, and O'Connor, Mary C., "Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of *let alone*." *Language* 64/3, pp. 501–538.
- Goldberg, Adele E., *Constructions at work: The nature of generalization in language*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Gries, Stephan, "Phraseology and linguistic theory. A brief survey", in: Granger, Sylviane, Meurer, Fanny (eds), *Phraseology: An interdisciplinary perspective*, John Benjamins, NY, Amsterdam, 2008, pp. 5–25.
- Kay, Paul, Michaelis, Laura A, "Constructional Meaning and Compositionality", in: Maienborn, Claudia, von Heusinger, Klaus, Portner, Paul, *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning, Volume 3* (HSK 33.3), De Gruyter Mouton, Berlin/Boston 2012, pp. 2271–2296.
- Krashen, Stephen D., *Second Language Acquisition and Second Language Learning*, Pergamon Press, Oxford, 1981.
- Langacker, Ronald Wayne, *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites*, Stanford University Press, Stanford CA, 1987.

- Mac Corquodale, Kenneth, "On Chomsky's Review of Skinner's Verbal Behavior", *Journal of the Experimental Analysis of Behavior* 1970, 13(1), pp. 83–99.
- Matos, Maria Amelia, de Lourdes Passos, Maria, "Emergent Verbal Behavior and Analogy: Skinnerian and Linguistic Approaches", *The Behavior Analyst* 2010, 33(1), pp. 65–81.
- Leiss, Elisabeth, "Konstruktionsgrammatik versus Universalgrammatik", in: *Wie wir sprechen und schreiben. Festschrift für Helmut Glück zum 60. Geburtstag*, herausgegeben von Wieland Eins und Friedrike Schmöe unter Mitarbeit von Sabine Pretscher, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2009., pp. 17–28.
- Leiss, Elisabeth, *Sprachphilosophie*, 2. aktualisierte Ausgabe, De Gruyter Studium, Walter de Gruyter, Berlin/Boston, 2012.
- Palmer, David C., "On Chomsky's Appraisal of Skinner's *Verbal Behavior*: A Half Century of Misunderstanding", *Behavioral Analysis* 2006 29 (2), pp. 253–267.
- Sinclair, John, *Corpus, Concordance and Collocation*, Oxford University Press, Oxford, 1991.
- Skinner, Burrhus, Frederic, *Verbal Behavior*, Appleton-Century-Crofts, NY, 1957.
- Tomasello, Michael, "Construction Grammar for Kids" *Constructions* SV1-11/2006 (https://www.eva.mpg.de/documents/UnivOsnabr%C3%BCck,%20%20Inst.%20of%20C3%BCr%20Anglistik%20und%20Amerikanistik/Tomasello_Construction%20_Constructions_2006_1555114.pdf) (24.09.2018)
- Wulff, Stefanie, "Words and Idioms", in: Hoffmann, Thomas., Trousdale, Graeme (eds.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar*, Oxford University Press, Oxford, NY, 2013, pp. 274–289.

SAŽETAK

Wolfgang Eismann

Konstruktivska gramatika, frazeologija i učenje jezika

Nakon opće diskusije o konstruktivskoj gramatici slijede neke primjedbe o odnosu među frazeologijom i konstruktivskom gramatikom. Prikazano je da je konstruktivska gramatika u stanju obraditi problem frazeologizama mnogo bolje nego generativna gramatika. Ali i korpusna lingvistika i konstruktivska gramatika zanemare činjenicu da obje duguju tradiciji biheviorizma u lingvistici. Pri učenju drugog jezika frazeologizmi se uče implicitno kao konstrukcije. No ovo nije dosta za napredne i mora biti nadopunjeno eksplicitnim objašnjenjima i pravilima.

Ključne riječi: *konstruktivska gramatika; korpusna lingvistika; frazeologija; biheviorizam; implicitno i eksplicitno učenje jezika*

Željka Fink

Hrvatski i ruski frazemi sa sastavnicom *barut (nopoх)*¹

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
zfink@ffzg.hr

UDK: 811.163.42'373.7
811.161.1'373.7

izvorni znanstveni članak

U radu se sa semantičkoga aspekta analizira malena skupina hrvatskih i ruskih frazema s komponentom barut (nopoх). Dio frazema ima jednaku strukturu i jednako ili blisko značenje pri čemu se oni odnose na semantičko polje rata, potencijalne opasnosti i zapaljivost (omirisati barut, пороху не нюхал (не понюхал) кто; miriše na barut, пахнет (запахло) порохом; bačva (bure) baruta, пороховая бочка; gori kao barut što, вспыхивает (вспыхнуло, загорается, загорело, горит) как порох (порохом) что). U obama se jezicima karakteristika suhoga predmeta uspoređuje s barutom (suh kao barut, сухой как порох).

U ruskom pak jeziku, osim toga, frazemi s komponentom порох ulaze i u druga semantička polja te se odnose na burne emocionalne reakcije neke osobe (взорваться / взрываться (вспыхнуть / вспыхивать) как порох, вспыльчивый как порох), na umne sposobnosti (пороха не выдумает кто), na stanje stalne pozornosti (держат порох сухим), snagu i mogućnost djelovanja (есть еще порох в пороховницах у кого).

U radu se predlaže način obrade navedene skupine frazema na kolegiju Frazeologija ruskoga jezika koji pohađaju izvorni govornici hrvatskoga jezika. Takav se način rada može primijeniti i na druge skupine frazema hrvatskoga i ruskoga jezika s različitim semantičkim opsegom.

Ključne riječi: hrvatski jezik; ruski jezik; frazeologija; semantička analiza; frazemi sa sastavnicom barut (nopoх)

¹ Rad je napisan u okviru projekta *Primjena frazeološke teorije u frazeografiji* (br. 4054) koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

1. Uvod

Na nastavi iz kolegija Frazeologija u okviru studija Ruskoga jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pokazuju se različite mogućnosti kontrastivne analize frazema ruskoga i hrvatskoga jezika. Jedna od njih je i semantička analiza frazema dvaju jezika u kojoj se, između ostalog, obrađuje stupanj desemantizacije pojedinih komponenata i frazema u cijelosti, motiviranost pojedinih jedinica te se, temeljem njihova značenja, određuje semantičko polje u koje bi se neki od frazema mogli uključiti.

Kako bi se studentima olakšalo pronalaženje frazema u rječnicima i samim tim određivanje njihova značenja, što je preduvjet za ispravnu analizu, u nastavni se proces uključuju sljedeći objasnidbeni i frazeološki rječnici²: *Большой толковый словарь русского языка* (под ред. С. А. Кузнецова), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* V. Anića, *Большой словарь народных сравнений* i *Большой словарь русских поговорок* (oba su rječnika sastavili V. M. Mokienko i T. G. Nikitina), *Фразеологический словарь русского языка* (под ред. А. И. Молоткова), *Фразеологический словарь русского литературного языка* А. И. Федорова, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* J. Matešića, *Hrvatski frazeološki rječnik* A. Menac, Ž. Fink Arsovski i R. Venturina (2014) te *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik* A. Menac, Ž. Fink Arsovski, I. Mironove Blažine i R. Venturina. U učionici, u kojoj se održava nastava, omogućen je pristup internetu pa se, kad se za to ukaže potreba, odmah mogu provjeravati i podaci o aktivnoj upotrebi pojedinih frazema.

2. Uvodni dio nastavne jedinice

U uvodnom se dijelu, u prvom redu, ponavlja teoretski dio otprije poznat studentima, a nakon toga se daju primjeri hrvatskih i ruskih ekvivalentnih frazema pomoću kojih se ilustrira teoretski dio. Nastavnik izlaže dio gradiva, a za dio se gradiva dolazi do odgovora i zaključaka u interakciji sa studentima.

Govoreći o potpunoj desemantizaciji, u uvodnom se dijelu nastavne jedinice napominje da komponente u sastavu frazema u užem smislu većim dijelom gube svoje prvotno leksičko značenje te da se značenje frazema, prema mišljenju dijela frazeologa, ne stvara sumiranjem leksičkih značenja pojedinih sastavnica. Međutim, treba ipak uzeti u obzir činjenicu da, kao prvo, slika u dubinskoj strukturi frazema u određenoj mjeri utječe na stvaranje njihova značenja, a da, kao drugo, „ostaci“ leksičkoga značenja pojedinih komponenata također mogu sudjelovati u formiranju frazemskoga značenja. Ti se utjecaji, dakako, razlikuju od slučaja do

² Dio se rječnika donosi na nastavu, a dio je dostupan na internetskom pretraživaču.

slučaja, ponekad jači trag na semantičku razinu ostavlja slika u dubinskoj strukturi, ponekad leksičko značenje pojedine sastavnice (ili njegov dio), a ponekad je riječ o manje-više ravnopravnom međusobnom djelovanju. Naglašava se i da je za analizu frazema vrlo bitan i lingvokulturološki aspekt.

Budući da se nastava kolegija iz Frazeologije temelji na kontrastivnom pristupu frazemima dvaju slavenskih jezika, zanimljivo je na početku navesti nekoliko primjera slikovno, strukturno i semantički ekvivalentnih frazema: *nicati (rasti) kao gljive <poslije kiše>* i *расти (вырастать) как грибы <после дождя>* ('pojavljivati se u velikom broju, naglo se množiti (širiti)'), *srušilo se (srušit će se, raspalo se, raspast će se) kao kula (kuća) od karata što i разрушилось (разрушится, рухнуло, рухнет) как карточный домик что* ('nestalo je (nestat će) u trenu što, srušilo se (srušit će se) lako i brzo što'), *dirnuti / dirati (taknuti) u osinjak (osinje gnijezdo) i тронуть / трогать осиное гнездо* ('dirnuti / dirati u osjetljivo mjesto (područje), izazvati / izazivati neugodne posljedice, svojim postupkom navući / navlačiti na sebe neugodne posljedice (opasnost i sl.)'), *plivati (ići) protiv struje i плыть (идти) против течения* ('postupati suprotno od drugih (ostalih), protiviti se (suprotstavljati se) većini'). Ovdje je riječ o frazemima temeljenima na općem iskustvu bilo da se ono odnosi na realna događanja u prirodi, bilo da njihova slika u dubinskoj strukturi odražava stečeno praktično znanje u različitim situacijama. Njihovi se potpuni (rjeđe djelomični) ekvivalenti, stoga, često rabe i u drugim slavenskim i neslavenskim jezicima.³

Nakon prvoga uvodnog dijela studentima se pokazuju dva para frazema, a od njih se očekuje da ih u međusobnoj komunikaciji i u komunikaciji s nastavnikom analiziraju s aspekta njihova porijekla, sastava i načina na koji se formira značenje.

2.1. Prvi frazemski par je *visoko dignuti / dizati (postaviti / postavljati i sl.) letvicu* i *высоко поднять / поднимать планку*. Studenti bez problema mogu odrediti sportsko porijeklo frazema, odnosno povezati ga s lakom atletikom, sa skokom uvis. U međusobnoj komunikaciji mogu odrediti i značenje frazema ('postaviti / postavljati visoke kriterije') pri čemu je očigledno da sam čin podizanja letvice, kao i u situaciji sportskoga nadmetanja, simbolizira postavljanje viših kriterija, većih zahtjeva prema samom sebi, drugoj osobi ili kolektivu. Sljedeći je korak razgovor o upotrebnoj sferi frazema. Kao izvorni govornici hrvatskoga jezika, studenti bi trebali znati da se frazem rabi u kontekstu različitih tema – od politike, poslovnoga svijeta, sporta, sfere kulture i umjetnosti, odgoja i školovanja djece do brojnih obli-

³ Opširnije o dijelu koji se odnosi na frazeme s poredbenom strukturom – u Финк: 2014. U *Hrvatsko-slavenskom rječniku poredbenih frazema* (2006) i u *Hrvatsko-romansko-germanskom rječniku poredbenih frazema* (2016) mogu se naći njihovi ekvivalenti u nekim slavenskim i neslavenskim jezicima.

ka natjecanja, a isto je primjenjivo i na ruski jezik.⁴ To se potvrđuje i u primjerima upotrebe:

– *Može li se reći da je ZKM jedan od najboljih hrvatskih izvoznih kazališnih proizvoda?*

– *ZKM je uistinu teatar koji **visoko postavlja letvicu**, a njegova je kvaliteta prepoznata i izvan naših granica.* (HAK revija, svibanj, 2010.)

*Tihana je zvijer od glumice, ona je drska, buntovna, želi eksperimentirati i radili smo na filmu bez greške. Volim takve glumce kojima možete **visoko dignuti letvicu**...* <https://www.story.hr/storybook/sto-nam-je-otkrila-zvijezda-zvzdana-263109> (pristupljeno 22. 3. 2018.)

*Нам нужны адекватные цели. Передовые компании **высоко поднимают планку**, заставляя сотрудников достигать того, что раньше казалось невозможным. И поставленные трудные задачи должны носить общий характер.* <https://books.google.hr/books?isbn=5902862582> (pristupljeno 22. 3. 2018.)

*Однако это уже было все запрограммировано вами еще тогда, когда он не родился. Вы слишком **высоко подняли планку** своих надежд, мечтая о ребенке. Вам так хотелось, чтобы он собою удивил весь мир.* <https://books.google.hr/books?isbn=5457046974> (pristupljeno 22. 3. 2018.)

2.2. Drugi frazemski par vuče porijeklo iz kazališta što je odmah vidljivo iz jedne njegove sastavnice: *biti marioneta u čijim rukama* i *быть марионеткой в чьих руках*. Treba, kao prvo, naglasiti da leksemi *marioneta* i *марионетка* imaju u oba ma jezicima dva značenja. Prvo se odnosi na kazališnu lutku koju pokreće čovjek pomoću konca ili žice, dok je drugo dobilo prijenos značenja temeljen na prvom i tu je riječ o osobi kojom upravlja tko drugi, koja slijepo ispunjava tuđu volju. Somatizam u sastavu frazema pojačava značenje prve supstantivne komponente i dovodi u direktnu vezu osobu kojom se upravlja s osobom koja upravlja, tj. čija se volja izvršava. Temeljem svega iznesenoga studenti već mogu definirati frazeme – 'postupati kako drugi želi, pokoravati se *čijoj* volji, slijepo ispunjavati tuđe želje (zajtjeve)'. Svakako treba naglasiti da, za razliku od prethodnoga frazemskog para gdje je značenje najvećim dijelom formirano na osnovi slike u dubinskoj strukturi te našeg iskustva i znanja vezanog za natjecanje u skoku uvis, ovdje se ono stvara kombiniranjem prenesenoga značenja prve imeničke sastavnice i slike u dubinskoj strukturi. Sa studentima se razgovara o sferi upotrebe dvaju frazema i, budući da

⁴ Opširnije o spomenutim frazemima – u Финк: 2010.

je riječ o semantičkom polju pokoravanja, prva bi se asocijacija vjerojatno vezala za politiku i/ili neku vrstu vlasti, vladanja, a onda za sve ostale situacije u kojima je moguć navedeni odnos između dviju osoba. Treba napomenuti i da je u kontekstu upotrebe ponekad, umjesto o pojedincu, riječ o skupini ljudi, strankama, udrugama, državama, organizacijama itd.⁵ Studentima se pokazuje i nekoliko primjera upotrebe:

Na tronu su se našli Teodozijevi sinovi, dječaci koji su praktički bili marionete u rukama visokih dvorskih činovnika. (Hrvatski povijesni portal, Elektronički časopis za povijest i srodne znanosti, 28. 1. 2008.)

Pa se i drugi pita: „Zašto bi itko od nas bio marioneta u rukama NATO-a? Za koga bismo se borili? Zašto bismo ginuli za one koji u isto vrijeme piju šampanjac i svoju djecu sklanjaju na sigurno?“ www.novolist.hr/Komentari/Kolumne/Trafika-Predraga.../Zlatne-zlice-i-gojzerice (pristupljeno 22. 3. 2018.)

При этом Тимошенко никоим образом не послушная марионетка в руках Запада. (НКРЯ, Шесть сценариев, Эксперт, 2014)

И важно, чтобы они играли по прозрачным правилам и власть не была бы марионеткой в руках крупного бизнеса. (НКРЯ, А. Гудберг, Предел роста, Московский комсомолец, 2003)

3. Središnji dio nastavne jedinice

U središnjem se dijelu nastavne jedinice provodi kontrastivna analiza frazema s komponentom *barut* i *нопох*. Cilj analize je vidjeti jesu li osnovna obilježja baruta ostavila trag na značenje frazema te na koji su način u tom procesu sudjelovale i druge komponente u njihovu sastavu. Naravno, usporedit će se hrvatske i ruske jedinice s navedenom sastavnicom kako bi se vidjelo postoji li simetričnost u dvama jezicima, tj. može li se govoriti o potpunom sustavu ekvivalencije kad je u pitanju ta malobrojna skupina frazema u hrvatskom i ruskom jeziku.⁶

Osnovna se definicija baruta daje iz Hrvatske enciklopedije. Barut (tur. *barut* < perz. *bārūd* < arap. *bārūd* < grč. *πυρίτης*: pirit) je eksplozivna smjesa koja se lako

⁵ Opširnije o spomenutim frazemima u – Финк: 2015.

⁶ U obzir se ne uzimaju zastarjeli i dijalektni frazemi te žargonska ili druga značenja rjeđa u upotrebi. Zato se na nastavi, na primjer, ne spominju ruski frazemi *пороха не выдумает* (koji 'nije baš pametan tko'), *пороху не хватает* (koji 'nema tko dovoljno snage, znanja i (ili) sposobnosti da napravi (poduzme) što'), *пороху хватает* (koji 'ima tko dovoljno snage, znanja i (ili) sposobnosti da napravi (poduzme) što'), *порох порохом* ('nagao, koji lako plane /o osobi/') koji, iako zabilježeni u dijelu ruskih frazeoloških rječnika, nemaju veliku frekvenciju upotrebe u suvremenom jeziku.

zapali, brzo izgara i razvija plinove pa je velike razorne moći. Ipak, od svih eksploziva najsporije reagira, pa se uglavnom rabi za potiskivanje zrna iz vatrenog oružja. Iz navedene se definicije mogu izdvojiti bitna obilježja baruta: laka zapaljivost, brzo izgaranje, razorna moć.

3.1. U prvoj se fazi rada pokazuju parovi frazema s jednakom slikom u dubinskoj strukturi te značenjem koje se uklapa u semantičko polje rata i prijeteće ratne opasnosti.⁷

3.1.1. Prvi par čine supstantivni frazemi *bačva (bure) baruta* i *пороховая бочка* pri čemu se u hrvatskoj jedinici pojavljuju dvije leksičke varijante prve imeničke sastavnice. Temeljem značenja zabilježenog u rječniku može se zaključiti da se hrvatski frazem najčešće odnosi na područje ili zonu ratne opasnosti, odnosno na područje kojemu prijeti rat. To se potvrđuje i u primjerima upotrebe. U ruskim se pak frazeološkim rječnicima frazem definira nešto šire, tu je riječ o eksplozivnoj situaciji, odnosno o vrlo opasnim okolnostima ('взрывоопасная ситуация (обстановка)'). Dakle, u hrvatskom se značenju naglašavaju dva sema – ratna opasnost i područje kojemu prijeti rat, dok se u ruskom akcent stavlja na opasnost u širem smislu. U obama se jezicima potvrđuje upotreba frazema u kontekstu ratnoga područja, usp. primjere upotrebe:

Oduvijek se zna da je područje Balkana prava bačva baruta; brojni su ratovi u novijoj povijesti to i potvrdili. (HFR⁸ 2014, N)

... treba znati da na ovom području postoji još dosta neriješenih pitanja kao što su Bosna i Hercegovina ili Kosovo. Znači, ovdajšnje bure baruta još nije deaktivirano... (HFR 2014, N)

Здесь давно имеется собственная пороховая бочка — лагеря палестинских беженцев. (НКРЯ, Повестка дня, Эксперт, 2013)

Kad je pak u pitanju ruski jezik, potvrđuje se šira upotreba, frazem se rabi i kad je riječ o okolnostima ili čak o osobi:

Общество, где верхние десять тысяч в одночасье завладели двумя третями общественного богатства — пороховая бочка. (НКРЯ, В. Попов. Вся Россия – Сибирь?, Завтра, 2003)

⁷ U članku *Rat i mir u hrvatskoj frazeologiji* (Fink: 2006) analiziraju se, između ostalog, i ovdje spomenuti hrvatski frazemi.

⁸ Hrvatski frazeološki rječnik.

Все-таки неуравновешенная баба – все равно что пороховая бочка под боком, никогда не знаешь, в какой момент рванет. (НКРЯ, А. Маринина. Мужские игры)

Postavlja se pitanje koji bismo hrvatski frazem upotrijebili u posljednje dvije ruske rečenice. Bismo li tu mogli upotrijebiti jedinicu *bačva* (*bure*) *baruta*? Studente se implicitno navodi na frazem *tempirana bomba* koji ima šire značenje od prethodnoga ('latentna (prijeteca) opasnost').

U obama se jezicima navedeni supstantivni frazemi nalaze i u sastavu glagolskih, u njima se najčešće rabi glagolska komponenta *sjediti* (*сидеть*): *sjediti na bačvi* (*buretu*) *baruta*, *сидеть (стоять) на пороховой бочке*.⁹ Značenje im se također uklapa u semantičko polje ratne opasnosti, ali se potvrđuju i primjeri upotrebe u kojima je riječ o šire shvaćenoj opasnosti, rizičnom ponašanju. Usp. primjere upotrebe:

Azzouzi je zbog odnosa prema muslimanima nakon napada na Charlie Hebdo rekao da Francuska sjedi na „bačvi baruta“, podsjeća Breitbart.com. (www.index.hr, 9. 3. 2015.)

Mejsan tvrdi da Saudijska Arabija „sjedi“ na bačvi baruta. Saudijsima i inače ide loše. Amerika ih je nagovorila da dramatično snize cijenu nafte, no kolateralne žrtve tog proračuna su sami Saudijsci, čiji je proračun pao za desetke milijardi dolara. (www.express.hr, 30. 11. 2015.)

Вы понимаете, что мы сидим на пороховой бочке, и каждый, кто подносит горящую спичку... (НКРЯ, В. Белоусова, По субботам не стреляю)

3.1.2. Drugi se frazemski par jednako tako odnosi na prijetecu ratnu opasnost: *miriše na barut*, *пахнет (запахом) порохом*. Oba imaju rečeničnu strukturu i identično značenje: 'postoji opasnost da započne rat, sluti na rat'. To se potvrđuje i primjerima upotrebe:

Nimalo mi se ne sviđa ta stalna napetost na Bliskom istoku. Sve mi to miriše na barut. (HFR 2014, N)

Сейчас на Ближнем Востоке пахнет порохом, а это значит, что, возможно, в Европе возникнет дефицит энергетического сырья. (НКРЯ, А. Драбкин. Благотворительный концерт: на сцене и за кулисами, Правда, 2002)

⁹ Supstantivni i glagolski frazemi sa sastavnicama *bačva* (*bure*) *baruta* rabe se i u drugim europskim jezicima, usp. npr. Turk: 1994, Turk, Opašić: 2008.

Iz navedenih se primjera upotrebe vidi da se na frazem odnosi riječ tipa *to* (što se obično nadovezuje na prethodni tekst i veže uz neki događaj) ili se podatak dopunjuje priložnom oznakom iz koje saznajemo gdje bi mogla započeti ratna događanja.

3.1.3. Dok se prva dva frazemska para svojim osnovnim značenjem dovode u vezu s neposrednom ratnom prijetnjom, treći se odnosi na ljude i na njihovo ratno iskustvo. U hrvatskom je jeziku zabilježen frazem *omirisati barut*, dok se ruski frazem najčešće potvrđuje s negativnom česticom (ali ima i slučajeva upotrebe bez nje): *не понюхать / не нюхать пороху (пороха)*. Studentima je jednostavno odrediti značenje hrvatskoga frazema ('steći (imati) ratno iskustvo'), a ono je u ruskom antonimno ('не быть на войне, на испытывать военных тягот (лишений)'). Prema podacima iz rječnika *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь*, izraz vuče svoje porijeklo iz vremena kad je oružje doslovno „mirisalo“ na barut (XVIII. i XIX. st.).

U obama se jezicima u primjerima upotrebe često osjeća ironija, a ponekad i negativan odnos prema osobama o kojima je riječ, usp. primjere upotrebe:

U BiH postoji crno tržište oružja i to u sve tri zajednice: bošnjačkoj, srpskoj i hrvatskoj. Svuda su u posao uključeni ljudi istih profila: profesionalni gangsteri, ratni dobavljači naoružanja, „razočarani“ vojnici i policajci, čak i dio službenika iz carinskih i financijskih uprava i ispostava, političari koji nikad nisu omirisali barut, direktori izvoznih tvrtki. (Riznica, Vjesnik, 2006)

Я еще не принял присягу, не обмундировался по форме, не участвовал в боях, как говорится, еще не понюхал пороху. (НКРЯ, В. П. Катаев. Юношеский роман)

Так же, как и в других государствах, имеющих профессиональные армии, мы активно привлекаем на контрактную службу тех граждан, кто уже отслужил и понюхал пороху. (НКРЯ, О. Одноколенко, Элита на контракте, Итоги», 2003)

Treba naglasiti da je ruski frazem dobio i dodatni prijenos značenja pri čemu izlazi iz semantičkoga polja rata i ratne opasnosti i rabi se kontekstu stečenoga iskustva u opasnim situacijama.

3.2. Sljedeće se semantičko polje hrvatskih i ruskih frazema sa sastavnicama *barut* i *порох* odnosi na zapaljivost.

3.2.1. U frazemima s poredbenom strukturom brz proces gorenja uspoređuje se s barutom kao lako zapaljivom smjesom. U dijelu je hrvatskih rječnika zabilježen frazem *gori kao barut* što koji se, međutim, potvrđuje u relativno malom broju su-

vremenih hrvatskih tekstova. U nekima se pak, umjesto navedenoga, rabi glagol *planuti*:

*Uvjeti za širenje požara su idealni – suha zemlja, suha trava, visoke temperature, **gori kao barut**, obrazlaže u telefonskom javljanju iz ravanjskih brda Mate Jurković, zapovjednik Protupožarne postrojbe Čapljina.* (blog.dnevnik.hr/.../capljinci-i-ravnjani-vec-peti-dan-krote-veliku-vatrenu-stihiju.html; pristupljeno 30. 3. 2018.)

***Planulo je kao barut** oko 14 sati u subotu na pošumljenom predjelu od Živogošća do Čiste oko dva kilometra zračne linije.* (Slobodna Dalmacija, 25. 8. 2003.)

Ruski ekvivalent *вспыхивает* (*вспыхнуло, загорается, загорело, горит*) *как порох* что i njegova sintaktička varijanta *вспыхивает* (*вспыхнуло, загорается, загорело, горит*) *порохом* что, za razliku od hrvatskoga, u aktivnijoj je upotrebi:

*Но после второго и третьего ударов огромное деревянное сооружение **вспыхнуло, как порох**.* (НКРЯ, Ю. Буйда. Красавица Му)

*На девятом этаже огонь уже прошел, синий мох **горит как порох**.* (НКРЯ, С. Лукьяненко. Ночной дозор)

Svojstvo zapaljivosti implicira se i u pridjevskim poredbenim frazemima obaju jezika gdje se suhoća predmeta uspoređuje s barutom: *suh kao barut, сухой как порох*. Značenje frazema je 'vrlo suh', a suhoća, jedno od obaveznih obilježja baruta, u tekstovima se često naglašava kao pretpostavka za početak nekog požara:

*Hrastovina stara 50 godina bila je **suha kao barut** i cijeli krov je brzo planuo dok smo mi bili u prizemlju, kaže Milivoj Sremić.* (www.cityportal.hr/foto-ovako-je-vatra-gutala-dom-obitelji-sremic-dok-su-gledali-tele...; pristupljeno 30. 3. 2018.)

*А у него за спиной целый стог папоротника. **Сухой, как порох**. А искры так и сыплются.* (НКРЯ, Ф. Искандер, Сандро из Чегема)

*Горит **сухая как порох** двухметровая трава в поймах рек.* (https://www.kem.kp.ru/daily/24532.5/677269/; pristupljeno 30. 3. 2018.)

Međutim, takav kontekst upotrebe obaju poredbenih frazema nije jedini. U nizu se slučajeva ima u vidu isključivo suhoća predmeta. Studentima se postavlja pitanje mogu li se sjetiti nekih od njih u kontekstu hrvatskoga jezika, a kako bi im se olakšalo njihovo prizivanje, mogu im se sugerirati sljedeći konteksti: duhan, zemlja, koža, kosa, dijelovi motora, hrana.

3.2.2. Potrebno je naglasiti da je u dijelu ruskih frazema, motiviranih brzom i naglom zapaljivošću baruta, došlo do dodatnog prijenosa značenja pa se oni rabe u kontekstu burne emocionalne reakcije neke osobe. Spominje se, kao prvo, glagolski frazem s poredbenom strukturom *взорваться / взрываться (вспыхнуть / вспыхивать)* *как порох* ('naglo doći / dolaziti u stanje razdraženosti, burno reagirati *na što*, planuti') te pridjevski frazem *вспыльчивый как порох* ('koji naglo plane, koji se lako ražesti, nagao').²⁰ Pokazuju se primjeri upotrebe:

*В большинстве случаев в жизни все достигается одним главным способом – упорной тренировкой. В данном случае, чтобы не **вспыхивать, как порох**, необходимо воспитать в себе противоположные качества – самообладание и самоконтроль.* (<http://courses.mianie-system.org/ya-vspyhivayu-kak-poroh-kak-izbavitsya-ot-agressivnosti/>; pristupljeno 4. 4. 2108.)

*Когда-то, давным-давно, жила-была девочка Наташа. И была она... нет, не злая, а просто **вспыльчивая, как порох**. Не умела она управлять своей внутренней силой...* ([https://smartafisha.ru/novorossiyskiy-event/transformacionnyiy-energeticheskiy-trening-upravlenie-zverem](https://smartafisha.ru/novorossiyskiy-event/transformacionnyiy-energeticheskiy-trening-upravlenie-zverem;); pristupljeno 4. 4. 2108.)

Studentima se postavlja pitanje koji bi hrvatski frazemski ekvivalent odgovarao navedenom ruskom glagolskom frazemu. Kako bi im se pomoglo u njegovu pronalaženju, mogu se sugerirati dva frazema: *izgubiti / gubiti živce* i *imati kratak fitilj* te sintagma *<lako> pasti / padati u afekt*. Kad je riječ o ekvivalentu pridjevskog frazema, moguće je upotrijebiti više pridjeva (npr. *nagao, neobuzdan, raspaljiv, razdražljiv*), dok bi se u neki drugi kontekst moglo uključiti i surečnice tipa *koji lako (brzo) plane, koji ima kratak fitilj, koji lako gubi živce*.

3.3. Ruski se frazem *держат порох сухим* odnosi na stanje budnosti i stalnoga opreza. To je frazeologizirana krilatica, ona se pripisuje Oliveru Cromwellu koji je 1650. godine, obraćajući se vojnicima za vrijeme rata sa Škotskom, navodno rekao „Put your trust in God and keep your powder dry”²¹. Često se rabi u vojnom kontekstu:

²⁰ U Frazeološkom rječniku A. I. Fedorova zabilježen je i frazem *с порохом* кто ('pun života, temperamentan, strastven') koji se, međutim, ne potvrđuje u suvremenim ruskim tekstovima. U rječniku se daje primjer upotrebe iz pripovijetke A. P. Čehova *Степа*:

- *Какая я ей пара? Она молодая, красивая, с порохом, а я старый.*

Zanimljivo je napomenuti i da je u Frazeološkom rječniku J. Matešića upisan i frazem *распалжив као барут* ('vrlo nagao, sklon razdražljivosti'), ali se za njega također ne može naći potvrda u suvremenim hrvatskim tekstovima.

²¹ U suvremenom se engleskom jeziku frazem *keep your powder dry* upotrebljava u značenju ('to be ready to take action if necessary').

Необходимость постоянно «держатъ порох сухим» вынуждает руководство армий всех трех республик регулярно выводить армию на полномасштабные учения, которые обходятся довольно дешево, прежде всего из-за четко организованного взаимодействия по всем вопросам, в том числе и по материально-техническим. (НКРЯ, А. Алексеев, Мобилизационное сознание, Спецназ России, 2003)

Zanimljivo je da je na *Hrvatskom jezičnom portalu* zabilježen frazem *držati barut na suhom*, ali mu se značenje donekle razlikuje od navedenog ruskog: 'ne ulaziti u okršaj (raspru, sukob itd.), čekati priliku za verbalni obračun'. I ono se može povezati sa stanjem opreza, međutim, sfera upotrebe mu je sužena. Iako se u suvremenom hrvatskom jeziku potvrđuje relativno malen broj primjera upotrebe navedenoga frazema, on se spominje jer je zanimljiv u usporedbi s ruskim:

Naravno, sada treba naplatiti svoju političku fotelju, pa zar nije izborna godina? Sada sasvim dobro sjedaju takve teme, ali meni ne pada na pamet davati glas nego držim barut na suhom. (www.index.hr, 16. 5. 2015.)

Budući da se hrvatski strukturni i slikovni ekvivalent semantički i upotrebno ne podudara u potpunosti s ruskim, studentima se postavlja pitanje koji bi se prijedvodni ekvivalent mogao upotrijebiti u tekstovima. Implicitno ih se navodi na sintagme tipa *izbjegavati verbalni sukob (nesuglasice), biti na <stalnom> oprezu*.

3.4. U ruskom se jeziku upotrebljava još jedna frazeologizirana krilatica s komponentom *порох*: *есть еще порох в пороховницах* у кого (dosl. ima još baruta u barutnici *tko*). Često se rabi u šaljivom tonu kao potvrdni odgovor ili komentar na pitanje je li *tko* u mogućnosti učiniti što ili ima li snage za što:

Так или иначе, долго ли, коротко ли, у Зои проснулись спасательные инстинкты, значит, есть еще порох в пороховницах. (НКРЯ, Д. Симонина, Половецкие пляски)

Rabi se i u kontekstu dobrog zdravstvenog stanja i izdržljivosti:

По возрасту (за сорок; есть еще порох в пороховницах) и по росту (за метр восемьдесят; комплексовать перед ней не будет) он как раз подходил для того, чтобы скоренько его обаять и вывести, что за баба скрывается под псевдонимом П. Натальин. (НКРЯ, О. Некрасова, Платит последний)

Riječ je o citatu iz romana Nikolaja V. Gogolja *Taras Buljba*:

«А что, пань, – сказал Тарас, перекликнувшись с куренными, – есть еще порох в пороховницах? Не ослабела ли козацкая сила? Не гнутся ли козаки?»

«Есть еще, батько, порох в пороховницах. Не ослабела еще козацкая сила: еще не гнутся казаки!»

Budući da ekvivalentni frazem nije u upotrebi u hrvatskom jeziku, postavlja se pitanje **postoji li neki hrvatski frazemski ekvivalent. U prvom se redu navodi frazem *ima još ulja u čijoj svijeci*, a kao druge mogućnosti predlažu se: *još je uvijek u stanju učiniti tko što, u naponu snage je tko, još je u punoj snazi tko.***

4. Zaključak

U posljednjem bi dijelu nastavne jedinice studenti trebali izvući neke osnovne zaključke.

U manje-više aktivnoj upotrebi je šest parova hrvatskih i ruskih frazema i u tom se slučaju može govoriti o simetričnosti u dvama jezicima.

Prva se četiri para najčešće rabe unutar semantičkog polja rata i prijeteće ratne opasnosti: *bačva (bure) baruta* i *пороховая бочка*; *sjediti na bačvi (buretu) baruta* i *сидеть (стоять) на пороховой бочке*; *miriše na barut* i *пахнет (запахло) порохом*; *otirisati barut* i *не понюхать / не нюхать пороху (пороха)*. Njihovo je značenje, u prvom redu, motivirano barutom kao eksplozivnim sredstvom velike razorne moći koje se u našoj svijesti povezuje s ratnim razaranjem. Međutim, budući da je riječ o potpuno desemantiziranim frazemima, na formiranje značenja pojedinih jedinica utjecala je i slika u dubinskoj strukturi.

Značenje sljedeće skupine frazema temeljeno je na lakoj zapaljivosti baruta: *gori kao barut što, вспыхивает (вспыхнуло, загорается, загорело, горит) как порох* что, *вспыхивает (вспыхнуло, загорается, загорело, горит) порохом* что.

Ruski glagolski frazem *взорваться / взрываться (вспыхнуть / вспыхивать) как порох* i pridjevski *вспыльчивый как порох* dobili su dodatni prijenos značenja i time prešli u semantičko polje snažnih emocionalnih reakcija.

Par pridjevskih poredbenih frazema bazira se na obaveznom obilježju suhoće baruta: *suh kao barut, сухой как порох*. Gledamo li dubinsku strukturu frazema *držati barut na suhom* i *держат порох сухим*, vidjet ćemo da se i tu ponavlja isto obilježje. Međutim, ono je dovelo do drugog značenja.

I naposljetku, ruska frazeologizirana krilatica *есть еще порох в пороховницах* y koro temeljena je na razornoj moći baruta koja se prenosi na stanje izdržljivosti i na snagu neke osobe.

Nakon iznesenog može se doći do konačnog zaključka da su osnovna obilježja baruta, s jedne strane, i dubinska struktura, s druge, utjecali na formiranje značenja navedenih hrvatskih i ruskih frazema.

Literatura i izvori

- Anić, Vladimir, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2003.
- Fink, Željka, „Rat i mir u hrvatskoj frazeologiji“, u: *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani*, knjiga VI., Rijeka, 2006, str. 119–130.
- Fink Arsovski, Željka i sur., *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, Knjigra, Zagreb, 2006.
- Fink Arsovski, Željka i sur., *Hrvatsko-romansko-germanski rječnik poredbenih frazema*, Knjigra, Zagreb, 2016.
- Hrvatska enciklopedija*, 1, A–Bd, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1999.
- Hrvatski jezični portal*, <http://hjp.znanje.hr/>
- Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, IRO „Školska knjiga“, Zagreb, 1982.
- Menac, Antica; Fink Arsovski, Željka; Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, 2014.
- Menac, Antica; Fink Arsovski, Željka; Mironova Blažina, Irina; Venturin, Radomir, *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik*, Knjigra, Zagreb, 2011.
- Riznica = *Hrvatska jezična riznica*, <http://riznica.ihjj.hr/index.hr.html>
- Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik* (u redakciji Antice Menac), IRO „Školska knjiga“, Zagreb, 1979, 1980.
- Turk, Marija, „Naznake o podrijetlu frazema“, *Fluminensia* 6/1–2, 1994, str. 37–47.
- Turk, Marija; Opašić, Maja, „Supostavna raščlamba frazema“, *Fluminensia* 20/1, 2008. str. 19–31.
- Бирих, Александр К.; Мокиенко, Валерий М.; Степанова, Людмила И., *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь*, Астрель – АСТ – Люкс, Москва, 2005.
- Большой толковый словарь русского языка* (под ред. С. А. Кузнецова), «Норинт», Санкт-Петербург, 1998.
- Мокиенко, Валерий М.; Никитина, Татьяна Г., *Большой словарь народных сравнений*, ОЛМА Медиа Групп, Москва, 2008.
- Мокиенко, Валерий М.; Никитина, Татьяна Г., *Большой словарь русских поговорок*, ОЛМА Медиа Групп, Москва, 2008.
- НКРЯ = *Национальный корпус русского языка*, www.ruscorpora.ru
- Прокуророва, Оксана В., *Обучение английским фразеологизмам студентов II – III курсов языковых факультетов на материале домашнего чтения. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук*, Владимирский государственный педагогический университет, Владимир, 2006.

- Федоров, Александр И., *Фраzeологический словарь русского литературного языка*, АСТ – Астрель, Москва, ³2008.
- Финк, Желька, «О хорватских и русских фразеологизмах с компонентами *letvica* и *планка*», в: *И вновь продолжается бой. Сборник научных статей, посвященных юбилею д.ф.н., проф. С. Г. Шулежковой*, ГОУ ВПО «Магнитогорский государственный университет», Межкафедральный словарный кабинет им. проф. Б. А. Ларина СПбГУ, Ernst-Moritz-Arndt-Universität, Магнитогорск, 2010, стр. 258–262.
- Финк, Желька, «Сравнительные фразеологизмы: национальные и общеевропейские», в: *XLII Международная филологическая конференция, 11–16 марта 2013 года. Избранные труды*, Санкт-Петербургский государственный университет, Филологический факультет, Санкт-Петербург, 2014, стр. 333–345.
- Финк, Желька, «О марионетках, игрушках и о слепом оружии (русские и хорватские фразеологизмы со значением действия чужой воли)», в: *Русский язык и литература в пространстве мировой культуры. Материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ в 15 томах, том 7, направление 6, Современная русская лексикография: теория и практика*, Санкт-Петербург, 2015, 189–194.
- Фразеологический словарь русского языка* (под ред. А. И. Молоткова), Астрель – АСТ, Москва, ⁷2006.

ABSTRACT

Željka Fink

Croatian and Russian idioms with the component *barut* (порох)

The paper deals with a small group of Croatian and Russian idioms with the component *barut* (порох). Some of them have the same structure and the same or similar meaning. They are related to the semantic field of war, potential danger and flammability (*omirisati barut, пороху не нюхал (не понюхал) кто; miriše na barut, пахнет (запахло) порохом; bačva (bure) baruta, пороховая бочка; gori kao barut što, вспыхивает (вспыхнуло, загорается, загорело, горит) как порох (порохом) что*). The characteristic of a dry object is compared with the gunpowder in both languages (*suh kao barut, сухой как порох*).

Nevertheless, some Russian idioms with the component *порох* belong to other semantic fields, and they refer to the strong emotional response (*взорваться / взрываться (вспыхнуть / вспыхивать) как порох, вспыльчивый как порох*), mental abilities (*пороха не выдумает кто*), the state of constant attention (*держат порох сухим*), the strength and possibility of acting (*есть еще порох в пороховницах у кого*).

The way of elaborating this group of idioms at the course Russian language phraseology, attended by the native speakers of Croatian, is suggested. Such a method can be applied to other groups of Croatian and Russian idioms with the various semantic volume.

Key words: *Croatian; Russian; phraseology; semantic analyses; idioms with the component barut (порох)*

Maja Glušac, Barbara Majdenić

Frazemi s imenskom sastavnicom s pragmatičkoga gledišta

Filozofski fakultet u Osijeku
mglusac@ffos.hr, barbara.majdenic@yahoo.com

UDK: 81'373.23:159.942
81'373.7

izvorni znanstveni članak

Frazemi s imenskom sastavnicom promatraju se u okvirima pragmatolingvističke kategorije uljudnosti za koju se pretpostavlja da je uvjetovana određenom ilokucijom, tj. (izravnom ili neizravnom) govornikovom namjerom. Pragmatična je vrijednost promatranih frazema provjerena u trima mrežnim korpusima te su na temelju pozitivne ili negativne vrijednosti izdvojeni najučestaliji frazemi koji su dani na dodatnu provjeru dvjema skupinama ispitanika: učenicima 8. razreda osnovne škole i studentima 3. godine studija kroatistike s ciljem potvrde dobivenih rezultata, ali i provjere utjecaja stupnja obrazovanja na poznavanje i uporabu frazema.

Ključne riječi: frazemi; imena; uporabna vrijednost; teorija uljudnosti

1. Uvod

Iako se u literaturi mogu pronaći tvrdnje da frazemi s imenskom sastavnicom „još uvijek predstavljaju nedovoljno istražen frazeološki sloj“ (Crnić Novosel, Opašić 2014: 281), pogled u bibliografiju radova koji tematiziraju i frazeologiju i onomastiku pokazuju da se o toj skupini frazema podosta pisalo i to s različitih gledišta.¹ Veći je broj radova koji ovoj skupini frazema pristupaju kontrastivno – supostavnom se analizom utvrđuju strukturne i semantičke podudarnosti hrvatskih

¹ Velik je prilog tomu i zbornik radova *Slavofraz 2017. ИМИЊАТА И ФРАЗЕОЛОГИЈАТА, ИМЕНА И ФРАЗЕОЛОГИЈА*, 2018. Dio se bibliografskih podataka i drugih radova nalazi u popisu literature na kraju ovoga rada, no popis ni u kojem slučaju nije posve iscrpljen.

frazema i frazema iz drugih jezika: makedonskog, bugarskog, njemačkog, mađarskog, češkog, poljskog, slovenskog, ruskog, engleskog i talijanskog. Opisuju se i dijalektni frazemi s imenskom sastavnicom, etimologija i motivacija za nastanak pojedinih frazema, propituju se mogućnosti promjenjivosti frazema, njihova nekonvencionalna uporaba, a imenima u frazemima pristupa se i s gledišta kognitivne lingvistike. U slučajevima desemantizacije, deonimizacije i apelativizacije (npr. *uhvatiti boga/Boga za bradu*), kao i onimizacije (npr. *na sveto nikada/Nikada*), propituju se i pravopisna pravila o pisanju velikoga slova imena u frazemu. Različiti metodološki pristupi frazemima s imenskom sastavnicom mogu ujedno biti i jedan od odgovora na pitanje o razlogu zanimljivosti upravo te skupine frazema. Tomu u prilog ide i činjenica da se takvi frazemi ravnopravno sagledavaju s gledišta dviju disciplina – frazeologije i onomastike. Nadalje, frazemi s imenskom sastavnicom „imaju specifičan mikrosistem“ (Matešić 1992/93: 293), a onimi kao sastavnice frazema mogu biti „značajan i vrlo siguran pokazatelj njegova podrijetla“ (Opašić 2014: 186), dok frazemi s nacionalnim onimima „više nego ostali pokazuju posebnu povezanost s tradicijom, kulturom i poviješću jednoga naroda.“ (Crnić Novosel, Opašić 2014: 281–282)

Prema tradicionalnim shvaćanjima, u odnosu na status, sadržaj i značenje imena u frazemu gube svoj referencijalni karakter (Raguž 1979: 21), gube svoje primarno onomastičko značenje i funkciju upućivanja na pojedinačan objekt te dobivaju funkciju izricanja kakva općenitijeg značenja koje je uz objekt ili osobu vezano kao njihov kontekstom uvjetovan sadržaj te stoga ime u frazemu postaje pojam, frazeologem (Peti 1999: 109, 120). Nasuprot tomu jesu mišljenja da ime ima iskustveno utvrdiv sadržaj i izvan konteksta (usp. Marković 2010: 194) te da su imena (osobito ona povijesnih osoba) unutar frazema svojevrsan simbol i predstavljaju kognitivnu jezgru strukture s bogatom leksičkom pozadinom koja je ustaljena u ljudskom pamćenju, odnosno imena u frazemu predstavljaju svojevrsne *osobnosti-asocijacije* koje su u pamćenju utvrđene u obliku različitih mitova i legendi koji se pri uporabi frazema prizivaju u sjećanje (Bashmakova 2014: 887). U vezi je s tim i pojam *značenjskoga/semantičkog taloga*, tj. unutarnje slike koja motivira frazeološko značenje, a pretpostavlja da „leksičko značenje komponente ne odlazi u nepovrat, već zajedno s drugim komponentama tvori sliku koja onda utječe na stvaranje frazeološkog značenja“ (Fink 1994: 72).

U ovomu se radu frazemi s imenskom sastavnicom opisuju i istražuju s pragmatičkoga gledišta kako bi se utvrdilo jesu li i koliko su pogodni za iskazivanje pozitivnih i/ili negativnih konotacija te koliko njihova uporabna vrijednost ovisi o stupnju obrazovanosti i prozirnosti imena u frazemu.

2. Frazemi s pragmatičkoga gledišta

Pragmatička je narav frazema s imenskom sastavnicom neosporna zato što oni „posredno svjedoče o konceptualizaciji svijeta, jer se u velikoj mjeri zasnivaju na prototipičnim modelima ili njihovoj metaforičkoj/metonimijskoj projekciji. Oni dvojako pokazuju stupanj isprepletenosti jezika i mišljenja: s jedne su strane rezultat (selektivnog) viđenja stvarnosti, a s druge kao gotovi obrasci mišljenja i sami – kategorizirajući i etiketirajući referente – usmjeruju ponašanje i djelovanje.“ (Ivanetić, Karlavaris-Bremer 1999: 140) U ovome se radu frazemi s imenskom sastavnicom promatraju u odnosu na pojam uljudnosti koji u lingvistiku ulazi zajedno s teorijom koju postavljaju Brown i Levinson (1987), a koja je utemeljena na osnovi Goffmanova (1967) pojma obraza. Teorija uljudnosti pod pojmom *obraza* podrazumijeva javnu sliku koju svatko želi za sebe, a sastoji se od dvaju aspekata – pozitivnog i negativnog obraza: pozitivan obraz podrazumijeva pozitivnu sliku o sebi što uključuje i želju da tu sliku cijene i odobravaju oni s kojima ulazimo u interakciju, dok negativan obraz podrazumijeva želju svake osobe za slobodom djelovanja i slobodom od nametanja (Brown, Levinson 1987: 61). Brown i Levinson svoju teoriju temelje na pretpostavci da svaka osoba tijekom komunikacije želi zadržati svoj ili tuđi obraz, odnosno tijekom komunikacije rabi niz strategija za očuvanje obraza.² Pojam obraza usko je vezan i uz pojam eufemizacije, tj. sa „zamjenom riječi s negativnim konotacijama drugim terminom koji se ne može direktno povezati s negativnom stranom opisanog objekta“ (Leech 1990: 45). Allan i Burridge (1991: 11) ističu upravo očuvanje obraza kao jedan od razloga uporabe eufemizama. Nadalje, Crespo Fernandez (2005: 78) smatra da su eufemizmi intrinzično povezani s konvencijama uljudnosti koje se očekuju od sudionika komunikacije: uporabom eufemizama nastoji se izbjeći ili barem smanjiti mogući sukob te stoga eufemizmi funkcioniraju kao vrlo snažno sredstvo kojem je zadaća ugladiti komunikaciju i održati međuljudske odnose u prijateljskim uvjetima. Upravo su iz tih razloga eufemizmi kolokvijalniji i figurativniji od odgovarajućih ortofemizama (Allan, Burridge 2006: 33). Eufemizacijom komunikacija s izravne razine prelazi na neizravnu što se smatra idealnim ponašanjem koje je poželjno kako bi se izbjegle konfliktne situacije i omogućilo uzajamno očuvanje obraza (Crespo Fernandez 2005: 78). Eufemizmi se često rabe kako bi se izbjeglo izravno spominjanje nekog imena ili kakve radnje najčešće vezane za ljudsku intimu, tj. jezični tabui kao riječi koje su u nekom društvu zabranjene (Kuna 2007: 96-97). Mnogi čimbenici utječu na to hoće li komunikacija između govornika biti uljudna i hoće li težiti očuvanju obraza – odnosi među govornicima, publika, tema razgovora, okruženje, usmena ili pisana komunikacija;

² Brown i Levinson (1987: 61–62) pretpostavljaju da postoje razlike u kulturama koje utječu na to što podrazumijevamo pod pojmom obraza, ali da su uzajamno uvažavanje obraza i društvena potreba da on bude u samom središtu tijekom komunikacije – univerzalni.

dakle uljudnost je ovisna o kontekstu, mjestu i vremenu (Allan, Burridge 2006: 30). Nasuprot tomu, za pojačavanje negativnih konotacija, kao i za postizanje ironičnog učinka, rabe se disfemizmi kao izrazi s konotacijama koje su uvredljive u odnosu na denotaciju ili u odnosu na slušatelja (Allan, Burridge 2006: 26). I disfemizmi su često motivirani strahom ili nedostatkom takta, ali i mržnjom i prijezirom, a pojavljuju se i kao učinkovit način izražavanja agresije i frustracije. Iako su prvenstveno rezervirani za neformalnije komunikacijske situacije, disfemizmi se mogu pronaći i u političkom diskursu s ciljem narušavanja ugleda protivnika (Allan, Burridge 2006: 31).

Istraživanja potvrđuju da se frazemima s imenskom sastavnicom rijetko pozitivno vrednuje (usp. Ivanetić, Karlavaris-Bremer 1999: 135; Pintarić, Hrdlička 2017); primjer su za to npr. frazemi *bečka škola, sve u redu kao u Beču, točan kao švicarski sat*. Propitivanja pragmatičke uloge frazema u intervjuu također pokazuju da je „udio frazema koji se odnose na nešto negativno (srdžba, ironija, ljutnja, cinizam, prijetnja) veći od onih koji se odnose na nešto pozitivno (pohvala, potpora, sigurnost, napredak).“ (Jozić, Pon, Rakovac 2006: 162) U tom se kontekstu potvrđuju frazemi s antroponimskom i toponimskom sastavnicom. Negativne konotacije imaju i brojni (dijalektni) frazemi lokalizmi i frazemi potvrđeni samo u određenoj grupi govora (usp. Menac-Mihalić 2003-2004; 2010). Frazemi s etnonimskom sastavnicom vrlo su često motivirani stereotipima „kojima se pripadnici stranih naroda na temelju sporednih obilježja generaliziraju pa se čitavom narodu počinje pripisivati određeno obilježje“ (Crnić Novosel, Opašić 2014: 287–289): npr. *crn kao Cigan, laže kao Cigan, pušiti kao Turčin, piti kao Turčin, pijan kao Rus, škrt kao Židov, škrt kao Škot, ludi Švabo*. Takva se vrednovanja i izražavanja stava prema drugima vrše na osnovi poznatih normi i vrijednosti, a „u stereotipnoj percepciji drugih prevladava crno-bijela optika, tj. vrednovanje je pozitivno ili negativno, odnosno izražava se simpatija ili antipatija. Taj je emocionalni naboj u frazemima i inače naglašeniji nego u neidiomatskom leksiku, zbog čega su oni klasična sredstva emocionalizacije iskaza.“ (Ivanetić, Karlavaris-Bremer 1999: 135) Budući da su eufemizmi komunikacijska strategija „koja podrazumijeva svjesno, smišljeno i namjerno jezično ponašanje koje uključuje raznovrsna sredstva na svim jezičnim razinama, odnosno podrazumijeva sve vrste izbjegavanja mogućih nesporazuma, sukoba i nelagode pomoću jezika“ (Kuna 2007: 98), u određenim se kontekstima pojedini frazemi s negativnim konotacijama rabe kao eufemizmi, npr. *završiti u Lepoglavi, otići na Mirogoj* (usp. Vasung 2012: 61; Pintarić, Hrdlička 2017).

3. Korpus i metodologija istraživanja

Korpus ovoga rada čine frazemi s imenskom sastavnicom zabilježeni u *Frazeološkom rječniku hrvatskog ili srpskog jezika* (Matešić 1982) i *Hrvatskom frazeološkom rječniku* (Menac, Fink Arsovski, Venturin 2014). Ime u frazemu može biti domaće osobno ime (npr. *Katica za sve, baba Marta, Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba*), osobno ime koje potječe iz književnosti i mitologije (npr. *Ahilova peta, Pandorina kutija, Arijadnina nit, Sizifov posao, Damoklov mač, Argusove oči, Talijin hram, Tantalove muke*), biblijsko ime (npr. *od Adama i Eve, u Evinu kostimu, ići od Poncija do Pilata, koštati kao svetog Petra kajgana, nevjerni Toma, Judin poljubac, ležati kao Lazar*), osobno ime preuzeto iz drugih naroda (npr. *neka visi Pedro, kud svi Turci, tu i ćelavi Mujo, Alajbegova slama*), etnonim (npr. *lagati kao Turčin, piti kao Rus, praviti se Englez/Kinez, da se Vlasi ne dosjete*), toponim (npr. *Sodoma i Gomora, otkriti Ameriku, dužan kao Grčka, briga koga što Mađarska nema more, mali Pariz*), oronim (npr. *popeti se na Parnas*), hidronim (npr. *ispravljati krivu Drinu, mnogo će vode dotle proteći Dunavom/Savom, prijeći Rubikon*). Uporabna je vrijednost zabilježenih frazema provjerena pretraživanjem mrežnih korpusa (*HNK – Hrvatski nacionalni korpus, hrWac – Croatian web corpus i HJR – Hrvatska jezična riznica*) te je izdvojeno deset najučestalijih frazema s imenskom sastavnicom: 1) *Pandorina kutija* = 'skrivena nevolje koje mogu naglo izbiti na površinu, izvor svih zala', 2) *Sodoma i Gomora* = 'veliki razvrat, nemoral, pokvarenost', 3) *presjeći gordijski čvor* = 'riješiti težak problem, razriješiti zamršenu situaciju na najjednostavniji način', 4) *pa i mirna Bosna* = 'i sve u redu, i tu prestaje svaka diskusija, i stvar je završena', 5) *Sizifov posao* = 'uzaludan rad, mukotrpan posao koji ne dovodi do rezultata', 6) *Judine škode/novac* = 'novac za prljave poslove', 7) *Sveto pismo* = 'nešto najvažnije, nešto u što se ne sumnja i što se ne dovodi u pitanje', 8) *kao da je netko pao s Marsa* = 'kao da ništa ne zna tko, kao da je lud tko; zatečen (neobaviješten) je tko', 9) *Katica za sve* = 'osoba koja obavlja najrazličitije beznačajne poslove, osoba koja mora biti svima na usluzi, trčkaralo, potrkalo' i 10) *Ahilova peta* = 'ranjivo mjesto čije, slaba strana čija'. Na temelju prvih 60 pojavnica³ u korpusima provjerena je pragmatička vrijednost tih frazema – promatralo se imaju li pozitivne konotacije, jesu li upotrijebljeni kao eufemizmi i je li njima aktivirana strategija uljudnosti ili pak nose negativne konotacije, rabe se kao disfemizmi i aktiviraju strategije neuljudnosti. Nadalje, ti su frazemi dani na dodatnu provjeru dvjema skupinama ispitanika: u prvoj su skupini učenici osmoga razreda Osnovne škole Ivana Kukuljevića u Belišću (N = 50), a u drugoj studenti druge i treće godine preddiplomskog studija kroatistike na osječkome Filozofskom fakultetu (N = 60). Ispitanici su ispunili anketu kojom se provje-

³ Izostavljeni su primjeri u kojima navedene sintagme nisu doživjele semantičku pretvorbu barem jednoga člana, npr. *Ahilova peta* = 'Ahilova tetiva, tj. završna tetiva velikoga troglavoga lisnog mišića na stražnjoj strani potkoljenice, koja se hvata na petnu kost; izbočena je otraga iznad pete'.

riila procjena učestalosti uporabe pojedinog frazema te procjena uporabe s pozitivnim ili negativnim konotacijama. Procjena poznavanja i učestalosti uporabe frazema provjerila se Likertovom skalom: 1 = nikada nisam čuo taj izraz, 2 = izraz mi nije potpuno nepoznat, 3 = izraz mi je poznat, ali ga ne rabim, 4 = izraz mi je poznat i ponekad ga rabim, 5 = izraz mi je poznat i često ga rabim. Uporabna se vrijednost frazema provjerila sljedećom skalom: 1 = uvijek u pozitivnom značenju, 2 = uglavnom u pozitivnom, samo nekad u negativnom, 3 = podjednako u pozitivnom i negativnom, 4 = uglavnom u negativnom, samo nekad u pozitivnom, 5 = uvijek u negativnom.

U istraživanju se polazilo od nekoliko pretpostavki: 1) sukladno prijašnjim istraživanjima pragmatične vrijednosti frazema deset će najučestalijih frazema u korpusu najčešće imati negativne konotacije, 2) stariji ispitanici na temelju iskustva, enciklopedijskog znanja o svijetu (tu se podrazumijeva i poznavanje semantičkoga taloga imena u frazemu) i višeg obrazovnog stupnja⁴ poznavat će veći broj frazema, 3) stariji će ispitanici frazeme rabiti češće nego mlađi ispitanici, 4) ispitanici će svojim odgovorima potvrditi rezultate o uporabnoj vrijednosti frazema dobivene korpusnim istraživanjem, 5) u procjeni pozitivnih/negativnih konotacija kod starijih će ispitanika biti naglašenije one negativne, osobito u frazemima koji i korpusnom pretragom potvrđuju isključivo negativne konotacije.

4. Rezultati istraživanja

Od deset najučestalijih frazema korpusna je analiza pokazala da ih se većina rabi u isključivo negativnom kontekstu, dok kod pojedinih frazema pozitivna ili negativna pragmatična vrijednost ovisi o kontekstu – npr. *Katica za sve*, *Sveto pismo i presjeći gordijski čvor*. Samo jedan frazem ima isključivo pozitivne konotacije – *mirna Bosna*. U objema je skupinama ispitanika frazem *kao da je tko pao s Marsa* potvrđen kao najučestaliji (u prvoj je skupini srednja ocjena 4,62 i rabi ga 100 %

⁴ Prema *Nastavnom planu i programu za osnovne škole* (MZOŠ 2006: 46) učenici se s frazemima susreću tek u 8. razredu, a predviđena je obrada pojma *frazem*, s obrazovnim postignućima prepoznavanja frazema i njegovih osnovnih obilježja, tumačenja poznatih frazema te prikladne uporabe češćih frazema, osobito zavičajnih.

Prema *Nastavnom programu za gimnazije* (*Glasnik Ministarstva prosvjete i športa*, str. 158) frazemi se obrađuju u 4. razredu prema sljedećim cjelinama: Frazeologija i frazem. Uvjeti postanka frazema. Frazemska višeznačnost i jednoznačnost. Frazemska sinonimija i antonimija. Jezični purizam i frazemi. Vrste frazema. Frazemi sintagme i frazemi rečenice. Frazemi po središnjoj punoznačnici: imenički, glagolski, pridjevni i priložni. Frazemske sraslice. Podrijetlo frazema: posuđeni i nacionalni. Prema nastavnim planovima za strukovne četverogodišnje škole frazemi se obrađuju u 4. razredu i to prema sljedećim cjelinama: Frazeologija i frazem. Uvjeti postanka frazema. Frazemska višeznačnost i jednoznačnost. Frazemska sinonimija i antonimija. Vrste frazema. Funkcionalna vrijednost frazema. Nastavnim planom za trogodišnje strukovne škole nije predviđena obrada frazema.

ispitanika; u drugoj je skupini srednja ocjena 4,63, a rabi ga 95,7 % ispitanika), dok se kao potpuno nepoznat frazem u objema skupinama potvrdio frazem *Katica za sve* (srednje ocjene: 1,88 i 1,78). Razlog bi se tomu, između ostalog, mogao pripisati i vrlo niskom stupnju semantičkoga taloga koji ime *Katica* donosi u frazem – nasuprot primjerice frazemu *Ahilova peta* koji je na drugome mjestu prema učestalosti u mlađoj skupini ispitanika, odnosno frazemu *pa i mirna Bosna* u starijoj skupini ispitanika. U nastavku slijede rezultati istraživanja opisani zasebno za svaki ispitanik frazem.

Pandorina kutija – u korpusu se uglavnom rabi s negativnim konotacijama: *Otvorena je Pandorina kutija i zli duhovi poletjeli su po Hrvatskoj.* (hrWac) I u objema je skupinama ispitanika izrazita prednost dana uporabi s negativnim konotacijama: u mlađoj skupini 60 %, a u starijoj čak 80 % ispitanika taj bi frazem upotrijebilo s negativnim konotacijama. Prema učestalosti uporabe na petom je mjestu kod mlađih ispitanika (ne rabi ga čak 86 % ispitanika), a kod starijih je ispitanika na sedmom mjestu (ne rabi ga 65 % ispitanika, od čega ga velika većina ipak poznaje – 53,3 %). U odnosu na pojam *značenjskog/semantičkog taloga*, frazemi s imenskom sastavnicom mogu imati vrlo visok stupanj taloga, odnosno vrlo specifičnu pozadinsku sliku jer su vezani za konkretnu osobu ili mjesto što znači da je za interpretaciju njihova značenja enciklopedijsko znanje od izuzetne važnosti. To je ujedno i razlog zašto su pojedini frazemi učenicima bili poznati, ali ih u svakodnevnoj komunikaciji rabe vrlo rijetko. Ako frazem ima vrlo specifičan semantički talog i ako je za njegovu interpretaciju potrebna određena viša razina enciklopedijskog znanja, govornik će izbjegavati korištenje takvog frazema ako postoji mogućnost da ga primatelj poruke neće razumjeti. To je slučaj i s ovim frazedom – iako je većina učenika odgovorila da im je značenje frazema poznato, rijetko ga rabe u svakodnevnoj komunikaciji.

Sodoma i Gomora – u korpusu se potvrđuje s negativnim konotacijama te se njime naglašava loše moralno ili ekonomsko stanje nekog mjesta. Rabi se i kao sinonim za blud, poroke i izopačenost te se njime ističu razmjeri nekog nemilog, najčešće razvratnog događaja ili mjesta i stoga može funkcionirati kao pojačivač ekspresivnosti: *Iznervirani seksualnom raspusnošću, pijankama i drogiranjem bogatih i slavnih, zagovornici ćudoređa nazivali su Hollywood Sodomom i Gomorom Amerike.* (hrWac) Rezultati ankete također potvrđuju prevladavanje uporabe u negativnom kontekstu: čak 95,3 % ispitanika starije skupine i 86 % ispitanika mlađe skupine upotrijebilo bi ga u negativnom kontekstu. Značajnija je razlika u procjeni učestalosti uporabe: 92 % ispitanika mlađe skupine nikada ne rabi taj frazem, dok u starijoj skupini taj postotak iznosi tek 46,7 %. U mlađoj je skupini taj frazem stoga na posljednjem mjestu, dok je u starijoj skupini na petom mjestu prema učestalosti uporabe. Slično kao i kod prethodnog primjera, ovaj je frazem kod mlađe

skupine ispitanika zauzeo samo dno ljestvice jer interpretacija njegova značenja zahtijeva šire enciklopedijsko znanje biblijske povijesti.

presjeći gordijski čvor – u korpusu se najčešće rabi s negativnim konotacijama: *Izlazak iz krize se pretvorio u rješavanje gordijskog čvora.* (hrWac) Rjeđe se rabi u neutralnom kontekstu: *Slučaj Blaškić: Gordijski čvor ključnih dokaza* (naslov) (HNK), *Tim potezom (ili potezima) razriješili bismo gordijski čvor povijesti hrvatskog naroda.* (HJR). Anketa je pak potvrdila suprotne težnje; samo 10 % mlađih ispitanika i 16,6 % starijih ispitanika taj bi frazem upotrijebilo u isključivo negativnom kontekstu. Rezultati procjene uporabe toga frazema smještaju ga na dno ljestvice učestalosti – na osmo mjesto u mlađoj skupini te na deveto mjesto u starijoj skupini.

{(pa) i} mirna Bosna – u korpusu se potvrđuje s isključivo pozitivnim konotacijama:⁵ *Onaj tko želi ušparati koju kunu ići će magistralom i opet mirna Bosna.* (hrWac) Anketno ispitivanje potvrđuje rezultate korpusne pretrage: u objema je skupinama izrazita prednost dana uporabi s isključivo pozitivnim konotacijama: u mlađoj skupini čak 80 %, a u starijoj skupini 66,7 %. Taj je frazem procijenjen kao vrlo učestao – rabi ga čak 63,4 % ispitanika starije skupine (drugo mjesto prema učestalosti) te 40 % ispitanika mlađe skupine (treće mjesto prema učestalosti). Česta uporaba ovoga frazema može se objasniti i time što ime *Bosna* nema toliko neproziran semantički talog kao što je to slučaj u prethodnim primjerima s biblijskim frazemima i onima iz područja antičke mitologije te je učenicima bliži i razumljiviji.

Sizifov posao – u korpusu se pojavljuje isključivo s negativnim konotacijama: *Prema tome, ministar je ispravno zaključio da neće na taj Sizifov posao trošiti vrijeme i učinio je ono na što po zakonu ima pravo te za to preuzeo odgovornost.* (hrWac) Anketno ispitivanje potvrđuje navedeno: čak 75 % ispitanika starije skupine i 74 % ispitanika mlađe skupine pridaje mu negativne konotacije. Značajnije su razlike u procjeni učestalosti uporabe: rabi ga tek 14 % ispitanika mlađe skupine (peto mjestu prema učestalosti), dok je kod ispitanika starije skupine taj postotak znatno veći – rabi ga čak 60 % (treće mjesto prema učestalosti uporabe), a razlog tomu vjerojatno je činjenica da se s mitom o Sizifu učenici susreću tek kasnije tijekom obrazovanja.

Judine škude/novac – zabilježen je i s imenicama *para, euri, zlatnici, groš, bakšiš, srebrnjaci* i slično, a u metonimijskom odnosu i kao *Judina kesa*. U korpusu se potvrđuje s negativnim konotacijama: *Reći ćemo Vam ime svakog pojedinca koji nam je poznat koji je prodao dušu za Judine škude, tj. za obećano radno mjesto ili oču-*

⁵ Zanimljivo je u tome kontekstu izdvojiti ostale frazeme s imenskom sastavnicom *Bosna* (npr. *siguran kao Bosna, sredit koga 'ko Švabo Bosnu, uredan kao Bosna*) kojima se u literaturi pripisuju uglavnom negativne konotacije i koncepti kao što su nesigurnost, napadanje, mlaćenje, neurednost (usp. Menac-Mihalić 2010: 217; Crnić Novosel, Opašić 2014: 292).

vanje radnog mjesta. (hrWac) U objema je skupinama ispitanika izrazita prednost dana negativnim kontekstima uporabe: 78 % ispitanika mlađe skupine i 85 % ispitanika starije skupine. Iako možemo pretpostaviti da je učenicima dobro poznata priča o Judi koji izdaje Isusa za trideset srebrnjaka, prema procjeni učestalosti u mlađoj je skupini tek na sedmom mjestu (rabi ga tek 12 % ispitanika), a u starijoj skupini na devetom mjestu (rabi ga samo 6,7 % ispitanika).

Sveto pismo – određene konotacije izrazito ovisi o širem kontekstu; u korpusu se podjednako rabi i u negativnom i u pozitivnom kontekstu, kao i u primjerima u kojima bi se moglo govoriti o neutralnoj konotaciji: *Otvoren sam za sve ideje i proračun nije Sveto pismo, prihvatit ću konstruktivne ideje.* (hrWac), *Umjesto toga imamo bogoslužje u crkvama, trgovinama, robna kuća je naš hram, katalog je Sveto pismo, propovijedi su zaglušujuće televizijske reklame...* (hrWac) Ispitanici su pak značajniju prednost dali uporabi u pozitivnom kontekstu: samo 8 % ispitanika mlađe skupine i 11,6 % ispitanika starije skupine taj bi frazem upotrijebilo isključivo u negativnom kontekstu. Iako je učenicima ovaj frazem dobro poznat, prema procjeni učestalosti u objema je skupinama na četvrtom mjestu: u mlađoj ga skupini upotrebljava 38 %, a u starijoj skupini 55 % ispitanika. Pretpostavljamo da je razlog tomu i u uporabi sintagme *Sveto pismo* u doslovnome značenju.

kao da je (tko) pao s Marsa – u korpusu se najčešće upotrebljava s negativnim konotacijama: *Vlada je došla potpuno nespremna, kao da su pali s Marsa, kao da Zemlju i Hrvatsku nikad nisu vidjeli.* (hrWac) U objema su skupinama rezultati podjednaki: 40 % ispitanika mlađe skupine i 45 % ispitanika starije skupine upotrijebilo bi ga u negativnom kontekstu; 44 % ispitanika mlađe skupine i 48,3 % ispitanika starije skupine podjednako bi ga upotrebljavalo u pozitivnom i negativnom kontekstu. Prema učestalosti uporabe taj je frazem na prvome mjestu u objema skupinama, a to je zato što ime *Mars*, jednako kao i toponim *Bosna*, ima nešto prozirniji semantički talog jer sa sobom ne nosi mit ili legendu koji su nužni za interpretaciju.

Katica za sve⁶ – pokazuje vrlo velik stupanj deonimizacije i apelativizacije imenske sastavnice, što se potvrđuje i grafičkim zapisom imena malim slovom u pojedinim primjerima. U korpusu se podjednako rabi i s pozitivnim i s negativnim konotacijama. U pozitivnom značenju *Katica za sve* jest osoba koja je vrlo radišna, sposobna i na koju se može računati u svakom trenutku, a osim za osobe upotrebljava se i za predmete, osobito u reklamama kako bi se njime naglasila svestranost proizvoda o kojem se govori: *Vinkovački strateg sklon je razmišljaju i o tome da iskusnog Juru Jurića, Cibalijinu Katicu za sve, vrati u obrambeni blok, a u manevarskoj*

⁶ Sličnost i podudarnost hrvatskoga frazema *Katica za sve* s njemačkim *ein Mädchen für alles* „nedvojbeno upućuje na pripadnost hrvatskoga jezika srednjoeuropskome i mediteranskome kulturnome krugu.“ (Turk, Opašić 2008: 29)

središnjici priliku bi tada dobio oporavljeni Benedikt Panić. (HNK), Katica za sve Audi-jev crossover dočeka je već treću generaciju držeći se iste formule. Kupci će Audijevu Katicu za sve moći odabrati s jednim benzinskim ili tri dizelska motora. (hrWac) S negativnim se konotacijama upotrebljava pri aludiranju na osobu koju netko iskorištava i koja je primorana raditi nekoliko različitih poslova u isto vrijeme, a često se javlja i u političkom diskursu gdje označuje nametljivu osobu: *Eto nisam završila za učiteljicu, nisam ni za prodavačicu, završila sam za uredsku katicu za sve.* (hrWac), *Uporno se gura u stvari koje ga se statusno i formacijski ne tiču, izigravajući parlamentarnu Katicu za sve.* (HNK) U objema se skupinama ispitanika prednost daje uporabi u negativnom kontekstu: 44 % ispitanika mlađe skupine i 45 % ispitanika starije skupine taj bi frazem upotrijebilo s negativnim konotacijama; podjednako s pozitivnim i negativnim konotacijama upotrebljavalo bi ga 44 % ispitanika mlađe skupine te 25 % ispitanika starije skupine. Prema procjeni učestalosti na osmom je mjestu u objema skupinama: rabi ga tek 10 % ispitanika obiju skupina.

Ahilova peta – u korpusu se potvrđuje s negativnim konotacijama: *Prva je mogućnost izglednija jer je termostat Ahilova peta starijih Volkswagenovih dizelaša.* (hrWac) To se potvrđuje i anketom: 40 % ispitanika mlađe skupine i 46,7 % ispitanika starije skupine upotrijebilo bi ga u negativnom kontekstu; no veći postotak ispitanika mlađe skupine (50 %) upotrijebio bi ga podjednako u pozitivnom i negativnom kontekstu. U starijoj je skupini taj postotak nešto manji – 43,3 %. Prema procjeni učestalosti češće ga rabe ispitanici starije skupine, no nalazi se na šestom mjestu prema učestalosti (upotrebljava ga 48,3 % ispitanika). U mlađoj je skupini na drugom mjestu prema učestalosti te ga upotrebljava 46 % ispitanika.

5. Zaključak

Biblijski frazemi „obično su najšire potvrđeni na hrvatskom području i u govorima drugih jezika“ (Menac-Mihalić 2003-2004: 378) te ih karakterizira semantička i stilistička markiranost (usp. Ribarova 2001: 71). No u promatranom se korpusu među deset najučestalijih nalaze tek dva: *Judine škude/novci* i *Sveto pismo*. Iako brojnošću prevladavaju frazemi s imenima iz antičke mitologije, u objema se skupinama ispitanika najučestalijim potvrdio frazem *kao da je pao s Marsa*. Rezultati istraživanja u odnosu na polazne pretpostavke uglavnom potvrđuju očekivanja: 1) sukladno prijašnjim istraživanjima pragmatične vrijednosti frazema deset najučestalijih frazema u korpusu najčešće ima negativne konotacije; jedino se frazem *mirna Bosna* potvrđuje s pozitivnim konotacijama, dok se frazemi *Sveto pismo* i *Katica za sve* podjednako rabe i s pozitivnim i s negativnim konotacijama; 2) stariji ispitanici na temelju iskustva, enciklopedijskoga znanja o svijetu i višeg obrazovnog stupnja poznaju veći broj frazema; to se osobito potvrđuje razlikom u poznavanju

frazema s imenskom sastavnicom antičkoga podrijetla – čime se potvrđuje i postavka o stupnju semantičkoga taloga koje imena *Pandora*, *Sodoma*, *Gomora* i *Sizif* zadržavaju u navedenim frazemima, u odnosu na frazem *Katica za sve* koji se anketnim ispitivanjem potvrdio kao frazem s vrlo niskim stupnjem prepoznatljivosti i malom učestalošću uporabe, s jedne strane, te s visokim stupnjem deonimizacije i apelativizacije s druge strane; 3) stariji ispitanici frazeme rabe češće nego mlađi ispitanici, što se može opravdati prethodnim zaključkom o poznavanju frazema; najveća je razlika u učestalosti uporabe frazema *Sodoma* i *Gomora* – 8 % ispitanika mlađe skupine i 53 % ispitanika starije skupine ponekad ili često rabi taj frazem; slično je i s frazedom *Sizifov posao* – 14 % : 60 %; 4) ispitanici su svojim odgovorima potvrdili rezultate o uporabnoj vrijednosti frazema dobivene korpusnim istraživanjem te su u procjeni pozitivnih/negativnih konotacija kod starijih ispitanika naglašenije one negativne, osobito u frazemima koji i korpusnom pretragom potvrđuju isključivo negativne konotacije. Čak i frazem *mirna Bosna* koji se u korpusu potvrdio uporabom s isključivo pozitivnim konotacijama, kod starijih se ispitanika potvrđuje i uporabom s negativnim konotacijama. Međutim, manji bi dio ispitanika i frazeme s isključivo negativnim konotacijama ipak upotrijebio i u pozitivnom kontekstu, a možemo pretpostaviti da bi se time eufemizacijom nastojalo izbjeći ili smanjiti sukob i ugladiti komunikacija. Dakle, frazemi s imenskom sastavnicom vrlo su često sredstvo iskazivanja negativnih konotacija, a učestalost njihove uporabe može se objasniti utjecajem obrazovnoga stupnja ispitanika, a samim time i bogatijim iskustvom i enciklopedijskim znanjem o svijetu, kao i načinom konceptualizacije svijeta starijih ispitanika.

Literatura

- Allan, Keith, Burridge, Kate, *Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*, Oxford University Press, New York, 1991.
- Allan, Keith, Burridge, Kate, *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Bashmakova, Stepanovna, „Why do we understand idioms? (Based on the English idioms with proper name)”, *Life Science Journal* 11 (12s), Irkutsk State Technical University, Russia, 2014., str. 884–888.
- Brown, Penelope, Levinson, Stephen, *Politeness: Some universals in language use*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
- Crespo Fernández, Eliecer, „Euphemistic strategies in politeness and face concerns”, *Pragmalinguistics* 13, 2005., str. 77–86.
- Crnić Novosel, Mirjana, Opašić, Maja, „Prilog kontrastivnoj analizi hrvatskih i makedonskih frazema s onimskom sastavnicom”, u: *Македонско-хрватски*

- книжевни, културни и јазични врски*, Институт за македонска литература, Скопје, 2014., стр. 281–297.
- Fink, Željka, *Adjektivni frazeologizmi u ruskom i hrvatskom jeziku*, doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 1994.
- Goffman, Erving, *Interaction Ritual: Essays in Face-to-Face Behavior*, Aldine, Chicago, 1967.
- Hrvatski jezik za četverogodišnje strukovne škole*, pristupljeno 29. 3. 2018. http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/strukovne/hrvatski-4-4-3-3.pdf
- Hrvatski jezik za trogodišnje strukovne škole*, pristupljeno 29. 3. 2018. http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/strukovne/hrvatski-3.pdf
- Ivanetić, Nada; Karlavaris-Bremer, Ute, „Onimijski frazemi i konceptualizacija svijeta“, *Suvremena lingvistika* 47–48/1, 1999., str. 131–142.
- Jozić, Ivana, Pon, Leonard, Rakovac, Alisa, „Pragmatički i značenjski elementi frazema u tekstnoj vrsti *intervju*“, *Jezikoslovlje* 7/1-2, 2006., str. 153–171.
- Leech, Geoffrey, *Semantics: The study of meaning*, Penguin Books, England, 1990.
- Kuna, Branko, „Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku“, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 19/1, 2007., str. 95–113.
- Marković, Ivan, „O uporabi i značenju imena u hrvatskome“, *Folia onomastica Croatica* 19, HAZU, Zagreb, 2010., str. 175–202.
- Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Matešić, Josip, „Frazemi sa komponentom vlastitog imena u hrvatskom jeziku“, *Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 20/21, 1992./1993., str. 293–297.
- Menac, Antica, Fink Arsovski, Željka, Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, 2014.
- Menac-Mihalić, Mira, „Hrvatski dijalektni frazemi s antroponimom kao sastavnicom“, *Folia onomastica Croatica* 12-12, 2003.-2004., str. 361–385.
- Menac-Mihalić, Mira, „O hrvatskim dijalektnim frazemima s toponimom kao sastavnicom“, *Folia onomastica Croatica* 19, 2010., str. 203–222.
- Nastavni plan i program za osnovnu školu*, 2006. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Republika Hrvatska, pristupljeno 29. 3. 2018. http://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelj/RM/Nastavni_plan_i_program_za_osnovnu_skolu_-_MZOS_2006_.pdf
- Nastavni program za gimnazije. Hrvatski jezik*. Glasnik Ministarstva prosvjete i športa, pristupljeno 29. 3. 2018. http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/hrvatski.pdf

- Opašić, Maja, „Mogućnosti deonimizacije i apelativizacije biblijskih onima u hrvatskome jeziku“, u: *Riječki filološki dani 9*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2014., str. 501–510.
- Peti, Mirko, „O tzv. sadržaju imena“, *Folia onomastica Croatica* 8, HAZU, Zagreb, 1999., str. 97–121.
- Pintarić, Neda, Hrdlička, Miroslav, „Deprecijacija u pragmafrazemima s toponimnom sastavnicom u hrvatskom i poljskom jeziku“, u: *Slavofraz 2017. ИМИЊАТА И ФРАЗЕОЛОГИЈАТА, ИМЕНА И ФРАЗЕОЛОГИЈА*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, Скопје, 2018., str. 409–420.
- Raguž, Dragutin, „Vlastita imena u frazeologiji“, *Onomastica Jugoslavica* 8, Zagreb, 1979. str. 17–22.
- Ribarova, Slavomira, „Frazemi s biblijskim osobnim imenima u češkom i hrvatskom jeziku“, *Riječ. Časopis za slavensku filologiju, HFD*, Rijeka 2001., str. 71.
- Turk, Marija, Opašić, Maja, „Supostavna raščlamba frazema“, *Fluminensia* 20/1, 2008., str. 19–31.
- Vasung, Ana, „O bugarskim i hrvatskim frazemima s toponimskom komponentom (države i gradovi)“, u: *1st Conference for Young Slavists in Budapest*, Budimpešta, 2012., str. 60–62.

ABSTRACT

Maja Glušac, Barbara Majdenić

Idioms with a name component within the theory of politeness

The corpus of idioms studied in this paper comprises idioms containing a name as their component extracted from Croatian phraseological dictionaries. Within the pragmatic theory of politeness, which is assumed to be conditioned by a particular illocution, i.e. (directly or indirectly) by the speaker's intent, the question is how many idioms with the nominal component are suitable for expressing (positive or negative) politeness. The illocutionary effect of the idioms was observed in three online corpora. Based on the (positive or negative) usage values of observed idioms in online corpora, the most frequent idioms were isolated and additionally verified by two groups of respondents: 8th grade elementary school students and 3rd year students of Croatian studies, with the aim of both confirming the obtained results and checking the illocutionary power of the idioms in relation to the degree of education.

Key words: *idioms; names; politeness theory*

Zbyněk Holub

Regionální (popř. nářeční) frazeologie češtiny v kontextu výuky jazyka (s ohledem na nářeční situaci českého jihu)

Slezská univerzita v Opavě
zbynek.holub@fpf.slu.cz

UDK: 811.162.3'282'373.7
811.162.3:37.016

izvorni znanstveni članak

Vzhledem k didaktickému zaměření sborníku je náš příspěvek strukturován především tematicky; v souladu s výukovým plánem dialektologických praktik na vysoké škole. Volba témat tak není ovlivněna subjektivním výběrem, ale spíše rozložením jednotlivých zkoumaných celků. Koncepce výuky však nikdy nemůže být zcela jednoznačná; vždy je nutné přihlížet k dalšímu kontextu studijních programů posluchačů (zejména v návaznosti na požadavky dalšího studia). Primárním cílem dialektologického výzkumu frazémů a parémií tu nebylo zaměření na metodiku. Nicméně návaznost na výukový program je při výkladu jednotlivých problémů nesporně přínosem.

Zvolený tematický výběr je zúžen na systémový, regionální či nářeční charakter frazémů a parémií (z diachronního i synchronního pohledu; zejména v jihočeských lokalitách Doudlebska, Českobudějovicka a Blat). Kromě odkazů k vývoji frazémů a parémií (obzvláště od doby obrozenecké) se tak náš výklad dostává na pomezí historickosémantické teorie na straně jedné a systémové klasifikace víceslovných jednotek na straně druhé. Výukový program pak může (v budoucnu) napomoci s přípravou projektu frazeologického slovníku českého jihu a západu.

Protože je nezbytné do výkladu zahrnout rovněž lexikografickou analýzu (z hlediska předmětu výzkumu i vzhledem k výběru), nabývá na významu struktura metod i prostředků výzkumu. Výuka dialektické frazeologie (v rámci výzkumu jihočeských nářečí) může být inovativní nejen v rámci české a slovanské dialektologie, ale (sekundárně) také při studentském terénním výzkumu.

Klíčová slova: *dialektologická praktika; didaktický plán; studijní program; český jih; frazémy; parémie*

Regionální frazémy a parémie z hlediska didaktického využití (při výuce dialektologie na regionálním modelu)

V rámci prezentace frazeologického výkladu během výuky dialektologických disciplín musíme objasnit základní pojmy frazeologie (idiomatiky) a paremiologie a konkretizovat naše teoretická sdělení na příkladech regionálních a nářečních frazémů či parémií.

Především je třeba upozornit na fakt, že se *frazémy (idiomy)* se od jiných prostředků běžně mluveného jazyka (např. od lexémů, popř. od jiných typů lexikálních jednotek, k nimž patří termíny či ne zcela ustálená spojení) odlišují vyšším poměrem sémantických rysů; zejména pak odlišným poměr mezi významem a smyslem. Z hlediska didaktického přístupu k výuce předmětu „dialektologie“ na vysoké škole musíme vedle konstituující významové složky nociónální (konceptuální) sledovat výraznější zastoupení složky pragmatické; zejména z hlediska expresivity (zastoupení složky expresivní), symboliky (složky symbolické) a hodnocení (z hlediska evaluace, tedy složky evaluativní, evaluační).

Parémie potom vnímáme jako „malé folklórní útvary“, „malé příběhy“ (vyznačují se zvláštními folkloristickými i kulturními hodnotami). Z jazykového hlediska termín patří do frazeologie (souvisí s vlastnostmi frazémů). Základními útvary tu jsou *příslóví* a *pořekadlo*, ale patří sem i početné další útvary; např. *pranostika*, *průpověďka* (ve slovenské terminologii *povrávka*), *wellerismus* (srov. Čermák 2017b), *hádanka*; na pomezí literární teorie můžeme hodnotit i krátkou *anekdotu*; popř. sem lze přiřadit *úslóví* (pokud takový útvar samostatně vyčleňujeme); již Čelakovský užíval v posledním případě pojmenování *ousloví* (Čelakovský 1999: 774–777, 905; srov. dále Čermák 2017a). Novější paremiologie někdy zdůrazňuje nevětnou povahu *úslóví*, popř. přímo jmenný charakter; např. jihočeské *těžký vozka* (neobratný člověk; Čelakovský 1999: 905). Z hlediska pojetí frazému by pak šlo o širší pojem než u termínů *příslóví* nebo *pořekadlo* (Mlacek-Đurčo 1995: 31n., 70n., 100, 124–125).¹

Zastoupení **expresivní složky** můžeme posuzovat hned z několika (formálních i sémantických) hledisek:

1. z hlediska formálně sémantického:

1.1 Na základě odlišení *smyslu* (sémantického kontextu) a *významu* (lexikálního obsahu):

1.11 po stránce základního (slovníkového) významu lze posuzovat sémantické změny interně (po stránce sémantické intenze, obsahu).

¹ Vycházíme tu z prezentace nářečních frazémů a parémií v průběhu dialektologických seminářů.

- 1.111 exemplifikačně (v takovém případě) posuzujeme anomální vztah, který se projevuje nápadnou (-ými) odchylku (-ami) mezi realizacemi formy či významu (v porovnání se zmíněným významem základním); a to:
- a) mezi částmi formy a celkem
 - b) mezi významem komponentů frazémů (popř. parémií) a celkem
- 1.112 po stránce hodnocení „na škále“, tedy z hlediska kladného či záporného vnímání reality
- 1.12 Z hlediska zapojení slovního spojení v kontextu zbytku textu lze posuzovat změny externě (po stránce sémantické extenze, tedy rozsahu).
- 1.121 V rámci posuzování kontextualizace základního významu potom dále odlišujeme expresivitu interní, tedy tzv. inherentní typ (užité spojení vždy nabývá expresivního charakteru) nebo externí, tedy tzv. adherentní typ (v rámci polysémie nabývá pojmenování expresivního charakteru jen v jednom významu, popř. v několika významech. Nikdy ale nelze hovořit o expresivitě všech lexii; srov. podrobněji: Křístek 2017).

Symbolická složka významu zakládá možnost sémantických asociací (Čermák 2007: 39); např. u dvou velmi podobných idiomů právě symbolika pomáhá rozlišit jejich rozdílnost, přestože jejich nociónální význam je velmi blízký (srov. Těšíková 2014: 14):

– *byl hned na koni* (s jezdeckou symbolikou; význam vychází z využití situační převahy; tedy z motivů nadhledu a povýšenosti)

– *byla to voda na jeho mlejn* (s mlynářskou symbolikou; význam reflektuje změnu situace v něčí prospěch; hodnocení připomíná využití vhodných situačních motivů, popř. též reflexe zjištěných pohnutek zmiňované osoby).

Složka evaluativní často doplňuje kognitivní podstatu sdělení. Také zde je vyjádřeno zprostředkované hodnotící stanovisko mluvčího (na škále „dobrý – špatný“; srov. také výklad k expresivitě: 1.12). Hodnocení (evaluace) se vždy může posunovat od pozitivního k negativnímu (někdy posměšnému) přístupu, ale zpravidla je jen bipolární. Vzhledem k výraznějšímu podílu pragmatických složek se i v tomto případě mění závislost frazému (idiotému), popř. parémie na kontextu. Je podstatně vyšší než u „běžného“ pojmenování. To je mnohdy způsobeno též silnou neurčitostí a potenciálností (konkrétnizované právě v rámci kontextu). To souvisí

s neustálou (a poměrně jednoduchou) aktualizací frazémů; rovněž s možností jejich opakovaného použití v nových textech.

Klasifikaci pragmatických typů tak během výkladu exemplifikujeme (na příkladech „jihočeských“ frazémů):

1) Faktuální třída zahrnuje informace, tvrzení, vyjádření možnosti, nutnosti, (ne)jistoty, odhadu, předpovědi, (ne)závislosti, všeobecnosti, ale i kategorizace a typologie (obecněji: *To je v háji; To dá teda fušku; Co já vim; Hlad je nejlepší kuchař*). Částečně můžeme k této skupině přiřadit též **příslíví**. Ta se ale obvykle projevují spíše voluntativně (srov. dále).

2) Voluntativní (direktivní) třída souvisí s potřebou vyvolat reakci, účinek, popř. k něčemu přimět (aktivně až autoritativně). Patří sem příkazy, rozkazy, žádosti, připomínky, upozornění, hrozby, varování, napomenutí, ujištění, uklidňování, rady a výzvy, ale i vyjádření podpory či pobídnutí; dále frazémy vyjadřující spokojenost, nechut, dovolení či odmítnutí (apod.; včetně obecněji rozšířených přání: *abys to nezakřik!; eště to tak!; co nejni v hlavě, to musí bejt v nohou!*); rovněž pozdravy (ritualizované, fatická spojení určená pro konkrétní situace, závislá na vztahu mluvčího a posluchače (oblastně jihočeský typ *Pěkně vítám!*; dnes spíše na severním Českobudějovicku, kolem Týna nad Vltavou apod.). Může jít též o posílení respektu k danému rituálu (např. k organizaci či církvi).

3) Expresivní třída zahrnuje zaujetí situací (míru a podstatu tohoto zaujetí), gratulace, díky, omluvy, pochybnosti, sympatie a uznání, ale i odpor, znechucení či pohrdání (vyjádření důvěry a nedůvěry, obvinění, odsudku i prominutí, související prosby či bezradnosti (obecněji *Máš recht!*; na Doudlebsku: *Jsem ti dobrej jen za vůz...*), zdvořilostní formule, popř. odpovědi, přání apod. (např. *Zdrávi došli!*); v původním významu také typ *Pozdrav Pámbu! – Dejž to Pámbu!* (při kýchnutí) apod.

4) Emocionální třída prezentuje emoce (emoční reakce vůči posluchači, které jsou evaluativně rozčleněny na škále *dobrý – špatný*), překvapení, chválu či pohrdání, potěšení, odpor, závist, radost, uspokojení nebo zklamání, obavu, strach, důvěru, zlost, výsměch, sarkasmus (aj.), popř. frazeologické nadávky a kletby (např. na Doudlebsku a na Českobudějovicku): *latno* (patrně vyjádření neurčitosti, srov. Vokabulář; po změně: v důsledku lidové etymologie: *lejtmo*; spíše ovlivněno pojmem „lejta“/voznice/ než „letmo“) *hromů /do koho/čeho/ uhod!*; *aby mu ruka (z)dřevěněla!*, *aby mu zadek otek!*, *aby se mu nos v sejra obrátil!* (*sejra* = na Doudlebsku označení pro tvaroh), na Blatech: *i do hroucí skály!*; obd.: *poslat* (někoho) *na horoucí skálu* (Kršková 1974: 84, 199); dále o specifické posměšky (*Co ještě? Staré zleště! ... jde o odpověď dětem – na otázku Co? Co ještě?*; obd. oblastně jihočeské: *Co? Sklo!*, popř. *Dej mi! – Dejmy sou v komíně!*) nebo o emotivně zabarvené polypropoziční výzvy, vybízející děti k rozumné činnosti: *nechat*

(*nechte*) *šašků a obrátit (obratte) se k Vašku* (srov. podrobněji: Holub 2007: 147–158).

5) Deklarativní třída konstituuje nové situace či stavy (deklaruje status územ, tedy užitím příslušného spojení); podtřídy tu nejsou zcela jasné (např. propuštění, exkomunikace i jmenování, odsouzení, realizace; např. obecně *ať je po tvém*; oblastně na jihu a jihovýchodě Čech *to je švikaný!*... to je hanebné; *švikat* = původně o „švihání“, o trestání provinilce ranami prutem, popř. holí); srov. teorie mluvních aktů.

Další klasifikace už je do značné míry spíše spekulativního charakteru. Patří sem:

6) intenzifikační třída (na Blatech: *div si voči nevyvalí*; Kršková 1974: 4; *až mu kápry na čale stojeji*; tamtéž, s. 16); podobné příklady jen zřídka doložíme samostatně (v „čisté“ podobě).

7) evaluativní třída, kterou můžeme popsat (většinou) jedině v kombinaci s třídou jinou (s odlišným typem paradigmatu, ale v Čechách obecně *To je teda/ tedy!*).

Častěji se setkáváme s tím, že můžeme spojení zařadit k většímu množství „tříd“ (např. na severním Československu: *To je zapejchalý/hloupé*; pův. *pejchat* = nadouvat se; o hlupákoví/... zde se jedná jednak o **faktuální tvrzení**, jednak o **voluntativní ujištění**). (Dále srov.: Čermák 2007: 55–59; také Těšíková 2014)

Problémy s teritoriálním řazením frazémů a parémií

Vymezení území, kde lze doložit specifické užití některých frazémů a parémií, a specifikovat výběr spojení, která budou příznaková nejen z hlediska územního rozšíření, ale i z hlediska svého zapojení v jazykovém systému, to je samo o sobě problematické. V rámci přípravy budoucích dialektologů (popř. také frazeologů) se v této souvislosti objevují různé otázky. Především pak se naskytá otázka, jaká spojení ještě můžeme mezi „ta námi zkoumaná“ zahrnout. A to nejen synchronně, ale i diachronně. Určení charakteru slovních spojení, která v literárních dokladech nacházíme již od doby humanistické a barokní a jejichž úzus se dále proměňuje i v obrozenecké době, není zcela jednoznačné. Jedná se tu jednak o slova složená, tedy kompozita, jednak o slovní spojení, tedy frazémy nebo různé přechodové kolokace. Podobné doklady se v textech objevují velmi často. Způsob tvoření kompozit totiž nebyl ani v obrozenecké době (a dokonce ani v době poobrozenecké) zcela ustálený; např. ještě postupy tvoření slovních spojení u Tomsy často vykazují obdobu s Rosovými zápisy (*krvostřebka, díkůčinění x vrah samého sebe, země třese-ní*; srov. např. Cuřín 1985: 74). V tomto případě se ovšem jedná o dialektismy jen

vzácně. Některá spojení slov a jejich částí totiž mohla být záležitostí výhradně **grafického** charakteru. Až do počátku 20. století nebylo vždy zvykem slova důsledně oddělovat. U spojení slov s krátkými tvary (v příklonné pozici) proto často delimitace chybí. Vznikala tak jakási „formální“ kompozita, která byla na pomezí slov složených a slovních spojení. Funkčně se tu jednalo o spojení dvou samostatných lexémů (nikoliv tedy o skutečný proces kompozice). Pravidelně se s předchozím slovem dohromady psaly jen některé spojky užitě ve funkci tázací částice (*negsem-li, můžli, Goethovili, neníli, buduli, otcemli, wyslyšjli, náhrobekli, mášli, lepšjholi, ljbjli, neprotrhneli, nemejlyjmi, budeli, brzoli*, popř. v redukované formě: *dálbůh*) a kondicionálové tvary pomocného slovesa být (ve funkci příklonek; např. ve spojení, kdy před kondicionálovým tvarem *-bys, -by ...* předcházela spojka (*žeby*) nebo částice: *kéžby*, popř., když byl tvar připojen k zájmenu (*kdoby, kdožby, cobysme, tomby*), ke slovesu (*napsalbych, nenyli*) nebo k příslovci (*tuby*). Mohlo se (případně) jednat i o spojení kombinovaná (*měllibys, byloliby*). Podobná spojení nalézáme (např.) už v první čtvrtině 19. století v dopisech F. L. Čelakovského Kamarýtovi (Holub 2007: 147–158).

Určit regionální charakter frazému (parémie) je rovněž značně problematické. Kámen úrazu tkví už v metodě sběru (nikoliv pouze při klasifikaci) různých kolokací. Spojení se objevují ve výpovědích informantů poměrně nečekaně. Terénní výzkum nelze jednoznačně zaměřit na přímý záznam „lokální“ frazeologie, pokud nekombinujeme metodu záznamu výpovědi a upřesňujících dotazů (volného rozhovoru) tam, kde jsme již náznak frazeologického vyjádření zachytili. Mezi zajímavé frazémy můžeme (např.) řadit typy zcela **pravidelné** na jihu Čech i Moravy (např. *jít do hory* = jít do lesa, zprav. *kácet stromy, dělat drva*, přirovnání typu *hluchý jak peň*), dále pojmenování na hranici „lidového“ termínu (která klasifikace SČFI rovněž chápe jako frazémy: *černá malina* = ostružina, *psí jazýček, zaječí zelí* = šťavel) a předložková spojení (*přes den, o poledňi* = v poledne, *na vesnu* = na jaro). Někdy se jedná o varianty běžně užívaných frazémů (SČFI podobné typy sleduje na hranici běžných kolokací), a to varianty hláskoslovné (*mrskat sebou jako rejzek před šlajsnou; rejzek* = hrouzek), syntaktické (*tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, dokavád' se neurve ucho; obd. Mnoho řečí – málo věcí; Mít moc řečí a málo psát domů*), o varianty **lexikální** (s odlišným lexikálním obsazením: *Mladí ležáci, staří lumpáci*; srov. něm. *Junger Spieler, alter Bettler*), specifické (např. formálně sémantické paralely frazému *lovit ryby před sakem* u F. M. Pelcla a jihočeského zvolání *sak na ryby*. Čelakovský v *Mudrosloví* uvádí jako pořekadlo spojení *do svého saku honiti – loviti*, Čelakovský 1999: 654; *už ho má v saku = mít /koho, co/ v saku* Čelakovský 1999: 725. Oblastní provenience (na Doudlebsku) je i transformace obecné parémie: *Za vozem kdo zapřáhne, špatně náklad potáhne; Někdo tahne porád jen za vozem...* srov. ale: *Někdo dobrej za plouh... a někdo za vůz, aby hnůj nepadal;*

obd. na Blatech: *koukne, jako by neuměl pět počítat* (záměna 4. pádu za 2. pád; srov.: Kršková 1974: 244).

U mnohých frazémů a parémií potom probíhá proces aktualizace: např. při doplnění frazému (rozvinutí, popř. doplnění jiného komponentu, než bychom čekali: *Žádný bez práce nejlí koláče*) nebo v rámci kontaminace; tj. valenčního „zkřížení“, které může být kombinované (*být v pytlí + jedním rázem = být v pytlí jedním rázem* / rychle se ocitnout v problému; užívá se o něčem, co se stalo velmi rychle), popř. i polypropoziční (*přilívat myši do pasti + přilívat na topinku* / suchou: *na tu topinku suchou také nepřilíbí myši do pasti* / o marnosti snažení, které není podloženo dostatečnou motivací) nebo doplňující (komplementární: *Ne vše zlato, co se leskne. Ne vše pravda, co se pleskne*; srov. Holub 2007: 147–158).

Reflexe lidové kultury ve frazeologii

Zajímavou skupinu frazémů představují víceslovná pojmenování v lexikonu knih tzv. „lidových autorů“ nebo ve slovníčcích dobrovolných sběratelů. K takovým souborům patří i Klostermannovy Mlhy na Blatech (srov. Holub 2009: 127–143) nebo Krškové Blatské rozprávky² (a samozřejmě i knihy či sbírky další). Na modelu zmíněných dvou textů, tedy knih Karla Klostermanna a knihy Marie Krškové, můžeme v průběhu výuky prezentovat některá novější specifika frazémů jihočeské provenience. Frazémy zde představujeme nejen z hlediska sémantického, ale i po stránce formálního členění jednotlivých složek, popř. po stránce valenční relace; provádíme tedy vlastně formální jazykovou analýzu textu frazému (srov. klasifikaci SČFI; bylo by ovšem možné chápat též frazémy tematicky, onomaziologicky; jak to činí poslední, tedy 5. díl Slovníku české frazeologie a idiomatiky). Zajímavý je tu i časový rozdíl mezi záznamem obou uvedených autorů. Kniha K. Klostermanna vyšla v r. 1909, kniha M. Krškové r. 1974. Vzhledem k tomu, že vydání obou děl od sebe na časové ose dělí 65 let, přihlédneme částečně i k diachronnímu hodnocení.

Přehled nejčastějších (zaznamenaných) frazémů, které jsou v obou knihách považovány za „blatské“:³

1. slovesné

1.1 se slovesem být: *být (na) truc* (koho: advokáta, pana pátera... být přesvědčivější než... kdo), *být hodný za co* / pro co), *být s (plnou) pravdou*, *být štráchů* (s něčím, s někým, někde), *být ve starostech* (např. o kom; o tobě = 6. sg. místo 4. sg.), *být z jiného pole kvítka*, *být* (nějakého, např. pravého) *fládra* (na pomezí s přirovnáním:

² Výběr frazémů (excerpce) se vztahuje k prvním čtyřem oddílům knihy M. Krškové (1974: 11–247).

³ Přehled podáváme na základě excerptce zmíněných knihy K. Klostermanna a M. Krškové.

být určitých vlastností, charakteru apod.); na Blatech také: *být* (někde, k čemu; např. *k hlídání*) *platný jako ...* (něco); např. *jako pes v hospodě* (Kršková 1974: 77), *jako pes v kostele* (Kršková 1974: 267).

1.2 jiné typy sloves: *činit* (koho) *pozorna* (upozorňovat/ koho), *držet přátelství*, *jít dolem*, *mít sto* (co; např. *rozum: on má rozum sto*), *pít lítkup* (při uzavírání obchodu), *táhnout sirky* (táhnout, odejít, končit; např. *už táhni sirky!*), *vodit besedy* (o upovídáném člověku, který obcházel vesnici a vykládal), *dělat brykule* (problémy); popř. některá další zajímavá spojení (z hlediska posunu významu): *jít do města* (nikoliv na procházku, ale nakupovat, popř. něco vyřizovat; a to i v případě, že dotyčný/-á/ v příslušném městě bydlí); na Blatech: *vzít si (vem si) vrátičku/ vrátečku* (Kršková 1974: 46, 87); *nezapomenout/ pamatovat na vrátičku* (Kršková 1974: 209, 289), popř. jako jmenné i slovesné intenzifikační spojení: (*být*) *celý říčný* (Kršková 1974: 16).

2. jmenná slovní spojení: *černá kuchyně (dříve termín, později o neuspořádané kuchyni, u kuchyňské práci nepořádné hospodyně apod.)*, *škemra nimravý, starý fanfár* (o starém člověku, který si namlouvá dívky, „frajeří“), *kluk nabubřilá* (namyšlený), *chlap zaburalá* (mohutný, silný; doklady u Krškové: 1974: 12)

2.1 s adverbialním určením: *pomalů s (tou) flintou!*

3. přirovnání:

3.1 ve formě parémie (nelze převést na lemmatizovaný tvar): *huba* (komu, např. jí) *jela (jede) jako šlejfírna*

3.2 lemmatizovaná: *být tuhý jako praštěnky*, *poskakovat jako srnka na mýtině*, *růst/ jako hřibů v lese po vlažičce*, *štěkat jako vzteklá fena*, *letět jako s keserem*

4. ustrnulé kombinace slov:

4.1 typy kolokací: ... *do zlata tě zafasovat*

4.2 přechod k jednoslovnému pojmenování: *v hrdlo lhát* (jinde: *vrdlouhat, vrlouhat*; pro severovýchod Čech uvádí obd. doklady např. Bachmannová 1998; také *hrdlouhat/ vrdlouhat*: ČJA I: 184–186).

4.3 základy říkadel: *ráček – mrháček, rybička – chybička*

5. potenciálně, valenčně podmíněná volba spojení: *podobat se* (komu/co: *zdát se – komu/co*), *přejít* (komu/co... *že mu to přejde*), *připamatovat* (komu /na co... *připamatuju ti* na něco), *puntovat se* (s kým proti komu), *sdílet se* (co, komu /kdo? ...*její ... víra se matce nesdílela*), *stát* (komu za co: *stojím ti za to*; ve významu ručit /komu/ za co), *stát se* (jak – *smutno*) komu/ kdy), *uznat* (čeho/komu: *být za něco vděčný, nezapomenout /čeho, co – komu*), *zadat* (něco/např. *práva/ něčím /např. promeškáním: SSJČ VIII/23: vzdát se, pozbýt, zřici se/čeho /dobové; obecněji jinde:*

ztratit), *zatoužit si* (na koho, na co; SSJČ VIII/204 také: postěžovat si = dobové; šíře pak: zanádat si, postýsknout, přisadit si ...apod.).

Historickosémantická analýza vybrané regionální parémie

Modelovou situací, kdy lze v didaktickém procesu velmi výhodně prezentovat zákonitosti historické (diachronní) sémantiky na modelu parémie; srov. Ďurčo (1995), navozuje jihočeské „rčení“ *Kubata dal hlavu za blata* (Krejča 2009: 3,⁴ Klostermann 1971:8). V původním kontextu tu vlastně o parémii nejde; jednalo se o přímé konstatování skutečnosti; lidová tradice tu uchovávala informaci o historické události, která měla ve své době pro region Zbudovských (také tzv. Ovesných) blat velký význam. Právě z tohoto důvodu uvádíme termín „rčení“ v uvozovkách. Dnešní frazeologie už povětšinou podobných typů pojmenování neužívá (ke staršímu pojetí srov. např. ještě u Zaorálka; 2001: VII).

Samotné spojení zahrnuje vlastně jediný verbální frazém: *dát hlavu za* (něco); jeho analýzu najdeme v řadě frazeologických publikací (srov. např. výklad v SČFI 1-4, popř. v SČFI 5; dále Zaorálek 2001 apod.). Zdá se však, že je dnes nutné hodnotit spojení jako celek; v místní tradici nejde o pouhé konstatování. Doklad utváření parémie (jisté formy průpovídky) tu pak vidíme právě z hlediska přístupů současné historické sémantiky.⁵ Spojení neodkazuje pouze k popisu skutečnosti, kterou jeho uživatel vnímá jako historicky prokázaný fakt, ale též k významu celku; popisuje modelový hrdinský čin význačného jedince. V tomto smyslu se tedy již nejedná o pouhé sdělení, ale o určitou výzvu. Projevují se tu konotace sémantického vyjádření někdejší události i zkušeností s ní spojených. Jde tedy o „malý příběh“, který si nositelé lidové slovesnosti, blatští vypravěči, rodilí mluvčí, ústně předávají z generace na generaci. Lidová tradice tak uchovává příběh i pro potřeby dalších generací.

Historická sémantika ukazuje především na možnosti širšího, mezioborového hodnocení. Současná historiografie obvykle předpokládá, že tu v lidové tradici splynuly 2 události, které proběhly v různé době.

⁴ Autor uvedené studie, PhDr. František Krejča, nám poskytl souhlas se širší publikací jeho odkazů a závěrů.

⁵ Už dříve jsme se zmínili o skutečnosti, že je třeba odlišit lexikální obsah (prvotní sémantické určení) a sémantický kontext (určení druhotné). Na zajímavé sémantické souvislosti pojmenování v systému lexikonu upozorňoval již etnograf Čeněk Zíbrt (1892; dále: David 2013: 21), historik Josef Macek (1991: 5n.; rovněž z hlediska diachronního přístupu: David 2013: 14, 18). V kontextu historické sémantiky je možné dále (např.) objasnit i sémiotiku barev (srov. Vaňková a kol. 2005: 195; Hrázský 2008: 18–22). Jazykový obraz světa má (z tohoto pohledu) zkušenostní povahu, tělesně prostorový (a antropocentrický) základ a metaforicko metonymický charakter. K didaktické prezentaci „barevných“ motivů ve frazémeh a parémiích slouží též konceptualizace barev a barevnosti, popř. konceptualizace emocí a principu prožívání (vizualizace) světa prostřednictvím barev.

První z nich je tzv. *Kubatova poprava*. Lidová tradice dokládá modelový spor poddaných sedláků na hlubockém panství (v pol. 16. stol.; zástupce sedláků představuje osoba rychtáře Kubaty, snad tedy představeného obce; srov. Winter 1892) s Adamem z Hradce. Dnes se obvykle spíše soudí, že tehdy šlo o správu sirotčích peněz. Podle žaloby poddaných sedláků Adam z Hradce zneužil. Poddaní proto odepřeli Adamovi poslušnost a podali stížnost (až) k císaři Rudolfovi II. Postoj sedláků byl ale vrchnostenskými úřady označen za vzpouru. Na Blata bylo posláno vojsko a odpor byl potlačen. Několik účastníků těchto protestních selských bouří bylo roku 1581 popraveno; mezi nimi (snad!) i jakýsi Jakub Kubata (výše zmíněný legendární zbudovský rychtář; lidová tradice tu vytvořila obraz selského hrdiny; Klostermann 1971: 7). Šlo ale v II. polovině 16. století skutečně „pouze“ o správu sirotčích peněz, jak soudí část historické obce? (Srov. např. Ira 1974: 106–107; Stach 1974: 288; Sassmann 2001, 2004: 1). Jak s tím souvisí skutečnost, že císař Rudolf dal (alespoň do jisté míry) sedlákům nakonec za pravdu a Blata zůstala relativně svobodná? (Klostermann 1971: 7)⁶

Druhá historická vzpomínka se vztahuje k dalšímu sporu blatských sedláků. Ten probíhal hlavně od pol. 18. století. Zde už se jednalo (jednoznačně) o právo poddaných na užívání pastvin (popř. mokřin, luk) na Zbudovských blatech. Významnějšího úspěchu ale dosáhli blatští sedláci až po zrušení roboty; kdy už mohli vést soudní spor jako svobodné osoby. V lidové tradici opět ztotožněno s motivem odporu zbudovského rychtáře. Každopádně zůstává historickou skutečností, že r. 1865 blatské obce spor vyhrály (Klostermann 1971: 8; Klostermann 2009: 48).

Historický výklad nepopírá, že za Vladislava Jagellonského poddaní sedláci z Blat obdrželi některá práva:

- a) na svobodné užívání pastvin a luk na Blatech
- b) na samosprávu obcí
- c) na rozhodování o sirotčích peněžích
- d) na rozhodování o odúmrti.

Pověst o Kubatovi byla zapsána roku 1750; v době, kdy byly vytvářeny podklady pro zdanění selské a panské půdy. Tehdy se také zapisovaly lidové zvyky, pověs-

⁶ K dispozici máme i další zajímavé prameny. Např. známý jihočeský sběratel, národopisec a amatérský historik František Miroslav Čapek měl k dispozici rovněž registra poddaných na panství hlubockém. S pomocí přítele, spisovatele a archiváře v Jindřichově Hradci Františka Tischera, se pustil do hledání záznamů, dokazujících existenci Kubaty. Přes četné mezery, jež urbáře panství hlubockého ke konci 16. století vykazují, se mu povedlo zjistit okolnosti, které potvrdily nejen jeho předpoklady o existenci Kubaty, ale dokonce také důkazy o zámožnosti Kubatova rodu (Šablica 2013: 24–25; dále fondy: LA PNP Praha, FMČ České Budějovice).

ti, písně, popisy selských, „lidových“ krojů (na jednotlivých panstvích; srov. Krejča 2009:4).

Jinak ale (dodnes) o Kubatovi mnoho nevíme. Podle historiků dokonce není ani jisté, že se jmenoval Jakub. Přesto ale lidová tradice zná v místě dva Kubatovy kameny (dnes blízko nich stojí Kubatův pomník), potok protékající kolem místa předpokládané popravy se nazývá Soudný a ve Zbudově je dosud znám Kubatův statek. (Krejča 2009: 3–4)

Listinné doklady pro soudní řízení v roce 1581 se dochovaly pouze tři:

- a) koncept listu pana Adama z Hradce císaři Rudolfovi II. (... doklad č. 1)
- b) 2 krátké listy císaře panu Adamovi (... doklady č. 2 a 3).

Současné historiografie tedy spíše setrvává ve skepsi; samotnou existenci Kubatovy osoby podle ní nelze doložit (ostatně i starší autoři připouštěli řadu nejasností; např. K. Klostermann. Ten ale oceňoval význam lidového mýtu; srov. Klostermann 1971: 8; Krejča 2009: 5).

Už tvar jména *Kubata* však reflektuje dobovou tradici. Také v 16. stol. existovaly přezdívky, které odrážely vlastnosti svého nositele, popř. události spojené s jeho osobou apod., nebo přízviska (jejich smysl a zásady užití by se daly vyjádřit spojením *tak řečený*); tedy např. Jakub, řečený Kubata (vedle domáckého pojmenování typu *Kubo*, *Kubíku* mohl existovat i typ *Kubatol*; srov. Krejča 2009: 5; dále k problematice jmen domáckých: Kopečný 1991: 168).

Od nejstarších dob je potom živá tradice tzv. *jmen po chalupách* (srov. Pleskalová 2017). A jméno Kubata bylo ve Zbudově zapsáno r. 1571 (podle pověsti byla po Kubatově popravě rodina vystěhována do Hosína). V berním soupisu z konce 16. století je uveden Šimon Kubatka ve Zbudově. Tedy *Kubatka* ve smyslu „mladší Kubata“? Nebo se jedná o pouhou shodu pojmenování? *Jméno po chalupě* se ve Zbudově zachovalo i ve století 17. Podle dobového zápisu roku 1614 sedlák Václav, řečený Benda, získal statek *U Kubatů*. Obvykle se uvádí, že tato tradice pokračovala do r. 1816, kdy se jmen po chalupách přestalo ve Zbudově užívat (Krejča 2009: 5). Ale opravdu pak tento typ pojmenování v místě zanikl?

V každém případě v povědomí místních zůstalo povědomí o popravě r. 1581 u rybníka Soudného (u Zbudova) zachováno. Pověst zmiňuje přísahu k svědectví

⁷ Dnešní typ příjmení v té době ještě ustálen nebyl. K tomu došlo až na základě příkazu Marie Terezie r. 1780. Tehdy také dostali svá příjmení i bezzemci a čeled' (srov. Moldanová 2004, 2017). Při stálém růstu počtu obyvatel a spletitosti hospodářských a právních vztahů obyvatelstva totiž vznikala nutnost přesnější evidence. Ta byla (následně) kodifikována také v době josefínské. Povinnost mít rodové dědičné příjmení tak byla závazně stanovena zákonnými úpravami. Tím byl završen dlouhodobý proces ustalování příjmení, jimiž se zpravidla stala do té doby užívaná *příjmi*. (Knappová 2003–2004: 277).

Božímu, již Kubata nabídl soudu místo listin; které v té době selské poselstvo vezlo k císaři do Prahy. Dále pověst připomíná, že taková přísaha musela být provedena ve vykopané jámě (připomínající hrob; Krejča 2009: 5–6).

Jedna z variant pověsti uvádí, že Kubata měl během přísahy na hlavě drn (což právě mnozí historici považují za doklad bájivosti). Opravdu je to pouhý „přimíšený“ prvek legendistického charakteru? V pověsti dále najdeme vyprávění o bouři, o běsnění hromů a blesků, o prudkém dešti po nespravedlivé popravě. Děs pánů (i soudců) byl prý tak veliký, že v hrůze uprchli; tím byla pravda dokázána. Až po útěku pánů vysvitlo slunce. Tolik pověst.

Zde jde evidentně o motivy legendistické. Obdobné nacházíme již v evangeliu v místech, kde je popisována Kristova smrt na kříži; navíc je zmiňováno zemětřesení, popř. roztržená chrámová opona (Matouš 27, 51, Marek 15, 38, Lukáš 23, 44–45). Ale také pověst o kutnohorských havířích zmiňuje podobné motivy (srov. Wenig 1932; dále Krejča 2009: 6). Zdá se, že jde o běžné prostředky gradace děje.

Je však onen motiv *drnu na hlavě* opravdu projevem lidové bájivosti? Víme, že instituce tzv. božího soudu byla ve středověku zcela reálnou právní praxí, která se nazývala ordalie. Ještě v 16. stol. s touto praxí některé soudní postupy běžně počítaly (ač byl boží soud jako právní postup úředně zrušen, a to z iniciativy krále Jana Lucemburského; srov. také Krejča 2009: 6)⁸ Doklady jednotlivých „zkoušek“ (vodu či ohněm) najdeme dnes v některých příslovích; např. poctivého nepálí (zkouška ohněm), Kdo má viset, ten se neutopí (zkouška vodou).

Zkoušku viny, tedy povinnost podezřelého vkládat prsty do ran oběti, však dokládá též zápis z Českokrumlovska z pol. 16. stol. (Krejča 2009:8).

Dodnes se dochovala některá paremiologická spojení, která bez historické a sémantické analýzy nelze vyložit. Dobové prohlášení *At' mne země pohltí...* „... přísahám-li křivě!“ dnes známe v podobě *at' se na místě propadnu...* Nenacházíme tu obdobu Kubatova procesu?

⁸ *Boží soud* mohl mít původně různé formy. Mohlo se jednat o *zkoušku ohněm* (např. toho typu, kdy obviněný musel projít bos po žhavém železe; popř. musel položit na žhavé železo ruku) nebo *vodou* (nejstarší čarodějnické procesy ještě počítaly s vzhazováním spoutané oběti do vody – na základě pověry, že skutečná čarodějnice vyplave na hladinu; justiční oběť tak zahynula v každém případě). Důkaz zkoušky vodou byl na základě *Řádu*, v původní drastické formě zrušen právě v době Karla IV. Zůstalo jen zkouška „brodění proudem vody“ (obžalovaný musel udržet rovnováhu. Strhl-li ho proud, byl to důkaz, že lhal; srov. dále: bod 68 *Řádu*; VČLH 1957: 784–785; pozn. 786; zkouška vodou). Při hledání vraha musel obviněný vkládat prsty do ran mrtvého a odpřisáhnout nevinu. Věřilo se, že v případě lži rány krvácejí. Jindy musel obviněný podstoupit souboj s nejbližším příbuzným zavražděného. Pokud byla tím nejbližším příbuzným žena (vdova, dcera, ale vždy „panna starší 18 let“), pak musel stát obviněný po pás v jámě (aby se vyrovnaly síly). Vítězi pak byla přiznána pravda (*Řád*, odst. 21–40, VČLH 1957: 781–783).

Ještě v 17. stol. (a zcela běžně ve století 16.) totiž najdeme v dobových spisech; a vlastně přímo v Řádu práva zemského, *Ordo iudicii terrae* (dále Řád; Knoll et. al. 2002: 78–79);⁹ i když jen v rámci elementárního popisu daného postupu!) v případě pozemkového sporu následující „způsob hledání viny“:

- byla vykopána jáma
- přísahající klečel v této jámě (připomínající hrob), drn držel nad hlavou, na sobě měl rubáš (který dostávali zesnulí do hrobu); přísaha musela být složena na křížifix.

Křivá přísaha by znamenala ztrátu naděje na spásu duše. Stávalo se dokonce, že křivopřísežník zemřel na místě (v důsledku špatného svědomí, vědomí viny; křesťanská víra až do 17. století byla ve střední Evropě nestále ovlivňovala život většiny lidí; případná ztráta možnosti být spasen byla u řady přísahajících nepřekonatelným traumatem!). Věřilo se, že ten, kdo přísahu poruší, nebude mít klid ani po smrti. (Krejča 2009: 8; dále Adamová – Soukup 2010: 101–102; Řád, § 51. *Stavení svědkův*, § 52. *Přísaha svědkův v hrobě*).

Proč by tedy mělo nutně jít v případě pověsti o Kubatovi o lidovou bájivost? Mohl to být skutečně spor o pozemky (o hranice pozemků a o mezníky); nikoliv pouze o spor kvůli sirotčím penězům či pod. A pokud šlo spor o pozemky, pak byl postup „s jámou, drnem a křížifixem“ (a s příslušnou formulí: *ať se... / ať mne...*) v dané době (tedy ve II. polovině 16. století) naprosto legitimní! Podobná přísaha však nemohla být vykonána v soudní síni (či v jiné oficiální místnosti), ale musela být realizována „venku“, na sporném místě. Tam museli soudci skutečně podniknout „výjezd“. Byl pak vykopán rituální přísežný hrob. A rychtář Kubata tak mohl být u Zbudova, u potoka Soudného, podobné přísaze podroben. Klečel při ní ve vykopané jámě (tj. v zemi), s drnem nad hlavou (srov. frazém *být/pod drnem*, který se původně netýkal jen smrti člověka!); asi též v rubáši...¹⁰ To ovšem znamená, že se tehdy soudci i vrchnost dopustili zločinné křivdy a hrubého porušení práva z dobového hlediska! (Krejča 2009: 7–9, 26–27).

V případě odkazů na další dobové reálie tu ovšem nastává další problém. Úvahu o „rychtáři Kubatovi“ nemůžeme (spolehlivě) podložit nějakým dobovým odkazem

⁹ „Zemský sněm v Praze schválil roku 1600 významné právní dílo vycházející z domácích zvyklostí pod názvem „*O mezích, hranicích, soudu a rozepří mezní i příslušenství jich v království Českém.*“ Dílo se stalo doplňkem k Zemskému zřízení. Jeho autorem byl vladyka Jakub Menšík z Menštejna, zemský místosoudí, královský prokurátor (Menšík 1600). Traktát obsahuje 91 paragrafů a byl vytištěn roku 1600 na Starém Městě pražském u Dědice Jana Šumana.“ Srov. dále též *Práva zemská Ondřeje z Dubé* (uložena v Archivu města Prahy); Knoll et al. 2002: 78–79; VČLH 1957: 796.

¹⁰ Podobný typ přísahu odhalíme i ve frazému *Vzít si (koho) na paškál*. Původně to znamenalo „vzít obviněného k přísaze“ před velikonoční (paškální/ paschální) svící (Krejča 2009: 8).

(např.) na nákres či popis typického oděvu (kroje), který by byl v pramenech jednoznačně spojen s popisovaným selským hrdinou. Nelze ani uvažovat o pojmenování chalupě *U Kubatů* jako o kontinuálním dokladu označení „dobového domu“ (Krejča 2009:16). Můžeme ale celkem bezpečně doložit související soudní praxi 16. století.

Seznam literatury a pramenů

Prameny

ČAPEK, František Miroslav: *Rychtář Jakub Kubata dal svou hlavu za Blata*. (Děj a vzpoura na Blatech ku konci XVI. století). České Budějovice 1901, 170 s. Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), fond F. M. Čapek. (Fond: LA PNP Praha)

Fond F. M. Čapek. Kart. 4. Rukopisy. Složka: Rod Jakuba Kubaty. Jihočeské muzeum, České Budějovice. (Fond: FMČ České Budějovice)

z MENŠTEJNA, Menšík, Jakub (na Mokropsech a Vonoklasech): *O mezech, hranicích, soudu a rozepři mezní i příslušenství jich v Království českém*. [Rukopis místosudího Království českého]. Vědecká knihovna v Olomouci: Olomouc. 1. pol. 18. stol (opis tisku z r. 1600). Sign. OLA001 M II 98 (dále: Menšík 1600).

Literatura

Adamová, Karolína – Soukup, Ladislav, *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, 2. uprav. vyd. Aleš Čeněk, Plzeň, 2010, s. 101–102 (viz také dále Adamová – Soukup 2010)

Bachmannová, Jarmila, *Podkrkonošský slovník*. Academia, Praha, 1998.

Cuřín, František, *Vývoj spisovné češtiny*. Státní pedagogické nakladatelství (SPN), Praha, 1985.

Čelakovský, František Ladislav, *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Lika Klub, Praha 1999.

Čermák, František (a kol.): *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 1. *Přirovnání*. 2. *Výrazy neslovesné*. 3. *Výrazy slovesné*. 4. *Výrazy větné*. Komplet (1.-4. díl). Leda, Praha, 2009. ISBN 978-80-7335-215-8 (SČFI 1-4)

Čermák, František a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 5. *Onomaziologický slovník*. LEDA, Praha, 2016. ISBN 978-80-7335-440-4 (SČFI 5)

Čermák, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Karolinum, Praha, 2007. ISBN 978-80-246-1371-0

David, Jaroslav (a kol.), *Slovo a text v historickém kontextu. Perspektivy historickosémantické analýzy jazyka*. Ostravská univerzita v Ostravě, Host (vydavatelství) v Brně, Ostrava – Brno, 2013. ISBN 978-80-7464-228-9

- Holub, Zbyněk, „Odras lidové kultury v jazyce Klostermannova románu *Mlhy na Blatech*“. In: *V ráji realistickém. Sborník příspěvků ze symposia věnovaného Karlu Klostermannovi a realismu v české literatuře* (Klatovy 24. a 25. duben 2008). Viktora, Viktor – Hálková, Milena –Doležalová, Pavlína (eds.). Klatovy: Městská knihovna Klatovy, Plzeňský kraj, 2009. ISBN 978-80-254-6227-0
- Holub, Zbyněk, *Od jazykové analýzy jazyka mladého Čelakovského a Kamaryta k frazeologii*. In: *Josef Vlastimil Kamaryt. Život, dílo, doba*. Krejča, František – Podlešák, Jan (eds.). *Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 21. - 22. 3. 2007*. Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích – Kulturní a informační centrum města Velešín. Město Velešín et al., Velešín, 2007: 147–158.
- Hrázský, Petr: *Frazém, klíše, aktualizace v tištěných médiích*. Bakalářská diplomová práce. (Vedoucí práce: PhDr. Jiřina Salaquardová). Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, katedra mediálních studií a žurnalistiky, Brno, 2008.
- Ira, Václav, „Byl Jakub Kubata rychtářem ve Zbudově?“, *Výběr* 2, 1974, s. 106–107
- Klostermann, Karel, „Dědova vina“, in: *Robinson na Otavě*, Nakladatelství Dr. Radovan Rebstock, Sušice 2009, s. 47-77 (reprint původního vydání: Edice: Vilímkova knihovna malého čtenáře. Nakl. Josefa R. Vilímka, Praha 1923)
- Klostermann, Karel, *Mlhy na blatech*. (Vydání XI., ve Svobodě I.; Volná, Jana ed.). Svoboda, Praha, 1971.
- Knappová, Miloslava, „O příjmeních v českých zemích“, *Folia onomastica croatica*, 12–13, 2003–2004, s. 277.
- Knoll, Vilém – Smržová, Petra – Zborníková, Alena, *Vybrané mezníky českých právních dějin*, 1. vyd. Aleš Čeněk, Dobrá Voda u Pelhřimova, 2002, s. 78, 79 (Knoll et. al. 2002)
- Kopečný, František, *Průvodce našimi jmény*. Academia, Praha, 1991.
- Krejča, František (a kol.), *Zbudovský rychtář Jakub Kubata*. Vydal Rozkvět zahrady jižních Čech o.s. (místní akční skupina), Lhenice, 2009 (sine ISBN).
- Kršková, Marie, *Blatské rozprávky*. (Doslov: Stanislav Cífká.) 1. souborné vydání. Růže, České Budějovice, 1974.
- Macek, Josef: „Historická sémantika“, *Český časopis historický*, r. 89, 1991, s. 1–30.
- Mlacek, Jozef – Ďurčo, Peter (a kol.), *Frazeologická terminológia*. Komisia pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitáte slavistov. Peter Ďurčo (ed.), Stimul, Bratislava, 1995. Dostupné z http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/ (poslední přístup 20. 1. 2019) (Mlacek-Ďurčo 1995)
- Sassmann, Alois, „Rod a usedlost Kubatů ve Zbudově. O Kubatovi, co nedal hlavu za Blata.“, *Rodopisná revue* 3, 2004, s. 1.
- Sassmann, Alois, *Z historie Mydlovar a okolí. S poznámkami o obcích Munice, Olešník, Zahájí, Zbudov a Zliv*. Obecní úřad Mydlovary, Mydlovary, 2001. ISBN 80-239-2947-X

- Stach, Jiří, „K článku Václava Iry Byl J. Kubata rychtářem ve Zbudově?“, *Výběr* 4, 1974, s. 288.
- Šablica, Stanislav, *František Miroslav Čapek - život a dílo historika amatéra*. Bakalářská práce. (Vedoucí práce: doc. PhDr. Bohumil Jiroušek, Dr.) Historický ústav FF JČU. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice, 2013.
- Těšíková, Barbora, *Historické události ve frazeologii*. Diplomová práce. (Vedoucí diplomové práce: PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.) Pedagogická fakulta, katedra českého jazyka a literatury, Praha, Karlova univerzita, 2014.
- Vaňková, Irena – Nebeská, Iva – Saicová Římalová, Lucie – Šlédrová, Jasňa, *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*, Univerzita Karlova v Praze, Praha, 2005 (Vaňková a kol. 2005)
- Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. II. Bohuslav Havránek, Josef Hrabák a kol. (eds.). Nakladatelství ČSAV (Sekce jazyka a literatury), Praha 1957; s. 781–786 (VČLH 1957)
- Wenig, Adolf, *České pověsti*, L. Mazáč, Praha, 1932.
- Winter, Zikmund, *Kulturní obraz českých měst : Život veřejný v 15. a 16. věku : mezi roky 1420-1620*, Matice česká, Praha, 1892.
- Zaorálek, Jaroslav, *Lidová rčení*. Academia, Praha, 2001.
- Zíbrt, Čeněk, *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a vliv na dosavadní literaturu cizí i českou*, Jos. R. Vilímek, Praha, 1892.

Internetové zdroje

- Čermák, František (2017): *Frazém a idiom*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZÉM A IDIOM> (poslední přístup 20. 1. 2019) (Čermák 2017a)
- Čermák, František (2017): *Wellerismus*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/WELLERISMUS> (poslední přístup: 20. 1. 2019) (Čermák 2017b)
- Český jazykový atlas*. I. díl. Balhar Jan –Jančák Pavel a kol. (eds.). Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Academia, Brno, 2012; dostupné z <https://cja.ujc.cas.cz/CJA1> (poslední přístup 20. 1. 2019) (ČJA)
- Heslo „latný“* (Hořejší, Michal ed.). In: *Vokabulář webový*. Elektronický slovník staré češtiny. Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, přístupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (verze dat 1.1.8; dále *Vokabulář*; poslední přístup 20. 1. 2019)
- Křístek, Michal (2017), *Expresivum*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/EXPRESIVUM> (poslední přístup 20. 1. 2019)

- Moldanová, Dobrava, *Naše příjmení*, Agentura Pankrác, Praha, 2004. Dostupné: z Moldanová, Dobrava, *Jak vznikala naše příjmení*. <http://www.prijmeni.cz/introduction.php?chapter=2> (2017; poslední přístup 20. 1. 2019); cit. dále: Moldanová 2004, 2017
- Pleskalová, Jana (2017), *Jméno po chalupě*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/JMÉNO_PO_CHALUPĚ (poslední přístup 20. 1. 2019) (Pleskalová 2017)
- Slovník spisovného jazyka českého*. Díl 1.–8. Havránek, Bohuslav – Bělič, Jaromír a kol. (eds.). SPN, Praha, 1989; dostupné z <http://ssjc.ujc.cas.cz> (poslední přístup 20. 1. 2019) (SSJČ)

ABSTRACT

Zbyněk Holub

Regional (or dialectal) Czech phraseology in the context of language teaching (with regard to the dialect situation of the Czech South)

The article is structured thematically; in accordance with the didactic plan of teaching dialectological practices at university. The choice of topics is not influenced by the subjective selection but rather by the distribution of the individual units examined. However, it is always necessary to take into account the context of the study programs of the students (and the requirements of further study programs). However, the primary objective was not to focus on methodology; very important is the relevance of practises to the training program.

The systemic, regional or dialectal nature of phrasemes and parhemies (from diachronic and synchronous view, from the time of the national revival, in the localities of the Czech South: in the regions of Doudlebsko, České Budějovice and Blata). The interpretation is on the boundary between the historical and semantic theory and the system classification of the multi-word units. In the future students are expected to collaborate on the preparation of the phraseological dictionary of the Czech South and West.

Because it is necessary to include also lexicographic analysis (both from the point of view of the research subject and the selection), the structure of the methods and means of research is important to present. The teaching of dialectal phraseology can be innovative in the context of Czech and Slavic dialectics as well as (secondary) during student field research.

Key words: *dialectological practises; didactic plan; study program; Czech South; phrasemes; parhemies*

Anita Hrnjak, Slavomira Ribarova

Didaktički potencijal vizualne prezentacije frazema u poučavanju frazeologije¹

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
ahrnjak@ffzg.hr; sribarov@ffzg.hr

UDK: 811.163.42'373.7'374
81'374.2:81'373.7

izvorni znanstveni članak

Cilj rada je pokazati didaktički potencijal vizualne prezentacije frazema kao pomoći pri usvajanju frazeološke razine stranoga, ali i materinjeg jezika. Nakon prikazivanja teorijskih polazišta relevantnih za temu prezentiraju se postojeći ruski i češki ilustrirani frazeološki rječnici i priručnici koji mogu poslužiti kao model za stvaranje sličnog hrvatskog frazeološkog rječnika s obzirom na to da takav rječnik zasad ne postoji u hrvatskoj frazeografiji. Vrijednost i potencijal vizualne prezentacije frazema u poučavanju frazeologije ispituje se pilot-istraživanjem putem ankete provedene među studentima rusistike i bohemistike Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Rezultati istraživanja dokazuju da ilustracija frazema u značajnoj mjeri pomaže razumijevanju, a samim time i usvajanju frazema stranoga jezika. Time se nedvojbeno potvrđuje i frazeodidaktički potencijal ilustriranih frazeoloških rječnika te potreba stvaranja rječnika takvoga tipa za osnovni frazeološki fond hrvatskoga jezika.

Ključne riječi: vizualna prezentacija; ilustracija; razumijevanje frazema; ilustrirani frazeološki rječnik; frazeodidaktika

1. Uvodna teorijska polazišta

Vizualnost i ilustracija kao osnova frazeodidaktičke prezentacije frazema u poučavanju nameće se sama po sebi s obzirom na činjenicu da je slikovitost jedna od najprominentnijih karakteristika frazeologije, a najveći dio frazeološkog fonda različitih jezika čine frazemi kod kojih nalazimo tzv. pozadinsku sliku na temelju koje se stvara frazeološko značenje.

¹ Ovaj rad je nastao kao rezultat rada na projektu pod nazivom Application of phraseological theory in phraseography (4054) koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Kod frazema postoji neobičan semantički pomak utemeljen na nepravilnoj kolokabilnosti riječi te na semantičkoj i funkcionalnoj nespojivosti komponenata, tj. semantika cjeline nije jasan i jednostavan zbroj značenja svih njenih komponenata (Čermak 2007: 10). Značenje frazema kao cjeline posredno je pod utjecajem značenja njegovih sastavnica. Kako navodi Čermak (ibid.), pri semantičkoj kombinatorici u kontrastu prema značenju cjeline nalazimo jednoznačne ili višeznačne sastavnice koje ili stvaraju semantički pune nepravilne izraze ili one kod kojih semantika sastavnica djelomično utječe na značenje cjeline.

Vizualna prezentacija frazema putem ilustracije slike u njegovoj dubinskoj strukturi omogućuje specifičnu vizualno-verbalnu komunikaciju koja je predmet interesa kognitivnih lingvisti (npr. Forceville 2008, Naciscione 2005 i dr.). Iz kognitivne perspektive vizualna se prezentacija smatra multimodalnim tekstom u kojem dolazi do interakcije vizualnog i verbalnog (Goodman 1996: 69) te jezične igre pomoću premještanja cjelokupnog prenesenog, frazeološkog značenja na primarna leksička značenja frazeoloških komponenata. U ovome radu uzimaju se u obzir i rezultati istraživanja utemeljenih na teoriji o konceptualnoj metafori prema kojima se metafore javljaju kako u mislima i jeziku tako i u slikama. Proces sporazumijevanja i interpretacije značenja iziskuje „kognitivnu snagu, koja se odvija u realnom vremenu i počinje u trenutku kada čovjek pogleda stranicu“ (Gibbs 1999: 15). Lakoff i Turner smatraju kako je „ono što ti omogućuje vidjeti metaforično upravo ono što ti omogućuje i razumjeti“, jer pri vizualnoj prezentaciji metafore postaju dio konceptualne metafore RAZUMIJEVANJE JE VIĐENJE (Lakoff, Turner 1989: 94). Pritom se potencijal vizualne prezentacije odnosi prije svega na mogućnosti optimalnijeg razumijevanja, pamćenja i usvajanja frazema.

Osim na postojećim radovima i spoznajama iz kognitivne lingvistike, ovaj se rad i u njemu opisano istraživanje temelje i na radovima iz didaktike, neurolingvistike i umjetnosti. Naime, dokazano je da na formiranje i razumijevanje jezika imaju utjecaj obje hemisfere mozga² koje međusobno komuniciraju preko živčanih vlakna koja ih spajaju (*corpus callosum*). Neurolingvistički je potvrđeno da se pri korištenju vizualne prezentacije aktiviraju obje strane mozga i to ne samo pri auditivno-fonološkoj analizi riječi koje se odvija u obje hemisfere, već različiti eksperimenti potvrđuju da se značenjske nijanse i globalna percepcija okolnoga svijeta (glazba, ritam emocija ili slika i sl.) obrađuju u desnoj, a sintaksa, morfologija i semantika u lijevoj hemisferi mozga. Sukladno tome jasno je da je usvajanje stranoga jezika to bolje što su obje hemisfere aktivnije te će se na taj način kapacitet mozga upotrijebiti daleko efektivnije nego monolateralno (Janíková 2011: 21–22).

¹ Kod približno 95% populacije za govor je dominantna lijeva hemisfera mozga, a samo kod 5% desna. Osim toga, kod 5-6% riječ se može lokalizirati u obje hemisfere.

Sukladno spoznajama frazeodidaktike preporuka je uključivati frazeme u poučavanje jezika već od početne razine (A1 prema Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike – ZEROJ), a potvrde o važnosti vizualne prezentacije istih nudi nam didaktika. Na osnovi istraživanja potvrđeno je da pamtimo: 10% onoga što smo čitali, 20% onoga što smo čuli, 30% onoga što smo vidjeli, 50% onoga što smo čuli i vidjeli, 70 % onoga što smo sami rekli, 90% onoga što smo sami napravili. Dokaz je to da mozak puno bolje pohranjuje informacije multimodalnog karaktera (Janíková 2011: 29).

Suvremene spoznaje iz neurolingvistike imaju u didaktici stranih jezika svoju dugogodišnju tradiciju. Činjenice da multimodalna percepcije gradiva pozitivno utječe na njeno pamćenje bio je svjestan već J. A. Komenský (npr. *Schola Ludus, Orbis sensualia pictus*), ali i grčki retoričari prije njega. Današnja neurolingvistika daje za to i empirijske potvrde.

U umjetnosti je vizualna prezentacija frazema također prepoznata i ima svoju tradiciju. Najpoznatiji skup ilustracija frazema i poslovice u umjetnosti djelo je Pietra Breughela (1525 – 1569) koji je na slici *Nizozemske poslovice* iz 1559. naslikao 112 flamanskih frazema i poslovice.

2. Ruski i češki ilustrirani frazeološki rječnici i priručnici

U ruskom i češkom jezikoslovlju frazeodidaktički potencijal vizualne prezentacije frazema prepoznat je i razrađen u specifičnim ilustriranim frazeološkim rječnicima i priručnicima. Dio njih bit će prikazan u kratkome pregledu s ciljem da se istaknu mogućnosti ovakve prezentacije frazeološkog materijala.

2.1. Ruski ilustrirani frazeološki rječnici

U ruskoj leksikografiji i frazeografiji postoji više ilustriranih frazeoloških rječnika, ali većina njih namijenjena je djeci koja usvajaju frazeologiju vlastitoga materinjeg jezika. Svi rječnici toga tipa utemeljeni su na istoj koncepciji i ideji da frazeološki fond materinjeg jezika treba učiniti što zanimljivim djeci kako bi bolje razumjeli i upamtili neke od frazema koji se učestalo pojavljuju u upotrebi. Stoga princip prema kojem je predstavljen i ilustriran frazeološki materijal nema znanstvene sustavnosti i dosljednosti kakav očekujemo od frazeološkog rječnika koji je namijenjen odraslim korisnicima. Pritom u težnji da budu što atraktivniji i zanimljiviji u sebi objedinjuju ilustracije različitoga tipa: ilustracije doslovnog značenja, tj. slike u pozadini frazema, ilustracije isključivo frazeološkog značenja kao i ilustracije koje zapravo predstavljaju neku vrstu njihove kombinacije.

Большой толковый уникальный иллюстрированный словарь для детей. Фразеологизмы. Пословицы и поговорки. Афоризмы и крылатые слова autora

S. V. Volkova, S. N. Zigurenka i S. V. Istomina (2012) jedan je od ilustriranih frazeoloških rječnika koji frazeme donosi uz značenje, objašnjenje konteksta njegove upotrebe, kratak komentar o podrijetlu te ilustraciju. Primjerice, uz frazem *быть не в своей тарелке* prikazana je ilustracija njegova frazeološkog značenja, dok ilustraciju pozadinske slike na temelju koje se stvara frazeološko značenje nalazimo npr. uz frazem *белая ворона*.

БЫТЬ НЕ В СВОЕЙ ТАРЕЛКЕ

☼ Неудобно, неловко, не на своём месте.

Не нужно думать, что это выражение применяется к человеку, который за столом украдкой начал есть из тарелки соседа! И тарелка тут совсем ни при чём, потому что перед нами фразеологизм, возникший... по ошибке. Он переведён с французского языка, в котором словом «assieste» обозначается и «положение, посадка (на лошади)», и «тарелка». «Быть не в своём положении» (связано с неправильной посадкой на лошади) — чувствовать себя неловко, — превратилось у нас в выражение «быть не в своей тарелке».

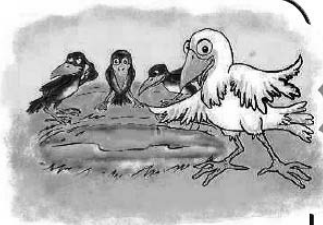

Slika 1. Volkov, Zigurenko, Istomin 2012:14

БЕЛАЯ ВОРОНА

☼ Человек не такой, как все, отличающийся от окружающих.

Все мы привыкли, что вороны — чёрные, белая ворона — это очень редкое явление в природе (белые экземпляры, и не только среди ворон, учёные называют альбиносами). Мы легко можем представить, как будет выделяться эта белая птица в стае чёрных ворон. Считается, что первым употребил выражение «белая ворона» римский поэт-сатирик Ювенал (I–II века): «Раб может выйти в цари, пленник — дожидаться триумфа. Только удачник такой редкостней белой вороны».

Slika 2. Volkov, Zigurenko, Istomin 2012: 11

Na primjeru iz rječnika *Большой фразеологический словарь для детей* T. Roze (2013), zasnovanog na istoj koncepciji, možemo pokazati kako se uz objašnjenje značenja frazema i komentar o njegovom podrijetlu kroz ilustraciju spajaju doslovno i metaforičko značenje, tj. miješaju se pozadinska slika na temelju koje se stvara frazeološko značenje i ilustracija samoga značenja frazema.

БЫТЬ НА СЕДЬМОМ НЕБЕ
*Находиться в состоянии безграничного счастья,
быть в полном восторге*

Древнегреческий философ Аристотель в своем трактате «О небе» писал, что небесный свод состоит из семи хрустальных сфер. На самой дальней от Земли седьмой сфере находится рай — небесное царство, где живут души праведников. Попасть туда стремились все.

Впоследствии представление о строении вселенной изменилось, а выражение приобрело более широкий смысл: «быть на седьмом небе» значит находиться в совершенном блаженстве.

— Ах, как хорошо, что вы приехали!
С вашим приездом я прямо на седьмое небо попала!

С. Н. Сергеев-Ценский. «Преображение России»

Slika 3. Roze 2013: 19

Seriya ilustriranih rječnika „Русские фразеологизмы в картинках“ М. I. Dubrovina (1980 – 1989) u suradnji s autorima iz različitih europskih zemalja (značenje frazema na engleskom, njemačkom, francuskom, finskom itd.) namijenjena je upoznavanju s ograničenim fondom ruskih frazema pri procesu usvajanja ruskoga kao stranoga jezika. Zato je rječnička koncepcija koja stoji iza njega drugačija nego u dosad spomenutim rječnicima namijenjenima djeci.

114. ДЕЛАТЬ что-либо СПУСТЯ РУКАВА

Tehdä jotakin hihat roikkuen.

Tehdä jotakin huolimattomasti, joten kuten.

**Tehdä vähän sinnepäin;
tehdä vähän niin ja näin.**

Slika 4. Dubrovin 1981: 75

U njima je 600 izabranih ruskih frazema ilustrirano na dvije razine: na razini doslovnog, denotativnog značenja tj. slike u pozadini frazema kao ishodišne točke u stvaranju frazeološkog značenja te metaforičkog, cjelovitog frazeološkog značenja koje je utemeljeno na toj slici. Npr. uz frazem *делать что-либо спустя рукава* nalazimo jednobojnu ilustraciju denotativnog značenja, tj. slike u pozadini frazema koja se odnosi na kulturološki element ovoga frazema, dok njegovo frazeološko značenje prikazuje druga ilustracija u bojama.

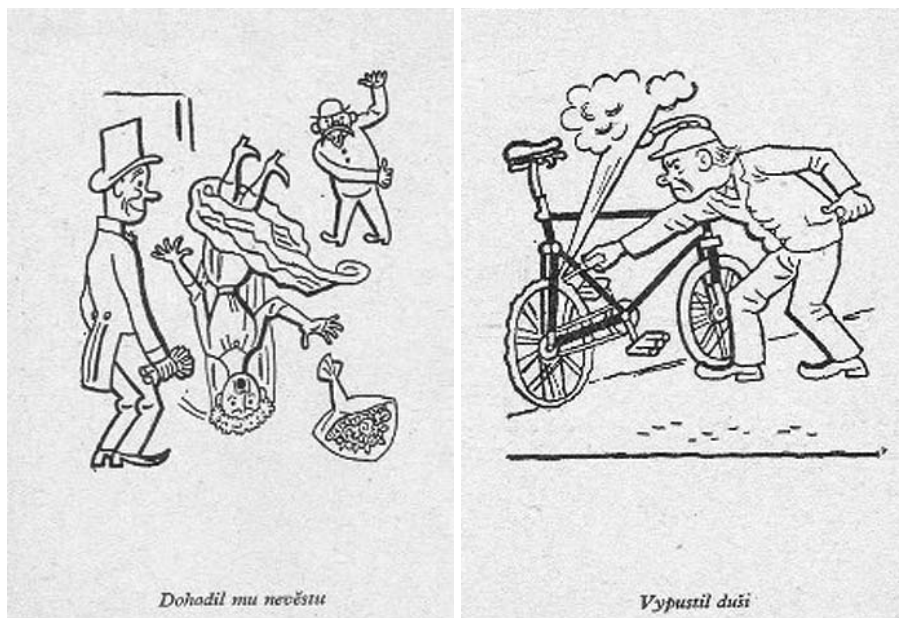
2.2. Češki ilustrirani frazeološki rječnici i priručnici

U češkoj frazeografiji postoje dvije knjige koje se bave vizualnom prezentacijom frazema. Jedna je namijenjena djeci, a druga odraslima. Obje knjige imaju različitu koncepciju i ideju, ali zajedničko im je da niti jedna nije rezultat lingvističkog interesa za frazeologiju i nemaju znanstvenu sustavnost kakva se očekuje od frazeološkog rječnika. Druga zajednička i dodirna točka je to da obje knjige prezentiraju frazeme ilustracijom samo doslovnog značenja, tj. slike u pozadini frazema s ciljem da budu što upečatljiviji i da privuku pažnju čitatelja.

Prva je knjiga poznatog umjetnika J. Ladi³ *Ilustrovaná frazeologie*, koja se sastoji od 117 ilustracija. U njoj se nalaze ilustracije frazema i poslovice koje nisu poredane po abecedi, a jedina podjela na skupine sadržana je u tome da su prvo zastupljeni frazemi, a tek onda slijede poslovice, što to nije naznačeno vizualno, već redoslijedom. Sam autor se niti ne trudi da knjiga izgleda kao išta drugo osim ilustracije bazirane na jeziku. Stoga ne čudi da autor ne navodi nikakav uvod ili pojašnjenje koncepcije knjige i jasno je da je Lada bio inspiriran pozadinskom slikom u izabranim frazemima i poslovicama te ostvaruje komičnu jezičnu igru na kontrastu između doslovnog i prenesenog frazeološkog značenja upravo preko ilustracije. Npr. uz frazeme *dohodil mu nevěstu* sa značenjem 'nabavio mu je nevjestu *tko*' i *vypustil duši* sa značenjem 'preminuo je *tko*' ilustrira doslovna značenja, dok se njihovo frazeološko značenje ne prikazuje te bez poznavanja istoga ilustracija gubi svoje značenje i komičnost. Na primjeru *vypustil duši* je vidljivo kako preko prikazivanje homonima imenice *duša* (hrv. duša i guma) autor dočarava komičnost. Stoga je jasno da je knjiga namijenjena izvornim govornicima.

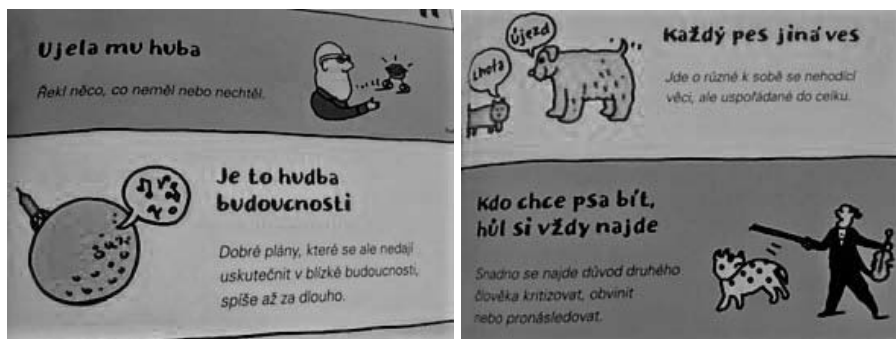
Međutim, kako je knjiga izdana 1970. godine u njoj su, iz današnje perspektive, ilustrirani i frazemi i poslovice koji su zastarjeli i nisu aktualni, čak su i nerazumljivi zbog aluzija na povijesne činjenice koje više nisu sastavni dio opće kulture (detaljnije v. Ribarova 2012).

³ Josef Lada (1887–1957) je bio češki umjetnik, karikaturist i pisac koji je u crtanju bio samouk ali je razvio osobiti stil s tipičnom snažnom linijom i zaobljenih likova. Osim što je ilustrirao brojne knjige za djecu najpoznatiji je kao ilustrator romana *Doživljaji dobrog vojnika Švejka u svjetskome ratu (Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války)* za koji je nacrtao 1339 crteža.

Slika 5. Lada 1970: 28, 39

Druga knjiga je koncipirana kao rječnik. *Kdo jinému jámu kopá* autorice Novotná, A., i ilustratora Votruba, J. sadrži preko 500 natuknica poredanih po abecedi prema imenici kao sastavnici (v. sliku 6 – *ujela mu huba, je to hudba budoucnosti, každý pes jiná ves, kdo chce psa bít hůl si najde*). Sastoji se od frazema (najvećim dijelom poredbenih) i poslovice čije pojavljivanje nije odvojeno. Npr. slika 6 je ilustracija poslovice *kdo chce psa bít hůl si najde*. Autori navode da je rječnik namijenjen prije svega djeci koja usvajaju frazeologiju vlastitoga materinjeg jezika. Svaki frazem ili poslovice su ilustrirani zabavnom slikom i ukratko je objašnjeno njihovo značenje. To možemo i vidjeti na primjeru frazema *ujela mu huba* (doslovno prevedeno: *pobjegla mu je gubica) kojem se ilustrira denotativno značenje, dok se frazeološko značenje daje kratkom definicijom, npr. *Řekl něco co neměl nebo nechtěl* ('rekao je nešto što nije trebao ili htio'). Na kraju knjige nalazi se popis izvora koji se mogu koristiti za daljnje proučavanje frazema. Autori smatraju da su frazemi i poslovice danas nerazumljivi djeci, a na prijavnim ispitima za srednju školu traži se upravo njihovo poznavanje te je jasno da ih je ta činjenica potaknula da sastave ovaj rječnik. Njegov je cilj da se frazeološki fond materinjeg jezika učini što zanimljivim djeci kako bi bolje razumjela i upamtila frazeme. Ovaj rječnik obuhvaća frazeme i poslovice koji se učestalo pojavljuju u suvremenom češkom jeziku.

Slika 6. Novotná, Votruba 2013: 34, 74

Frazemi u obje knjige ne navode se u svojoj rječničkoj formi u kakvoj bismo ih našli u uobičajenom frazeološkom rječniku, a svi su semantički potpuno nepravilne sveze tj. „netransparentni“ su i imaju manje ili više izraženu nekompatibilnost svojih komponenta. Autori ostvaruju jezičnu igru na kontrastu između doslovnih i prenesenih frazeoloških značenja koja se najčešće baziraju na višeznačnosti jedne komponente (glagola ili imenice), ali i na frazeološkoj homonimiji.

3. Istraživanje didaktičkog potencijala vizualne prezentacije frazema u poučavanju frazeologije

3.1. Cilj i pretpostavka istraživanja

Kako bismo istražiti utječe li didaktička ilustracija na razumijevanje frazema stranoga jezika i u kolikoj mjeri, te koja vrsta ilustracije (doslovnog ili metaforičkog značenja) pritom ima značajniju ulogu, proveli smo anketu među studentima bohemistike i rusistike na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Provedeno istraživanje temeljilo se na pretpostavci da didaktička ilustracija doista pomaže razumijevanju frazeološkog značenja i to na dva načina: osvještavanjem doslovnog značenja, tj. pozadinske slike na kojoj je utemeljeno frazeološko značenje preko ilustracije i/ili oslanjanjem na ilustraciju koja upućuje na metaforičko, tj. frazeološko značenje.

3.2. Metodologija istraživanja

Anketa je provedena među studentima 2. i 3. godine rusistike (35 studenata) te 2., 3. i 4. godine bohemistike (39 studenata) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u ožujku 2018. Sastojala se od tri dijela. Prvi dio ankete (anketa 1) sadržavao je pet frazema ruskoga/češkoga jezika bez navedenog značenja, a studenti su morali napisati njihovo frazeološko značenje i/ili kontekst u kojem smatraju da

se frazem može koristiti. Mogućnost navođenja konteksta upotrebe dana je studentima s obzirom na to da se može pretpostaviti da ispitanici koji se još nisu susreli sa sustavnim proučavanjem frazeologije stranoga jezika koji studiraju možda nisu u stanju oblikovati samo frazeološko značenje, iako mogu pretpostaviti u kojoj bi situaciji bilo logično upotrijebiti navedeni frazem. Drugi dio ankete (anketa 2) činili su isti frazemi kao i u prvome dijelu, ali svakome od njih dodana je ilustracija njihova doslovnog značenja, tj. pozadinske slike na kojoj je utemeljeno frazeološko značenje. Ispitanici su kao i u prvom dijelu ankete trebali navesti frazeološko značenje i/ili kontekst u kojem se frazem koristi. Isti zadatak ispitanici su imali i u trećem dijelu ankete (anketa 3), a razlika u odnosu na prvi i drugi dio bila je u tome što su dobili istih pet frazema, ilustraciju njihovog doslovnog značenja, ali i ilustraciju koja upućuje na frazeološko značenje navedenih frazema. Ispitanici su tri dijela ankete rješavali odvojeno, a za rješavanju svakoga dijela na raspolaganju su imali isto vrijeme. Rezultati ankete interpretirani su na način da je odgovoru koji čini točno oblikovano značenje frazema i/ili precizno opisan kontekst u kojem se frazem koristi pridružena oznaka +, za djelomično točan odgovor u kojem su sadržani samo elementi frazeološkog značenja i/ili konteksta u kojem se frazem koristi +/-, te za odgovor koji podrazumijeva netočno navedeno značenje frazema i/ili kontekst u kojem ga koristimo korištena je oznaka -. Za ruske frazeme korištene su ilustracije preuzete iz rječnika „Русские фразеологизмы в картинках” M. I. Dubrovina (1981), a za češke iz priručnika „Kdo jinému jámu kopá” J. Votruba (2013)⁴. S ciljem da se izbjegne mogućnost interferencije birani su netransparentni frazemi koji nemaju potpunog strukturnog i/ili značenjskog ekvivalenta u hrvatskome jeziku i nisu dio internacionalnog frazeološkog fonda (npr. frazemi motivirani Biblijom, mitologijom i sl.).

⁴ S obzirom na to da je u češkome priručniku ilustrirano samo doslovno značenje, preneseno je za sve češke frazeme ilustrirala S. Ribarova, jedna od autorica članka.

3.3. Rezultati istraživanja

Rezultati istraživanja već na prvi pogled pokazuju da bez obzira na razlike u razumijevanju pojedinih frazema istoga jezika, kao i razlike koje postoje u razumijevanju frazema dvaju analiziranih jezika, didaktička ilustracija nedvojbeno pridonosi lakšem razumijevanju frazema stranoga jezika.

Tablica 1. Utjecaj didaktičke ilustracije na razumijevanje ruskih frazema kod studenata rusistike

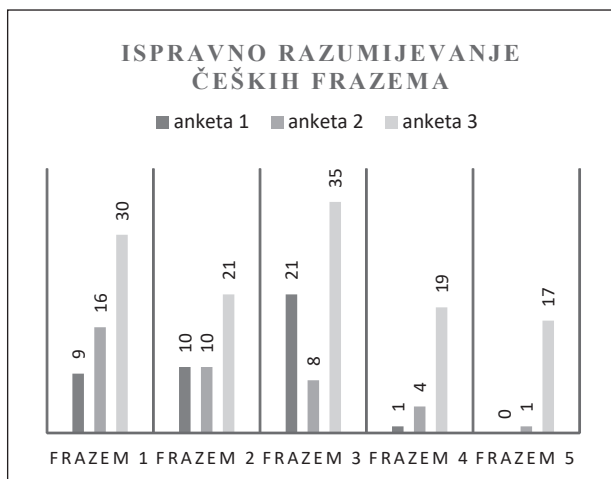
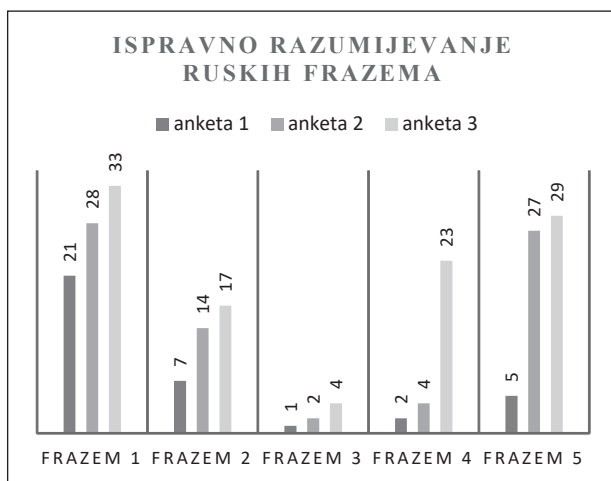
Frazem	Anketa 1			Anketa 2			Anketa 3		
	+	+/-	-	+	+/-	-	+	+/-	-
Быть между молотом и наковальной	21 (60%)	7 (20%)	7 (20%)	28 (80%)	4 (11%)	3 (9%)	33 (94%)	2 (6%)	0 (0%)
Когда рак свистнет	7 (20%)	1 (3%)	27 (77%)	14 (40%)	2 (6%)	19 (54%)	17 (49%)	3 (8%)	15 (43%)
Пускать козла в огород	1 (3%)	6 (17%)	28 (80%)	2 (6%)	11 (31%)	22 (63%)	4 (11%)	10 (29%)	21 (60%)
Плевать в потолок	2 (6%)	1 (3%)	32 (91%)	4 (11%)	2 (6%)	29 (83%)	23 (66%)	9 (26%)	3 (8%)
Подводные камни	5 (14%)	5 (14%)	25 (72%)	27 (77%)	3 (8%)	5 (14%)	29 (83%)	4 (11%)	2 (6%)

Tablica 2. Utjecaj didaktičke ilustracije na razumijevanje čeških frazema kod studenata bohemistike

Frazem	Anketa 1			Anketa 2			Anketa 3		
	+	+/-	-	+	+/-	-	+	+/-	-
<i>Padnout někomu do oka</i>	9 (23%)	20 (51%)	10 (26%)	16 (41%)	14 (36%)	9 (23%)	30 (77%)	8 (20%)	1 (3%)
<i>Mít se pod psa</i>	10 (26%)	2 (5%)	27 (69%)	10 (26%)	6 (15%)	23 (59%)	21 (54%)	7 (18%)	11 (28%)
<i>Něco je za pár babek</i>	21 (54%)	4 (10%)	21 (36%)	8 (20%)	3 (8%)	28 (72%)	35 (90%)	4 (10%)	0 (0%)
<i>Dávat si do nosu</i>	1 (3%)	0 (0%)	38 (97%)	4 (10%)	2 (10%)	29 (80%)	19 (49%)	14 (36%)	6 (15%)
<i>Polykat anděličky</i>	0 (0%)	9 (23%)	30 (77%)	1 (3%)	4 (10%)	34 (87%)	17 (44%)	8 (20%)	14 (36%)

Prikazane tablice zorno prikazuju tendenciju porasta pozitivnih odgovora uslijed dodavanja didaktičke ilustracije u obama jezicima. Porast pozitivnih odgovora kreće se u rasponu od 3% do čak 54% kod ankete 2 i 3 u odnosu na anketu 1, a broj negativnih odgovora na isti se način smanjuje od 8% do čak 75%. Od te tendencije pozitivnog učinka didaktičke ilustracije na razumijevanje frazema odstupa tek jedan češki frazem kod kojeg se dodavanjem ilustracije doslovnog značenja u anketi 2 čak smanjuje broj pozitivnih odgovora ispitanika, a ovakvu iznimku moguće je objasniti lošom ilustracijom koja navodi ispitanika da prvotno točnu pretpostavku o značenju frazema promijeni u neispravnu.

Način na koji se gore prikazani utjecaj vizualne prezentacije očituje u ilustraciji doslovnoga, a kako u ilustraciji frazeološkoga značenja vidljiv je u usporednom prikazu povećanja broja pozitivnih odgovora u dvama jezicima:

Iz prikaza je vidljivo da ispitanici postižu najbolje rezultate u razumijevanju frazema obaju jezika kada uz frazem dobiju i ilustraciju doslovnog značenja i ilustraciju frazeološkog značenja. Činjenica je to koja govori u prilog ilustriranim frazeološkim rječnicima koji su koncipirani na način da korisniku rječnika nude upravo ova dva tipa didaktičke ilustracije u kombinaciji.

4. Zaključak

Provedeno istraživanje zbog relativno maloga broja ispitanika može se smatrati tek pilot istraživanjem, ali je nedvojbeno pokazalo da vizualna prezentacija frazema i korištenje didaktičke ilustracije pri poučavanju frazeologije zasigurno ima pozitivan učinak na razumijevanje značenja frazema. Na taj način svakako je olakšano i pamćenje frazema stranoga jezika kao i njihovo konačno usvajanje kroz upotrebu u govoru.

Iz svega gore navedenog jasno je da ilustrirano doslovno značenje privlači pažnju govornika upravo zbog toga što frazeološke sastavnice postaju posebno upadljive zbog nepostojeće analogije u usporedbi s uobičajenim jezikom i doslovnim značenjem, a tek sekundarno frazem dobija svoju interpretaciju kao cjelina. Pri promatranju ilustracije, kako tvrdi I. Naciscione (2005: 81), dolazi do nastajanja frazeološke metafore koja odražava rašireno preneseno značenje, koje može biti sasvim individualno. Pri vizualnoj prezentaciji odnos između mišljenja, jezika i viđenja potiče pomak od prenesenoga značenja ka direktnom i rezultira jezičnom igrom. Ilustracija je usmjerena na treću etapu komunikacije, tj. prijem koji osim promatranja u sebi obuhvaća percepciju i dekodiranje, ali i razumijevanje koje može biti osnova za interpretaciju budući da „interpretacija obuhvaća kako svjesne tako i nesvjesne mentalne procese“ (Gibbs 1999: 331).

Anketa je pokazala da se najbolja efikasnost u razumijevanju frazema postiže vizualnom prezentacijom koja kombinirano koristi ilustraciju doslovnog značenja frazema, tj. pozadinske slike i frazeološkog značenja, tj. prenesenog značenja nastalog metaforičkim prijenosom na temelju te pozadinske slike. Ista tendencija uočena kao rezultat ankete provedene s ispitanicima različitih stupnjeva znanja ruskog i češkog jezika govori u prilog činjenici da vizualna prezentacija može pomoći pri razumijevanju i usvajanju frazema na svim razinama poučavanja stranoga jezika pa tako i pri usvajanju frazeološkog fonda materinjeg jezika u djece.

Ove spoznaje nisu novost u frazeodidaktici i frazeografiji ruskoga i češkog jezika u okvirima kojih su ilustrirani frazeološki priručnici i rječnici već sastavljeni i tiskani te prepoznati kao pomoć pri poučavanju frazeologije materinjeg i stranog jezika. Osobito je to vidljivo u ruskoj frazeografiji koja se ističe zavidnim brojem

ovakvoga tipa frazeoloških rječnika namijenjenih djeci, ali i jedinstvenim u slaven-skom lingvističkom svijetu ilustriranim frazeološkim rječnikom s dosljednošću utemeljenim na znanstvenim spoznajama frazeologije i frazeodidaktike. Upravo taj rječnik koji korisniku nudi kombinaciju ilustracije doslovnog i frazeološkog značenja kao pomoć u razumijevanju frazema mogao bi poslužiti kao inspiracija i svojevrsan obrazac prema kojem bi se u budućnosti sastavio sličan ilustrirani rječnik hrvatskih frazema.⁵ Izrada ilustriranog priručnika hrvatske frazeologije svakako bi bio produktivan način kako se približiti korisniku koji usvaja hrvatski kao materinji ili strani jezik te time povećati razumijevanje, pamćenje i usvajanje frazema, ali i motivaciju pri učenju i usvajanju frazeologije kao bitnoga dijela jezika. Preduvjet za ovakav frazeografski poduhvat svakako bi trebalo biti prošireno istraživanje s većim brojem ispitanika kojim bi se osim didaktičkog potencijala vizualne prezentacije frazema ciljano provjerilo i kakav tip ilustracije najviše pomaže ispitanicima te dokazalo da efektivnije razumijevanje frazema pozitivno djeluje na njihovo pamćenje pri usvajanju stranoga jezika.

Literatura

- Čermák, František, *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Karolinum, Praha, 2007.
- Dubrovin, Mark = Дубровин, Марк, *Venalaiset sanonnat kuvina / Русские фразеологизмы в картинках*, Русский язык, Москва, 1981.
- Forceville, Charles, „Non-verbal and multimodal metaphor in a cognitivist framework: Agendas for research“ u: *Multimodal metaphor*, Mouton de Gruyter, Berlin & New York, 2009., str. 19–42.
- Gibbs, Raymond W., Jr., *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Goodman, Sharon, „Visual English“, u: *Redesigning English: New texts, new identities*, Routledge, London & New York, 1996., str. 38–72.
- Janíková, Věra a kol., *Výuka cizích jazyků*, GRADA, Praha, 2011.
- Lada, Josef, *Ilustrovaná frazeologie*, Mladá Fronta, Praha, 1970.
- Lakoff, George & Turner, Mark, *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*, University of Chicago Press, Chicago, 1989.
- Naciscione, Anita, „Visual representation of Phraseological Metaphor in Discourse: A Cognitive Approach“ u: *The Writer Craft, the Culture's Technology*, PALA 2002, Rodopi, Amsterdam & New York, 2005, 71–83.

⁵ U prilogu ovoga rada predstavljene su ilustracije triju izabranih hrvatskih frazema putem kojima se nastoji prikazati kako se potencijal vizualne prezentacije može iskoristiti u nastavi hrvatskoga kao materinjeg i stranog jezika. Autorica svih ilustracija je S. Ribarova.

Novotná, Anna, Votruba, Jiří, *Kdo jinému jámu kopá, Lehko i vážný slovník přirovnání, pořekadel a přísloví*, Práh, Praha, 2013.

Ribarova, Slavomira, „Vizuální prezentace některých frazémů a idiomů“, u: *Ученые записки таврического национального университета имени В.И. Вернадского, Том 25 (64). №2 (1) Филология социальные коммуникации, Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского*, Симферополь, 2012., str. 146–152.

Roze, Tat'jana = Розе, Татьяна, *Большой фразеологический словарь для детей*, Олма Медиа Групп, Просвещение, Москва, 2013.

Volkov, Stanislav, Zigurenko, Sergej, Istomin, Sergej = Волков, Станислав, Зигуренко, Сергей, Истомин, Сергей, *Большой толковый уникальный иллюстрированный словарь для детей. Фразеологизмы. Пословицы и поговорки. Афоризмы и крылатые слова*, Восток-Запад, Москва, 2012.

ABSTRACT

Anita Hrnjak, Slavomira Ribarova

The didactic potential of visual presentation of idioms
in teaching phraseology

The paper deals with the potential of visual presentation in teaching phraseology of the foreign/second and as well as native language. First, the relevant background literature concerning this area is given. Then, the existing Russian and Czech dictionaries of visual presentation are presented. Since a dictionary of that kind does not exist in Croatia, the authors suggest that the making of such should be inspired by these books. A pilot study of the students majoring in Russian and Czech at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb is conducted in order to examine the value and potential of visual presentation in teaching phraseology. The results support the thesis that the illustration of idioms is relevant in understanding and acquiring foreign language and it proves the potential of visual presentation in teaching idioms along with the usefulness of such a dictionary for Croatian idioms.

Key words: *visual presentation; illustration, understanding of idioms, illustrated phraseological dictionaries, teaching phraseology*

Prilog 1. Prijedlog ilustracija triju frazema za potencijalni ilustrirani frazeološki rječnik hrvatskoga jezika

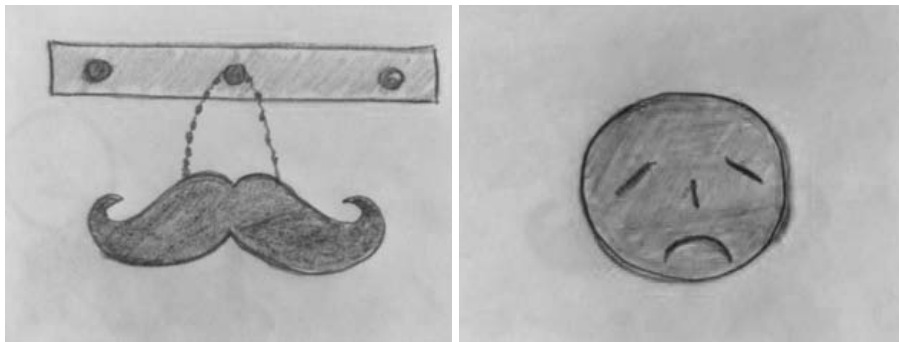
biti u banani

pun kao brod

objesiti (opustiti) brk (brke, brkove)

Prilog 2. Primjer prezentacije jednog ruskog i jednog češkog frazema u anketama korištenima u provedenom istraživanju

Prilog 2a. Anketa s ruskim frazemima za studente rusistike

Istraživanje: **DIDAKTIČKI POTENCIJAL VIZUALNE PREZENTACIJE FRAZEMA U POUČAVANJU FRAZELOGIJE** (Anketa 1)

Pročitajte frazeme i napišite

a) njihovo značenje i/ili b) objašnjenje konteksta u kojem se mogu koristiti

1. Быть между молотом и наковальной

a) _____

b) _____

Istraživanje: **DIDAKTIČKI POTENCIJAL VIZUALNE PREZENTACIJE FRAZEMA U POUČAVANJU FRAZELOGIJE** (Anketa 2)

Pročitajte frazeme, pogledajte njihove ilustracije i napišite

a) njihovo značenje i/ili b) objašnjenje konteksta u kojem se mogu koristiti

1. Быть между молотом и наковальной

a) _____

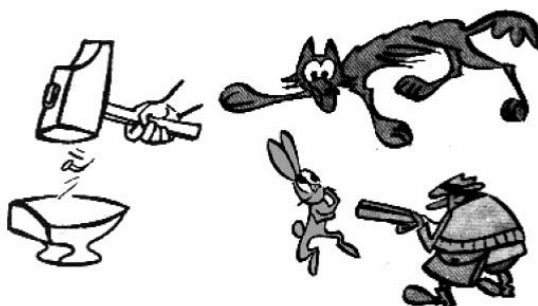
b) _____

Istraživanje: **DIDAKTIČKI POTENCIJAL VIZUALNE PREZENTACIJE FRAZEMA U
POUČAVANJU FRAZELOGIJE** (Anketa 3)

Pročitajte frazeme, pogledajte njihove ilustracije i napišite

a) njihovo značenje i/ili b) objašnjenje konteksta u kojem se mogu koristiti

1. Быть между молотом и наковальней

a) _____

b) _____

Prilog 2b. Anketa s češkim frazemima za studente bohemistike

Istraživanje: **DIDAKTIČKI POTENCIJAL VIZUALNE PREZENTACIJE FRAZEMA U
POUČAVANJU FRAZELOGIJE** (Anketa 1)

Pročitajte frazeme i napišite

a) njihovo značenje i/ili b) objašnjenje konteksta u kojem se mogu koristiti

1. padnout *někomu* do oka

a) _____

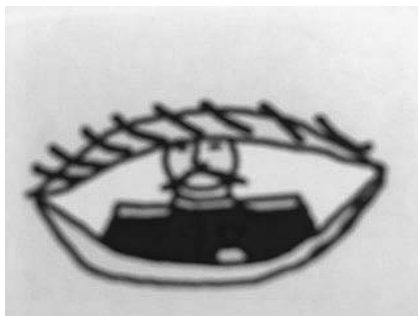
b) _____

Istraživanje: DIDAKTIČKI POTENCIJAL VIZUALNE PREZENTACIJE FRAZEMA U
POUČAVANJU FRAZELOGIJE (Anketa 2)

Pročitajte frazeme, pogledajte njihove ilustracije i napišite

a) njihovo značenje i/ili b) objašnjenje konteksta u kojem se mogu koristiti

1. padnout *někomu* do oka

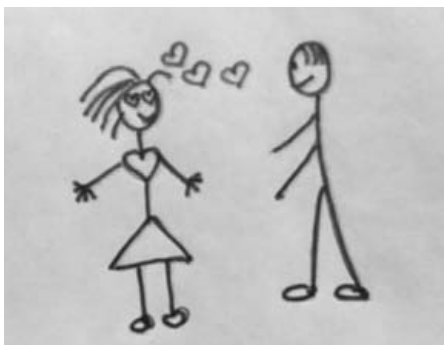
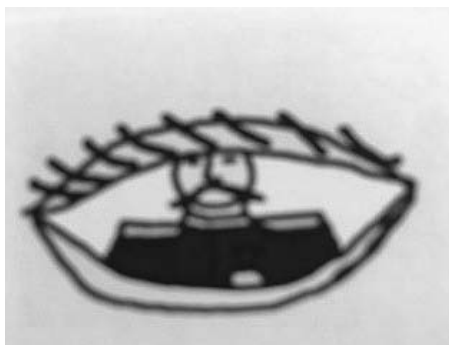

Istraživanje: DIDAKTIČKI POTENCIJAL VIZUALNE PREZENTACIJE FRAZEMA U
POUČAVANJU FRAZELOGIJE (Anketa 3)

Pročitajte frazeme, pogledajte njihove ilustracije i napišite

a) njihovo značenje i/ili b) objašnjenje konteksta u kojem se mogu koristiti

1. padnout *někomu* do oka

a) _____

b) _____

Danijela Huljenić Pugar

Frazni glagoli u nastavi engleskoga kao stranoga jezika

Srednja škola Ivan Švear, Ivanić-Grad
danijela.huljenic-pugar@skole.hr

UDK: 811.111'243'367.4
811.111'373.7:37.091.3

stručni članak

Predmetom su analize provedene u okviru ovoga rada frazni glagoli koji su izdvojeni iz jezičnoga korpusa srednjoškolskih udžbenika engleskoga jezika New Headway u izdanju Oxford University Pressa. Analiza će obuhvatiti stupnjeve učenja od pripremnog do naprednog. Radom se želi ispitati zastupljenost fraznih glagola na pojedinim razinama učenja i prikazati tipove vježbi kojima se razvija učenička jezična kompetencija na području njihova razumijevanja i aktivne upotrebe. Posebna pozornost posvetit će se fraznim glagolima s aspekta njihove semantike i sintaktičke uloge, te pokazati jesu li, i u kojoj mjeri, frazni glagoli dio frazeologije. Pružit će se i pregled tradicionalnog i kognitivnog pristupa proučavanju fraznih glagola. Pretpostavka je da su frazni glagoli zastupljeniji na višim razinama učenja engleskoga jezika, i to zbog svoje idiomatičnosti. Teorijski dio rada bit će potkrijepljen primjerima dobre nastavne prakse.

Ključne riječi: engleski kao strani jezik; frazni glagoli; frazeologija

1. Uvod

Predmet su proučavanja frazni glagoli izdvojeni iz jezičnoga korpusa srednjoškolskih udžbenika engleskoga jezika. U radu se donosi pregled metoda u pristupu fraznim glagolima kao nastavnome sadržaju primijenjenih u udžbenicima *New Headway Elementary, Pre-Intermediate, Intermediate, Upper-Intermediate i Advanced* u izdanju *Oxford University Pressa*. Frazni su glagoli komplicirana jezična kategorija engleskoga jezika, kako za učenike koji ih usvajaju, tako i za nastavnike koji ih podučavaju. Bronshteyn i Gustafson (2015: 92) navode da su frazni glagoli

učenicima engleskoga kao drugoga jezika inherentno teški,¹ a Rudzka-Ostyn (2003: 1) govori o fraznim glagolima kao o notorno teškom dijelu rječnika.² U radu se donosi pregled terminoloških razlika između hrvatskoga i engleskoga jezika kada je riječ o fraznim glagolima i njihovoj definiciji, a frazni su glagoli analizirani s aspekta njihove semantike i sintaktičke uloge na pojedinim razinama učenja, pri čemu se vodilo računa o njihovoj zastupljenosti i tipovima vježbi kojima se razvija učenička jezična kompetencija. Donose se i razmatranja o fraznim glagolima kao dijelu frazeologije, a zaključak donosi diskusiju rezultata provedenoga istraživanja kao i prijedloge za neka buduća.

2. Kriterij za odabir udžbenika i metoda rada

Kao polazište uzeta je serija udžbenika za engleski jezik *New Headway* autora Liz i John Soars u izdanju *Oxford University Pressa*. Analiza uključuje stupnjeve *Elementary* 'Pripremni' (2012), *Pre-Intermediate* 'Temeljni' (2012), *Intermediate* 'Razvojni' (2012), *Upper-Intermediate* 'Prijelazni' (2012) i *Advanced* 'Napredni' (2015),³ koji prema ZEROJ-u obuhvaćaju stupnjeve od A2 do C1.⁴ Valja napomenuti da se napredni stupanj koristi prvenstveno u jezičnim gimnazijama budući da je u nastavnome planu i programu engleski jezik zastupljen sa po četiri sata tjedno, a u općim, klasičnim i matematičkim gimnazijama sa po tri sata tjedno.⁵ Budući da se tekstovi u udžbenicima od izdanja do izdanja mijenjaju, kako bi bili aktualniji i pristupačniji učenicima, provedena se deskriptivna metoda analize temelji na zadnjem, četvrtom izdanju. Prilikom ekscerpacije, obuhvaćene su jezične jedinice koje se u tradicionalnom pristupu nazivaju pravim fraznim glagolima, ali i one koje se označavaju kao pridložni glagoli i slobodne kombinacije. U obzir su, dakle, uzete sve kombinacije glagola i riječce, neovisno o tome smatra li se ta kombinacija tradicionalno kao idiomatska. Cilj je analize ispitati zastupljenost fraznih glagola na pojedinim razinama učenja i prikazati tipove vježbi kojima se razvija učenička jezična kompetencija na području njihova razumijevanja i aktivne upotrebe. Pretpostavka je da su frazni glagoli zastupljeni na svim razinama učenja, da je upotreba glagola koji su višeznačni i pokazuju viši stupanj idiomatičnosti značajnija na višim razinama podučavanja. Također se

¹ ... are inherently difficult for ESL learners to master. Bronshteyn i Gustafson 2015. str. 92 (prijevod autora)

² ... a notoriously difficult part of the lexicon. Rudzka-Ostyn 2003. str. 1 (prijevod autora)

³ *Begginer*, tj. početni stupanj, nije obuhvaćen ovom analizom zbog toga što se ne koristi u srednjoškolskome učenju engleskoga kao prvoga stranoga jezika.

⁴ Prema Smith G. 2006: 6.

⁵ Preuzeto s mrežne stranice Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske 25.10. 2018. <https://mzo.hr/hr/rubrike/jezicna-gimnazija>

polazi od pretpostavke da je kognitivnolingvistički pristup najprimjereniji za analizu i podučavanje fraznih glagola u srednjoškolskim udžbenicima, te da je za usvajanje fraznih glagola, posebno njihove polisemičke strukture, važan shematski prikaz.

3. Terminološke razlike između engleskoga i hrvatskoga jezika

Provedeno je istraživanje potvrdilo nepodudarnosti u hrvatskoj i engleskoj terminologiji na području fraznih glagola te nedosljednost u upotrebi samoga engleskog termina *phrasal verb*. Moralo se uzeti u obzir i engleske termine *multi-word verb* i *particle* čiji se pregled donosi u *Tablici 1*, a koji su ključni za razumijevanje fraznih glagola kao jezične kategorije.

Tablica 1: Engleska i hrvatska terminologija

Engleski termin	Hrvatski termin/termini
multi-word verb	višerječni glagol
particle	riječca/partikula/čestica
phrasal verb	frazni/frazalni glagol

U *Tablici 1* vidimo da engleski termini u hrvatskome jeziku nemaju samo jednu istoznačnicu, osim višerječnoga glagola koji je doslovan prijevod engleskoga izraza *multi-word verb*. Frazni se glagoli, naime, sastoje od najmanje dviju riječi, pri čemu je jedna od njih glagol, a druga prilog ili prijedlog (u gramatici engleskoga jezika *particle*). Doslovan prijevod riječi *particle* je čestica, no pod tim će pojmom učenci u hrvatskome jeziku definirati *nepromjenjivu vrstu riječi koja služi za oblikovanje ili preoblikovanje rečenica te za izražavanje rečeničnog modusa*.⁶ Hrvatski jezični portal u ovome značenju nudi i termin riječca, koji će se i koristiti za potrebe ovoga rada. Prema definiciji koju daje *Oxford Dictionary*, frazni glagol je *idiomska fraza koja se sastoji od glagola i još jednog elementa koji je ili prilog kao u break down ili prijedlog kao u see to ili kombinacija jednog i drugog npr. look down on*.⁷ U literaturi na hrvatskome jeziku pojavljuju se termini frazalni i frazni glagol.⁸ Za potrebe ovoga rada koristit će se termin frazni glagol.

⁶ Preuzeto s mrežne stranice Hrvatski jezični portal 25.10. 2018. URL: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f1tvWxc%3D

⁷ Preuzeto s mrežne stranice Oxford Dictionary 25.10. 2018. URL: https://en.oxforddictionaries.com/definition/phrasal_verb

an idiomatic phrase consisting of a verb and another element, typically either an adverb, as in break down, or a preposition, for example see to, or a combination of both, such as look down on. (prijevod autora)

⁸ Termin frazni glagol koriste npr. Vlatko Broz (2006) i Renata Geld (2006).

4. Frazni glagoli i obilježja koja ih čine teškima za usvajanje

Greenbaum i Quirk (1990: 336) frazne glagole svrstavaju u jednu od dviju glavnih kategorija višerječnih glagola. Takvi su glagoli sastavljeni od glagola kao leksičke i riječe kao gramatičke riječi, koja može biti prilog ili prijedlog. Darwin i Gray (1999: 65) ovoj definiciji dodaju još jednu dimenziju, te o fraznim glagolima govore kao o kombinaciji glagola i riječe koji su se odrekli svoga značenja kako bi tvorili novu samostalnu leksičku jedinicu.

Frazni glagoli za učenike engleskoga kao stranoga jezika često predstavljaju prepreku koju teško svladavaju budući da im na prvi pogled djeluju kao proizvoljna kombinacija glagola i neke riječe. Tome u prilog idu i tvrdnje koje navode Greenbaum i Quirk (1990: 336) da ne postoji jasna granica između višerječnih glagola i slobodnih kombinacija već je riječ o gradaciji od idiomatski i sintaktičko kohezivnih kombinacija do onih koje su labavo povezane. Problem podučavanja fraznih glagola dodatno se proširuje kada pogledamo koliko ima različitih kombinacija jednoga te istoga glagola s različitim riječcama. Tako, primjerice, rječnik *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2002: 496–498) navodi 41 frazni glagol sačinjen od glagola *get* i određene riječe.

Učenicima engleskoga jezika daljnji problem predstavlja i razlikovanje prijedloga od priloga. Kako navodi Eastwood (1994: 304), dok su neke riječi u engleskome uvijek prilozi (*back, away, out...*) neke su uvijek prijedlozi (*at, for, from, into, of, with...*). No, postoje riječi koje mogu biti i prilozi i prijedlozi (*about, along, down, in, off, on, over, round, through, up...*).

Neujednačenost u definiciji fraznih glagola uvjetovana je različitim shvaćanjem njihovih temeljnih značajki. Pojedini autori uzimaju idiomatičnost kao glavo obilježje fraznih glagola, dok White (2012) smatra da su to jedinstvenost, učestalost i produktivnost, polisemija i nepredvidivost. Uzimajući sve navedeno u obzir, obilježja će se fraznih glagola u okviru ovoga rada podijeliti u četiri kategorije, a to su: 1) jedinstvenost, 2) učestalost i produktivnost 3) semantička i 4) sintaktička kompleksnost.

Kao prvo, frazni glagoli nisu univerzalni, neki ih jezici imaju, kao što su nizozemski i švedski, dok ih hrvatski nema, te se stoga učenici ne mogu osloniti na znanje hrvatskoga jezika koje bi mogli primijeniti za njihovo lakše usvajanje. Kao drugo, kako tvrde Gardner i Davies (prema Bronshteyn i Gustafson 2015: 92), *jedan frazni glagol dolazi na svakih 150 riječi*, a kao dodatna komplikacija za njihovo usvajanje, kako navodi Bolinger (prema Bronshteyn i Gustafson 2015: 92), *jest činjenica da su frazni glagoli jedna od najproduktivnijih grupa novih riječi*.⁹ Pod semantičkom se kompleksnošću podrazumijeva njihovu višeznačnost, nepredvidivost značenja i

⁹ Tako je novonastali frazni glagol *hang out* (hrv. družiti se) gotovo u potpunosti potisnuo riječ *socilaze*, a kada želite reći da se odmarate, umjesto *relax*, upotrijebit ćete frazni glagol *chill out*.

idiomatičnost. Polisemija podrazumijeva da kombinacija jednoga te istoga glagola i riječce može imati više različitih značenja. Kada govori o polisemičkoj strukturi fraznih glagola Dirven (2001) govori o tri vrste značenja koja se mogu ostvariti, a to su: doslovno (engl. *literal*), prijelazno (engl. *transitional*) i figurativno značenje (engl. *figurative meaning*).

Kod onih fraznih glagola koji imaju figurativno ili preneseno značenje možemo govoriti o idimatičnosti koju Jerolimov (2001: 88) definira kao određenu sliku koja najčešće označava metaforu. Budući da učenici nisu svjesni metafore koja stoji iza fraznoga glagola, njihovo im je učenje uglavnom zahtjevno. Učenicima su frazni glagoli zahtjevni i zbog svoje sintaktičke kompleksnosti, odvojivosti glagola i riječce te prijelaznosti i neprijelaznosti istoga fraznoga glagola.¹⁰

5. Jesu li frazni glagoli dio frazeologije?

Frazeologija je lingvistička disciplina koja se intenzivnije počela razvijati u drugoj polovici 20. stoljeća. U fokusu frazeologije su frazemi, ustaljene višerječne jezične jedinice čije je značenje različito od značenja njenih sastavnih dijelova. Frazeologija u užem smislu promatra desamentizaciju ili semantičku preobliku u kojoj su sve frazemske komponente ili samo dio njih izgubile svoje prvotno leksičko značenje i dobile novo, frazeološko značenje (Fink-Arsovski 2002: 6–7). Dok u slobodnim svezama svaka sastavnica zadržava svoje značenje, u frazeološkim svezama dolazi do gubitka značenja svih ili nekih sastavnica, pa značenje cijele sveze ne proistječe iz značenja pojedinih sastavnica. Takve se sveze upotrebljavaju kao gotove, cjelovite jedinice, te korisnik ne bira sastavnice već gotovu svezu koja mu je unaprijed poznata. (Menac 2007: 9). Struktura frazema je stoga čvrsta, stalna i unaprijed određenog oblika. Jedan od kriterija razlikovanja frazeoloških od nefrazeoloških sklopova jest njihova idiomatičnost koja se definira kao određena slika koja najčešće označava metaforu (Jerolimov 2001: 88). Frazeme, također, karakterizira ustaljenost izraza, cjelovitost i čvrsta struktura, slikovitost i konotativno značenje (Fink 2000: 94–95).

Promotrimo sada koje su to odlike fraznih glagola. Kao prvo, oni su uvijek višerječni, sastavljeni od glagola i priloga ili prijedloga tj. riječce. Kao drugo, cjelovite su i čvrste strukture budući da glagol i riječcu nije moguće upotrebljavati jednu bez druge. Glagol *look* u *look forward to* (hrv. radovati se) nije moguće upotrijebiti bez jednog od dvaju dijelova, a da njegovo značenje ostane isto. Također, da bi frazni glagol imao novo značenje nužno su se jedan i/ili drugi element morali odreći svo-

¹⁰ Neki su samo neprijelazni ili samo prijelazni, no postoje frazni glagoli koji mogu biti i jedno i drugo, što ovisi o njihovom značenju.

ga vlastitoga značenja, a ta je novonastala jezična jedinica dobila novo frazeološko značenje. Možemo reći da je došlo do semantičke preoblike što vidimo na primjeru fraznoga glagola *come across* (hrv. pronaći nešto neočekivano) kojeg čine glagol *come* (hrv. doći) i prijedlog *across* (hrv. preko) gdje su obje sastavnice lišene svoga denotativnog značenja. Frazni glagoli mogu imati i cijeli niz značenja u rasponu od doslovnoga do prenesenoga, a značenja idiomatskih izraza nisu arbitrarna već su motivirana metaforom. Posebno je ta idiomatičnost vidljiva u primjerima fraznih glagola koji su nastali od imenica, na primjer: *storm off* (hrv. izjuriti) ili *pig out* (hrv. prejesti se, prežderati se).

Usporedimo li odlike frazema i fraznih glagola vidimo da se one podudaraju. Frazne glagole karakterizira višerječnost, čvrsta i stalna struktura, desematizacija i leksikalizacija te idiomatičnost, a to su obilježja koja imaju i frazemi, što potvrđuje da su frazni glagoli dio frazeologije. U prilog tezi da su frazni glagoli dio frazeologije navedimo i podjelu u dvije frazeološke kategorije o kojoj govori Howarth (1998), jednu čine funkcionalni izrazi u koju autor ubraja poslovice i metaforične izraze, a drugu grupu naziva mješovitim/kombiniranim jedinicama, te u nju ubraja frazne glagole i frazeme. Ono što je probematično i zahtjeva dodatna objašnjenja učenicima engleskoga kao stranoga jezika jest činjenica da hrvatski jezik ne poznaje kategoriju fraznih glagola, te stoga prijevodni ekvivalenti ne moraju biti, ili nisu dio frazeologije hrvatskoga jezika.

6. Tradicionalni vs. kognitivni pristup fraznim glagolima

Tradicionalna gramatika kakvu su zastupali Boliger, Lipka ili Sroka (prema Kovacs 2011: 143) pretpostavlja da su frazni glagoli proizvoljne kombinacije glagola i riječce. Oni uglavnom opisuju njihove sintaktičke karakteristike. Njihova je semantička analiza poprilično nesistematična i ne otkriva mnogo o kompleksnosti veze između glagola i riječce. Frazni su glagoli u nastavi mogli biti prezentirani tek kao lista riječi koju učenici trebaju memorirati. Takvim su tradicionalnim pristupom frazni glagoli bili shvaćeni isključivo kao pitanje jezika, neovisni o bilo kakvom konceptualnom sustavu, drugim riječima, znanje o jeziku razdvojeno je od znanja o svijetu. U drugoj polovici šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća u lingvistici se inteziviralo pitanje uključivanja semantičke komponente u gramatički opis te se razvijaju različiti funkcionalistički pristupi koji odbacuju formalni pristup utemeljen na autonomiji sintakse. Kognitivnolingvistički pristup donio je promjenu u pogledu na jezik, *naglašavajući da jezik treba promatrati unutar čitavog kompleksa onoga što čovjeka čini čovjekom - njegove spoznaje, tijela, društva i kulture* (Stanojević 2013: 37 prema Filipović Petrović 2018: 58). Okosnicu kognitivne lingvistike čini teorija konceptulne metafore te kognitivna gramatika koja je

utemeljena na upotrebi tj. *predstavlja sposobnost za upotrebu jezika koja se temelji na i namijenjena je za potrebe stvarne komunikacije* (Langlotz 2006: 80 prema Filipović Petrović 2018: 60). Stoga su kognitivni lingvisti predložili novi pristup podučavanju fraznih glagola koji se temelji na vizualizaciji. Kognitivna gramatika koju zastupaju Lindner, Lakoff ili Rudzka-Ostyn (Kovacs 2011: 144) pokazala je da su značenja fraznih glagola od osnovnog do prenesenoga povezana metaforama. Jezik koristi izraze temeljene na stvarnim, fizičkim odnosima kako bi izrazio apstraktne odnose (Kovacs 2011: 144). Veliki je izazov kognitivnim lingvistima predstavljalo i razumijevanje značenja riječice u fraznim glagolima te njezin izbor. U primjeru *Pick up a pen.* (hrv. *Podići olovku.*) riječica *up* ima doslovno značenje kretanja prema višem položaju. To isto kretanje prema višem položaju u rečenici *Her health has really picked up.* (hrv. *Njeno zdravlje se znatno poboljšalo.*) metaforički se prenijelo na zdravlje, što je u skladu s konceptualnom metaforom *good is up/bad is down.*¹¹ Iz navedenog je primjera vidljivo kako je kognitivna gramatika pokazala da se značenje fraznoga glagola ne može predvidjeti iz zbroja značenja glagola i riječice, ali, isto tako, da njihovo značenje nije u potpunosti proizvoljno, već je motivirano metaforom. Pristup podučavanju fraznih glagola temeljen na vizualizaciji (Thom 2017: 66) doveo je do boljeg pamćenja i razumijevanja sadržaja, ilustracije predstavljaju stvarnu motivaciju značenja koja se odražava u metafori, a ne samo kontekstualnu informaciju, te je ovakav pristup omogućio nastavnicima i učenicima sveobuhvatniji odnos prema podučavanju i učenju fraznih glagola.

7. Frazni glagoli u nastavi engleskoga jezika

Za potrebe ovoga rada provedeno je istraživanje na seriji udžbenika za engleski jezik *New Headway* autora Liz i John Soars u izdanju *Oxford University Pressa*. Ovi se udžbenici koriste u srednjoj školi za strukovne i gimnazijske programe te uključuju stupnjeve od pripremnog A2 do naprednog C1 prema ZEROJ-u.¹² Izdvojeni su pojedinačni primjeri fraznih glagola na pojedinim stupnjevima podučavanja te su na dobivenome uzorku, metodom klasifikacije i indukcije, zapažene dosljednosti s kognitivnim pristupom podučavanju. Vodio se računa o zastupljenosti fraznih glagola, načinu na koji su njihova obilježja (semantička i sintaktička) razrađena te kojim se tipovima vježbi i zadataka razvija učenička jezična kompetencija. Principi i postavke do kojih su došli kognitivni gramatičari vidljivi su u načinima i metodama kojima su se autori udžbenika *New Headway Student's book* vodili pri obradi fraznih glagola.

¹¹ Prema Lakoff i Johnson 2003: 16.

¹² Prema Smith G. 2006: 6.

7.1. Frazni glagoli u udžbenicima engleskoga jezika na pripremnom stupnju učenja

Na pripremnoj razini učenja u udžbeniku *New Headway Elementary Student's book* koji odgovara razini A2 prema ZEROJ-u¹³ frazni glagoli nisu zastupljeni u nastavnome planu i programu. Cilj je podučavanja na ovoj razini proširivanje vokabularne baze s naglaskom na riječi iz svakodnevnoga života, npr. zanimanja, osobne informacije, sobe i predmeti u sobi, odjeća, putovanja i drugo. To ne znači da se frazni glagoli ne pojavljuju, naime, oni su zastupljeni u gotovo svim tekstovima koji se obrađuju te u dijelu udžbenika koji se bavi kolokacijama ili učestalim kombinacijama glagola i imenice. Očekuje se da će učenici usvojiti frazne glagole kao i bilo koji drugi vokabular te se na ovoj pripremnoj razini ne ulazi u njihovu sematičku ili sintaktičku raščlambu.

7.2. Frazni glagoli u udžbenicima engleskoga jezika na temeljnom stupnju učenja

Frazni se glagoli spominju u nastavnome planu i programu prvi put u petoj nastavnoj cjelini u udžbeniku *New Headway Pre-Intermediate Student's book*, koji odgovara razini B1.¹⁴ Cilj je pokazati da frazne glagole karakterizira idiomatičnost. Na ovoj je razini bitno pozornost učenika usmjeriti na slikovni prikaz, no valja napomenuti da ovdje nije riječ vizualizaciji metafora koje stoje iza značenja fraznoga glagola, već se na ovoj razini frazni glagol i dalje povezuje uz kontekst u kojem dolazi. Tome u prilog govori i tip zadatka u kojem je cilj povezati značenje fraznih glagola s ilustracijom. Učenici značenje jednostavno i logički pretpostavljaju budući da frazni glagoli ne dolaze samostalno već unutar određenoga konteksta npr. *look after a baby* (hrv. brinuti se o djetetu) ili *fall out with someone* (hrv. posvađati se s nekim). Drugi tip zadatka potiče učenike da radnju izrečenu fraznim glagolom odglume, npr. *look for something* (hrv. tražiti nešto) ili *pick something up* (hrv. podići nešto). Ovdje se radi o metodi podučavanja TPR (*engl. Total Physical Response*) koja se temelji na koordinaciji jezika i fizičkih pokreta. Učenici fizičkom radnjom pokazuju da su prepoznali značenje fraznoga glagola pri čemu, istodobno, pasivno uče izraz koji glume.

¹³ Prema Smith G. 2006: 6.

¹⁴ Prema Smith G. 2006: 6.

7.3. Frazni glagoli u udžbenicima engleskoga jezika na razvojnom stupnju učenja

Na razvojnoj razini učenja u udžbeniku *New Headway Intermediate Student's book*, koji odgovara razini B1 prema B2¹⁵ frazni se glagoli obrađuju u četvrtoj i jedanaestoj nastavnoj cjelini, od njih ukupno dvaneast. U prvome dijelu učenike se upućuje na razliku između doslovnog i prenesenoga značenja tj. cilj je kod učenika osvijestiti činjenicu da su frazni glagoli višeznačni: *business has taken off* (hrv. posao napreduje), *the flight took off on time*. (hrv. zrakoplov je poletio na vrijeme), *she took her boots off* (hrv. izula je svoje čizme).¹⁶

Učenicima se opet ta razlika u značenju predočava ilustracijama što govori o slikovitosti i ekspresivnosti fraznih glagola. Na ovom se stupnju učenja prvi put spominju sintaktičke karakteristike fraznih glagola, a to je problematika razdvojitosti glagola i riječce. Glagoli se dijele u dvije skupine, oni koji su odvojivi (*engl. separable*) i neodvojivi (*engl. inseparable*), ovisno o tome može li zamjenica doći između glagola i riječce.

Drugi dio obrađuje određene tipove fraznih glagola i to one koji imaju riječcu *out* i *up*, npr. *work sth out* (hrv. smisliti nešto, izračunati) ili *make up with sb* (hrv. pomiriti se s nekim).¹⁷ Na taj način frazni se glagoli sistematiziraju, tj. učenici ne uče jedan po jedan frazni glagol već cijele srodne skupine.

7.4. Frazni glagoli u udžbenicima engleskoga jezika na prijelaznom stupnju učenja

Zanimljivo je da se na prijelaznoj razini učenja u udžbeniku *New Headway Upper-Intermediate Student's book*, koji odgovara razini B2 prema ZEROJ-u¹⁸ ne spominju frazni glagoli u nastavnome planu i programu, već se oni javljaju unutar posebnoga dijela koji se naziva 'vrućim glagolima' (*engl. hot verbs*), a riječ je o glagolima *make, do, take, put* i *get*. Oni u engleskome jeziku tvore učestale kolo-kacije kao u primjerima: *povući izrečeno* (*engl. take that back*); *pustiti glazbu* (*engl. put some music on*); *potrošiti puno novca* (*engl. get through loads of money*).¹⁹

Dok se na prijašnjim razinama polisemija samo spominjala, ovdje se ulazi u dublju razradu. Tako se u udžbeniku u zadatku nadopunjavanja glagol *get* kombinira sa šest različitih riječca *out, at, over, up, through* i *round*. Svaki od šest fraznih

¹⁵ Prema Smith G. 2006: 6.

¹⁶ Primjeri preuzeti iz udžbenika *New Headway Intermediate Student's book*, str. 36.

¹⁷ Primjeri preuzeti iz udžbenika *New Headway Intermediate Student's book*, str. 92.

¹⁸ Prema Smith G. 2006: 6.

¹⁹ Primjeri preuzeti iz udžbenika *New Headway Upper-Intermediate Student's book*, str. 20, 44 i 60.

glagola pojavljuje se u tri rečenice koje imaju različita značenja, kao što vidimo u primjerima:

oporaviti se – *It took me ages to get over the operation.*

prenijeti smisao (nečega) – *He couldn't get his point over to me at first.*

načuditi se – *I can't get over how much your children have grown!*²⁰

Učenicima je zadatak izazovan budući da im sva značenja fraznih glagola nisu poznata. Zadatak je osmišljen na takav način da će učenicima jedno od značenja u ponuđenim rečenicama biti više poznato, te će prema toj rečenici zaključiti koju riječcu valja upotrijebiti. Također, na zadatku razvijaju kombinatoriku budući da kombinacijom glagola i riječce mogu dobiti šest fraznih glagola u tri različita značenja, što ukupno čini 18 novih značenja koja su sistemski povezana istim glagolom tvoreći srodne skupine fraznih glagola.

7.5. Frazni glagoli u udžbenicima engleskoga jezika na naprednom stupnju učenja

U udžbeniku za naprednu razinu učenja *New Headway Advanced Student's Book*, koji odgovara razini C1 prema ZEROJ-u²¹ frazni su glagoli najzastupljeniji, te se obrađuju u drugoj, trećoj, šestoj i sedmoj nastavnoj cjelini od njih ukupno dvanaest.

Autori su izabrali frazne glagole koji imaju riječcu *up* i *down* te *on* i *off*. Tako je za riječcu *up* i *down* definirano pet razina značenja od doslovnoga preko aspektualnog do prenesenoga. Cilj je pokazati kako je riječca ta koja utječe na značenje fraznoga glagola kao što vidimo u primjerima:

1. kretanje – uspraviti se (*engl. sit up*) ili sjesti (*engl. sit down*)
2. povećanje/smanjenje – pojačati (nešto) (*engl. turn sth up*) ili stišati se (*engl. quiet down*)
3. poboljšanje/pogoršanje – urediti kuću (*engl. do up the house*) ili iscrpiti (se) (*engl. wear down*)
4. početak/kraj – pokrenuti posao (*engl. set up a business*) ili raspasti se (*engl. break down*)
5. završenje (dostizanje granice) – potrošiti (*engl. use up*) ili pronaći (*engl. track down*).²²

²⁰ Primjeri preuzeti iz udžbenika *New Headway Upper-Intermediate Student's book*, str. 60.

²¹ Prema Smith G. 2006: 6.

²² Primjeri preuzeti iz udžbenika *New Headway Advanced Student's book*, str. 29.

Pretpostavka je da su učenici na ovoj razini kognitivno zreli, ne samo prepoznati doslovno značenje, već i metaforu koja stoji iza različitih prenesenih značenja. Primjeri su ponovno popraćeni slikovnim prikazom koji učenicima olakšava razumijevanje.

8. Zaključak

Nastavna je praksa pokazala da su frazni glagoli posebno teška jezična kategorija za učenike. U radu se donosi pregled termina ključnih za razumijevanje fraznih glagola. Sustavno se upotrebljava izraz frazni glagol kako ga koriste npr. Vlatko Broz (2006) i Renata Geld (2006) u svojim djelima, dok se za termin *particle* predlaže hrvatski izraz riječca. Navode se i objašnjavaju obilježja fraznih glagola, te se modificira Whiteova (2012) podjela u četiri kategorije: 1) jedinstvenost, 2) učestalost i produktivnost, 3) semantička i 4) sintaktička kompleksnost. Obilježja višerječnosti, cjelovitosti i čvrste strukture, idiomatičnosti te desemantizacije zajednička su frazemima i fraznim glagolima, što potvrđuje da su frazni glagoli dio frazeologije o čemu govori i Howarth (1998) kada ih svrstava u mješovitu/kombiniranu frazeološku kategoriju. No učenicima je potrebno pojasniti kako hrvatski jezik ne poznaje kategoriju fraznih glagola, te stoga prijevodni ekvivalenti ne moraju biti, ili nisu dio frazeologije hrvatskoga jezika. Usporednom je analizom tradicionalnog i kognitivnoga pristupa fraznim glagolima uočeno da se tradicionalna analiza bavila više sintaktičkim karakteristikama, a kognitivna je gramatika stavila fokus na proučavanje značenja fraznih glagola i ukazala na metaforičko značenje koje ima riječca. Utjecaj koji riječca ima na značenje samoga glagola obrađen je na najvišem stupnju podučavanja, što znači da na nižim razinama učenja učenici nisu svjesni metaforičkoga značenja koju ima riječca. Čime se potvrdilo mišljenje mnogih lingvista (Lakoff, Lindner, Rudzka-Ostyn prema Thom 2017: 59) da je upravo riječca ta koja utječe na preneseno značenje. Analiza fraznih glagola u udžbenicima engleskoga kao prvoga stranog jezika potvrdila je njihovu zastupljenost na svim razinama podučavanja. Pokazalo se i da se zastupljenost fraznih glagola povećava na višim stupnjevima poučavanja. Kognitivni je pristup primijenjen u načinu prezentiranja fraznih glagola u provedenom analizom obuhvaćenim udžbenicima, a upotreba je fraznih glagola prenesena značenja u njima to viša što je viši stupanj učenja. Prilikom usvajanja fraznih glagola slikovni prikaz igra iznimno važnu ulogu, kako na nižim razinama, tako i na višim, a ujedno je to i pokazatelj njihove ekspresivnosti i idiomatičnosti.

Radom se želi pružiti poticaj za daljnja istraživanja, posebno u smjeru usustavljanja terminoloških razlika između hrvatskog i engleskog jezika, ali i za daljnje analize metoda i načina poučavanja fraznih glagola. Provedena analiza pruža

primjer kako je kognitivno-lingvistički pristup implementiran u udžbenicima za učenje stranoga jezika, te kako je za prezentiranje jezičnih sadržaja važno voditi računa o kognitivnom razvoju učenika, što može poslužiti kao primjer dobre prakse i smjernica za pisanje udžbenika hrvatskoga jezika za strance.

Literatura

- Bronshsteyn, K. C.; Gustafson, T. (2015) *The Acquisition of Phrasal Verbs in L2 English: A Literature Review*. Linguistic Portfolios: Vol. 4, Article 8.
- Broz, V. (2006) *Frazni glagoli u ranom modernom engleskom*. Zagreb, Filozofski fakultet.
- Darwin, C.M.; Gray, L. S. (1999) *Going after the phrasal verb: An alternative approach to classification*. TESOL Quarterly, 33, str. 65–83.
- Dirven, R. (2001) *English phrasal verbs: theory and didactic application*. u Pütz, M., Niemeier, S., Dirven, R. (eds). Applied Cognitive Linguistics II. Language Pedagogy. The Hague: Mouton de Gruyter, 3–27.
- Eastwood, J. (1994) *Oxford Guide to English Grammar*. Oxford University Press 28: str. 302–316.
- Filipović Petrović I. (2018) *Kada se sretnu leksikografija i frazeologija. O statusu frazema u rječniku*. Zagreb 2018. str. 58–81.
- Fink-Arsovski, Ž. (2002) *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb, Filozofski fakultet.
- Fink, Ž. (2000) *Tipovi frazema – fonetskih riječi u Riječki filološki dani*, br. 3, Rijeka, str. 94–95.
- Gardner, D.; Davies, M. (2007) *Pointing out frequent phrasal verbs: A corpus-based analysis*. TESOL Quarterly, 41, str. 339–359.
- Geld, R. (2006) *Strateško konstruiranje značenja engleskih fraznih glagola*. Jezikoslovlje. 7. 1-2; str. 67–111.
- Greenbaum, S.; Quirk, R. (1990) *A Student's Grammar of the English Language* Longman. 16: str. 336–362.
- Howarth, P. (1998) *Phraseology and second language proficiency*. Applied Linguistics, 19, str. 24–44.
- Jerolimov, I. (2001) *Frazemi sa somatskom sastavnicom na primjeru talijansko-hrvatske frazeologije*. Suvremena lingvistika: 1–2, Filozofski fakultet, Zagreb, str. 87–99.
- Kovacs, É. (2011) *The traditional vs. cognitive approach to English phrasal verbs*.
- Lakoff, G.; Johnson, M. (2003) *Metaphors We Live By*. Chicago i London: University of Chicago Press.

- Menac, Antica (2007); *Hrvatska frazeologija*, Knjigra, Zagreb.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary 6th ed. (2002) Oxford University Press.
- Rudzka-Ostyn, B. (2003) *Word power: Phrasal Verbs and Compounds*. The Hague: Mouton de Gruyter.
- Smith G. (2006) *New Headway and the Common European Framework*. Oxford University Press.
- Soars J.; Soars L.; Hancock P. (2015) *New Headway Advanced Student's Book*. Oxford University Press.
- Soars J. i Soars L. (2012) *New Headway Elementary Student's Book*. Oxford University Press.
- Soars J. i Soars L. (2012) *New Headway Intermediate Student's Book*. Oxford University Press.
- Soars J. i Soars L. (2012) *New Headway Pre-Intermediate Student's Book*. Oxford University Press.
- Soars J. i Soars L. (2012) *New Headway Upper-Intermediate Student's Book*. Oxford University Press.
- Thom, D. (2017) *A Cognitive Linguistic Approach to Phrasal Verbs: A Teacher's Guide*. Honors Senior Theses/Projects.139
- White, B. J. (2012) *A conceptual approach to the instruction of phrasal verbs*. *Modern Language Journal*, 96(3), str. 419–438.

Mrežne stranice

Hrvatski jezični portal URL:

http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f1tvWxc%3D (25.10.2018)

Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske URL: <https://mzo.hr/hr/rubrike/jezicna-gimnazija> (25.10.2018.)

Oxford Learner's Dictionary URL:

https://en.oxforddictionaries.com/definition/phrasal_verb(25.10.2018.)

Oxford University Press URL: https://elt.oup.com/catalogue/items/global/adult_courses/new_headway/?cc=hr&selLanguage=hr&mode=hub (25.10.2018.)

ABSTRACT

Danijela Huljenić Pugar

Phrasal verbs in Teaching English as a Foreign Language (TEFL)

This paper gives an overview of phrasal verbs excerpted from the linguistic corpus of highschool *New Headway Student's Books* for teaching English as a foreign language published by *Oxford University Press*. It will take into account levels from *Elementary* to *Advanced*. The aim of the study is to analyze the totality of phrasal verbs on specific levels of study as well as to show the types of exercise that develop student's linguistic competence. Special attention will be given to semantic and syntactic characteristics of phrasal verbs with regard to the opposing views on, whether or not, phrasal verbs are phraseological units. The paper will give an overview of traditional and cognitive approach to phrasal verbs. It is an assumption that phrasal verbs are represented in greater number on higher levels of study because of their idiomatic meaning. Furthermore, theoretical part of this presentation will be supported with model examples of good practice in teaching.

Key words: *TEFL; phrasal verbs; phraseology*

Nelya Ivanova

Персонификация успеха и неуспеха в метафорах /на материале русского, болгарского и английского языка/

Assen Zlatarov University – Bourgas, Bulgaria
nelya_ivanova@yahoo.com

UDK: 811.161.1'373.612.2
811.163.2'373.612.2
811.111'373.612.2

izvorni znanstveni članak

Изучение иностранного языка и коммуникация на иностранном языке, ознакомление с другой культурой, формирование представлений и оценок по отношению к ним предполагают наличие готовности осознать, сравнивать и понимать новое, различное, актуальное. Обращение к языку как когнитивному механизму для освоения действительности человеком и как инструменту сохранения универсальных и специфических культурных контекстов и ценностей, позволяющему ему сформировать определенное видение мира и осознать свое место в нем, актуально по отношению любого языка. Такой анализ однако наиболее продуктивен в сопоставительном плане. В статье анализируются русские, болгарские и английские устойчивые словосочетания и пословицы, которые раскрывают сферу успеха и неуспеха в соответствии с теми акцентами мышления и поведения людей, которые народная мудрость собрала за тысячелетия. В частности, комментируется специфическая образность фразеологизмов, которые характеризуют человека, потерпевшего неуспех, относящие неудачу полностью в его личную сферу: напр. 'Сломать (свернуть) себе голову (шею)' – на чем – 'счупя си главата, врата, катастрофирам, проваля се, претърпя (тежък) неуспех, несполука'; 'Поломать (сломать) зубы на чем, обо что' – 'строша си, счупя си зъбите в нещо, претърпя поражение, провал, неуспех в някаква работа, проваля се, 'having teething problems' – 'трудно усява, трудно си пробива път'. Анализируются также метафорические образы успеха в коллокациях и пословицах: школа успеха, академия успеха, формула успеха, уравнение успеха, ключ к успеху и др., атрибутивные словосочетания с лексемой „успех“ /только в русском языке, по данным Словаря русской идиоматики (2011), их 47/, а также разные акценты в представлении успеха в пословицах и поговорках в русском, болгарском, английском языках.

Ключевые слова: концепт „успех“; русский; болгарский; английский языки

Отношение к успеху, его содержанию, способу достижения и формам проявления, к его носителям традиционно обособляет культурные модели поведения человека и коммуникации в обществе, которые нередко постулируют культ к успеху и превращают его в национальную философию.

В современном обществе вследствие динамичного развития и значительных перемен появилось стремление очень интенсивно обсуждать „новую культуру успеха“, а также говорить о „позитивном“ или „перфектном“ успехе как о социокультурном феномене, характеризующем жизненные стратегии современных людей.

Современные концепции рассматривают личность как „мощную константу успеха“, а успех как „гармонию между личностью и средой“. Именно „успешная личность“ создает „семантику культурной среды, которая является истинным отражением самого человека“, считают философы (Розенберг 2001: 7) Само сочетание прилагательного *успешный* с одушевленными существительными, называющими субъектов в самом генерализованном представлении [*личность/человек*], в русском и болгарском языках является сравнительно новым творением, маркирующим сдвиги в социокультурных приоритетах общества (об этом также Левонтина 2006, Новиков 2011).

Подобные изменения и появление новых фрагментов в языковой картине мира русских и болгар привлекают еще пристальнее внимание к вербальной сфере концепта *успех*. Особенно интересны сопоставительные параллели, поэтому анализ лингвистической информации трех языков: русского, болгарского, английского, нам кажется актуальным.

Следует сказать, что в самом прототипическом понятии об успехе содержится элемент оценки (позитивной), так как успех – это *положительный* результат, *благоприятный* исход, *удачное* завершение чего-л. (*победа* в поединке, *хорошие* результаты в школе), в англ. *хороший результат, степень достигнутого: a degree of succeeding, a good result*), в болг.: *сполучливо постигане на цел, сполука в начинание, в постигането на цел*). (Малый академический словарь (МАС, 4) 1984; Большой толковый словарь современного русского языка, 1998; Български тълковен речник, 2002; Longman Dictionary of Contemporary English, 2001; The Little Oxford Dictionary, 1997; Oxford Dictionary of Current English, 1995; Oxford Wordpower Dictionary, 2007)

В словарных определениях, некоторые из которых мы процитировали выше, *успех* представлен как позитивное явление эксплицитно (преимущественно в атрибутивных словосочетаниях), и имплицитно (в семантике номинативных компонентов в словосочетаниях): напр., в болгарском словарном определении: *сполука* (*успех, благополучие, добро*), в русском: *удача* (*счас-*

ть, везение, счастливый исход, успех), **победа** (успех, надмощие), **одобрение** (признать уместным, добрым), **признание** (не отречься от добра, ценить талант и заслуги, оказывать почет), **повысить** (сделать **больше, выше**, увеличить силу или степень чего-либо).

В английских словарных статьях употребляются самые разнообразные критерии оценки успеха: согласно вертикальной шкале (**high, low**), в количественном (**much**) и качественном измерении (**any, a real success story, great, huge success**). В английском качественную оценку получает как достижение, так и субъект достижения: *become popular, doing well and becoming famous, rich*).

Но больше всего критериев оценки и множество самых разнообразных качественных определений, „успех“ получает в реальной речевой практике носителей трех языков.

Данные Словаря русской идиоматики (Academic, 2011), например, содержат 47 атрибутивных словосочетаний с лексемой „успех“:

баснословный успех, безумный успех, беспримерный успех, бешеный успех, большой успех, бурный успех, великий успех, внушительный успех, впечатляющий успех, выдающийся успех, головокружительный успех, грандиозный успех, громадный успех, замечательный успех, значительный успех, исключительный успех, колоссальный успех, крупный успех, наибольший успех, настоящий успех, небывалый успех, невероятный успех, невиданный успех, неимоверный успех, немалый успех, необыкновенный успех, необычайный успех, неописуемый успех, неслыханный успех, оглушительный успех, огромный успех, ошеломляющий успех, полный успех, поразительный успех, потрясающий успех, серьезный успех, сногшибательный успех, совершенный успех, солидный успех, стопроцентный успех, сумасшедший успех, триумфальный успех, удивительный успех, фантастический успех, феноменальный, успех, чрезвычайный успех, шумный успех’.

Примечательным фактом отражения феномена успеха на страницах и русской, и болгарской современной прессы является персонафикация его сущности.

Об успехе люди говорят как о человеке. Но это человек исключительной породы – у него гиперболизированы до крайности все черты, все характеристики.

Успех имеет размеры /крошечный, маленький, мальк, голям, огромен/, внешний вид /красив, пълен, полный/, рост /нисък, висок/, характер /жес-

ток, скромен, верен, лъжлив, скромный, серьезный, верный/, ментальный статус */безумный, бешеный, сумасшедший/*, материальный статус */мизерен, благополучный/*.

Самое большое число определений зафиксировано в сфере функциональной природы успеха - его воздействия на окружающих: на их зрение */явен, неявен, видим, виден, бляскав, искрящ; блестящий, блистательный, невиданный/*, на их слух */мълчалив, шумен, оглушителен, оглушительный, громкий/*, на равновесие воспринимающего */болг. зашеметяващ, потресаващ, головокружителят, сногшибателен, ошеломляющий, потрясаящ/*, на целость, с угрозой для жизни окружающих */смазващ, размазващ/*: „*Бляскав и смазващ успех на нашите волейболисти*“ . „*Смазващ успех на новия албум на групата ...*“ (материалы печати)

В британской речевой практике очень часто как успех, так и его оппозиция – неуспех (и в особенности субъект, испытавший его) получают качественную оценку в словосочетаниях с прилагательными *good, bad, wrong*:

“Well, I think there are actually two kinds of success: good success and bad success. Someone may seem to be successful, but there is no guarantee that it’s a good success. Probably that’s a bad one. Hence, it is important for us to distinguish between these two kinds of success to make sure that we are not falling to the wrong one”.
(интернет ресурс)

“This is the crowning success for the scientists” (интернет ресурс)

В связи с этим В.И. Карасик, сравнивая русскую и английскую лингвокультуры, указывает на факт принципиального отличия в них оценки субъекта, потерпевшего неуспех. Отсутствие удачи в русской лингвокультуре, пишет он, связано с обреченностью („*неудачник в жизни, по жизни, в любви, бедный, вечный, во всем*“, МАС). Такие люди, пишет автор, вызывают сожаление. В английском *loser* осмысливается как „потерявший или проигравший состязание“, для англичан очень важно, чтобы человек мог преодолевать неуспехи с достоинством: *“A good loser is a person who behaves well and does not show their disappointment when they are defeated; a bad loser is a person who complains when they are defeated* (Collins English Dictionary). Человек, потерпевший неуспех, не должен показывать своего разочарования и, что более важно, он не должен жаловаться. Критически оценивается неумение субъекта преодолевать трудности и неуспехи (Карасик 2001: 97)

Персонализация концепта „успех“ основывается также на метафоризации субъекта в предикатных глагольных конструкциях, его представлении как лица, и с нашей точки зрения, она представляет собой один из наиболее

интересных метафорических групп, благодаря содержанию неожиданных лексических сочетаний.

В целом, персонификация выражается в сочетании лексических единиц, традиционно семантически связанных с живым существом, в частности человеком, с ключевой лексемой «успех». Основу таких сочетаний составляют предикативные конструкции, где успех выступает в качестве активного субъекта действия.

Таким образом, успех в русском дискурсе называют *гостем, союзником, другом, спутником*. Успех как субъект действия, может: *дружить, жить, идти, приходиться и уходить, рождаться и умирать, помогать, требовать, работать, ждать вас впереди, что-то приносить с собой, человек может стать пленником успеха*.

В болгарском дискурсе предикатные конструкции, в которых успех является субъектом, тоже очень частотны: *успехът идва, бяга, крие се от нас, играе си с нас, отваря ни врата, затваря пред нас врата, доставя ни удоволствие, проверява ни, преследва ни и т.н.*, со своей стороны мы *преследуем его, гонимся за ним, достигаем его, встаем перед его лицом, принимаем, смиряемся, сердимся на него, боимся его, управляем им, зовем его, уважаем его, ставим на пьедестал, теряем его, хороним (ниже преследваме, гоним, настигаем, заставаме пред лицето, приемаме, понасяме, сърдим се, страхуваме се, уважаваме го, управляваме, викаме, поставяме на пьедестал, губим, погребваме успеха)*.

Основу данного образного сегмента в английском составляют сочетание глаголов *приходиться, уходить, проходить мимо (to come, to go away, to pass by)* с ключевой лексемой «success». Кроме того, успех в английском дискурсе может иметь врагов, он рождается (*is born*), живет (*lives, dwells*), имеет родителей (*success has many fathers*), и т.д.

Интересно наблюдение, что неуспех во всех трех языках персонифицируется с единицами, относящимися к личной сфере того, кто не достиг успеха:

‘Сломать (свернуть) себе голову (шею)’ – на чем – ‘счупя си главата, врата, катастрофирам, проваля се, претърпя (тежък) неуспех, несполука’, (Толковый Словарь Фразеологизмов, ТСФ, Велико Тырново, 1996):

„На решении этих задач многие себе шею сломали“;

‘Поломать (сломать) зубы на чем, обо что’ – ‘строша си, счупя си зъбите в нещо, претърпя поражение, провал, неуспех в някаква работа, проваля се, катастрофирам’:

“Высадили они свой десант, на Ляодуне, они ... голыми руками могли бы захватить Артур. Теперь же им придется поломать зубы об него”. А.Н. Степанов. Порт-Артур. – “Да бяха стоварили десанта ... в Ляодун, биха могли ... с голи ръце да вземат Артур. Сега обаче ще си строшат зъбите в него” (ТСФ)

'having teething problems' – *'трудно успявам, трудно си пробивам път'*:

“There are teething problems with a new operating system” (Cambridge English Dictionary);

'to go/be broke' – *'фалирам, банкрутирам'*:

“I made some bad investments last year, it looks as if I may go broke this year” *Business English Dictionary*);

'to be flat /stone/stony broke' – *„I can't afford to go on holiday this year – I'm (flat) broke” (Collins English Dictionary)*

'to go for broke' – *в хазарта: 'рисквам всичко, за да постигна голям успех' ('to risk everything in the hope of having great success', in gambling), (Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus):*

“What is go for broke?”

'to take pains to do something/to go to great pains to do sth.' – *'полагам усилия' (буквално 'търпя болки'):*

“Take pains. Be perfect.” (Shakespeare, A Midsummer Night's Dream)

„to have/take a knock' – *'претърпявам неуспех' (буквално 'по-насям удар')(ТСФ)*

“Her confidence took a **hard** knock when her application was rejected”.

Таким образом, антропоморфные признаки концепта успех в русском, болгарском и английском языках, хотя и уступают по численной представленности в исследуемом материале динамическим (*представлениям успеха как стремительного движения вперед и вверх, а неуспеха назад и вниз*), пространственным (*представлениям о месте, территории, сфере, траектории, рамках, границах успеха, об успехе как о покоренной вершине, лестнице, а неуспехе как достижении дна, пропасти*) и вещественным образам (*успех как ключ, здание, школа, формула, уравнение, тайна, головоломка и др.*), но не уступают им по яркости ассоциируемых образов.

Согласно основному тезису когнитивной теории, мышление человека основывается на его опыте, на его непосредственном взаимодействии с окружающим миром, и этот опыт проявляется в использовании метафоры – осмыс-

ляя что-то неизвестное, человек ищет то, что знает хорошо (Лакофф, Джонсон). Поэтому метафоры являются важным инструментом для исследования человеческого мышления: метафора «предполагает „многослойное сгущение мысли», приводящее в движение те механизмы ментальных процессов, что основаны на нашем подсознательном, генетическом знании” (Молчанова, 2001: 61); с другой стороны, метафора „пронизывает всю нашу повседневную жизнь и проявляется не только в языке, но и в мышлении и действии” (Лакофф, Джонсон, 2004: 25), а также представляется средством выражения ментальных процессов, основанных на культурных особенностях.

Именно с помощью метафор мы понимаем и квалифицируем такие абстрактные понятия как *успех* и *неуспех*.

Персонифицирующие метафоры, согласно классикам Дж. Лакоффу и М. Джонсону, являются расширением онтологических метафор (Лейквф-Джонсон 1980: 33–34).

Как видно из предпринятого анализа персонифицирующие успех и неуспех метафоры есть в трех исследуемых нами языках: русском, болгарском и английском.

Литература

- Иванова, Н. (2012). *Ценностните аспекти на разбирането. Концептът „успех” в българската, руската и британската речева практика*. Издателство „ЛибраСкорп”, Бургас, 199 с.
- Карасик В.И. 1996. *Культурные доминанты в языке Языковая личность: культурные концепты*. – В: Сб. науч. тр. Перемена, С. 3–16. -Волгоград — Архангельск
- Лакофф, Дж., Джонсон М. (2004). *Метафоры, которыми мы живем*. М.: Эдиториал УРСС.
- Левонтина И.Б. 2006. *Шум словаря*. –В: „Знамя”, кн. 8. – Москва.
- Молчанова, Г.Г. (2001). *Когнитивная стилистика и стилистическая типология* // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. № 3. С. 60–71.
- Новиков В. Словарь модных слов. М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2011. – 3-е изд., доп. – 256 с. - /Словари для интеллектуальных гурманов/ - С. 218–219.
- Розенберг Н.В. 2001. *Архитектоника успеха в культуре*. Автореферат диссци на ... уч. с-ни канд. филос. наук. – 25 С. – Тамбов.

ABSTRACT

Nelya Ivanova

Personification of success and failure in Russian,
Bulgarian and English collocations and proverbs

Learning a foreign language and communicating in a foreign language, acquaintance with another culture, the formation of representations and assessments with respect to them presuppose a readiness to realize, compare and understand a new, different point of view.

The reference to language as a cognitive mechanism for mastering reality by man and as an instrument for preserving universal and specific cultural contexts and values, allowing him to form a certain vision of the world and to realize his place in it, is relevant to any language. Such an analysis, however, is most productive in a comparative perspective.

The article deals with the Russian, Bulgarian and English phraseological units which reveal the sphere of success and failure in the way that people think about them and behave accordingly. In particular, we comment the specific images that such units contain. For example, the failure affects mostly the personal sphere of people: 'Сломать (свернуть) себе голову (шею)' – на чем – 'счупя си главата, врата, катастрофирам, проваля се, претърпя (тежък) неуспех, несполука'; 'Поломать (сломать) зубы на чем, обо что' – 'строша си, счупя си зъбите в нещо, претърпя поражение, провал, неуспех в някаква работа, проваля се, 'having teething problems' – 'трудно успява, трудно си пробива път'. The metaphorical images of success are analyzed also in collocations / школа успеха, академия успеха, формула успеха, уравнение успеха, ключ к успеху, etc./, attributive phrases with a lexeme "success" /only in Russian, according to the Dictionary of Russian idioms (2011), they are 47/, as well as various accents in representing success in proverbs and sayings in Russian, Bulgarian, English.

Key words: *Concept success; Russian; Bulgarian; English*

Mateja Jemec Tomazin

Vključevanje frazeologije v terminološke priročnike¹

Znanstvenoraziskovalni center
Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Slovenija
mjt@zrc-sazu.si

UDK: 81'373.7:001.4
81'374.2

izvorni znanstveni članak

Frazemi so jezikovno sredstvo, ki se uporablja za popestritev, obogatitev, želeno zaznamovanost povedanega, uporabljamo pa jih tudi pri strokovnem sporazumevanju. Motivacija rabe frazemov, katerih ena od osnovnih značilnosti je idiomatičnost, se v strokovnem sporazumevanju razlikuje med posameznimi avtorji, zagotovo je treba upoštevati željo po prepoznavnosti, drugačnosti, popestritvi, toda v tem primeru ne gre za splošno lastnost jezika stroke, temveč za individualni slog posameznega jezikovnega uporabnika. Del frazemov v strokovnih besedilih obsegajo tudi večbesedne enote, ki so tipične in prepoznavne za posamezno stroko in je njihova pojavnost statistično tako visoka, da jih je treba upoštevati pri sestavljanju terminološkega slovarja. Pri tem se v strokah navadno pojavljajo primarno nekonotirani frazemi ali frazemi, ki nimajo izrazito konotiranih sestavin. Vprašanje, ki se pojavlja, je, do kod sega meja vključevanja takšnih frazemov v terminološke vire. Prispevek predlaga nekatera merila, s katerimi lahko v terminološke baze ali slovarje posamezne stroke vključimo tudi nekatere strokovno specifične frazeme, ki se v strokovnih besedilih pojavljajo, hkrati pa ne vključimo frazemov, ki so del splošnega jezika in se v istih besedilih pojavljajo kot stilistični elementi. S primeri pokažemo tudi, kako neoznačeni frazemi jezikovnega uporabnika, ki v terminološkem slovarju išče zanesljivo, navadno (stilistično) nevtralno informacijo, zavedejo, če njihova zaznamovanost ni jasno označena.

Ključne besede: terminološki frazemi; terminološke kolokacije; terminologija; slovarski kvalifikatorji; terminološki vir

¹ Članek je nastal v okviru programa ARRS Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju P6-0038 (A), ki ga vodi Kozma Ahačič.

Uvod

Pri preučevanju frazeologije v mednarodnem prostoru se vedno znova postavlja vprašanje preučevanja frazeologije v ožjem ali širšem smislu. Različni teoretični pristopi se posvečajo frazeologiji zgolj od skrajne in popolne idiomatičnosti do skorajda popolne odsotnosti nemotiviranega pomena in preučujejo predvsem kolo-kabilnost.² V slovenskem jezikoslovju je v okviru frazeologije uveljavljeno preučevanje večbesednih enot, ki imajo ustaljeno strukturo in nepredvidljiv (nemotiviran) pomen oz. preučevanje frazeologije v ožjem smislu.³ Pri tem se lahko postavijo vzporednice s terminologijo, kjer prav tako praviloma preučujemo večbesedne enote z ustaljeno strukturo in ki imajo (vsaj za nestrokovnjaka) nepredvidljiv pomen, saj označujejo pojme, ki v določeni stroki tvorijo pojmovni sistem, ta pa nestrokovnjaku ni poznan.

Jezikovni uporabniki pri frazemih sprejemajo nepredvidljivost pomena in z zamenjavo posameznih sestavin vedno znova preizkušajo trdnost strukture in/ali pomena⁴ ter tako sčasoma napravijo nov frazem,⁵ prenovitve tako še vedno veljajo za zaželeno stilistično večščino piščočega.

Na drugi strani naj bi terminologija spoštovala načelo ustaljenosti, torej je kakršnakoli prenovitev ali sprememba posamezne sestavine nezaželena, čeprav se razmeroma pogosto pojavijo predlogi po „popravljanju“, češ da poimenovanje ne označuje pojma v celoti,⁶ hkrati pa ob tem (tudi spraševalci, ki so predstavniki stroke) pozabijo na osnovno načelo terminologije, ki praviloma ne spreminja ustaljenih

² Teoretični pristopi k preučevanju večbesednih enot so tudi v zadnjem času zanimiva in privlačna tema na mednarodnih konferencah. V letu 2018 je izšlo kar nekaj monografij, ki se posvečajo teoretičnim vprašanjem, npr.: Soutet, Olivier, Mejri, Salah, Sfar, Inès (ur.) (2018): *La phraséologie: théories et applications*, Paris: Honoré Champion; Sailer, Manfred, Markantonatou, Stella (Hrg.) (2018): *Multiword expressions: Insights from a multi-lingual perspective*. Berlin: Language Science Press. Več <http://www.europhras.org/de/publikationen> (dostop 9. 10. 2018).

³ V tem delu je frazem vsaka večbesedna enota, vključena v slovar, ki ima ustaljeno skladenjsko strukturo in katere celotni pomen ni enak vsoti pomenov posameznih sestavin. Kot frazeološki termin pa označujem vse večbesedne enote, pri katerih je vsaj pri eni sestavini termina prišlo do metaforičnega ali metonimičnega prenosa.

⁴ Pogosto je prenovitev uporabljena v šalah, npr. *Vedno jo držim za roko. Če jo izpustim, takoj teče nakupovat; Jabolko ne pade daleč od Snegulčice ...*

⁵ S prenovitvami in paremioloških enotah, ki kažejo »humorno preoblikovane« pregovore, šale, besedne igre, z zbirnim imenom *antipregovori* se ukvarja M. Meterc, npr. *Kar lahko storiš danes, odloži na jutri* (< *Kar lahko storiš danes, ne odloži na jutri.*); *Kdor ne dela, naj vsaj je* (< *Kdor ne dela, naj tudi ne je*). Več Meterc 2016.

⁶ V Terminološki svetovalnici spletnega mesta Terminologišče (<https://isjfr.zrc-sazu.si/terminologisce#v>) med drugim prejemamo tudi vprašanja oz. želje strokovnjakov, ki želijo spremeniti že uveljavljen termin, ki v stroki ustrezno označuje pojem, češ da bi lahko našli boljše poimenovanje, npr. ali lahko uporabljajo *past* za *gotovino* ('fizična ovira, nameščena na reži bankomata, od koder vzamemo gotovino'), če pa gre pravzaprav za oviro in ne pravo past (kot jo npr. uporabljamo za lovljenje miši).

(in uveljavljenih) poimenovanj,⁷ četudi so ta deloma metaforična ali metonimična. To kaže posredno tudi na implicitni terminološki dogovor, s katerim strokovnjaki prek svoje (bolj ali manj dosledne rabe, zlasti v pisnih virih) kažejo, da je termin v neki obliki primeren in uporaben.

1. Slovarski opis

Enobesedne iztočnice so tudi pri slovarskem opisu terminologije določenega področja razmeroma redke. Razlog je pravzaprav preprost. Termini so tipično besednovrstno samostalniki oz. samostalniške besedne zveze, ki poimenujejo pojme. Ob vse večji specializaciji strok in potrebi po čim bolj natančnem razlikovanju med posameznimi pojmi je dodajanje pridevnikov k samostalnikom, ki kot besedna vrsta v pretežni meri poimenujejo pojme,⁸ najenostavnejši način specializacije pomena in prepoznavanja v jeziku. Sodobni terminografski pristop se seveda začne z izdelavo specializiranega korpusa, kamor uvrstimo po možnosti čim bolj reprezentativno in uravnoteženo strokovno literaturo.⁹ Po obdelavi korpusa z jezikovnotehnološkimi orodji (izdelava konkordanc, oblikoskladenjsko označevanje, lematizacija ...) z luščenjem terminov pripravimo osnutek geslovnika, ki ga pošljemo v pregled strokovnjakom.¹⁰ Gre za nabor terminoloških kandidatov, torej stati-

⁷ Ena od pobud v pravni terminologiji je opustitev poimenovanja *krvni sorodnik*, ker naj bi poimenovanje *sorodnik* že samo po sebi izražalo, da gre za »krvno« (torej genetsko) povezanost med dvema osebama, vse druge bližnje osebe niso sorodniki. Kljub prizadevanju dela stroke (prim. Novak 2019 v tisku), da bi opustili termin *krvni sorodnik*, je ta tako razširjen, da se morda posamezniki sicer izogibajo poimenovanju *krvni sorodnik*, uporabljajo pa druge člane besedne družine, npr. *krvno sorodstvo*, *krvna povezanost*, *krvna vez*, kar potrjuje primat terminološkega načela ustaljenosti.

⁸ Za razliko od glagolov, ki poimenujejo dejanja, dogajanja, stanja, so samostalniki tista besedna vrsta, ki vsaj na prvi ravni izražajo statičnost, nespremenljivost, kar je svojevrstno zagotovilo za stabilnost pojmovnega sistema.

⁹ Od uveljavljenosti stroke in zavesti strokovnjakov je odvisna dejanska količina (reprezentativne) strokovne literature v slovenščini. V zadnjih letih so prosto dostopni univerzitetni repozitoriji diplomskih in magistrskih del ter doktorskih disertacij, pri čemer je večja količina terminologije dostopna v slednjih, hkrati pa prav zaradi natančnejše obdelave izbranega vprašanja ta terminologija ni zelo raznovrstna oz. ne predstavlja strokovnega področja v celoti. Podobno oviro pri reprezentativnosti področne terminologije (torej preveliko podrobnost in premajhno raznovrstnost) predstavljajo tudi razprave v znanstveni periodiki, kjer je avtomatski zajem ključnih besed že olajšal tvorjenje geslovnika, vendar je tudi na ta način težko zajeti celotno področje. Zelo uporaben vir za luščenje terminologije so (univerzitetni) učbeniki, vendar jih je za nekatere stroke v slovenščini zelo malo (ali jih sploh ni) oz. so zastareli, še vedno pa mora biti terminologija iz učbenikov uporabljena tudi v drugih delih, da lahko govorimo o ustaljenosti.

¹⁰ Metoda izdelave terminoloških slovarjev, ki jo uporabljamo v Terminološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, je dvostopenjska. Prvi del zajema izdelavo korpusa in luščenje terminologije, kar je avtomatizirani postopek, naboru terminoloških kandidatov pa že sledi vključitev področnih strokovnjakov, ki potrdijo geslovnik, izločijo netermine in dodajo manjkajoče termine. Sledi izdelava slovarskih sestavkov, ko strokovnjaki pripišejo terminu definicijo. Tovrstni slovarji so zanesljivi in res kažejo (v veliki meri) dogovor, ki velja v stroki, hkrati pa je izdelava takšnih

stično pogostejših besednih zvez, ki jih strokovnjaki prepoznajo kot relevantne termine svoje stroke in jih uvrstijo v geslovník ali jih izločijo kot nerelevantne. Terminološki vir, ki je namenjen področnim strokovnjakom, zato ne vključuje iztočnic, ki so rabljene predvsem kot stilistično sredstvo v besedilih. Tudi terminološke kolokacije so razvidne predvsem iz definicije, ki vsebuje uvrščevalno sestavino in več razvrščevalnih sestavin, ki omogočajo razlikovanje med pojmi.

1.1. Luščenje terminologije

Osnovno načelo luščanja, namenjenega izdelavi terminološkega vira, je statistična pojavnost besede ali besedne zveze, ki jo prepoznamo kot potencialni termin, v besedilu. To seveda pomeni, da moramo že pri izbiri besedil, ki jih nameravamo vključiti v korpus, upoštevati uravnoteženost in potrebno raznovrstnost, da lahko dobimo uporabne rezultate.¹¹ Povsem utemeljeno pričakujemo, da bomo s preišljenim in uravnoteženim pristopom pri izgradnji korpusa lahko z uporabo luščilnika in ob sodelovanju področnih strokovnjakov dobili primeren nabor jedrne terminologije nekega področja, po drugi strani pa z istimi metodami, zlasti z uporabo besednih skic¹² zajamemo tudi stalne/ustaljene nize besed (kolokacij), ki se lahko na nekem področju pogosto pojavljajo. Ti nizi besed so lahko več vrst. Metoda namreč omogoča prepoznavanje kolokacij,¹³ ki se pojavljajo kot ustaljen del diskurza, prepoznavanje terminoloških kolokacij,¹⁴ ob tem pa izluščimo tudi frazeme, ki navadno niso primarno zaznamovani, npr. *videti jasno, imeti pred očmi, na dosegu roke* in je njihova raba odvisna od osebnega sloga pisca.¹⁵ Pri tem

slovarjev časovno zamudnejša od popolnoma ali vsaj bolj avtomatiziranih metod, ki vključujejo tudi množičenje (ang. crowdsourcing). Množičenje sicer dokazano pospeši izdelavo jezikovnih virov, vendar takšna pomoč skriva v sebi tudi pasti, saj npr. v slovenščini geografi in pedologi isti pojem označujejo z različnima terminoma, pri čemer drugi drugim očitajo, da se motijo (geografi uporabljajo *prst*, pedologi *tla*, prim. tudi terminološki odgovor <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/prst-in-tla#v z 29. 3. 2018>).

¹¹ Potrjuje se načelo *garbage in – garbage out*, kar je pravzaprav še eden od potencialnih terminoloških frazemov, relevantnih tudi za terminološko vedo.

¹² Med najbolj razširjenimi orodji je Sketch Engine (<https://www.sketchengine.eu/> dostop 9. 10. 2018).

¹³ Kolokacijo v tem primeru razumem kot najširšo skupino besednih zvez, ki se pojavljajo skupaj in v podobnem pomenskem okolju, npr. *vključiti v slovar, financiranje države, zajeti celoto ...*

¹⁴ Za razliko od kolokacij so to besedne zveze, ki so ustaljene in pogosto rabljene predvsem na določenem strokovnem področju, vendar niso pravi termini, npr. *določiti davčno osnovo, preverjati izbrano hipotezo, prilagoditev obračuna družbe, vodenje poslovnih knjig, odpoved sestanka*, pri čemer je slednji primer samo do neke mere primer terminološke kolokacije in bi bil lahko tudi splošna kolokacija, kar kaže, da meje niso strogo določene.

¹⁵ O frazemih v strokovnih besedilih prim. npr. Jemec Tomazin 2014 in 2018, kjer so navedeni primeri pogostejše rabe frazemov v slovenskih znanstvenih besedilih, zlasti na področju prava. Število frazeoloških enot ni povezano zgolj s področjem, četudi je frazemov v besedilih s področja naravoslovja in tehnike manj.

se vse bolj potrjuje potreba po prenovitvi teorije funkcijskih zvrsti v slovenskem jezikoslovju,¹⁶ saj novejša raziskave kažejo, da se meje med posameznimi tipi strokovnih/znanstvenih besedil brišejo,¹⁷ prav tako ni več prevladujoče zgolj samostalniško izražanje, najbolj zanimivo pa je, da se je z računalniško obdelavo besedil pokazalo, da največji delež v zaključnih delih (diplomskih in magistrskih delih) na fakultetah ne predstavljajo termini nekega področja, ampak t. i. splošni izrazi in besedne zveze, ki se pojavljajo v strokovnih besedilih, ne glede na stroko.¹⁸ Pri tem seveda ne moremo izločiti velikega števila raznovrstnih uporabljenih frazemov, saj je njihov nabor omejen.

V terminološke slovarje, ki nastajajo v okviru Terminološke sekcije ISJFR ZRC SAZU, niso vključene terminološke kolokacije, saj gre praviloma za zveze specializiranih glagolov s termini, npr. *vložiti obtožnico*, *orati praho*, *predpisati zdravilo*, ali zveze prislovov in glagolov, npr. *globoko orati*, *ustno razglasiti*, *ubiti na mah*, *življenjsko ogrožati*, ki jih področni strokovnjaki poznajo in se jim zdijo odveč, bile pa bi zelo dobrodošle za prevajalce, ki teh zvez ne poznajo (dovolj).¹⁹

1.2. Oblikovanje geslovnika v terminološkem slovarju

Odločitev o uvrstitvi tako terminoloških kot frazeoloških enot v geslovník mora temeljiti na podlagi izdelanega koncepta ali zasnove. Gre za načrt, v katerem premislimo, komu je slovar ali jezikovni vir namenjen, kako obsežen bo, po kateri metodi ga bomo izdelovali itd. Vsaka od sprejetih rešitev mora biti uresničljiva na

¹⁶ Poskus celostne prenovitve funkcijskozvrstne teorije, ki jo je predstavil Skubic 1994, se ni zares uveljavila in tako še vedno velja opredelitev, predstavljena v Toporišičevi Slovenski slovnici 1976. Pregled funkcijskozvrstne teorije ponuja Dukić 2010. Omeniti je treba še tri simpozije, posvečene vprašanjem funkcijskih zvrsti, in sicer Obdobja 22 (*Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*; Členitev jezikovne resničnosti, kjer z izjemo omemb strokovnega jezika ni bilo pravega premisleka o spremembi teoretičnega pristopa), Obdobja 30 (*Meddisciplinarnost v slovenistiki*, kjer posamezni prispevki že opozarjajo na drugačne značilnosti jezika stroke ki so spremenjene v primerjavi z uveljavljeno teorijo) in Obdobja 32 (*Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve*, kjer več prispevkov opozarja na spremembe v sodobnem jeziku stroke, zlasti izluščene s korpusno obdelavo).

¹⁷ Zagotovo je to tudi odraz večje globalizacije in vpliva, zlasti vse širše dostopnih angleških znanstvenih razprav oz. prevajanja razprav v angleščino, pogosto tudi s pomočjo prevajalskih orodij.

¹⁸ Projekt KAS (Korpus akademske slovenščine) je pod zbirnim imenom *akademska slovenščina*, ki je bil nekritično prevzet iz angleščine (*academic writing*) zbral dostopna besedila v repozitorijih slovenskih univerz, kjer so objavljena tako zaključna diplomska dela kot tudi magistrska dela in doktorske disertacije. Analiza je pokazala, da niti diplomska dela še nimajo opaznega dela terminov, ampak to velja le za doktorske disertacije, pri čemer pa prav v slednjih prevladujejo izrazi, ki jih lahko poimenujemo *splošni termini*, npr. *graf*, *model*, *številke*, *prikaz*, *povprečna vrednost*, in *splošne terminološke kolokacije*, npr. *rezultati raziskave kažejo*, *upoštevati podatke*, *izračunati vrednost* ... Več Logar, Erjavec 2018.

¹⁹ O naslovnih terminoloških slovarjev prim. Žagar Karer, Fajfar 2015.

celotnem gradivu ali vsaj na večini gradiva, pri čemer moramo utemeljiti izjeme ali jih vsaj osmisliti.²⁰

Drugo pomembno vprašanje, ki se zdi odgovorjeno, vendar se na novo odpira z digitalno obravnavo jezikovnega gradiva in vključitvami primerov dejanske rabe, je, kakšna je slovarska oblika (večbesedne) iztočnice. Praviloma je to imenovalnik za samostalnike in nedoločnik za glagole, toda pojavljajo se tudi primeri, ki nimajo nobene potrditve za celotno paradigmo, ampak je prisotna le ena oblika, npr. *Na pomoč!* (v Planinskem terminološkem slovarju), ki jih strokovnjaki prepoznavajo kot del strokovne terminologije, čeprav so po tipu podobni npr. pragmatičnemu frazemu *Dober tek*. Navadno gre za skupino pragmatičnih frazemov, morda bi jih lahko poimenovali *pragmatični termini*, pri čemer poimenovanje *termin* upravičuje uvrstitev v terminološki slovar, ne ponuja pa razmejitev v pojmovnem sistemu, prav tako je možna le definicija z opisom rabe.²¹

1.3. Terminologija ali specializirani jezik

V angleški strokovni literaturi je tako veliko večja pozornost kot sami terminologiji (ali frazeologiji v stroki) namenjena preučevanju značilnosti jezika stroke. Različne metodološke pristope najdemo pod angl. *language for special purposes* (LSP), ki pa se prav zaradi pristopa in opazovanja celotnega diskurza, manj posveča (urejenemu) pojmovnemu in poimenovalnemu sistemu posamezne stroke. Še več – opazovanje terminoloških frazemov (tudi v Burger 2003 *phraseologische Termini*) je pravzaprav že v izhodišču omejeno zgolj na prepoznavne značilnosti jezika oz. diskurza, pri čemer posamezni avtorji navajajo nekatere prepoznavne *terminološke kolokacije*, npr. *iti v stečaj* (nem. *in Konkurs gehen*), kar ne sledi tradicionalni terminološki metodi E. Wüsterja (prim. Wüster 1973), ki bi v tem primeru kot termin (in pojem) prepoznala zgolj *stečaj*. Meje vseeno niso (in ne želijo biti) tako ostre, kar dokazujejo mnogi primeri v terminoloških slovarjih, zlasti kadar je podstava za termin v neki stroki metafora, npr. v medicini *oslovski kašelj*, *slepo črevo*, v

²⁰ Pri nastajanju Pravnega terminološkega slovarja (ZRC SAZU, 2018) smo želeli predstaviti veljavno slovensko pravno terminologijo, ki označuje veljavne pojme na območju Republike Slovenije. Vedno znova se je odpiralo vprašanje, ali vključiti termine anglosaškega prava, npr. *velika porota* (angl. grand jury), avstrijskega prava, npr. *fidejkomisorična klavzula*, *ležeča zapuščina*. Ti termini so zanimivi z vidika primerjalnega prava, toda ne moremo jih nekritično vključiti v slovar, saj ne ponudimo primerjalnih pojmov za vse iztočnice, vključene v slovar.

²¹ Resnici na ljubo so takšni primeri v terminoloških slovarjih izjeme, kar se kaže tudi v definicijah, saj vse vsebujejo opis dejanja, situacije, ki je povezana z iztočnico, npr. v Čebelarskem terminološkem slovarju *Naj med!* 'slovenski čebelarski pozdrav, ki izraža željo po obilnem medenju'. Dokaz, da gre za mejna vprašanja terminologije, je tudi poskus ustreznika v angleščini in nemščini, ki jima je dodana funkcijska razlaga (ang. *May there be a good honey flow!* (*Slovenian beekeepers' greeting*)* in nem. *Volle Honigtöpfe!* (*slowenischer Imkergruß*)).

agrometeorologiji *babje poletje* ali novejše prevzeto *indijansko poletje*, na področju davkov *davčni vrtiljak* ali v pravu *gola resnica*. Pri tem je pomenska motivacija pogosto povezana tudi s konceptualno metaforo, kako dojemamo svet in kako ga poimenujemo, pomembno pa je tudi razmerje med poimenovanjem, pojmom in referenco, da nek termin prepoznamo kot ustrezen.²² Frazeološke (in ob enem terminološke) enote so kljub temu prepoznavne in zanimive, vendar se bolj kot področnim strokovnjakom zdijo zanimive jezikoslovcem, ki se ukvarjamo z jezikom neke stroke,²³ strokovnjaki pa jih ne opazijo kot posebne oz. jih dojemajo kot nezaznamovani del svoje strokovne terminologije, zato pričakujejo njihovo uvrstitev v slovar.

2. Frazeološke enote v terminoloških slovarjih

Za razpravo so bili pregledani terminološki slovarji, ki so nastali ali nastajajo v okviru Terminološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Metaforični prenos ali personifikacijo kot poimenovalni postopek za termine seveda najdemo zelo pogosto.²⁴ Dober primer so npr. poimenovanja za vloge čebel v čebelnjaku, kjer prevzemajo poimenovanja vršilcev dejanj, ki jih navadno opravljamo ljudje, npr. *čebela čistilka*, *čebela delavka*, *čebela dovilja*, *čebela iskalka*, *čebela izvidnica*, *čebela prezračevalka*, *čebela snažilka*, če naštejemo le nekaj od več kot 40 poimenovanj, ki se uporabljajo pri preučevanju sociologije čebel. Človeške lastnosti so uporabljene tudi pri opisu vedenja čebel, saj najdemo primere, kot so *damska čebela* 'mirna, krotka čebela, zlasti kranjska', *družbena čebela* 'čebela, ki živi v družinah, na primer kranjska čebela, italijanska čebela'. Antropocentrični pogled na poimenovanja se kaže tudi pri označevanju boleznih živali, npr. *grizava čebela* 'čebela delavka, obolela za grizavostjo'.²⁵

²² Recimo predlog za zamenjavo termina *invalid* s politično korektnjšim (a v stroki nesprejetim) poimenovanjem *oseba z ovirami*. Predlogi za spremembo se pojavljajo v nekakšnih ciklih, pogosto ob zamenjavi pristojnih ministrov, dnevih, posvečenih invalidom itd. Prim. tudi odgovor *invalid* na URL: <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/invalid#v> (dostop 18. 10. 2018).

²³ Npr. Bukovčan 2007, 44 opozarja na dve skupini frazemov v kriminalistiki, frazeme splošnega jezika, npr. *vreči puško v koruzo*, in terminološke frazeme, npr. *zasačiti koga pri dejanju*. Dodati je treba, da Bukovčan navaja primere v nemščini (*die Flinte ins Korn werfen; auf frischer Tat ertappen*) in da slovenščini drugega primera ne bi uvrščali med frazeme, pač pa med terminološke kolokacije.

²⁴ V terminološki slovar so (frazeološki) termini, ki sledijo, vključeni kot edina poimenovanja, zato nekateri teoretiki zavračajo, da bi jih preučevali tudi z vidika metaforičnosti, saj v stroki ne obstajajo drugi (nevtralni) termini.

²⁵ V SSKJ2 je *griza* 'nalezljiva črevesna bolezen s krči v trebuhu in drisko', v Slovenskem medicinskem slovarju pa preusmerjena na nevtralni termin *dizenterija* 'nalezljiva bolezen debelega črevesa, z bolečinami v trebuhu, tenezmi in krvavimi diarejami, ki jo povzročajo bakterije, protozoi ali črevesni paraziti' in sinonimi *dysenteria*, *griza*, *krvava griza*.

Na drugi strani se pri pregledu medicinske terminologije, zbrane v Slovenskem medicinskem slovarju, zanimivo za poimenovanja bolezenskih stanj pri ljudeh uporabljajo poimenovanja iz živalskega ali rastlinskega sveta, npr. *lajajoči kašelj*, *oslovski kašelj*, *koprivnica*, *ptičja gripa*, *seneni nahod*, *zajčja ustnica*, *Adamovo jabolko*, kar dokazuje, da je metaforični prenos v terminologiji eden od pogosto uporabljenih poimenovalnih postopkov.

Našteti primerov ne moremo uvrstiti med terminološke frazeme, saj gre za termine, ki so nevtrarno rabljeni v stroki ali pa gre za podrejene sinonime, ki so preusmerjeni na nevtralna poimenovanja (zlasti v medicinski terminologiji).

Glagolske zveze so v terminoloških slovarjih redkejše od samostalniških zvez, saj gre pogosteje za terminološke kolokacije ali celo terminološke frazeme kot za termine v ožjem pomenu besede. Tako npr. najdemo: *iti čez rampo* (v gledališkem slovarju z oznako žargonsko v zvezi z glasom nastopajočega 'biti slišen v dvorani'); *izgubiti stik s podlago* (v smučarskem slovarju z oznako strokovno pogovorno 'zaradi nepravilne obremenitve pri smučanju z alpskimi smučmi prenehati biti v stiku s snegom, snežno podlago'); *nabrati vrv* (v planinskem slovarju 's potegi pridobiti za nadaljnje plezanje dovolj proste plezalne vrvi, ki se zaradi preveč vponk drgne ob steno' z zelo zanimivima žargonskima sinonimoma *namolsti vrv*, *nacugati vrv*) ali celo z oznako narečno *pobрати štrukelj* (v smučarskem slovarju 'pasti).

Frazeološke prvine torej iščemo v idiomatičnosti sestavin, vendar praviloma to niso nekonotirana poimenovanja (npr. *pojahati količek*, *priiti čez rampo*, *urezati smučino*, *vsaditi roj*, tudi *zakvačkati se*) in so (primerno) označena kot del žargona ali (vsaj v starejših slovarjih) kot del strokovnopogovornega jezika.²⁶ Ker ne gre za jedro strokovno besedišče, temveč za besedišče, ki je zanimivo in opazno (tudi za nestrokovnjaka), je pogosto vprašanje, ali ga sploh in čemu vključevati v slovarje. Kljub temu pa prav s korpusnim pristopom in obdelavo besedil potrjujemo, da se tovrstni primeri pojavljajo v besedilih (četudi niso prevladujoči) in jih zato velja primerno predstaviti v slovarjih. V nastajajočem agronomskem slovarju²⁷ se na področju poljedelstva pojavljajo zveze, ki bi jih lahko vključili v skupino terminoloških frazemov: *dnevi za cvet/dan za cvet* 'čas, primeren za delo z rastlinami, ki jih gojimo zaradi njihovega cvetočega dela'; *dnevi za plod/dan za plod* ('čas, primeren za delo z rastlinami, ki jih gojimo zaradi njihovega dela, v katerem se nahajajo semena in je užiten', *gnoj iz roga* 'biodinamični pripravek, ki spodbudi polno rast', *narediti lijak* 'poseben postopek priprave biodinamičnega preparata', *spomladanski čudež* 'delovanje gnojnih preparatov po koncu zime, ki spodbudijo rast' ...

²⁶ Zlasti glede zgoraj omenjenih težav z definicijo strokovnega jezika in teorijo funkcijskih zvrsti.

²⁷ Vse definicije so samo delovni predlogi in še niso usklajene s celoto.

2.1. Iskanje ustreznih poimenovanj in raba kvalifikatorjev

Pri oblikovanju kateregakoli terminološkega vira moramo izhajati iz dejanske in ne zgolj potencialne rabe, kar pomeni, da je treba premisliti, ali so frazemi, ki jih želimo vključiti, zares uveljavljeni v stroki ali gre za rabo nekaj posameznikov,²⁸ saj je zlasti v jezikih z manjšim številom govorcev, kot je slovenščina, možnost vpliva posameznika na terminologijo v stroki večja. Pri preučevanju in uvrščanju frazeoloških enot v terminološke vire se kaže tudi upoštevanje načela gospodarnosti, ko se sčasoma uveljavi krajša oblika termina, npr. *kriminaliteta belih ovratnikov*²⁹ (ki je v besedilih še vedno pogostejša), se v novejših besedilih³⁰ pojavlja kot *beloovratniška kriminaliteta*.

Med široko rabljene terminološke vire v slovenščini sodi tudi Evroterm.³¹ Na začetku je ta večjezična terminološka baza vsebovala samo poimenovanja, ki so nastajala ob prevajanju zakonodaje EU v slovenščino, ki so bila predvsem termini in terminološke kolokacije, po vstopu Slovenije v EU pa se je vse bolj širila z vsemi prosto dostopnimi slovarskimi viri, ki pa niso bili vsi terminološki, temveč tudi viri splošnega jezika. Od uporabnika (zlasti prevajalca) takšna združena baza zahteva visoko stopnjo predznanja in izbiranja informacij, ker predlagani ustrezniki v drugih jezikih pogosto ne izražajo popolne ekvivalence, zlasti pri frazeoloških enotah.³²

Obstajajo torej v stroki nevtralna poimenovanja, ki se zdijo zaznamovana nestrokovnjaku (jezikoslovcu), npr. v veterini *sleči kunca*, *blodeči tokovi* (direktiva 94/9/EC), *doseči dno* (v SSF le *biti na dnu* 'propadel, ekonomsko uničen'), za strokovnjaka pa so kljub svoji metaforični podstavi nezaznamovana. Tudi sestavine frazemov, npr. predložna zveza *za nos*, so v stroki popolnoma nevtralni deli terminov, tako npr. v splošnem jeziku frazem *vleči koga za nos* 'varati' in na področju farmacije termini, kot so *kapljice za nos*, *krema za nos*, *prašek za nos*. Praviloma gre za termine, ki jih lahko rabimo popolnoma nezaznamovano.

²⁸ Kot zanimivo se je pokazalo, da so nekatera ljudska poimenovanja v stroki tako razširjena, da nimajo svojih neznaznamovanih poimenovanj, npr. *babje pšeno* 'padavine v trdnem stanju v obliki belih neprozornih zrn s premerom od 2 do 5 mm, ki po zgradbi spominjajo na sneg in so okrogle ali stožičaste oblike, na trdi podlagi, odskočijo in se razletijo'; *pasji dnevi* 'obdobje, ko so povprečne dnevne temperature najvišje, navadno med 23. julijem in 23. avgustom'.

²⁹ V Pravnem terminološkem slovarju *kriminal belih ovratnikov* 'kazniva dejanja, ki jih pri opravljanju svojega poklica zagrešijo osebe, ki v družbi uživajo visoko stopnjo ugleda in imajo visok socialni status'.

³⁰ Termin je vključen v nastajajoči Kriminalistični terminološki slovar, ki se je začel izdelovati leta 2017.

³¹ S podnaslovom Večjezična terminološka zbirka. URL: <http://www.evroterm.gov.si/> (dostop 10. 10. 2018).

³² *Delati v rokavicah* z angl. ekvivalentom *to walk on eggs*, pri čemer v slovenščini obstaja tudi frazem *hoditi po jajcih* 'previdno, pazljivo hoditi', vendar gre za bolj pogovorno različico.

3. Sklep

V terminoloških virih se poimenovanja, ki jih lahko preučujemo tudi kot del frazeologije in so nastala z metaforičnim prenosom, pojavljajo. Po količini ne gre za jedrne termine neke stroke, vendar so nekatera poimenovanja popolnoma nezaznamovana, nekatera pa označena kot žargonski ali v stroki uveljavljeni pogovorni termini. Njihovo število je omejeno, vendar gre za termine, ki jih strokovnjaki prepoznavajo in uvrščajo v pojmovni sistem, npr. *babje pšeno, kriminal belih ovratnikov, delo na črno, oslovski kašelj, zajčja ustnica*, pri čemer imajo ta poimenovanja pogosto, npr. v medicini, tudi nezaznamovane različice. Posebna, tudi številčno omejena skupina, so *pragmatični termini*, ki so v slovarjih opisani s funkcijsko razlago, npr. *Na pomoč!, Pazi, kamen!, Naj medi!*. V terminoloških slovarjih so dosledno zapisana v stavčni obliki, torej z veliko začetnico in tudi končnim ločilom.

Število enot v terminoloških slovarjih, ki jih lahko preučujemo tudi z vidika frazeoloških lastnosti, mora biti odvisno od dejanske potrditve v izbranih besedilih, je pa pri tem pomembna naloga terminografov, da predstavijo realne podatke o rabi in ne vključijo nesorazmerno enkratnih ali redkih pojavitev, ki so lahko sicer jezikovno izstopajoče in zanimive, področni strokovnjaki pa jih prav tako razmeroma brez težav definirajo in le redko izločijo kot nerelevantne, ker o njih brez opozorila terminografa ne razmišljajo z vidika reprezentativnosti v svoji stroki, za nestrokovnjaka pa je njihova vključitev lahko znak normativnosti (pogostnosti, nezaznamovanosti), kar je zavajajoče.

Prav zato je treba pri sestavljanju kateregakoli vira vključevati podatke, ki prikazujejo dejansko rabo, v vsakem primeru pa jih je treba primerno označiti. Podlaga za označevanje iztočnic v slovarjih mora biti koncept oz. slovarska zasnova, v kateri lahko predvidimo sistem vključevanja in označevanja istovrstnih podatkov, torej glede na tipične skupine, v vsem slovarju. Posamezne »zanimivosti« pa lahko v terminološkem viru brez umestitve v celoto in brez primerne slovarske oznake zavedejo jezikovnega uporabnika o primernosti (zlasti nevtralnosti) rabe, na kar je treba še zlasti paziti pri virih, ki so namenjeni tujim govorcem, ki konotiranost v (tudi v strokovnem) jeziku šele usvajajo skupaj z učenjem jezika, dokazano pa je, da si sleherni odstop od norme (pričakovanega) vsi jezikovni uporabniki zapomnimo veliko bolj kot neizstopajočo večino, česar pa si v terminoloških slovarjih ne želimo.

Viri in literatura

Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti, Mednarodni simpozij Obdobja 22 – metode in zvrsti, Ljubljana, 27.-28. november 2003; ur. Erika Kržišnik, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, Ljubljana, 2004.

- Bukovčan, Dragica, „Phraseologie aus terminologischer Sicht“, u: *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah/Phraseology in Linguistics and other branches/Phraseologie in der Sprachwissenschaft und anderen Disziplinen/Frazeologija v jazykoznanii i drugih naukah*, Europhras Slovenija 2005, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2007, 37–48.
- Burger, Harald, *Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Grundlagen der Germanistik, 36, E. Schmidt, Berlin, 2003.
- Čebelarski terminološki slovar, ur. Ljudmila Bokal, Založba ZRC, ZRC SAZU, Čebelarska zveza Slovenije, Ljubljana, 2013. URL: <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/cebelarski#v> (dostop 10. 10. 2018).
- Družbena funkcijskost jezika, (vidiki, merila, opredelitve)*, *Obdobja* 32, ur. Andreja Žele, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 2013. Dukić, Davorin, „Razvoj koncepta funkcijske zvrstnosti v slovenskem jezikoslovju“, *Slavistična revija* 58/3, 2010, 311–334.
- Evroterm, večjezična terminološka zbirka*. URL: <http://www.evroterm.gov.si/> (dostop 10. 10. 2018).
- Fran, Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. URL: <https://fran.si/> (dostop 10. 10. 2018).
- Jemec Tomazin, Mateja, »Frazeologija v znanstvenih besedilih«, u: *Phraseologie und Kultur = Phraseology and culture*. Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Maribor, 2014, 413–426.
- Jemec Tomazin, Mateja, „O pameti in neumnosti v slovenskem (pravnem) jeziku“, u: *Slavofraz 2016 : Phraseologie und (naive) Psychologie = Phraseology and (naive) psychology = Frazeologija i (naivnaja) psihologija*. Dr. Kovač, Hamburg, 2018, 93–102.
- Logar, Nataša, Erjavec, Tomaž, „Strokovno-znanstvena slovenščina: besednovrstne in oblikoskladenjske značilnosti“, u: *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika. Zbornik konference*, 2018, 175–180.
- Logar, Nataša, Vintar, Špela, „Korpusni pristop k izdelavi terminoloških slovarjev: Od besednih seznamov in konkordanc do samodejnega luščenja izrazja“, *Jezik in slovstvo* 53/5, 2008, 3–17.
- Meddisciplinarnost v slovenistiki, Obdobja* 30, ur. Simona Kranjc, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 2011.
- Meterc, Matej, „Je prihodnost slovenskih antipregovorov (le) pregovorna?“, u: *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj*, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 2014, 113–116.
- Meterc, Matej, „Tematsko-konstrukcijski vzorci nastanka in prenovitve stavčnih frazemov“, *Slavistična revija* 64/2, 2016, 125–138.
- Novak, Barbara, „Jezikovne in vsebinske dileme pojma članov družinskih razmerij“, u: *Med jasnostjo in nedoločnostjo. Pravna terminologija v zgodovini, teoriji in praksi*, GV Založba, Ljubljana, 2019 (v tisku).

Planinski terminološki slovar: tiskana izdaja 2002, spletna izdaja 2013. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, URL: <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/planinski#v> (dostop 10. 10. 2018).

Skubic, Andrej E., „Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije“, *Jezik in slovstvo* 40/5, 1995, 155–168.

Slovenski medicinski slovar, ur. Mateja Legan, Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta, 2012–2018. URL: <https://www.termania.net/slovarji/95/slovenski-medicinski-slovar> (dostop 10. 10. 2018).

Terminologišče, URL: <https://isjfr.zrc-sazu.si/terminologisce#v> (dostop 10. 10. 2018).

Žagar Karer, Mojca, Fajfar, Tanja, „Strokovnjaki in drugi uporabniki terminologije kot naslovniki terminoloških slovarjev“, *Jezikoslovni zapiski* 21/1, 2015, 23–35.

ABSTRACT

Mateja Jemec Tomazin

Representation of phraseological units in terminological dictionaries

Phraseological units are a language tool used for enrichment and the desirable marking of text, therefore they are also used in professional communication. Motivation for the use of phrasemes which one of the basic characteristics is idiomaticity in professional communication differs among individual authors. It is necessary to consider author's individual desire for recognition, differentiation, enlargement among professional community that produces large amount of texts, but that is not the general characteristic of the professional language, but the individual style of the individual. Some of the phrasemes in the professional texts also show which units are typical and recognizable for a particular professional language and their frequency is statistically so high that they must be considered when composing a terminological dictionary. In this case, usually unmarked phrasemes or not distinctly connoted phrasemes appear in professional texts. The question that arises is, to what extent the inclusion of such phrasemes in terminological sources is sensible. The article proposes certain criteria by which we can also include some specific phrasemes in the terminology databases or terminological dictionaries, while at the same time we should not include phrasemes that are typical for general language and appear in the same texts as stylistic elements.

Key words: *terminological phrasemes; terminological collocations; terminology; dictionary qualifiers; terminological source*

Vida Jesenšek

Frazeologija maternega/prvega in tujega jezika. S kontrastivnimi pristopi do sinergijskih učinkov v jezikovnem izobraževanju

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta,
Oddelek za germanistiko
vida.jesensek@um.si

UDK: 81'373.7:37.091.3
37:316.7

izvorni znanstveni članak

Prispevek izhaja iz domneve, da lahko smiselno uveljavljeni kontrastivni pristopi pri jezikovnem učenju in poučevanju na vseh zahtevnostnih stopnjah ustvarjajo sinergijske učinke in s tem merodajno vplivajo na uspešnost učenčevega in učiteljevega dela. Vsled intenzivnega globalnega sporazumevanja in družbeno zaželeno večjezičnosti je jezikovno izobraževanje več kot le zaporedno in/ali vzporedno učenje in poučevanje maternega/prvega in tujih jezikov, saj se učeči v izobraževalnem okolju in izven njega praviloma sočasno srečujejo z več jeziki in kulturami. Ob primeru frazeologije so prikazani dejavniki, ki, če jih ustrezno upoštevamo, spodbudno vplivajo na potek jezikovnega učenja in poučevanja, omogočajo pozitivni medjezikovni transfer in višanje medjezikovne in medkulturne ozaveščenosti učečih. Ker je učenje in poučevanje frazeologije primarno odvisno od izbora frazeoloških enot, ki jim posvečamo didaktično pozornost, so poleg jezikovnosistemskih in družbenih dejavnikov izpostavljeni predvsem vidiki izbora didaktično relevantne frazeologije maternega/prvega in tujih jezikov, med drugim zgradbena tipologija frazeoloških enot (predvsem konvergentnost), besedilnovrstne značilnosti njihove rabe v maternem/prvem in tujih jezikih ter kulturno-zgodovinske danosti medjezikovnih stikov. Za doseganje sinergijskih učinkov s pomočjo kontrastivnih pristopov bi bilo treba ukrepati v več smereh. Smiselno bi bilo (pre)oblikovati izobraževanje učiteljev jezikov na način, da bodo ti izkazovali zadostno poznavanje frazeologije tujega jezika, ki ga poučujejo in hkrati dobro obvladali frazeologijo lastnega jezika oziroma maternega/prvega jezika učečih, saj bi bili s tem usposobljeni tudi za prepoznavanje medjezikovnih frazeoloških razmerij; smiselno bi bilo razvijati, sestavljati in uporabljati učna gradiva, ki bi na ta razmerja izrecno in sistematično opozarjala; dobrodošlo bi bilo sinhrono in usklajeno oblikovati učne načrte za materni/prvi in tuje jezike, kar velja tako za obravnavo frazeologije kot tudi za siceršnje didaktizirane jezikovne vsebine. Pristojni odločevalci bi morali

zagotoviti pogoje za ustrezno medpredmetno usklajeno prenovu in posodobitev učnih načrtov za jezikovno izobraževanje.

Ključne besede: *frazeologija; frazeodidaktika; kontrastivni pristopi; transfer; medkulturnost*

1. Izhodišča

Prispevek izhaja iz domneve, da lahko smiselno uveljavljeni kontrastivni pristopi pri jezikovnem učenju in poučevanju pozitivno vplivajo na uspešnost učenčevega in učiteljevega dela na vseh zahtevnostnih stopnjah in na vseh jezikovnih ravneh. Sklepanje temelji na realnih jezikovnih razmerjih, ki se glede na intenzivnost globalnega sporazumevanja ter družbeno želeno (in praktično nujno) večjezičnost njegovih udeležencev kažejo v dejstvu, da se učeči v izobraževalnem okolju in izven njega sočasno praviloma soočajo z več jeziki in kulturami.¹ Didaktični okvir prispevka je torej družbene narave in se naslanja na medjezikovne in medkulturne stike, ki so za večino učečih vsakdanjost. Kognitivno-psihološka opora temu izhodišču je mnenje, da je materni oziroma prvi jezik trdna in neizogibna podlaga za učenje nadaljnjih jezikov. Po nekaterih raziskavah je za uspešno učenje drugega/tujega jezika odločilno prav dobro znanje prvega jezika (Lightbown & Spada 2013: 204-205) in velja, »da je materni jezik govorcev vir znanja, ki ga učenci uporabljajo zavestno ali podzavestno, da bi izrazili svoje misli in ideje v jeziku 2« (Prebeg-Vilke 1995: 71). Primerljivo stališče se kot motivacijski dejavnik pojavlja že v izhodiščih kontrastivnega jezikoslovja (Theisen 2016), upoštevano pa je tudi v Skupnem evropskem jezikovnem okviru, tj. v splošnih smernicah za organiziranje in izvedbo poučevanja jezikov v evropskem prostoru (SEJO 2011). Okvir poudarja komunikacijsko naravnano poučevanje jezikov in opozarja na pomen jezikovne zavesti, ki jo lahko razvijamo tudi s smiselnim uveljavljanjem medjezikovnih in kontrastivnih pristopov. V navedenih družbenih, kognitivno-psiholoških in didaktičnih okvirih in ob primeru frazeologije² kot izseka večbesednih, ustaljenih in idiomatičnih leksi-

¹ Pomemben prispevek k celostnemu razmisleku o vplivu znanja enega na učenje drugih jezikov (in hkrati motivacija za pričujoče besedilo) je doktorska disertacija L. Kač (2015), ki proučuje vpliv angleščine kot prvega tujega jezika na učenje nemščine kot nadaljnega tujega jezika pri slovensko govorečih učencih.

² Frazeologija je razumljena v širšem smislu; zajema besednozvezne in stavčne frazeme, ki sta jim poleg obvezne večbesednosti skupni še lastnosti relativne ustaljenosti in delne oziroma popolne idiomatičnosti; vzorčno so obravnavani besednozvezni frazemi in pregovori. Odprto ostaja vprašanje, v kolikšni meri sta natančnejša tipološka opredelitev in razlikovalna obravnava zgradbeno, pomensko in slogovno-pragmatično raznolike frazeologije pomembni tudi v frazeodidaktičnih ozirih. Če izhajamo iz osnovnih ciljev jezikovnega učenja in poučevanja, ki so komunikativni in se osredotočajo na vprašanje, s katerim izrazjem določeno vsebino ubesedimo, se zdijo izrecna opozorila na sistemsko-tipološke posebnosti frazeologije manj pomembna. Pomembnejša postanejo, če poudarjamo slogovno

kalnih vsebin, ki se pri učenju in/ali poučevanju jezikov opazno redkeje, predvsem pa manj sistematično obravnava (prim. Jesenšek 2006, 2006b, 2007, 2014; Jazbec/Kacjan 2013; Kacjan/Jazbec 2012; Miletić v tisku idr.) so v nadaljevanju prikazani dejavniki, ki lahko spodbudno vplivajo na uspeh pri učenju in/ali poučevanju jezikov in hkrati višajo medjezikovno in medkulturno ozaveščenost učečih in učiteljev. V poglavju 2 so v bistvenih obrisih opredeljeni kontrastivni in večjezikovni pristopi v jezikovnem raziskovanju, učenju in poučevanju leksike, ožje frazeologije, pri čemer osrednje mesto zavzemata pojma medjezikovne ekvivalentnosti in medjezikovne transference. Poglavje 3 je namenjeno prikazu dejavnikov, ki merodajno vplivajo na izbor didaktično relevantne frazeologije pri učenju in poučevanju jezikov. Prispevek zaključujejo predlogi za doseganje sinergijskih učinkov v jezikovnem izobraževanju.

2. Kontrastivnost in večjezikovnost v raziskovanju, učenju in poučevanju jezikov

Kontrastivno jezikoslovje v izhodišče in središče dela postavlja primerjalno-analitično razčlemba dveh ali več jezikov na glasoslovno-pravopisni, slovnični (oblikoslovno-skladenjski), leksikalni (s tem tudi frazeološki), besedilni in pomensko-pragmatski jezikovni ravnini. Odkriva in opredeljuje sinhrona medjezikovna razmerja, ki se, poenostavljeno rečeno, izražajo v oblikovnih in pomenskih podobnostih in razlikah med jeziki.³ Primerjano jezikovno gradivo je ob tem prepoznavano kot *konvergentno* (izkazuje oblikovno-pojmovne medjezikovne podobnosti, celo prekrivanja), *divergentno* (izkazuje oblikovno-pojmovne medjezikovne razlike) oziroma *ekvivalentno* (izkazuje medjezikovno pojmovno ustreznost). Sinhrono kontrastivno raziskavo se praviloma smiselno navezujejo na učenje in poučevanje jezikov in tudi na zgodovinsko, kulturno in družbeno pogojenost jezikovnega izražanja. Pregled pomembnejše literature pokaže, da navezava kontrastivnega jezikoslovja na jezikovno učenje in poučevanje prevladujoče poudarja morebitne negativne vplive, ki jih medjezikovna razmerja lahko izzovejo, prim. pojem lažnih prijateljev (izrazi in/ali slovnične zgradbe v primerjanih jezikih z oblikovno

ustreznost in/ali slovnično pravilnost jezikovnega izraza, ki praviloma zahtevata tipološko specifična slovnična in pomensko-slogovna znanja o frazeologiji. V tem prispevku tovrstni vidiki niso izrecno obravnavani.

³ Medjezikovni vidiki so osrednji, ne pa tudi edini predmet kontrastivnega jezikoslovja, saj je smiselna tudi znotrajjezikovna primerjava posameznih izraznih in vsebinskih izsekov jezika, recimo primerjalna obravnava regionalnih posebnosti ali opredelitev podobnosti in razlik med jezikovnim standardom in substandardom (pogovornim jezikom, slengom, narečjem ipd.). Ker se učenje in poučevanje jezikov v izobraževanju praviloma nanaša na jezikovni standard, znotrajjezikovni kontrastivni vidiki v tem prispevku niso obravnavani.

podobnostjo in pomensko različnostjo) ali vpliv slovnično-strukturnih lastnosti maternega/prvega jezika na predvidljivost težavnih vsebin in posledično tipov napak pri učenju tujih jezikov (prim. Petrič 2012, 2017 za jezikovni par nemščina in slovenščina, Mertelj/Premrl 2013 za italijanščino in slovenščino, Bednarska 2011 za slovenščino in poljščino, Nikolovski 2018 za slovenščino in druge slovanske jezike). Jezikovna didaktika v teh ozirih govori o *medjezikovni interferenci* oziroma *negativnem transferju*, ki ga razume kot moteči vpliv dominantnega in/ali že naučenega jezikovnega znanja na novo znanje in obratno (Bußmann 1990). Glede na aktualne družbene danosti, v katerih se učeči praviloma sočasno soočajo z več jeziki, pa ne bi smeli prezreti, da lahko (pre)poznavanje in ustrezna didaktična obravnava medjezikovnih, predvsem konvergentnih razmerij sprožata tudi *pozitivni transfer*, da torej spodbujevalno vplivata na potek pridobivanja novega jezikovnega znanja. S smiselno uveljavitvijo kontrastivnega in večjezikovnega pristopa v jezikovnem učenju in poučevanju bi tovrstni potencial lahko bolje izkoristili. Uspešnost takih pristopov je odvisna od več dejavnikov, med katerimi izpostavljam jezikovnopolitične oziroma organizacijske (ustrezno izobraževanje/izpopolnjevanje učiteljev, sinhrono načrtovanje učnih vsebin in zaželenih učnih izidov pri jezikovnih predmetih, vsebinsko in organizacijsko usklajeno jezikovno izobraževanje v izobraževalni vertikali) in jezikovnoraziskovalne (načrtovanje, vzpostavitev in sistematična izvedba kontrastivnih medjezikovnih študij). Zadnje se nanaša predvsem na dejstvo, da so kontrastivne raziskave trenutno v mnogih okoljih šibka točka jezikoslovja.⁴ Natančno razjasnjena, opredeljena in opisana leksikalna razmerja med vsakokrat primerjanimi jeziki so s stališč jezikovnega učenja in poučevanja ključnega pomena, saj predstavljajo strokovno osnovo za uveljavitev kontrastivnih pristopov v jezikovnem izobraževanju.

2.1. Medjezikovna ekvivalenca

K osnovni pojmovnosti kontrastivnega jezikoslovja in s tem kontrastivne frazeologije, ki nas v tem prispevku natančneje zanima, spada pojem *ekvivalence*, tj. medjezikovne ustreznosti. Kako jo opredeliti, utemeljiti, ovrednotiti in opisati, ni enostavna naloga in doslej ni celostno rešena ne znotraj kontrastivnega jezikoslovja ne v okvirih prevodoslovja⁵ in tudi ne v frazeografiji. Vsekakor gre za opredelitev

⁴ Umanjkanje temeljnih primerjalnih raziskav med posameznimi jeziki se negativno izkazuje predvsem v praktični leksikografiji (in s tem frazeografiji), ki je kljub konstruktivnim kritikam še vedno strokovno pomanjkljiva in uporabniško nezadovoljiva. Prim. prikaz novejše nemško-slovenske frazeografije v Jesenšek 2008a, 2011.

⁵ Prevodoslovno razumevanje medjezikovne ekvivalence se deloma razlikuje od jezikoslovne opredelitve, saj prevodoslovci z njo v prvi vrsti označujejo medjezikovna razmerja na besedilni ravni, torej odnos med izhodiščnim in ciljnim besedilom; oba sta v ekvivalentnem razmerju, kadar so lastnosti izhodiščnega in ciljnega besedila prekrivne (Koller 1992).

razmerij glede na obliko, pomen in funkcionalno-pragmatski ter slogovni potencial primerjanega jezikovnega gradiva, v našem primeru frazeološkega izrazja.

V dosedanji kontrastivni frazeologiji se je uveljavilo stopenjsko razumevanje medjezikovnih podobnosti in razlik ter ustrezno kvantitativno-kvalitativno opredeljevanje ekvivalenčnih razmerij (prim. med drugim Földes 1996, Korhonen/Wotjak 2001). Koncept sistemske kvantitativne ekvivalentnosti, ki predvideva tipologijo medjezikovno ustreznih izrazov glede na obliko (sestavine, zgradba) in pomen, razlikuje med monoekvivalenco (frazeološkemu izrazu v J1 ustreza frazeološki izraz v J2 ob sovpadanju denotativnega pomena z identično ali razlikovalno zgradbo), poliekvivalenco (frazeološkemu izrazu v J1 ustreza več frazeoloških izrazov v J2), ničto ekvivalenco (za frazeološki izraz v J1 ni frazeološkega ustreznika v J2, primerljiv pomen se izraža s parafrazo ali z nefrazeološko leksiko) in semiekvivalenco (variantnim frazemom v J1 ustrezajo variantni frazemi v J2).⁶ Poleg tega je razširjen koncept funkcionalne ekvivalentnosti, pri katerem poleg oblike in pomena v medjezikovno primerjavo vključujemo diasistemske značilnosti frazeologije v rabi, npr. diahrona (čas), diatopične (prostor), diafazične (starost), diasituativne (položajnost) značilnosti (prim. Meterc/Đurčo 2013). Kot je iz kratkega orisa razvidno, so medjezikovni ekvivalenčni odnosi kompleksni, zato so kontrastivne jezikoslovne raziskave še toliko bolj pomembne.

Z vidikov jezikovne didaktike sta pomembna že omenjena pojma *konvergenca* in *divergenca*, ki ju je razumeti v neposredni povezavi s koncepti in tipologijo medjezikovne ekvivalentnosti. S konvergenco označujemo prekrivno oziroma podobno zgradbenost frazeološkega izrazja, prim. pojem pravih prijateljev, tj. popolnoma ali delno ekvivalentnih frazemov (slov. *razbijati si glavo*, nem. *sich den Kopf zerbrechen*, slov. *Vaja dela mojstra*, nem. *Übung macht den Meister*), z divergenco pa neprekrivnost sestavinske in skladenjske zgradbe frazeološkega izrazja, katere izvor pogosto iščemo v različnih zgodovinskih, kulturnih danostih in/ali v zaznavnih razlikah (prim. slov. *Mnogo babic, kilavo dete*, nem. *Viele Köche verderben den Brei*).⁷ Med dejavniki, ki vplivajo na obseg in stopnjo medjezikovne konvergenca so predvsem arealna bližina in/ali oddaljenost posameznih jezikov ter kulturno-zgodovinske povezave dveh ali več jezikovnih prostorov. Tako se upravičeno domneva, da je delež konvergentnih frazeoloških izrazov pri sosedskih jezikih in jezikih s skupno kulturno zgodovino višji v primerjavi z jeziki, ki so arealno in kulturno-zgodovinsko bolj oddaljeni (prim. Jesenšek 2003, Fabčič 2014, Piirainen 2012). Poleg tega višjo stopnjo medjezikovne fra-

⁶ Primerljivo je v literaturi pogosto, čeprav poenostavljeno razlikovanje med popolno, delno in ničto frazeološko ekvivalenco (prim. Jesenšek 2003, 2006a, 2013 in tam navedena literatura).

⁷ O konvergenca v slovensko-nemški frazeologiji s sociolingvističnih in kognitivnih vidikov razpravlja Jesenšek (2008: 7–28).

zeološke konvergence pogojujejo skupne, jezikovno načeloma neodvisne izkušnje, ki so izhodišče za metaforično dojetanje sveta in posledično za metaforične koncepte, skupne več jezikom; končno novejša obsežna študija dokazujejo globalno razširjenost in visoko konvergentno podobo mnogih frazeoloških izrazov (Piirainen 2012).

Logično se zdi predvidevanje, da višja stopnja medjezikovnega ujemanja pozitivno vpliva na učenje tujejezične frazeologije; zavestna navezava novega na obstoječe jezikovno znanje, tj. navezava tujejezične frazeologije na prekrivno ali podobno frazeološko izrazje v maternem/prvem jeziku (in v morebitnih drugih jezikih, s katerimi se učeči sočasno soočajo) je v učnopsiholoških in kognitivnih ozirih spodbujevalni dejavnik pri učenju in poučevanju jezikov. Didaktično pomembni vidiki kontrastivne frazeologije so torej preučevanje prekrivanja, podobnosti in razlik glede na obliko in pomen posameznih frazeoloških enot (semasiološko izhodišče) oziroma odkrivanje in preučevanje prekrivnosti, podobnosti, razlik glede na frazeološka poimenovanja posameznih pomenov/vsebin (onomasiološko izhodišče).

2.2. Medjezikovna transferenca

V jezikoslovju, jezikovni didaktiki in psihologiji učenja pojem medjezikovne transference označuje rezultate prenosa (transferja) znanja med jeziki, pri čemer je mišljen predvsem prenos znanega na neznano, torej prenos obstoječega jezikovnega znanja na jezik, ki se ga učimo.⁸ Transfer je didaktično opredeljen v pozitivnem (*pozitivni transfer*) ali negativnem smislu (*negativni transfer*, praviloma poimenovan z izrazom *interferenca*). Na vrsto in obseg enega in drugega vplivajo dejavniki, vezani na družbene jezikovne danosti (velja, da imajo jeziki z večjim družbenim ugledom večjo vplivanjsko moč), na jezikovnotipološke in jezikovnosistemske danosti (velja, da sorodni jeziki izkazujejo več podobnosti) in/ali na vsakokratno konstelacijo jezikov, s katerimi se učeči in učitelji vsakodnevno soočajo (znano je, da so učeči dovzetnejši za vpliv prestižnih in/ali sorodnih jezikov, ki neredko tudi povratno vplivajo na materni/prvi jezik). Kač (2015) za razmerja med angleščino kot prvim in nemščino kot drugim tujim jezikom pri slovensko govorečih učečih ugotavlja, da je transfer najintenzivnejši na besedni ravni, nanj pa merodajno vpliva prav medjezikovna podobnost; avtorica pri tem izpostavi izrazje skupnega germanskega izvora, na internacionalizme internacionalizme v obeh tujih jezikih in anglicizme v nemškem jeziku. Ugotovitev, ki temelji na obsežni empirični raziskavi, izvedeni v slovenskem izobraževalnem okolju, se večinsko sklada z usta-

⁸ Razumevanje pojmov transfer in transferenca je v dosedanem raziskovanju sicer neenotno in deloma razlikovalno; izčrpen analitični prikaz pomembnejših stališč podaja Kač (2015).

ljenim mnenjem, da pozitivni transfer sicer temelji na podobnostih med jeziki, da pa interferenco izzovejo položaji, ko znano, podobno in dominantno postane mo-teče in vodi k jezikovnim napakam, na primer k zamenjavi oziroma neustrezni rabi formalno in/ali pomensko podobnih izrazov v dveh ali več jezikih. Posledično jezi-kovna didaktika interferenco pojmuje predvsem kot kršitev jezikovnih norm enega jezika pod vplivom pravil in/ali prvin drugega (medjezikovna interferenca) ali iste-ga jezika (znotrajjezikovna interferenca) oziroma kot proces takega vplivanja.

Po Neuner et al. (2009) in Kač (2015: 3) je transfer smiselno pojmovati širše in ne le v okvirih jezikovnosistemskega znanja, namreč kot »večplastne oblike medje-zikovne interakcije, ki obsegajo tako znanje o jezikovnih strukturah, prenašanje elementov enega ali več jezikov na drugega kot tudi strategije usvajanja jezika“. Glede na zadnji učnostrateški vidik je razvidno, da igra pojav transference v učenju in poučevanju jezikov pomembno vlogo, manj pa so v tej povezavi upoštevani kulturni in zgodovinski vidiki jezikovnega izražanja, ki so vezani na kulturne (in ne nujno jezikovno opredeljene) prostore in ki pomembno sooblikujejo jezikovno stvarnost. Z ozirom na frazeologijo nas morajo ti še posebej zanimati, saj je frazeo-logija po svoji pojmovno-konceptualni plati odraz kultur, v katerih bivajo posame-zni jeziki.

Ob jezikoslovnem in didaktičnem razumevanju transferenčne pojmovnosti je pojem transferja (predvsem negativnega transferja, tj. interference) uveljavljen tudi v raziskovalnem polju psihologije učenja, in sicer kot del teorije pomnjenja. Kognitivno-psihološko naj bi šlo za medsebojno mešanje, križanje in prepletanje spominskih vtisov v proaktivni (staro, znano, obstoječe vpliva na pridobivanje no-vega) in retroaktivni smeri (novo vpliva na staro, znano, obstoječe). Mnenja psiho-logov so glede obeh predpostavk deljena (Marentič Požarnik 2000), za razmislek v tem prispevku pa je pomembno stališče, da učenje in razumevanje novega načelo-ma poteka s pomočjo smiselne naslonitve na staro, znano, obstoječe; proces po-mnjenja je proces osmiselitve, izgrajevanja smisla, pri čemer obstoječe znanje, v našem primeru obstoječe znanje maternega/prvega in morebiti še drugih jezikov osmišlja in pogojno tudi olajša učenje nadaljnjih jezikov. Tak koristen, spodbujajoč prenos obstoječega jezikovnega znanja na druge/tuje jezike je splošen in ni vezan na posamezno zahtevnostno stopnjo učenja in /ali vsakokratno konstelacijo jezi-kov. Nekateri raziskave sicer kažejo, da medjezikovno primerjanje in s tem vpliva-nje korelira s stopnjo obvladanja novega jezika – čim višja je, tem manj je pri učečih opaznega zavestnega primerjanja med jeziki (Roininen 2012) – kar pa ne zmanjšu-je pomembnosti medjezikovnih vplivov, zato bi veljalo prepoznavanju podobnosti med jeziki in ustreznemu ozaveščanju v okvirih jezikovnega izobraževanja posve-čati več pozornosti.

3. Dejavniki vpliva na pozitivni medjezikovni transfer pri učenju in poučevanju frazeologije

Na pozitivni medjezikovni transfer pri učenju in poučevanju frazeologije vplivajo raznoliki dejavniki, ki so jezikovnosistemske, psihološko-kognitivne, jezikovnodidaktične in družbene narave. V nadaljevanju sta predstavljena dva: materni oziroma prvi jezik učečega in izbor didaktično relevantne frazeologije.

3.1. Materni/prvi jezik učečega

Prvi dejavnik, ki merodajno vpliva na možnosti medjezikovnega prenosa znanj, je upoštevanje vsakokratnega maternega/prvega jezika učečega. Gre za psihološko motivacijski dejavnik, saj izrecna in sistematična primerjava frazeologije maternega in tujega jezika omogoča naslonitev na obstoječe znanje, ozaveščanje in poglobljanje jezikovnega znanja v obeh jezikih, hkrati pa nudi možnost za obravnavo (med)kulturnih vsebin in ozadij, povezanih z marsikaterim frazeološkim izrazom. V teh okvirih je obravnavo frazeologije pri učenju in poučevanju tujega jezika nujno interdisciplinarna in vključevalna, uresničljiva pa le, če je tudi učitelj motiviran in usposobljen za odkrivanje konkretnih medjezikovnih razmerij in ustrezno obravnavo kulturno-zgodovinskih vsebin, povezanih s frazeološkim izrazjem maternega/prvega in tujega jezika. Samodejna posledica tovrstnih kontrastivnih pristopov je višanje medjezikovne in medkulturne ozaveščenosti vseh udeležencev jezikovnega izobraževanja.

3.2. Izbor didaktično relevantne frazeologije

Vsak učitelj se v povezavi z obravnavo besedja (vključno s frazeologijo) sprašuje, kako smiselno in v skladu z učnimi cilji izbirati besedje za izrecno obravnavo pri pouku. Primarna kriterija izbora didaktično relevantnega besedja sta njegova vitalnost, tj. aktualnost in pogostnost v sodobni jezikovni rabi in tematska ustreznost glede na veljavne učne načrte in cilje (prim. Jesenšek 2006). Ko gre za frazeologijo, je ob tem smiselno upoštevati tudi očitne spremembe njene besedilno-pragmatične funkcijskosti, kot se ta kaže ob rabi v oglaševanju in novih medijih. Številne so kreativne prenovitve pregovorov v oglasnih besedilih (prim. prenovitev pregovora *Kdor prej pride, prej melje* v oglasu za nov model avtomobila: *Kdor prej pride, prej pelje*), opazna je intenzivna izraba retoričnega in slogovno-estetskega potenciala frazeološkega izrazja, ki vodi k novim pomenskim, pragmatičnim in slogovnim funkcijam (zabavnost, samopredstavitev, kreativnost, originalnost avtorja, obrat od tradicionalno kolektivnega (pregovor) k modernemu individualnemu, ki je izstopajoča značilnost današnjega sporazumevanja).

Izbor didaktično relevantne frazeologije naj se ravna tudi po zgradbeni tipologiji frazeološkega izrazja in upošteva vidike medjezikovnega ujemanja glede na vsakokratno konstelacijo maternega in tujega/tujih jezikov pri učečih. Medjezikovno konvergentne zgradbe naj bi bile prednostno izbirane, saj imajo, kot omenjeno, podporno funkcijo pri učenju in poučevanju, pomagajo pri identifikaciji in dojemanju tujejezične frazeologije, so opora učnim strategijam, spodbujajo pozitivni transfer. Frazeološkega izrazja z visoko stopnjo konvergentnosti ni težko najti; pogojeno je z zunajjezikovnimi (kulturnimi) danostmi (npr. medjezikovna prekrivnost frazeologije bibličnega, antično-klasično literarnega in mitološkega izvora, prim. *metati bisere svinjam / Perlen vor die Säue werfen / bacati biser pred svinje, boriti se z mlino na veter / gegen Windmühlen kämpfen / boriti se s vetrenjačama, trpeti Tantalove muke / Tantalusqalen ausstehen / tantalove muke*; sodobne medijske komunikacije, prim. *auf täglicher Basis / na dnevni bazi/ravni / na dnevnoj bazi*; ima psihološko-kognitivne temelje, saj procese frazeologizacije razumemo kot univerzalno lastnost naravnih jezikov, prim. somatizme, npr. *razbijati si glavo / sich den Kopf zerbrechen / razbijati glavu*; je kulturno pogojeno, saj so metaforični koncepti kulturno in jezikovno determinirani, pregovori razumemo kot kulturne metafore, prim. *Vaja dela mojstra / Übung macht den Meister / Vježba čini majstora; Kakšen oče, takšen sin / Wie der Vater, so der Sohn / Kakav otac, takav sin*.

Dodatni kriterij izbora didaktično relevantne frazeologije so besedilne in besedilnovrstne značilnosti rabe. Tako je npr. znano, da se pregovori neodvisno od posameznega jezika tipično vključujejo v besedilo (npr. položaj v besedilu (naslov, začetek, konec), tipičnost skladenjskih konektorjev, tipografsko označevanje ipd.); poznavanje teh opažanj lahko pozitivno vpliva na pridobivanje novega frazeološkega znanja, saj omogoča delne posplošitve. Prim. rabo pregovora v tipičnem položaju v besedilu, kjer je hkrati tipografsko označen in s pomočjo skladenjskega konektorja metajezikovno komentiran: »Zeit ist Geld!« – *für diejenigen, die nach diesem Motto leben, bietet die Wirtschaftsakademie das Studium nun auch in verkürzter Form an. Wer zusätzlich zum Samstag auch am Freitag kommt, der kann das Studium in der Hälfte der Zeit absolvieren.* (SprichWort)

Vemo tudi, da so nekatere besedilne vrste neodvisno od posameznega jezika frazeološko zelo bogate, npr. oglaševalska besedila, horoskop, tudi strokovna besedila (prim. metaforično oz. frazeološko izražanje vsebin, povezanih z zdravjem ali boleznijo, s športom idr.). Upoštevanje tovrstnih opažanj lajša izbiro besedilnih vrst in besedilno obravnavo frazeologije, zrcali aktualno frazeološko rabo in posledično deluje kot motivacija za učenje.

Poleg naštetega predstavljajo pomemben kriterij izbora kulturni, zgodovinski in družbeni vidiki medjezikovnih stikov. Koristno je upoštevati danosti učnega okolja, tj. vsakokratno razmerje jezikov pri učečih, kar omogoča smiselno regionalizacijo

in sinhronizacijo jezikovnega učenja/poučevanja. Družbenim vidikom jezikovne danosti je pripisati močnejši vpliv družbeno dominantnega jezika, ob sovpadanju načina dojemanja sveta in izkušenj (kognitivno-psihološki dejavnik) je tudi prevze-manje njegove frazeologije bolj intenzivno. Poleg tega primerjava posameznih je-zikovno-stičnih prostorov osvetljuje kulturnozgodovinske danosti in omogoča posredovanje in usvajanje dodatnih vsebin: slovensko-nemški stični prostor se npr. odlikuje z večstoletno skupno kulturno zgodovino, jezikovni odnos med slovenšči-no in nemščino je odnos med dominantnim in nedominantnim jezikom, dodana vrednost teh vsebin je ozaveščanje kulturne podstave vsakega jezika; slovensko-angleški jezikovni stik se naslanja predvsem na medije in globalno razširjenost an-gleščine, dodana vrednost teh vsebin je ozaveščanje jezikovne sedanjosti; slovensko-hrvaški jezikovni stik se navezuje na deloma skupno kulturno in politič-no zgodovino, dodana vrednost je ozaveščanje jezikovne preteklosti in sedanjosti vsaj v jezikovno stičnih regijah.

Kako uspešno bomo posredovali frazeologijo tujega jezika in koliko bo to zna-nje poglobljeno in uporabno je torej odvisno od več dejavnikov, med drugim od tega, kako bomo oblikovali nabor frazeološkega izrazja, od vrste besedil, na osnovi katerih ga bomo obravnavali, od izbire pristopa k poučevanju tujega jezika ter od ozaveščenosti o družbeni, kulturni in zgodovinski pogojenosti frazeološkega načina izražanja.

4. Sinergijski učinki in poti do njih

V prispevku je zastopano stališče, da lahko smiselno uveljavljeni kontrastivni pristopi pri jezikovnem učenju in poučevanju na vseh zahtevnostnih stopnjah ustvarjajo sinergijske učinke in s tem merodajno vplivajo na uspešnost učenčevega in učiteljevega dela. Poudarjen je pozitivni transfer, ki lahko spodbujevalno vpliva na učenje drugih/tujih jezikov. Da bi ga omogočili, je treba k učenju in poučevanju pristopati ne le s komunikativnih temveč tudi s kognitivnih in kontrastivnih vidikov. Na strani učečega je to prilagajanje vsakokratnim jezikovnim razmerjem (materni jezik, jezik okolja, prvi tuji jezik, drugi tuji jezik), striktno uveljavljanje temeljnega didaktičnega načela Od znanega k neznanemu, ozaveščanje o povezovanju jezi-kovnih, kulturnih, zgodovinskih znanj. S tem spodbujamo motivacijo za učenje, krepimo naklonjenost do učenja jezikov in pozitivni odnos do jezikovne raznoliko-sti. Na strani učitelja je za uveljavitev tovrstnih pristopov dobrodošla prevetritev vsebin strokovnega izobraževanja in izpopolnjevanja, prilagoditev učnih gradiv glede na materni/prvi jezik učečih in vsebinska sinhronizacija jezikovnega pouka/poučevanja. Pogoj za vse naštetu pa je uveljavitev družbenega okolja, ki zastopa odprtost v jezikovni politiki, sistematično podpira in spodbuja večjezičnost oz. uče-

nje jezikov, uveljavlja večjezikovne pristope kot smernice na ravni jezikovne politike ter idejno in materialno podpira kontrastivne jezikoslovne raziskave. Veliko dela za vsa jezikovna okolja.

Literatura

- Bednarska, Katarzyna, „Poljsko-slovenske medjezikovne interference kot vzrok napak pri pouku slovenščine kot tujega jezika“, u: *Meddisciplinarnost v slovenistiki, Simpozij Obdobja 30*, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Ljubljana, 2011., str. 33–37.
- Bußmann, Hadumod, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, 3. Aufl., Kröner, Stuttgart, 1990.
- Fabčič, Melanija, „Mentalna podoba človeka v slovenskih, nemških in madžarskih primerjalnih frazemih“, *Slavistična revija*, 62/2, 2014., str. 195–215.
- Földes, Csaba, *Deutsche Phraseologie kontrastiv, Intra- und interlinguale Zugänge*, Groos, Heidelberg, 1996.
- Jazbec, Saša, Kacjan, Brigita, „Phraseophil oder phraseophob – ist das eigentlich überhaupt eine Frage?“, *Jezikoslovlje*, 14/1, 2013., str. 47–63.
- Jesenšek, Vida, „Dejavniki medjezikovnega frazeološkega ujemanja“, *Riječ*, 9/1, 2003., str. 25–33.
- Jesenšek, Vida, „Aspekte der Phrasemselektion für didaktische Zwecke, Methodische Überlegungen“, u: *Zweisprachige Lexikographie und Deutsch als Fremdsprache*, Germanistische Linguistik, 184/185, 2006., str. 59–71.
- Jesenšek, Vida, „Äquivalenz in der mehrsprachigen Phraseographie“, u: *Phraseology in Motion 2, Theorie und Anwendung, Akten der internationalen Tagung zur Phraseologie (Basel 2004)*, Schneider Verlag Hohengehren, Ballmannsweiler, 2006a, str. 275–286.
- Jesenšek, Vida, „Phraseologie und Fremdsprachenlernen, Zur Problematik einer angemessenen phraseodidaktischen Umsetzung“, *Linguistik online*, 27/2, 2006b, <https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/747>, 10. 10. 2018.
- Jesenšek, Vida, „Lehr- und Lerngegenstand Phraseologie“, u: *Phraseologie kontrastiv und didaktisch, Neue Ansätze in der Fremdsprachenvermittlung*, Slavistično društvo, Filozofska fakulteta, Maribor, 2007., str. 17–26.
- Jesenšek, Vida, *Begegnungen zwischen Sprachen und Kulturen, Beiträge zur Phraseologie*, Akademia Techniczno-Humanistyczna, Bielsko-Biała, 2008.
- Jesenšek, Vida, „Phraseologie im zweisprachigen Wörterbuch. Eine Herausforderung für Lexikographen und Übersetzer“, u: *Wörterbuch und Übersetzung, 4. Internationales Kolloquium zur Lexikographie und Wörterbuchforschung, Universität Maribor, 20. bis 22. Oktober 2006*, Germanistische Linguistik, 195/196, 2008a, str. 387–404.

- Jesenšek, Vida, „Sprichwörter im Wörterbuch“, *Linguistik online*, 47/3, 2011., str. 67-78, http://www.linguistik-online.de/47_11/, 10. 10. 2018.
- Jesenšek, Vida, „O medjezikovnih frazeoloških razmerjih“, u: *Frazeološka simfonija, Sodobni pogledi na frazeologijo*, Založba ZRC, Ljubljana, 2013., str. 209–222.
- Jesenšek, Vida, „Kontrastivni in uporabni pristopi k proučevanju nemške frazeologije“, u: *Frazeologija nemškega jezika z vidikov kontrastivnega in uporabnega jezikoslovja = Phraseology of the German language from the perspective of contrastive and applied linguistics*, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko, Maribor, 2014., str. 396–403.
- Jesenšek, Vida, „Kollokationen zum thematischen Feld Essen, Sprachkontrastive (deutsch-slowenische) Überlegungen mit Hinblick auf historisch-kulturelle Kontakte zweier Sprachräume und DaF-Didaktik“, u: *Kollokationsforschung und Kollokationsdidaktik*, LIT, Wien, 2016., str. 183–194.
- Kacjan, Brigita, Jazbec, Saša, „Phraseme und Sprichwörter in offiziellen Dokumenten des slowenischen Bildungssystems“, *Vestnik za tuje jezike*, 4/1-2, 2012., str. 83–101.
- Kač, Liljana, *Transference iz angleščine v nemških sestavkih slovenskih učencev, Doktorska disertacija*, Maribor, Filozofska fakulteta, 2015.
- Koller, Werner, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Quelle und Meyer, Heidelberg, 1992.
- Korhonen, Jarmo, Wotjak, Barbara, „Kontrastivität in der Phraseologie“, u: *Deutsch als Fremdsprache, Ein internationales Handbuch*, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2001., str. 224–235.
- Lightbown, Patsy, Spada, Nina, *How Languages are learned*, Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Marentič Požarnik, Barica, *Psihologija učenja in pouka*, DZS, Ljubljana, 2000.
- Mertelj, Darja, Premrl, Mirjam, „Večstavčna skladnja pri pouku italijanščine – učenci med pozitivnim transferom in interferenco“, *Vestnik za tuje jezike*, 5/1-2, 2013., str. 217–238.
- Meterc, Matej, Đurčo Peter, „Empirične paremiološke raziskave tipov ekvivalentnosti in suprasemantičnih razlik v slovenščini in slovaščini“, *Slavia Centralis VI/2*, 2013., str. 20–36.
- Nagode, Gabrijela Petra, Pižorn, Karmen, „Miti o učenju drugega/tujega jezika“, *Vestnik za tuje jezike*, 8/1, 2016., str. 203–215.
- Neuner, Gerhardt et al., *Deutsch als zweite Fremdsprache*, Goethe Institut, München, Langenscheidt, Berlin, 2009.
- Nikolovski, Gjoko, „Si moj pravi ali lažni prijatelj“, u: *Slovenščina na dlani I*, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, 2018., str. 13–20.
- Miletić, Nikolina, „Sprichwörter als Lehrgegenstand in DaF-Lehrwerken in Kroatien“, *Jezikoslovlje*, u tisku.

- Petrič, Teodor, „Experimentelle Studie zum Verständnis des bestimmten Artikels im Deutschen als Fremdsprache“, *Jezikoslovlje*, 13/3, 2012., str. 735–756.
- Petrič, Teodor, „Zum Gebrauch von Modalpartikeln im Deutschen als Fremdsprache slowenischer Schüler und Studenten“, u: *Partikeln überall, Deutsch - Slowenisch - Chinesisch*, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 2017., str. 27–48.
- Piirainen, Elisabeth, *Widespread Idioms in Europe and Beyond, Toward a Lexicon of Common Figurative Units*, Peter Lang, New York, 2012.
- Prebeg-Vilke, Mirjana, *Otrok in jeziki, materinščina in drugi jeziki naših otrok*, Sanjska knjiga, Ljubljana, 1995.
- Roininen, Hanna, *Transfer beim Fremdsprachenlernen, Zum positiven und negativen Lexiktransfer beim DaF-Lernen, Fallstudie Deutsch als Tertiärsprache nach Englisch*, Pro Gradu-Arbeit, Universität Tampere, 2012. <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/83455/gradu05826.pdf;sequence=1>, 6. 9. 2018.
- SEJO, *Skupni evropski jezikovni okvir, učenje, poučevanje, ocenjevanje*, Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva, Ljubljana, 2011.
- Theisen, Joachim, *Kontrastive Linguistik, Eine Einführung*, Narr, Tübingen, 2016.

SAŽETAK

Vida Jesenšek

Frazeologija materinskog/prvog i inog jezika.

S kontrastivnim pristupima do sinergijskih učinaka
u jezičnom obrazovanju

Rad proizlazi iz pretpostavke da smisleni kontrastivni pristupi učenju i poučavanju na svim zahtjevnim razinama mogu imati značajan utjecaj na uspješan rad učenika i učitelja i time dovesti do sinergijskih učinaka. U doba intenzivne globalne komunikacije i općenito poželjne višejezičnosti, jezični odgoj predstavlja više od samog sekvencijalnog ili paralelnog učenja i poučavanja materinskog/prvog i inog jezika, s obzirom na to da se učenici u obrazovnom okruženju i izvan njega često susreću s više jezika i kultura istodobno. U slučaju frazeologije, pokazano je koji čimbenici mogu potaknuti pozitivan međujezični prijenos u učenju i poučavanju jezika, čime se povećava učenikova međujezična i interkulturalna svijest. Budući da svako nastavno poučavanje frazeologije izravno ovisi o izboru frazeoloških jedinica kojima je posvećena didaktička pozornost, osim jezičnih i društvenih čimbenika, bit će istaknuti aspekti odabira didaktički relevantne frazeologije materinskog/prvog i inog jezika (između ostalog, tipologija gradnje frazeoloških jedinica (konvergencija), tekstualna obilježja uporabe u materinskom/prvom i inom jeziku, kao i kulturni i povijesni podaci međujezičnih kontakata). Potrebne su mjere kako bi se s kontrastivnim pristupima postigli sinergijski učinci. S obzirom na trenutnu situaciju u određenom okruženju, obrazovanje učitelja jezika treba biti formulirano na takav način da oni budu dovoljno senzibilizirani za frazeologiju jezika kojega podučavaju i na taj način osposobljeni za prepoznavanje međujezičnih frazeoloških sličnosti i razlika; bilo bi razumno razvijati, sastaviti i koristiti nastavne materijale koji bi, ovisno o tretmanu frazeologije, sustavno usmjerili pozornost na odnose između jezika koje ujedno uče; bilo bi preporučljivo izraditi kurikulume za materinske/prve i ine jezike sinkronijski i na koherentan način, što je slučaj kod bavljenja kako frazeologijom, tako i ostalim didaktičkim jezičnim sadržajima.

Ključne riječi: *frazeologija; frazeodidaktika; kontrastivni pristupi; transfer; interkulturalizam*

Sandra Jukić

Kao u snu ili Poredbeni frazemi na Instagramu¹

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
sandra.jukic@ffri.hr

UDK: 81'373.7:004.7
316.774:81

izvorni znanstveni članak

Društvene su mreže danas važnim prostorom komunikacije među ljudima. Dijelom su te komunikacije i frazemi pojedinih jezika. Jedna od najpopularnijih društvenih mreža, Instagram, namijenjena je dijeljenju fotografija i videa, a u opisu se fotografija najčešće nalazi znak # (eng. hashtag) iza kojega slijede ključne riječi prema kojima se mogu pretraživati drugi slični sadržaji. Često se kao ključne riječi pojavljuju i frazemi čije se slikovito značenje intenzivira navođenjem uz pojedine fotografije. Za pretraživanje su frazema na Instagramu najprikladniji poredbeni frazemi trodjelne strukture i to posebice frazemi strukture pridjev + poredbeni veznik + imenica. Glagolski poredbeni frazemi su manje prikladni jer treba uzeti u obzir sprezanje što otežava proces pretraživanja. Uz općepoznate i u rječnicima zabilježene frazeme pojavljuju se i neke druge sastavnice frazema (prvenstveno C-dijela) koje bi mogle postati dijelom hrvatskoga frazeološkog fonda. Analiza je korpusa usmjerena na strukturnu i semantičku analizu frazema na Instagramu te inačice i modifikacije poredbenih frazema.

Ključne riječi: društvene mreže; Instagram; frazeologija; poredbeni frazemi

1. Uvod

Poredba je kao stilski figura – figura misli – prožeta snažnim stilskim nabojem i brojne su mogućnosti na koje se može ostvariti. Poredba sadrži dva člana: ono što se uspoređuje i ono s čime se uspoređuje. Da bi poredba bila moguća, među članovima mora postojati barem jedan zajednički sem. U podlozi se poredbne nalazi i slikovitost koja je i jedna od značajki frazema i stoga ne čudi što poredbne prelaze u frazeološki fond čineći poredbenu frazeologiju. Slikovitost je frazema često razlog

¹ Ovaj rad je sufinanciralo Sveučilište u Rijeci projektom uniri-human-18-285.

njihova korištenja na Instagramu² jer se tako intenzivira značenje fotografija uz koje se navode. Frazemi već i sami počivaju na slici koja je u funkciji opisa neke slike/fotografije i sadrže potenciju da se pomoću njih referira na stvarne i autentične slike ne samo putem njihova značenja nego i putem njihove pozadinske slike. Frazemi su na društvenim mrežama, pa tako i na Instagramu, zanimljivi iz više razloga. Prvi je zasigurno taj da je čovjek u svakodnevnom okruženju izložen frazemima i njima se služi, čak i nesvjesno, da bi privukao pozornost svojih sugovornika. No, pri objavljivanju fotografija na Instagramu, ponekad se pomno promišlja o tome koje ključne riječi upotrijebiti da bi fotografija bila pogledana ili da bi se nekome svidjela. Ključnim se riječima želi privući pozornost korisnika, izazvati odobravanje, neodobravanje, humor i sl., ali i komentiranje i sviđanje („lajkanje“) fotografija. Struktura je poredbenih frazema pogodna za uključivanje u opise fotografija te za različite modifikacije i transformacije. U jeziku se na društvenim mrežama susreće narušavanje ustaljene strukture frazema, a analizom će se pokazati da je to poprilično čest postupak ili barem vrlo uočljiv postupak. Istraživanja pokazuju da se sličan postupak često pojavljuje u publicističkome funkcionalnom stilu u kojemu se „zrcale inovacije na svim jezičnim razinama, pa tako i u frazeologiji“ (Kovačević, Mihaljević 2005: 396). Jezik je društvenih mreža toliko raznorodan da se ne može pribrojiti nijednome funkcionalnom stilu hrvatskoga jezika. Taj je jezik blizak razgovornosti jer se njime pokušava imitirati i zamijeniti razgovornost, pokušava joj se približiti, ali se i odmiče od nje. Odmicanje od razgovornosti i primicanje drugim funkcionalnim stilovima individualni je odabir svakoga sudionika takve komunikacije. Jezik društvenih mreža, i posebice Instagrama, nema ograničenja na pojedini stil, štoviše, prožet je pluralizmom različitih stilova (riječ je o fenomenu koji izlazi iz okvira ove analize, pa će jezičnome dinamizmu Instagrama biti posvećen zaseban rad). Da jezik ključnih riječi na Instagramu upućuje na nove i kreativne tvorevine, pokazuje i istraživanje korištenja slenga u ključnim riječima (Permatasari, Bagus, Setianingsih 2019). Istraživanje je pokazalo da je doslovno značenje riječi temeljeno na riječničkome, a da je figurativno značenje uvjetovano kontekstom.

2. Metodologija istraživanja

Korpus jezičnih upisa na Instagramu vrlo je velik i podložan je promjenama: vlasnici profila mogu brzo i lako objavljivati nove sadržaje, postojeće sadržaje učiniti javno dostupnima ili ih zabraniti za javnost te ih i potpuno obrisati što može otežati provjerljivost. Ovim se istraživanjem ne teži davanju cjelovite slike i kvantitativnoj analizi pretraživanoga korpusa, nego se želi pokazati kako se frazeološke

² Instagram je društvena mreža namijenjena obradi i dijeljenju fotografija putem mobilnih telefona.

jedinice koriste u komunikaciji i u čemu su posebnosti uporabe frazema na Instagramu. Metodologija istraživanja koja je primijenjena za potrebe ovoga rada je dokumentacijska metoda i usmjerena je na ručno upisivanje i pretraživanje frazema, pri čemu su kao polazište poslužili ustaljeni frazemi koji se pojavljuju u, najopsežnijem i najsuvremenijem frazeološkom rječniku, *Hrvatskom frazeološkom rječniku* Antice Menac, Željke Fink Arsovski i Radomira Venturina iz 2014. Pri pretraživanju su korpusa rječnički potvrđeni frazemi ručno upisivani u tražilicu, a pretraga je bila usmjerena na javne (nezaključane) profile korisnika Instagrama. Takva je metodologija najprimjerenija za pretraživanje i prikupljanje jezičnih unosa na Instagramu, a korištena je i u istraživanju uporabe slenga u ključnim riječima (Permatasari, Bagus, Setianingsih 2019). Iako se na Instagramu ključne riječi pišu bez razmaka (*#dobarkaoandeo*), u radu će se radi lakšega razumijevanja i čitanja frazemi pisati s razmakom. Prikupljeni su se frazemi analizirali strukturno i semantički, a posebna je pozornost posvećena frazemskim modifikacijama koje nastaju uslijed potrebe da se opiše sadržaj pojedine fotografije i privuče pozornost korisnika.

2.1. Strukturna analiza prikupljenih frazema

Struktura poredbenih frazema može biti dvodijelna i trodijelna. Trodijelni se poredbeni frazemi sastoje od dijela koji se uspoređuje (A-dijela), poredbenoga veznika (B-dijela) i dijela s kojim se uspoređuje (C-dijela). U dvodijelnih frazema izostaje dio koji se uspoređuje (A-dio), pa se sastoje od B-dijela i C-dijela. U službi se poredbenoga veznika najčešće javlja veznik *kao*, ali se uz njega koristi i prijedlog *poput*³. Uporabom se prijedloga *poput* ne mijenja značenje, ali se mijenja oblik C-dijela jer *poput* zahtijeva uporabu genitiva. U poredbenoj su frazeologiji brojniji frazemi s trodijelnom strukturom. Među njima su zastupljeni frazemi sa strukturom skupa riječi i frazemske rečenice. Što se tiče frazema sa strukturom skupa riječi, govori se o glagolskim, pridjevskim, priložnim, imeničkim i zamjениčkim tipovima. Fink-Arsovski (2002: 12–20) donosi pregled svih tipova i podtipova frazema trodijelne i dvodijelne strukture. Autorica (*ibid*) izdvaja trodijelne poredbene frazeme sa strukturom skupa riječi, analizira svaki od njih i u njima dodaje podtipove. Npr. unutar glagolskih frazema sa strukturom skupa riječi, izdvaja još 19 strukturnih podtipova (glagol + poredbeni veznik + imenica, glagol + poredbeni veznik + prijedlog + imenica itd.). Dvodijelni strukturni tip može biti izražen fonetskom riječju (*kao u priči*) i skupom riječi (*kao otvorena knjiga*). U analiziranom je korpusu Fink-Arsovski zabilježila puno manje poredbenih frazema s dvodijelnom strukturom. Riječ je, primjerice, o imeničkim frazemima sa strukturom fonetske riječi čiji su podtipovi: poredbeni veznik + imenica i poredbeni veznik + prijedlog + imenica.

³ Pri pretraživanju se frazema u ovome istraživanju koristio isključivo poredbeni veznik *kao*.

Budući da je pretraga korpusa bila usmjerena na poredbene frazeme trodijelnoga tipa, najviše je frazema trodijelne strukture sa strukturom pridjev + poredbeni veznik + imenica. Neki od primjera trodijelnih poredbenih frazema sa strukturom pridjev + poredbeni veznik + imenica: *dober kao kruh, lijep kao slika, jak kao stijena, zdrav kao dren, brz kao munja, crven kao rak, lukav kao lisica, hladan kao led, mokar kao miš, ljut kao paprika, ljubomoran kao pas, gladan kao vuk* itd.

Što se tiče frazema sa strukturom glagol + poredbeni veznik + imenica, na Instagramu su potvrđeni: *pijan kao majka, pjevam kao slavuj, plivam k'o sjekira, smrdi k'o tvor*.

Pronađen je samo jedan frazem sa strukturom imenica + poredbeni veznik + prijedlog + imenica: *vrucina kao u paklu* te jedan sa strukturom glagol + poredbeni veznik + pridjev + imenica: *plače k'o kišna godina*. Jedan je i frazem sa strukturom glagol + poredbeni veznik + pridjev + imenica + prijedlog + imenica: *čuvam k'o malo vode na dlanu | držim k'o malo vode na dlanu*.

Od dvodijelnih je poredbenih frazema zabilježeno samo njih nekoliko. Najčešći su dvodijelni frazemi sa strukturom poredbeni veznik + imenica: *kao grom, kao bog, kao zmaj*; potom frazemi sa strukturom poredbeni veznik + prijedlog + imenica: *kao na traci, kao u priči, kao u snu*⁴; zatim poredbeni veznik + pridjev: *kao lud*; poredbeni veznik + imenica + prijedlog + imenica: *kao guske u magli* i poredbeni veznik + imenica + prijedlog + pridjev + imenica: *kao grom iz vedra neba*.

2.2. Modifikacije frazema

Modifikacija je izmjena frazema, a često se naziva i okazionalnom izmjenom ili okazionalnom modifikacijom (Piirainen 2006). U frazeološkoj je literaturi opisano nekoliko različitih termina i tehnika modifikacije (v. Burger 1982, 1998, 2008; Varga 2004; Barz 1986, 1992; Piirainen 1999; Omazić 2003, 2007 itd.). Omazić (2003) se bavila modifikacijama frazeoloških jedinica u engleskome jeziku i razlikuje sintagmatske, paradigmatičke, leksičke i strukturne modifikacije, a Pavić Pintarić (2009: 61) je proučavala modifikaciju frazema u hrvatskome i njemačkome jeziku mode i razlikuje formalnu, tj. modifikaciju strukture frazema, i semantičku, odnosno modifikaciju značenja frazema (prema Burger 1998). Proučavanjem frazema u publicističkome funkcionalnom stilu, Kovačević i Mihaljević (2005) su zabilježile sljedeće modifikacije: spajanje dvaju različitih frazema u jedan, zamjena mjesta

⁴ O situaciji frazema na Instagramu najbolje svjedoči frazem *kao u snu* koji je i u naslovu rada. Značenje je toga frazema dvojako: 1. polusvjesno, nesvjesno, ne snalazeći se sasvim, 2. divno, ugodno, a može se odnositi i na upotrebu frazema, kao i na mnoštvo modifikacija frazema koje su zabilježene na Instagramu.

frazemskih sastavnica, zamjena glagola imenicom ili pridjevom, izostavljanje glagola te zamjena frazemskih sastavnica. Unutar zamjene frazemskih sastavnica autorice razlikuju zamjenu jedne frazemske sastavnice riječju suprotna značenja (najčešće pridjeva), zamjenu jedne frazemske sastavnice drugom riječju i zamjenu više riječi drugim riječima. Istraživanjem su frazema na Instagramu potvrđeni frazemi bez modifikacije i frazemi s modifikacijama koje će biti navedene u samoj analizi.

2.2.1. Frazemi bez modifikacije

Frazemi bez ikakve modifikacije su frazemi u užemu smislu, tj. neslobodni skupovi riječi koji se reproduciraju u gotovom obliku ustaljenome dugom upotrebom (Menac 1979: V). U pretraženome je korpusu najviše općepoznatih frazema koji su potvrđeni u frazeološkom rječniku, a njihovo je značenje ostalo neizmijenjeno. Takvi su frazemi: *dobar kao anđeo, dobar kao dobar dan, dobar kao kruh, lijep kao slika, miran kao bubica, ravna kao daska, mekan kao duša, brz kao munja, brz kao metak, crven kao rak, lukav kao lisica, hladan kao led, moker kao miš, ljut kao paprika, ljubomoran kao pas, vjeran kao pas, gladan kao pas, gladan kao vuk, umoran kao pas, slobodan kao ptica, spor kao puž, mekan kao duša, ravna kao daska, prljav kao svinja, sladak kao šećer, jasno kao dan, vrućina kao u paklu, čist kao suza, stajati kao kip*. U pretraženom su korpusu zabilježene i frazemske inačice. Najviše je fonoloških inačica frazema u kojima je preinačen poredbeni veznik *kao*: *plivam k'o sjekira (plivati kao sjekira), smrdi k'o tvor (smrdjeti kao tvor), plače k'o kišna godina (plakati kao ljuta (kišna) godina)*. Zabilježene su i kombinacije više inačica kao u primjeru *čuvam k'o malo vode na dlanu i držim k'o malo vode na dlanu (čuvati (držati) koga, što kao malo vode na dlanu)* gdje je *čuvam/držim* leksička inačica, a *k'o* fonološka inačica.

2.2.2. Frazemi s modifikacijama

Za jezičnu je analizu zanimljivija skupina frazema kod kojih dolazi do neke modifikacije. Većim ili manjim izmjenama sastavnica frazema, takvi, modificirani, frazemi samo upućuju na prvotni frazem i na njega podsjećaju svojom slikovitošću. Analizom su korpusa ustanovljene modifikacije: izostavljanje frazemske sastavnice (redukcija), zamjena frazemske sastavnice (supstitucija), proširenje frazemske sastavnice i spajanje dvaju frazema u jedan.

a) izostavljanje frazemske sastavnice

Izostanak ili redukcija jedne frazemske sastavnice može biti znak štednje prostora (težnje za što kraćim opisom pojedine fotografije), no potrebu za zgusnutijim

izrazom možemo jednako tako objasniti i stilističkim potrebama. Takav redukcijski postupak Instagram omogućuje zato što pruža poseban vid kontekstualizacije pojedinoga frazema koji počiva na odnosu vizualnoga i verbalnoga elementa. Pri razumijevanju verbalnoga elementa korisnici računaju s vizualnim koji će dopuniti verbalni element – potvrditi ga ili opovrgnuti. U pretraženome je korpusu zabilježeno izostavljanje glagola: *kao oči u glavi* (čuvati koga, što kao oči (oko) u glavi), *kao tele u šarena vrata* (gledati (buljiti i sl.) u koga, u što kao tele u šarena (nova) vrata), *kao malo vode na dlanu* (čuvati (držati) koga, što kao malo vode na dlanu), *kao strašilo* (izgledati kao strašilo), kao saliveno (*pristaje (stoji) kao saliven* komu), *kao iz kabla* (*lije (pada, pljušti) kao iz kabla*), *kao bubreg u loju* (*živjeti kao mali bog* (bubreg u loju, <mali> car, grof, kralj)). Frazem *srljati (ići) kao guske u maglu* zabilježen je s izostavljenim glagolom, a prijedlog *u* je zamijenjen prijedlogom *kroz*: *kao guske kroz maglu*. Značenje je toga frazema 'neoprezno srljati (ići) u nepoznato, postupati nepromišljeno (nerazumno), zalijetati se u što bez razmišljanja', a zamjenom se prijedloga značenje pojačava pa bi se moglo opisati kao 'neoprezno i svom silom ići u nepoznato'.

U nekim je zabilježenim frazemima izostavljen pridjev: *kao anđeo* (*dobar kao anđeo*), *kao slika* (*lijep kao slika*), *kao bik* (*jak kao bik*), *kao bubica* (*miran (tih) kao bubica*), *kao mrav* (*marljiv kao mrav*). Izostavljanje pridjeva, osim na ekonomičnost, upućuje i na čestu uporabu navedenih frazema pa je i bez navođenja A-dijela frazema jasno značenje.

Osim izostavljanja glagola i pridjeva, zabilježene su i višestruke redukcije u jednome frazemu. Primjerice, frazem se *gledati (buljiti i sl.) u koga, u što kao tele u šarena (nova) vrata* pojavljuje još u dvama oblicima: *gleda kao tele* u kojemu je izostavljen prijedlog (*u*) te pridjev i imenica (*šarena vrata*) i *kao tele* u kojemu je izostavljen još i glagol. Višestruka se redukcija dogodila i u frazemu *kao zjenicu* (*čuvati kao zjenicu oka* koga, što) u kojemu su izostavljeni glagol i imenica.

b) zamjena frazemske sastavnice

U ovoj su skupini frazemi u kojima je zamijenjena jedna od sastavnica, ali ne i frazemi sa zamjenom mjesta sastavnica. Najčešće je zamijenjen C-dio poredbenih frazema, a često su prisutne nove sastavnice frazema. To su frazemske novotvorenice, odnosno nove sintagme (poredbe) koje su tek na putu frazeologizacije. U pretraženom je korpusu ova skupina najbrojnija.

Potvrđen je frazem *jak kao čelik* koji je dijelom frazeoloških rječnika, a osim sastavnice *čelik*, pojavile su se i *jak kao konj*, *jak kao stijena*, *jak kao lav*, *jak kao beton*, *jak kao zemlja*, *jak kao nato*, *jak kao parfem*, *jak kao medvjed*, *jaka kao krava*, *jaka kao rusija*, *jaka kao slon*, *jaka kao vatican*. Neke su od navedenih sastavnica popraćene snažnim vizualnim elementima čiji je cilj izazivanje humora ili ironije.

Zamjena C-dijela frazema *sladak kao šećer* iznjedrila je još nekoliko novih sastavnica: *sladak kao med*, *sladak kao buhtla*, *sladak kao sladoled*, *sladak kao rahat lokum*, *sladak kao šećerna bolest* čije je značenje 'jako sladak', ali i *sladak kao limun* čije je značenje suprotno, 'kiseo'. Zanimljivo je da se iza *sladak kao med* kriju fotografije djece, a iza svih drugih su fotografije na kojima su mladići.

Od primjera su sa sastavnicom *lagan* zabilježeni: *lagan kao pero*, *lagan kao oblatna*, *lagan kao perce*, *lagan kao plahta*, *lagan kao pero djetlić*, *lagan kao lovren*, *lagan kao leptirić*. Smatra se da su neke od novih sastavnica nastale uslijed popularnosti određene teme. Takav je primjer *lagan kao lovren* u kojemu se misli na nogometaša Dejana Lovrena i može se objasniti na više načina: nogometaš koji, kako se često u medijima navodi, *leti* nogometnim terenom ili nogometaš koji lako gubi duele i kojega drugi igrač može lako prijeći. Navedeni primjer stoji kao opis fotografije na kojoj je mladić s nogometnom loptom.

Iako je frazema sa sastavnicom *pijan* puno⁵, još uvijek ne jenjava inspiracija za tvorbu novih poredbi. Tako su uz već poznate: *pijan kao letva*, *pijan kao svinja* i *pijan kao majka*, zabilježene još i sljedeće sastavnice *pijan kao dupe*, *pijan kao đubre*, *pijan kao pizda*, *pijan kao duh*, *pijan kao ovog ljeta*, *pijan kao inače*. Značenje upućuje na to da su na fotografijama osobe koje su vidno pijane, a vizualni dio otkriva uglavnom suprotno – lijepo odjevene mladiće i/ili djevojke koji u ruci drže čaše i njihovi izrazi lica ne upućuju na pijano ili pripito stanje.

Uz pridjev se *hladan* pojavljuju sastavnice *hladan kao led*, *hladan kao špricer*, *hladan kao druga strana jastuka*, *hladan kao kurvino srce* i *hladan kao zemlja*. Zanimljivo je da se frazemi *lukav kao lisica* i *ljubomorani kao pas* pojavljuju još i sa sastavnicama *lukav kao lija* i *ljubomorani kao pašče*. Frazem *ljubomorani kao pas* najčešće je u opisu fotografija na kojima su sami psi: pas koji ima dudu varalicu, pas koji pokunjeno gleda drugoga psa u šetnji, pas koji pokunjeno prati maženje drugoga psa i sl. Frazem *mršavi kao čačkalica* pojavljuje se kao *mršavi kao grana*, *visoki kao gora* u obliku *visoki kao koza*, a frazemi sa sastavnicom *veliki* su *veliki kao dijete*, *veliki kao slon*, *veliki kao kuća*. Zabilježeni su i primjeri: *nervozan kao leptir*, *nervozan kao pauk*, *mokar kao svraka* i *svjež kao mladi sir*. Jedan je pronađen primjer, #pastikaoribarubeli, naveo na pogrešan trag. Primjer je iščitao kao *pasti kao ribar u beli* u značenju 'proći loše zbog vlastita neznanja' i tumačen time da morski ribari ne igraju kartašku igru belot (belu) pa samim time ne znaju pravila. Međutim, prikazivanjem fotografije i njezina opisa na Instagramu, ustanovljeno je da su ključne riječi pisane na malajskom jeziku i da se vjerojatno drukčije rastavljaju. Zbog toga

⁵ U Hrvatskom frazeološkom rječniku zabilježeno je: *pijan kao bačva* (batina, čep, ćuskija, deva, drvo, duga, letva, majka <zemlja>, panj, sjekira, spužva, stoka, svinja, zemlja, zvijer).

je važno bilo provjeriti svaki pronađen primjer da bi se opis mogao usporediti s fotografijom i da bi se potvrdilo značenje.

Najplodnije tlo za jezične inovacije i kreacije u pretraženoj su korpusu frazemi sa sastavnicom boje. Sa sastavnicom *bijel/bijela* javili su se primjeri *bijel kao sir*, *bijel kao i obično*, *bijela kao sir*, *bijela kao mlijeko*, *bijela kao jednorog* i *bijela kao aristokratkinja*. Fink-Arsovski (2002: 30) navodi da se u hrvatskome jeziku bjelina rabi samo za predmete, a na Instagramu se bjelinom opisuju fotografije na kojima su ljudi i životinje, ali ne i predmeti. Sa sastavnicom su *crn/crna* pronađeni primjeri: *crn kao noć*, *crn kao duša*, *crn kao crnac*, *crn kao zemlja*, *crna kao ugljen*, *crna kao ciganka*, *crna kao ebanovina*, *crna kao trinidad tobago*, *crna kao vrag*, *crna kao mrak*, a uglavnom opisuju preplanulu put korisnika. Uz sastavnicu se *crven* pojavljuju primjeri *crven kao rak*, *crven kao krv*, *crven kao djavo* i *crvena kao ruža*, a uz pridjev je *žut* zabilježen samo jedan primjer *žut kao pile*.

Pretraživanjem glagola *izgledati*, došlo se do puno novih i različitih sastavnica. Navode se sve zabilježene: *izgledam kao duh*, *izgledam kao smrt*, *izgledam kao nilski konj*, *izgledam kao da me je poplava izbacila*, *izgledam kao vještica*, *izgledam kao meduza*, *izgledam kao gorila*, *izgledam kao jastog*, *izgledam kao dijete*, *izgledam k'o govno*, *izgledam kao beba*, *izgledam kao jaje*, *izgledam kao debil*, *izgledam kao kinez*, *izgledam kao retard*, *izgledam kao lopov*, *izgledam kao konj*, *izgledam kao zmaj*, *izgledam kao baba*, *izgledam kao ispljuvak*, *izgledam kao klinka*, *izgledam kao reflektor*, *izgledam kao da znam šta radim*, *izgleda kao mumija*, *izgleda kao zatvor*, *izgleda kao da ima para*, *izgleda kao zec a ustvari je prase*. Jedna je fotografija opisana riječima *izgledam kao netko tko bi naudio snjeguljici*, a na fotografiji je našminkana djevojka s ukrasom na čelu koji podsjeća na krunu aludirajući tako na mačehu iz istoimene bajke. Pretraživanjem se došlo i do poredbe *izgledam kao kulen* čije je značenje pomalo nejasno izvan konteksta, ali se spojem verbalnoga i vizualnoga elementa ono otkriva: psić koji je „umotan“ u mrežasti elastični zavoj nakon operacije i nalikuje na tako umotane suhomesnate proizvode. Izgled je stvari i osoba na fotografijama jako bitan na društvenim mrežama pa se stoga i pojavljuje toliko poredbi kojima se one opisuju. Sastavnice su raznolike, a često je riječ o vulgarnizmi. Njima se želi ostvariti komentiranje fotografije pa čak i demantiranje navedenih riječi, njihovo odobravanje ili neodobravanje što bi bilo zanimljivo i za stilističku analizu pronađenih frazema.

c) proširenje frazema

Proširenje se frazema odnosi na dodavanje novih sastavnica na postojeći, općeprihvaćeni frazem, a uloga je proširivanja pojačavanje značenja pojedinoga frazema. Tako se, na primjer, frazem *kao grom iz vedra neba* u značenju 'iznenada, potpuno (sasvim) neočekivano' pojavljuje i u obliku *kao grom iz vedra neba samo*

bolje i to uz fotografiju djevojčice ispletene kose s opisom „prve samostalne kiki-ce“. Frazem *ružan kao lopov* se proširuje pridjevom *ružan kao austrijski lopov*, a u ovome slučaju vizualni element ne pomaže u otkrivanju motivacije frazema pa se pretpostavlja da je posrijedi osobno iskustvo korisnika.

d) spajanje dvaju frazema u jedan

Razlog spajanju dvaju frazema u jedan može biti nedovoljno poznavanje frazemske sastavnice, ali i pojačavanje značenja. Zabilježen je frazem *pokisao kao miš* koji je prisutan u frazeološkom rječniku, ali i *pokisao kao crkveni miš* što je moglo nastati spajanjem frazema *pokisao kao miš* i frazema *gol (siromašan, ubog) kao crkveni miš*. Vizualni element razrješava dilemu i upućuje na semantičku inovaciju. Značenje je frazema *mokar (pokisao) kao miš* 'potpuno (skroz, do kože) mokar, promočene odjeće /od kiše itd./', a značenje frazema *gol (siromašan, ubog) kao crkveni miš* je 'posve siromašan, ubog, bez sredstava za život' i oba se frazema koriste isključivo za čovjeka. Međutim, u korpusu je *pokisao kao crkveni miš* zabilježen uz video na kojemu je automobil osamljen na parkiralištu dok kiša nemilice pada. U primjeru je jasno da se *pokisao kao crkveni miš* odnosi na automobil, a ne na čovjeka. Zabilježen je i primjer *prošlo je kao tren* koji se može promatrati kao spoj frazema *prošlo je kao rukom odneseno* i frazema *u trenu* i/ili frazema *u (za) tren oka*.

3. Zaključak

Analiza pokazuje da frazemi na društvenim mrežama nisu stabilne (ustaljene) strukture iako se pojavljuje velik broj frazema zabilježenih u rječniku. Tomu svjedoče brojni modificirani frazemi koji se koriste na Instagramu. Najčešći su trodijelni poredbeni frazemi sa strukturom pridjev + poredbeni veznik + imenica, a to i ne čudi s obzirom na to da je funkcija C-dijela snažna intenzifikacija A-dijela. Modifikacije koje su potvrđene analizom korpusa su izostavljanje frazemske sastavnice (redukcija), zamjena frazemske sastavnice (supstitucija), proširenje frazemske sastavnice i spajanje dvaju frazema u jedan. Može se zaključiti da je zamjena frazemske sastavnice najjače obilježje pretraženoga korpusa te da najbolje pokazuje funkcioniranje frazema u novome kontekstu, u novome mediju koji je popraćen slikom. Instagram predstavlja platformu koja je jezičnome izrazu omogućila nove, specifične kontekste, one vizualne i one komunikacijske, a omogućuje obraćanje brojnoj publici. Za identifikaciju su značenja frazema na Instagramu važne i fotografije uz koje se frazemi pojavljuju jer bez njih sami modificirani frazemi ne bi postigli željene reakcije i asocijacije. Korisnici Instagrama frazeme koriste za uspješnu prezentaciju određenih fotografija i pritom frazeme često modificiraju s obzirom na sadržaj fotografije i reakciju koju žele postići. Pratitelji i, svakako, konzumenti takve komunikacije sudjeluju bilo aktiv-

no – komentiranjem – bilo kao osoba koja samo prati i može se oglasiti neverbalnim aktom sviđanja („lajkanja“). U ovome radu analizirana (inventivna) primjena frazeološkoga blaga nerijetko je usmjerena upravo tome „lovu“ na sviđanje.

Literatura

- Barz, Irmhild, „Probleme der Phraseologischen Modifikation“, *Deutsch als Fremdsprache* 6, 1986., str. 321–326.
- Barz, Irmhild, „Phraseologische Varianten: Begriff und Probleme“ u: *Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung*, Wien: Praesens, 1992., str. 25–47.
- Burger, Harald, Buhofer, Annalies, Sialm, Ambros, *Handbuch der Phraseologie*, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1982.
- Burger, Harald, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1998.
- Burger, Harald, „Das idiomatische „Bild“ und seine Modifikationen durch materielle Bilder – theoretische und empirische Aspekte“ u: *Beiträge zur Phraseologie aus textueller Sicht*, Hamburg: Verlag Dr. Kovac, 2008., str. 89–113.
- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.
- Kovačević, Barbara, Mihaljević, Milica, „Frazemi u publicističkome funkcionalnom stilu (modifikacija, kontaminacija i transformacija frazeološke strukture)“ u: *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, Zagreb – Split: HDPL, 2005., str. 393–404.
- Menac, Antica, (ur.) *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, Zagreb, Školska knjiga, 1979/80.
- Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka, Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Ljevak, Zagreb, 2014.
- Omazić, Marija, „Modifications of Phraseological Units in English, neobjavljena doktorska disertacija, 2003.
- Omazić, Marija, „Patterns of Modifications of Phraseological Units“, u: *Phraseology in Motion II. Theorie und Anwendung. Akten der Internationalen Tagung zur Phraseologie*, Hohengehren: Schneider Verlag, 2007., str. 61–74.
- Pavić Pintarić, Anita, „Modifikacija frazema u hrvatskom i njemačkom jeziku mode“, *Jezikoslovlje* 10.1, 2009., str. 59–72.
- Piirainen, Elisabeth, „Das geht durch Mark und Pfennig. Usualisiertes Wortspiel in der deutschen Phraseologie“, u: *Wörter in Bildern, Bilder in Wörtern. Beiträge zur Phraseologie und Sprichwortforschung aus dem Westfälischen Arbeitskreis*, Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 1999., str. 263–282.

Piirainen, Elisabeth, „Schwampel, Gelbanlagen oder Reich(t's) im Alter? Zum alltäglichen Spiel mit Buchstaben und Worten“, u: *Wörterverbindungen. Festschrift für Jarmo Korhonen zum 60. Geburtstag*, Frankfurt am Main et al.: Peter Lang, 2006., str. 113–123.

Varga, Eva, „Sprachspielerische Modifikationen: Einige Beobachtungen zur Phraseologie in der Werbesprache im Vergleich Deutsch-Ungarisch“, u: *Lexikalische Semantik, Phraseologie und Lexikographie. Abgründe und Brücken. Festschrift für Regina Hessky*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2004., str. 297–312.

Elektornički izvori

Ayu Mitha Permatasari, Putra Yadnya - Ida Bagus, Ni Ketut Alit Ida Setianingsih, Slang Words on Instagram Hashtags, https://www.researchgate.net/publication/331554115_Slang_Words_on_Instagram_Hashtags, 28. veljače 2019.

ABSTRACT

Sandra Jukić

Like a Dream or Comparative Idioms on Instagram

Social networks are a very important and commonplace platform for communication today. The same goes for the usage of idioms of a particular language. Instagram, one of the most popular social networks at the moment, is made for sharing photographs and videos, but it also allows users to add a caption to their posts using the # sign (hashtag) commonly followed by keywords to make the posts of a similar content easier to search. Idioms often appear as keywords (i.e. hashtags). Thus, their picturesque meaning is intensified. Three-part comparative idioms in adjective + comparative conjunction + noun form are the most suitable for the search on Instagram. Verbal comparative idioms are less appropriate due to conjugation which complicates the process. Apart from commonly used and dictionary-listed idioms, other idiomatic components (primarily the C-part ones), which could become part of the Croatian corpus of idioms in the future, appear. The analysis of the corpus aims at the structural and semantic analysis of the idioms on Instagram and at the varieties and modifications of comparative idioms.

Key words: *social networks; Instagram; phraseology; comparative idioms*

Linda Kirschbaum

Prozesse der sekundären Phrasembildung: Die Entterminologisierung der phraseologischen Termini

Universität Wien, Fakultät für
Wirtschaftswissenschaften, Fachbereich
Fachsprachen, Wien, Austria
linda.kirschbaum@univie.ac.at

UDK: 81'373.72
811.161.1'373.7:811.112.2

izvorni znanstveni članak

Zu den Varianten sekundärer Phrasembildung gehört neben der Bildung von Phrasemen aufgrund von Sprichwörtern auch die Bildung von neuen Phraseologismen aufgrund von schon bestehenden. Unter den möglichen derivationellen Basisarten finden sich hierzu wiederum die phraseologischen Termini. Dabei sind manche von diesen Termini selbst ein Ergebnis des Prozesses der Terminologisierung von Metaphern (черная дыра, белый шум), die anderen jedoch sind nicht metaphorisch motiviert (красная карточка, серое вещество, зеленый свет). In meinem Beitrag werden sowohl die Bildungsvarianten von neuen Phraseologismen auf der Basis von phraseologischen Termini analysiert als auch die Frage nach der Korrelation zwischen der jeweiligen Basisart und ihrer Phrasembildungsproduktivität gestellt.

Die Überlegungen basieren auf den Untersuchungen von russischen Phraseologismen mit Farbbezeichnungen белый, черный, красный, зеленый, синий, голубой, желтый, серый als Komponente.

Schlüsselwörter: sekundäre Phrasembildung; phraseologische Termini; Motivation von phraseologischen Termini; Prozesse der Entterminologisierung

Die sekundäre Phrasembildung¹ – also die Bildung von neuen Phraseologismen aufgrund von schon vorhandenen – ist ein Prozess, der den faktischen phraseologischen Bestand jeder Sprache beachtenswert zu erweitern und zu erneuern vermag, wobei die Möglichkeiten hierzu vielfältiger Natur sein können: seien es Kürzungen, syntaktische und/oder semantische Kontaminationen, Analogiebildungen, Bedeutungserweiterungen oder -verengungen etc. Die phraseologischen Termini als Basis für die Bildung von neuen Phrasemen stellen hierzu neben Sprichwörtern und anderen phraseologischen Einheiten eine produktive und für die Erforschung sehr interessante Gruppe dar, die sich aber leider keiner großen Beliebtheit erfreuen konnte. Dafür gibt es zunächst zwei Hauptgründe: Zum Einen ist die Stellung der phraseologischen Termini innerhalb der Phraseologie vom Weiten nicht unumstritten: Für einige Forscher gehören sie kaum bzw. nur partiell zum phraseologischen Untersuchungsbereich, für andere sind sie wiederum ein wichtiger Teilbereich der Phraseologie. Zum Anderen ist der fachsprachliche Blickpunkt auf die phraseologischen Termini nicht weniger divers als der phraseologische: Für manche verläuft die Trennlinie zwischen terminologisch vs. nicht-terminologisch bei den onymischen Einheiten, obwohl sie ein terminologisches Inventar der Geographie bilden, für manche bei den sog. Trivialnamen, weil sie alternative (volkstümliche und vereinfachte, bildhafte) Bezeichnungen zu den eigentlichen Fachausdrücken darstellen.² Nicht zuletzt schwebt oft dabei im Hintergrund auch das stigmatisierende Schlagwort „vorterminologisch“, was den Status von solchen, oft metaphorisch motivierten, Termini als wissenschaftlich gleichberechtigten fast zu negieren scheint.

Im Kontext phraseologischer Termini mag der Begriff *Entterminologisierung* zunächst diffus erscheinen: Wie lässt sich etwas entterminologisieren, was seinerseits phraseologischer, uneigentlicher, übertragener Natur ist und vielleicht nur einen vorbegrifflichen Status hat? An dieser Stelle sei jedoch an die Prozesse der Begriffsbildung erinnert, die Hans Blumenberg in *Paradigmen zu einer Metaphorologie* an Beispielen mancher für uns genuin terminologisch wirkenden Begriffe wie z.B. dem der Wahrscheinlichkeit in der Wahrscheinlichkeitstheorie offenlegt. Für Blumenberg sind solche Übertragungen im Kontext des Begrifflichen nicht bloße „Rudimente auf dem Wege vom *Mythos zum Logos*“ (Blumenberg 2013: 14), sondern sogar „*Grundbestände* der philosophischer Sprache [...], die sich nicht ins Eigentliche, in die Logizität zurückholen lassen.“ (ebd.) Sie sind mit einer „begrifflich nicht ablösbaren Aussagefunktion“ (ebd.) ausgestattet, sind resistent gegenüber

¹ Daneben gibt es Bezeichnungen wie *sekundäre Phraseologisierung*, *sekundäre Phraseologiebildung* (vgl. Bierich 2014: 1766–1792).

² vgl. dazu insbesondere: Телия 1968: 272; Молотков 1968: 16, 1977: 61; Gläser 1989: 50–62, 2007: 482–505; Fleischer 1997: 69–75; Burger 2003: 47–50).

dem terminologischen Anspruch und können nicht in Begrifflichkeit aufgelöst werden, jedoch durch andere Metaphern ersetzt oder ergänzt. (Blumenberg 2013: 16). Wenn es jedoch solche Übertragungen gibt, die nicht nur anstelle der „eigentlichen“ Termini vorläufig treten, sondern sogar die Funktion von letzteren übernehmen müssen, weil sie die einzige Möglichkeit zu Benennung von bestimmten Entitäten darstellen, dann erscheint die Entterminologisierung von solchen terminologisierten Übertragungen wie *Schwarzes Loch* (Astrophysik) oder *Black Box* (Kybernetik, Systemtheorie) durchaus als nachvollziehbar, geradezu natürlich.³

In dem vorliegenden Artikel beschränkt sich die Analyse auf den Korpus von russischen Phraseologismen mit den Farbbezeichnungen *белый, черный, красный, зеленый, синий, голубой, желтый, серый*.⁴ Unter den Termini meines Korpus sind die betreffenden Einheiten unterschiedlich idiomatisiert (vgl. *черная дыра, черный ящик* und *Белый дом, красная карточка*) und könnten zu den unterschiedlichen Klassen zugerechnet werden. Für meine Überlegungen ist jedoch die jeweilige Motivationsart der betreffenden phraseologischen Termini ausschlaggebend gewesen, es wird gefragt: Welche Übertragungsart liegt bei dem jeweiligen Terminus zunächst vor? Sind es terminologisierte Metaphern, Metonymien oder andere Formen von Übertragungen?

Im Mittelpunkt stehen also auf der einen Seite die Prozesse, die sich bei der Bildung von neuen Phraseologismen auf der Basis von phraseologischen Termini abspielen und die eine Entterminologisierung dieser Termini bewirken und, auf der anderen Seite, die Motivationsarten von phraseologischen Termini selbst. Bei einer solchen Konstellation stellt sich natürlich auch die Frage, inwiefern eine Korrelation zwischen den Motivationsarten von phraseologischen Termini und den Motivationsarten ihrer sekundären Bildungen als einem Ergebnis entsprechender Entterminologisierungsverfahren möglich bzw. gegeben ist.

Meine Beobachtungen werden dabei an den Beispielen aus NKRJa verifiziert.⁵ Es ergeben sich folgende Formen der Entterminologisierung:

³ Zu dem Übergang „*vom Begriff zu Metapher*“ (Blumenberg 2013: 140) vgl. *Kapitel IX. Metaphorisierte Kosmologie*.

⁴ Der Umfang dieses im Rahmen des eigenen Dissertationsprojekts gesammelten Ausgangskorpus von russischen Phraseologismen mit Farbbezeichnungen beträgt etwa 1000 unterschiedliche phraseologische Einheiten, die sowohl den lexikografischen Quellen entnommen als auch in Folge der Arbeit mit *Национальный корпус русского языка* (im weiteren NKRJa) entdeckt wurden, wobei ich hierzu von einem breiten Verständnis des Phraseologismus ausgegangen bin (vgl. einleitend zu diesem Thema bei Fleischer 1997: 246–249 und Burger 2003: 14–15, 51ff.).

⁵ Alle Kontext-Beispiele sind den Teilkorpora Hauptkorpus (im Weiteren als HK) und Zeitschriftenkorpus (ZK) von NRKJa entnommen. Kursive Hervorhebungen von Phraseologismen in Originaltexten stammen von mir.

I. Die Entterminologisierung mittels metaphorischer Übertragungen:

Diese Entterminologisierungsvariante scheint quantitativ die häufigste zu sein. Dazu die ausgewählten Beispiele:

Der Phraseologismus *белое каление* (dt. Weißglut) ist ein metonymisch motivierter phraseologischer Terminus aus dem Bereich der Metallurgie. Seine sekundäre Phrasenbildung *белое каление* ist überwiegend in der Form *доводить до белого каления/ доходить до белого каления* (dt. zur Weißglut treiben) bekannt und gebräuchlich. Im folgenden Beispiel, wird *белое каление* in der für Lexika unüblichen Form verwendet:⁶

(1) Сергей Шаргунов. Приключения черни 2009

Злоба государства достигла *белого каления*, но никак не долетела до мишени, лишь слепила плоским убудочным светом монитора.

Die nächste Primärbildung ist selbst metaphorisch motiviert: Das Phrasem *белый шум* (dt. Weißes Rauschen) ist zum einen ein Terminus der Psychoakustik und zum Anderen der der Stochastik. In der Psychoakustik wird damit ein Rauschen mit einem konstanten Leistungsspektrum bezeichnet, in der Stochastik wird damit ein Prozess beschrieben, der den Zeitreihenmodellen in den ökonometrischen Modellen zugrunde liegt. Die sekundäre Bildung wird meistens im Kontext der Massenmedien und bezüglich deren Informationswertes gebraucht, um damit einen inhaltsleeren Informationsstrom von diesen Medien bzw. die Informations- und Sinnlosigkeit von den dort entstehenden Diskussionen zu bezeichnen. Im Beispiel werden die von der Politik dem einfachen Rezipienten angebotenen Informationen als *weißes Rauschen* stigmatisiert:

(2) Наталия Васильева. Бесовщина: Кто и как пытается раздуть миф о „русском фашизме“? // Комсомольская правда, 2006.09.08.

То же самое относится к пониманию смысла политики. Выкидываем их информационного потока все лишнее, весь „*белый шум*“ – и подлинный смысл событий выступает во всей своей грубой наготе.

Als nächstes kommt ein phraseologischer Terminus, der seinerseits auf der Basis von einem nonverbalen Zeichen entstanden ist (auf der Grundlage von einem Symbol): Das Phrasem *белый флаг* (dt. weiße Fahne) ist ein Terminus (präziser gesagt ein Jargonismus) aus dem Militärbereich. Anbei ein Beispiel für die

⁶ Im Korpus finden sich auch weitere, wenn auch nicht zahlreiche, Beispiele, in denen nur *белое каление* ohne Erweiterungen durch Verben bzw. Präposition *до* (zur) gebraucht wird.

Anwendung dieses Fachausdrucks, in dem bei einer Stabsitzung von dem Stabskommandeur beschossen wird, die weiße Fahne zu hissen und sich zu ergeben:

- (3a) Константин Пахалюк. Народная армия и герои // Эксперт, 2014**
Накануне на совещании командиров частей начальник штаба предложил отойти и на упорство Владимира Алексеевича ответил, что „в таком случае надо сейчас же выкинуть *белый флаг*, корпус должен сдаться, а командиру корпуса уехать немедленно в тыл, чтобы не быть блестящим трофеем для врага“.

Von diesem Terminus sekundär⁷ gebildet tritt der Phraseologismus *белый флаг* in der Bedeutung „etwas aufgeben, in etwas (einer Sache, Angelegenheit, Frage) jemandem (ganz) nachgeben“. Im folgenden Beispiel sind es die Politologen, die eine weiße Fahne rauswerfen müssen, weil sie die Logik in der Politik des Präsidenten nicht mehr nachvollziehen können:

- (3b) Виктор Бондарев. Если друг оказался вдруг президентом, или Вертикаль Владимира Непредсказуемого // Родина, 2008**
Фактически президент стал „информационным киллером“ для всего российского сообщества политологов, которые в конце концов осознали, что так до сих пор и не поняли логики действий президента. Многие из них в конце концов выбросили *белый флаг*, отказываясь предсказать ход событий в российской политике даже на несколько месяцев вперед.

Unter den phraseologischen Termini findet man auch kontaminierte Formen. Im nächsten Beispiel liegt eine Kontamination von Metonymie und Metapher vor: Das Phrasem *зеленая волна* (dt. grüne Welle) ist ein Fachausdruck aus dem Verkehrsbereich. Der davon sekundär abgeleitete Phraseologismus *зеленая волна* bedeutet nun in etwa „günstige Umstände fürs Realisieren von etwas haben/bekommen“. Im folgenden Beispiel sind es die Wirtschaftsmärkte, die in eine grüne Welle geraten:

- (4) Мария Сырачева, Мировые центробанки подготовили почву для предновогоднего ралли // Известия, 2011.12.01.**
Снова начала дорожать нефть, что также дополняло картину всеобщего подъема. Угодили ли рынки в „*зеленую волну*“, которую все ждут перед Новым годом, или рос окажется временным явлением? Понятно, что причина для воодушевления на биржах была.

⁷ Die Phraseologismen, die auf der Grundlage von solchen phraseologischen Einheiten gebildet werden, sind alle vielleicht nicht mehr als sekundäre, sondern schon als tertiäre Bildungen zu bezeichnen: vom nonverbalen Symbol (Zeichen) über die sprachliche Terminologisierung zu der Entterminologisierung in seiner 2. phraseologischen Bedeutung.

Die Beispiele (1), (2), (3) und (4) verdeutlichen, dass die jeweilige Basisart (Metonymie, Metapher, Symbol, kontaminierte Formen) eines phraseologischen Terminus keine direkte Auswirkung auf die Art der Überführung bei der Bildung von sekundären Phraseologismen hat: Alle sekundären Bildungen von bis jetzt angeführten Beispielen sind samt Ergebnis des Prozesses der Metaphorisierung. Oder anders formuliert: Die entsprechende Entterminologisierung erfolgte hier durch die Metaphorisierung der Termini.⁸ Bezeichnend sind dabei jedoch die metaphorisch motivierten Termini, weil sie – metaphorisch formuliert – einen „Naturkreis des Wassers“ durchlaufen: von der Terminologisierung der Metapher bis zu der metaphorischen Entterminologisierung, einer Re-Metaphorisierung, wenn man will.

II. Die Entterminologisierung durch metonymische Übertragungen:

Die Metaphorisierung ist nicht die einzige Entterminologisierungsmöglichkeit. Im Weiteren folgen die Beispiele, in denen die sekundäre Phrasenbildung aufgrund einer metonymischen Übertragung stattfindet:

Aus dem Phraseologismus *серое вещество* (dt. Graue Substanz) – einem medizinischen Terminus, der diejenigen Teile des Zentralnervensystems bezeichnet, die überwiegend Nervenzellkörper enthalten – werden, einerseits, nur das Sem 'Nervenzellkörper des Gehirns' berücksichtigt⁹ und, andererseits, nur eine ihrer Funktionen¹⁰ – die Steuerung der Hirnfunktionen – und der auf diese Weise metonymisch entterminologisierte Phraseologismus *серое вещество* bezeichnet nun einfach ein Denkorgan oder die kognitiven Fähigkeiten, die Intelligenz:

(5) Постскиптурм от И. Горе-Хамийлова // Витрина читающей России, 2002.06.28.

Ощущение, что автор пытается побыстрее оформить лицензию на свои шутки, чтобы потом никому не повадно было шутить подобным образом. Поэтому читать его надо осторожно, понемногу, особенно лицам, у кого *серое вещество* по причине бытового критинизма вообще отсутствует.

Bei dem toponymischen phraseologischen Terminus *Белый дом* (dt. *Weißes Haus*), der den amerikanischen Regierungssitz benennt, fällt das Sem 'Gebäude' weg. Die sekundäre phraseologische Bildung *Белый дом* (auch wenn der Phraseo-

⁸ Zu den Prozessen der Terminologisierung der Metapher und der Entterminologisierung der Termini s. Anmerkung 4 dieser Arbeit und auch Blumenberg (2013) Kapitel VIII. *Terminologisierung einer Metapher: „Wahrscheinlichkeit“*.

⁹ obwohl die Graue Substanz sich auch im Rückenmark befindet.

¹⁰ Im Rückenmark ist die Graue Substanz z.B. für die Motorik der Skelettmuskulatur zuständig.

logismus dabei die Großschreibung seines Prototyps beibehält) nominiert nun die amerikanische Regierung samt aller ihrer Funktionen und Aktivitäten:¹¹

(6) Наталья Бабасян. Буш готовится атаковать Совбез. США и Великобритания разрабатывают новую резолюцию по Ираку // Известия, 2003.02.19.

Белый дом объявил, что намерен предоставить Совбезу ООН текст новой резолюции по Ираку в ближайшие дни – в конце нынешней или начале следующей недели.

Auch von dem philosophisch-historiographischen Terminus *blonde Bestie* fallen in der russischen Sekundärbildung *белокурая бестия* etliche Seme weg und es bleiben nur 'deutsch' sowie 'blond' erhalten:

(7) Андрей Битов. Дежа вю // Звезда, 2003

Там за окном школы, начинается рассветать к третьему уроку. Из окна видна Фонтанка. В ней плавают гондоны. Напротив дом, в котором живет мой сосед по парте Савельев, *белокурая бестия*, у него мать немка. Так мы сидим, полтора немца за одной партой, маемся до перемены.

Zum Phrasem *белокурая бестия* gibt es auch einige Beispiele (in HK 9 und in ZK 7 Belege), in denen charismatische oder extravagante Blondinen, ebenfalls deutscher Herkunft, so bezeichnet werden. Im folgenden Beispiel wird die niederländisch-deutsche Popsängerin C. C. Catch als blonde Bestie bezeichnet:

(8) Александр Братерский. Тото да Си Си. Звезды 80-х выступают на фестивале-дискотеке в „Лужниках“ // Известия, 2002.11.24.

О том, что такое для России Си Си Кэтч, может свидетельствовать тот факт, что сам Андрей Кнышев записал ее в коллекцию своих знаменитых опечаток, сказав, что вместо „Би Би Кинг“ надо читать „Си Си Кэтч“. Сама *белокурая бестия*, несмотря на бальзаковский возраст, по-прежнему выглядит сексуальной и привлекательной и не ощущает перемен.

Auch hier, im Falle von metonymisch stattfindenden sekundären Übertragungen, lässt es sich anhand der Beispiele festhalten, dass die Art der sekundären Übertragung nicht von der Motivationsart der phraseologischen Termini in Abhängigkeit gebracht werden kann.

¹¹ Im Übrigen wird das Phrasem *Белый дом* auch auf das russische Regierungsgebäude und russische Regierung übertragen angewendet.

III. Die Entterminologisierung als Folge einer metaphytonymischen Übertragung:

Die metaphorische und die metonymische Entterminologisierungen als Prozesse für die sekundäre Phrasenbildung wiederholen die Prozesse, die sich auch bei der primären Phrasenbildungen abspielen können. Auch das nächste Beispiel ist uns aus der primären Phrasenbildung prinzipiell bekannt – die Kontamination von Metapher und Metonymie, die auch als eine metaphytonymische Übertragung bezeichnet werden kann:¹²

Das Phrasem *зеленый коридор* (eng. green corridor) ist ein metonymisch motivierter Fachausdruck aus dem Zollbereich, der einen Teil des zweigliedrigen Zollkontrollsystems (neben *красный коридор*) bezeichnet:

(9a) Геннадий Йозефовичус. Заметки котрабандиста // Русская жизнь 2012.

Часов в пять утра самолет приземлился в Шереметьево, в полуобморочном состоянии я прошел границу, получил багаж, сложил чемоданы и сумки на тележку и уверенно направился по *зеленому коридору*. Декларировать, как мне казалось, было нечего.

Von diesem Fachausdruck gibt es sekundäre Bildung mit der Bedeutung, 'freie, ungehinderte Überquerungsmöglichkeit'. Im folgenden Beispiel wird den Terroristen im Laufe der Verhandlungen von der Regierung ein Weg zum ungehinderten Rückzug geschaffen:

(9b) Александр Богомолов. «Снами обращались как с собаками...» (2003) // Известия, 2003.01.17.

По словам Николая Любимова, вечером накануне штурма к заложникам обратился Мовсар Бараев. Он сказал, что потребовал приезда Виктора Казанцева и если тот не появится, то будет расстреляно 100 человек. Он добавил, что власти должны освободить из тюрем нескольких чеченцев, каждый из которых будет обменян на 5-6 заложников. Бараев говорил, что ведет переговоры о предоставлении террористам «*зеленого коридора*» для отхода.

Dieses Beispiel, wie auch andere, in denen der entterminologisierte Phraseologismus *зеленый коридор* verwendet wird (insgesamt 7 Belege in HK und 35 Belege in ZK) stellt ein Muster einer semantischen Kontaminationsübertragung dar, bei der einerseits, eine metaphorische Übertragung von dem terminologischen *зеленый коридор*, andererseits, eine metonymische Entlehnung des Sems 'freie Fahrt' aus *зеленая волна* (dt. grüne Welle) stattgefunden haben.

¹² zu dem Begriff Metaphytonymie vgl. L. Goossens 1990: 323–340.

Abschließend lässt sich sagen, dass die Metaphorisierung (Beispiele 1-4) und die Metonymisierung (Beispiele 5-8) als zwei Hauptvarianten der Übertragung bei der sekundären phraseologischen Bildung auf der Grundlage von phraseologischen Termini aufgefasst werden können und dass sie damit auch die Hauptvarianten bei den Prozessen der Entterminologisierung darstellen.

In Bezug auf das Beispiel (9) – einer metaphtonymischen Übertragung – wäre es interessant an einem weiteren phraseologisch-terminologischen Material (z.B. an phraseologischen Termini mit Somatismen, Geldbezeichnungen, Tierbezeichnungen usw.) zu überprüfen, inwiefern dieses Verfahren als eine weitere Variante der Entterminologisierung markiert werden darf.

Ferner bleibt natürlich weiterhin die Frage offen, – analog zu der Frage nach der primären Phraseologisierung – warum manche phraseologische Termini sich diesen Prozessen überhaupt unterziehen, während die anderen es nicht tun.¹³ Eine mögliche Erklärung hierzu wäre natürlich die Aktualität und die Präsenz des jeweiligen primären Diskurses, aus dem der entsprechende Terminus kommt sowie die Geläufigkeit dieses Terminus, in dem alltäglichen gesellschaftlichen Leben. Eine weitere, tiefgreifendere – die schwache Determination von sekundären Kontexten (z.B. dem der Politik), in denen diese Termini übertragen eingesetzt werden und wodurch diese Kontexte zugleich determiniert werden sollen.

Literatur

- Bierich, Alexander, „Phänomene der historischen Phraseologie der slavischen Sprachen“, in: *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*. Hg.: Gutschmidt K., Kempgen, S., Berger, T., Kosta, P., Band 2., Berlin/Munich/Boston, 2014., S. 1766–1792.
- Blumenberg, Hans, *Paradigmen zu einer Metaphorologie*, Frankfurt a. M., 2013.
- Burger, Harald, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin, 2003.
- Fleischer, Wolfgang, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, 2. Auflage, Tübingen, 1997.
- Gläser, Rosemarie, „Fachphraseologie“, in: *Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Hg.: Burger, H., Dobrovolskij, D., Kühn, P., Norrick, N., Band 1., Berlin/New York, 2007., S. 482–505.

¹³ So gibt es z. B. neben dem Terminus *белое каление* auch *коричневое каление* (550-630 °C), *красное каление* (680 °C), *желтое каление* (950-1200 °C), von denen jedoch keine sekundären Phrasembildungen vorliegen.

Gläser, Rosemarie, "Gibt es eine Fachsprachenphraseologie?", in: Fachsprache – Fremdsprache – Muttersprache. VII. Internationale Konferenz "Angewandte Sprachwissenschaft und fachsprachliche Ausbildung" an der Sektion Angewandte Sprachwissenschaft der Technischen Universität Dresden. 6. – 8. Sept. 1988., Heft 9/10, Teil 1, Dresden, 1989., S. 50–62.

Goossens, Louis, „Metaphonymy: Ehe interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action“, Cognitive Linguistics 1-3, 1990., p. 323–340.

Молотков, Александр, „Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания“, в: Фразеологический словарь русского языка. Под ред. А. И. Молоткова, Издание второе, Москва, 1968., с. 7–23.

Молотков, Александр, Основы фразеологии русского языка, Ленинград, 1977.

Телия, Вероника, „Фразеология“, в: Теоретические проблемы советского языкознания., АН СССР Институт Языкознания, Москва, 1968., с. 257–277.

Internetquellen

Национальный корпус русского языка. URL: <http://ruscorpora.ru>. Stand: März 2018.

АННОТАЦИЯ

Linda Kirschbaum

Детерминологизация как процесс вторичного образования новых фразеологизмов

Деривационной базой в рамках процесса вторичного образования фразеологизмов наряду с пословицами являются и сами фразеологизмы. Как один из подклассов последних можно выделить фразеологические термины. При этом некоторые из этих терминов в свое время были образованы в результате терминологизации метафор (*черная дыра, белый шум*), в то время как другие не мотивированы метафорой (*красная карточка, серое вещество, зеленый свет*). В докладе будут рассмотрены, с одной стороны, возможные варианты образования новых фразеологизмов на основе фразеологизмов-терминов, с другой стороны, возможные причины для продуктивности таких терминов как деривационной базы. Анализ основывается на материале русских фразеологизмов с цветообозначениями *белый, черный, красный, зеленый, синий, голубой, желтый, серый*.

Ключевые слова: фразеологические термины, вторичное образование фразеологизмов, детерминологизация

Mira Krajnc Ivič

Frazeološke enote v horoskopih in malih oglasih – besedilnovrstni vidik¹

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta,
Oddelek za slovanske jezike in književnosti,
Slovenija
mira.krajnc@um.si

UDK: 81'373.74:070.36
81'38:81'373.7

izvorni znanstveni članak

Pomembna prototipična značilnost neke besedilne vrste je glede na besedilno vrsto ustrezna izbira leksikalnih enot. V prispevku so raziskovane značilnosti horoskopa in malega oglasa kot besedilnih vrst glede na njune leksikalne značilnosti, zlasti glede prisotnosti in pogostosti frazeoloških enot.

Ključne besede: *stilstika; besedilna vrsta; horoskop; mali oglas; frazeološka enota*

1. Uvod

V slovenskem jezikoslovju so redke raziskave, ki bi v enaki meri upoštevale jezikovnostilstični in frazeološki vidik. Potrebno je namreč dobro poznavanje terminologije in teoretičnih pristopov obeh raziskovalnih področij. V ta namen v prvem poglavju na kratko le povzamem spoznanja o predmetu raziskovanj obeh področij. Prispevek ni enciklopedično izčrpen, ampak poskuša prikazati le najvidnejše značilnosti izbranih besedilnih vrst tudi z vidika prisotnosti frazeoloških in drugih leksikalnih enot² kot ene od prototipičnih značilnosti besedilne infrastrukture ho-

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta *Slovenščina na dlani* (JR-ESS-PROŽNE OBLIKE UČENJA). Naložbo sofinancirata Republika Slovenija in Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada.

² Gantar (2007: 59) opozori na terminološko nedoslednost pri rabi poimenovanj leksikološka/leksikalna oziroma frazeološka/frazemska enota. Tudi v tem prispevku sta iz praktičnih razlogov

roskopov in malih oglasov. Ti besedilni vrsti sta zanimivi za tovrstne analize zaradi neobsežnosti, vsebinske in oblikovne ustaljenosti, oblikovne preglednosti in (medijske) razširjenosti. Prav zaradi teh svojih značilnosti sta bili izbrani kot dve izmed šestnajstih besedilnih vrst za obravnavo v okviru projekta *Slovenščina na dlani*.

Zbrano in analizirano gradivo je pokazalo, da v horoskopih prevladujejo somatske frazeološke enote, medtem ko je v malih oglasih več stalnih besednih zvez (SBZ) in kolokacij.

2. Jezikovna stilistika in frazeologija

Jezikovna „/s/tilistika je metoda interpretacije besedila, pri kateri je poudarek na jeziku“, (Simpson 2014²: 3–4), upošteva namreč vse smeri jezikovnega raziskovanja, torej tudi frazeološko. Temeljno vprašanje tako frazeologije kot stilistike je, zakaj tvorec od vseh sprejemljivih možnosti izbere prav frazeološko enoto (Fabčič 2014: 28) oziroma zakaj je bil iz množice možnih različnih načinov udesetljenja istega »dogodka« izbran točno določen način. „Izbire v stilu so stvar (tudi nezavedne) motivacije, te izbire imajo globok vpliv na strukturo besedila in na njegovo interpretacijo“ (Simpson 2014: 23). Stil namreč ni le „oblačilo vsebine“, saj obstaja med stilom in pomenom ekvivalenca: sprememba oblike nujno vpliva na spremembo vsebine (Katnić Bakaršič 1999: 10) in s tem smisla. V različnih načinih ubeseditve je skrit kar najširši zunajjezikovni kontekst, saj je stil a) dinamična, spremenljiva kvaliteta, „odvisna od medsebojnega osvetljevanja besedil“ oziroma „umestitve besedila v vesolje diskurza“ (Juvan 2003: 15) in b) opazen profil govornega vedenja, torej razpoznaven način rabe jezika, ki je hkrati izstopajoča kvaliteta in izkazuje identiteto tvorca besedila, saj je smisel stila „identitetna navigacija“. (Juvan 2003: 16). Z vidika stila in frazeologije torej ni vseeno, ali tvorec izreče čestitke z *iskrene čestitke*, *čestitke* ali *čestitam*, *čestitamo* oziroma pozdrav z *dober dan* ali *želim ti/vam dober dan*. Tako ni presenetljivo, da na področju frazeologije v novejšem času „prevladujejo kognitivne, sporočanje-pragmatične, slogovno-funkcionalne in besedilne razsežnosti rabe frazeoloških poimenovanj“ (Jesenšek 2000: 35). Preučevanje rabe frazemov v različnih besedilnih vrstah sodi v okvir pragmatičnega opisa frazeologije (Fabčič 2014: 28), a tudi v okvir jezikovne stilistike. Tovrstnih raziskav pa je izključno na slovenskem gradivu malo, redke so tudi raziskave skupin besedil, pa naj gre za besedilne vrste (žanre), besedilne tipe ali različice besedilnih vrst.

rabljena termina leksikalna enota za poimenovanje temeljnega predmeta leksikoloških raziskav in frazeološka za poimenovanje temeljnega predmeta frazeoloških raziskav.

2.1. Nekateri temeljni pojmi jezikovne stilistike in frazeologije

Za mnoge jezikovne entitete je značilno, da zanje znotraj neke jezikoslovne smeri ne obstaja enotno pojmovanje (Spitzmüller, Warnke 2011: 18), zato se zdi nujno vsaj na kratko povzeti opredelitve nekaterih temeljnih pojmov (frazeološka enota, frazem /s stavčno strukturo/, stalna besedna zveza, kolokacija, norma, besedilo, besedilne vrste), pomembnih za obe področji.³

Tako je frazem kot predmet frazeoloških raziskav v ožjem smislu opredeljen kot SBZ, za katero so značilne večbesednost, relativna stalnost oblike in pomena, stopenjsko razvita idiomatskost, ekspresivnost in ustaljenost (Jesenšek 2000: 35) oziroma po Kržišnik (2010: 85) se lastnosti frazemov lahko ločeno opisujejo na nivoju oblike enote in njenega pomena. Značilnosti na nivoju oblike enote so po omenjeni avtorici večbesednost, ustaljenost, to je tudi nezamenljivost sestavin, reproduciranost⁴ in omejena pretvorbenost. Značilnosti na nivoju pomena enote pa so po njenem metaforičnost, tj. neizpeljivost pomena iz pomena posameznih sestavin oziroma pomenska nemotiviranost, neprevedljivost in ekspresivnost. Pri raziskovanju pomena frazema (idiomatičnosti) Meterc (2017: 21) in Fabčič (2014: 9, 20) menita, da frazemi izražajo subjektivno razmerje, ki je rezultat kolektivnega razmišljanja, pomen je torej izkustveno-spoznavno in socialno-kulturno pogojen. To spoznanje je pomembno tudi za stilistični vidik, saj jezik zrcali tvorčevo mentalno podobo realnega sveta, zato je v jeziku prek slovnice in slovarja enkodirano, kar mislimo, govorimo, čutimo in počnemo (Simpson 2014: 23). Izkustvena funkcija je pomemben pokazatelj stila kot izbire.

Med frazeme v širšem smislu sodijo poleg pragmatičnih frazemov še frazemi s stavčno strukturo, kot so pregovori in njihove prilagoditve, puhlice/splošnice, velerizmi, aforizmi, reki znanih avtorjev, naslovi znanih literarnih in filmskih del, slogani (Jesenšek 2000: 36). Ti npr. po Metercu (2017: 9) „spadajo v okvir paremiologije, ki z jezikoslovnega vidika sodi v frazeologijo, z vidika žanrskih značilnosti /.../ pa v slovstveno folkloristiko“. Avtor (2017: 32) posebej izpostavlja težave pri nedvoumnem ločevanju med paremiološkimi enotami samimi, zlasti pregovori in reki, ter „med reki in neparemiološkimi stavčnimi frazemi, ki pa niso zgolj pragmatični (npr. *Ostalo je zgodovina.*)“. Dodatne težave pa lahko povzroča tudi razlikovanje med variantami pregovorov in prenovitvami, v obeh primerih gre namreč po Ulčnik (2011: 64) za zgradbene in pomenske spremembe pregovorov, le da so te pri prenovitvah odraz

³ V posebnem poglavju sledita opredelitvi izbranih besedilnih vrst.

⁴ Fabčič (2014: 19) po Römer/Matzke (2005: 177) navaja leksikalno, sintaktično in dekompozicijsko hipotezo o tem, ali se frazemi shranjujejo in priklicujejo kot celote ali deljive enote. Avtorica meni, da dekompozicijska hipoteza najbolj ustreza heterogenosti frazemov, saj jih ta hipoteza „členi na semantično deljive in nedeljive konstrukcije na podlagi možnosti preoblikovanja“.

namerne priložnostne inovacije, pri variantah pa gre za „različno zapolnjene posamezne sestavne elemente“, ki ne vplivajo bistveno na pomen in funkcijo.

Pomembno pri analizi zbranega gradiva se je pokazalo še razlikovanje med frazeološkimi enotami in besednimi zvezami na sploh, saj v jeziku navadno ni mogoče najti „ostrih mej, ki bi omogočale natančno ločevanje enot znotraj sorodnih jezikovnih pojavov“ (Gantar 2007: 64).⁵ To velja tudi za mejo med enotami, kot sta v *vsak žep in tavati v temi*, ki sta odvisno od konteksta lahko frazeološki ali nefrazeološki. Težave pri enoznačnem razlikovanju tudi v zbranem gradivu se pojavijo pri razlikovanju med SBZ in kolokacijami oziroma prostimi besednimi zvezami, pri tem je SBZ večbesedna samostojna poimenovalna enota, katere pomen je „načeloma razviden iz pomenov sestavin“ (Gantar 2007: 65, 66), kolokacije ali proste besedne zveze pa so tipične, pričakovane, zato sprejemljive in opazne zveze najmanj dveh besed, ki so pomensko prozorne; lahko so nominalne (*zdrava pamet*) ali slovnice (*brez dvoma*) (Gantar 2007: 66–67). Izkazalo se je, da „različni pomeni leksikalnih enot pogosto ustrezajo samo izbranim zgradbenim kombinacijam“ (Gantar 2007: 68). To pomeni, da je v vsakem posameznem besedilu ali diskurzu zaželeno ločeno ugotavljanje, za katero vrsto pogostih sopojavnosti gre.

Pri povezovanju spoznanj jezikovne stilistike in frazeologije težave povzročata tudi navidezna prekrivnost pojmovanj, ki jih evocirajo poimenovanja, kot sta *komunikacijski vzorci* in *sporočanski obrazci*. Z vidika stilistike in besediloslovja je komunikacijski vzorec le mentalna shema o tem, kaj na jezikovni in nejezikovni ravni potencialno sodi k nekemu komunikacijskemu položaju. Tu še ne gre za realizacijo vzorca. Kakor hitro je vzorec realiziran, govorimo o besedilni vrsti. Z vidika frazeologije so sporočanski obrazci frazemi, „s katerimi bolj ali manj rutinsko opravljamo ponavljajoča se govorna dejanja in so vezani na določen govorni položaj“ (Jesenšek 2000: 35), in sicer so to pragmatični frazemi (prim. Jakob 2006). Zdi se, da izraz govorno dejanje stoji za celotno besedilo, torej le jezikovno realizacijo znotraj neke družbene prakse. Besedilo pa lahko tvori več govornih dejanj. Npr. *Obdolženi X, vstanite, porota vas je spoznala za krivega*. je večstavčna poved oziroma besedilna enota, sestavljena iz treh govornih dejanj. Pragmatični frazemi tipa *ni panike, če povzamem* členijo besedilo, vzpostavljajo stik med udeleženci komunikacijskega stika ali usmerjajo po diskurzu, zato so v okviru jezikovne pragmatike, stilistike, diskurzne analize poimenovani diskurzni označevalci (Verdonik 2006) ali konektorji (Balažič Bulc 2009).

Jezikovna stilistika sicer besedilo razume kot mesto pogajanja o smislu, saj izraz v kontekstu evocira in potencira le nekatere pomene (Katnić Bakaršič 1999: 80)

⁵ Prim. Babič (2008) o minimalnih frazemih.

in praviloma le en smisel. Sicer pa je besedilo v sebi koherentna celota jezikovnega komuniciranja s prepoznavnimi komunikacijskimi funkcijami in na poseben način oblikovano strukturo, tj. zvezo slovničnih in semantičnih relacij med stavki oz. propozicijami, ki tvorijo besedilo in ki vplivajo na notranjo povezanost ali koherentnost (Gansel in Jürgens 2007: 51). Kot merila besedilnosti avtorja navajata materialnost, medijskost, intertekstualnost, funkcionalnost in celostnost, kamor sodijo kohezivnost, koherentnost in tematskost.

Besedila glede na skupne značilnosti skupinimo v vrste, tipe, razrede, različice. Najpogostejše poimenovanje za skupino besedil, ki nastaja znotraj ustaljenih jezikovno-vedenjskih dejanj nekega komunikacijskega področja določene diskurzivne skupnosti, je besedilna vrsta oziroma žanr. Poimenovanje besedilni tip pa se nanaša na besedilno infrastrukturo, torej na jezikovna merila, kot so a) slog (ironično), b) kanal (digitalno), c) vloga/funkcija besedila, (povezovalno) in č) slogovni postopek (pripovedno besedilo) (Gansel, Jürgens 2007: 69).

Bistvo stilističnih analiz je iskanje tistih jezikovnih prvin, ki pritegnejo nase pozornost, torej izstopajo ali so zaznamovane, čeprav bi morale pritegniti tišino. Sodobna, opisna stilistika se tu nasloni na „normo“, ki jo predstavljajo jezikovne prvine, značilne za določeno besedilno vrsto. Norma pomeni tako jezikovno rabo, ki se v ustreznem okolju, v ustrezni skupnosti ali skupini šteje za „normalno“, to je povprečno, veljavno, običajno jezikovno rabo, ki se je ljudje dejansko držijo in zavoljo katere se lahko zanesemo, da bomo sporočeno ustrezno razumeli. Poznavanje besedilnih vrst predstavlja splošni orientacijski okvir za procese tvorjenja in razumevanja besedil, zato je poznavanje tudi leksikalnih značilnosti neke besedilne vrste pomembno znanje za tvorjenje in razumevanje besedila.

3. Besedilne vrste v interaktivnem učnem e-okolju projekta *Slovenščina na dlani*⁶

Interaktivno učno e-okolje projekta *Slovenščina na dlani* vključuje izdelavo zbirke besedil praktičnega sporazumevanja (BERTA), ki bo izhodišče za tvorjenje vaj in nalog le za področje besedil. Zbirka bo vsebovala vsakodnevne, pogoste in za večino govorcev slovenščine pomembne oblike jezikovnega komuniciranja in prinašala prototipske predstavnike besedilne vrste, a tudi do 20 % neprototipskih,

⁶ Projekt je namenjen izdelavi e-okolja za obogatitev pouka slovenščine v osnovnih in srednjih šolah. Okolje bo zasnovano na orodjih za avtomatsko tvorjenje in pregledovanje vaj ter nalog štirih vsebinskih področij: pravopisa (*vejico stresam iz rokava*), slovnice (*slovnica v malem prstu*), frazemov in pregovorov (*več znaš, več veljaš*) ter besedila (*iz malega zraste veliko*), ki so podprta s korpusoma besedil, slovarskimi opisi frazemov in pregovorov ter bazo znanja (*vsak zakaj ima svoj zato*).

inovativnih primerov. Po tematiki in načinu obravnave bodo zajeta besedila blizu šolajočim, hkrati pa smo upoštevali ugotovitve pregleda obstoječih in s strani ministrstva potrjenih učnih gradiv, analize izvedene ankete v projekt vključenih učiteljev o izkušnjah z delom z besedili in ugotovitve stroke o poučevanju drugega/tujega jezika. Tako smo določili pogosta in značilna področja človekovih aktivnosti, ki predstavljajo tematske sklope s potencialno določenimi vsebinami. Znotraj tematskih sklopov bomo podrobneje obravnavali po tri besedilne vrste, primerne stopnji in nivoju izobraževanja. Nabor izbranih besedilnih vrst prikazuje tabela 1.⁷

Tabela 1: Nabor besedilnih vrst⁸

Zapisana besedila	Govorna besedila	Multimodalna besedila
življenjepis	razprava/debata (SŠ)	oglas (SŠ)/mali oglas (OŠ)
pritožba/prijava/ prijavnica/prošnja	razgovor s strokovnjakom (intervju)	vremenska napoved
komentar (kolumna)/ kritika (ocena)	referat (SŠ)/govorni nastop (OŠ)	kuharska oddaja/ kuharski recept
poljudnoznanstveni prispevek (SŠ) ⁸ /novica (OŠ)	šala/anekdota	pop evka
horoskop	telefonski pogovor	poljudnoznanstveni prispevek (videoposnetek)
vabilo		

4. Besedilni vrsti *horoskop* in *mali oglas*

4.1. Opredelitev

Mali oglas je kratko, jedrnato oglaševalsko besedilo, ki ga lahko tvori kdor koli. Mali oglasi o isti temi oziroma predmetu govora (športni rekviziti, rabljena oblačila) so v medijih objavljeni v isti rubriki. Objavljeni na spletu imajo dodano slikovno gradivo, lahko tudi daljši opis predmeta govora. V času oblikovanja malega oglasa kot besedilne vrste je dejstvo, da je bilo treba za objavo malega oglasa v sredstvih javnega obveščanja plačati in da je plačilo bilo odvisno od obsega besedila, pomembno vplivalo na obsežnost malega oglasa. Kljub temu da sodobni mediji

⁷ Nabor vključenih besedilnih vrst se lahko glede na potrebe e-okolja, pridobljeno gradivo in odzive testnih uporabnikov še spremeni.

⁸ SŠ – srednja šola, OŠ – osnovna šola.

omogočajo tvorjenje daljših besedil s priloženimi fotografijami, še vedno prevladujejo neobsežni mali oglasi, v katerih praviloma ni prostora za inovativnost [1].

[1] *Prodaj ženske jahalne hlače, velikost 38. Ženske rokavice za jahanje, velikost xs, in jahalno čelado, velikost 52/57 cm. Vse odlično ohranjeno, skoraj nič rabljeno. Dejanska vrednost prek 100 eur.*

Iz zgleda [1] je razvidno, da se tema v malem oglasu navidezno razvija opisno, če je besedilo daljše, tudi pripovedno, prepričevalni segment pa je impliciran. Prevladujejo preproste skladijske strukture, ki izražajo dodajalna razmerja. Pogoste so pridevniške besede (ženske, jahalne, 38, ohranjen, rabljen), tvorec je izražen glagolskokončniško (prodaj) in z osebnimi kontaktnimi podatki, ki so v zgledu [1] izpuščeni.

Horoskop je po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*⁹ 'napoved človekove usode po položaju zvezd', po *Slovenskem etimološkem slovarju*¹⁰ pa gre za 'prikaz stanja planetov ob rojstvu in od tod izhajajoče napovedi'. Po vedski znanosti džjotiš (*veda o svetlobi*) je horoskop slika neba v trenutku rojstva človeka (Kezele 2016: 163).

Ko džjotiši (v prevodu *poznavalec svetlobe*) proučuje sliko neba, tega ne počne zato, da bi določil vpliv nebesnih teles na človeka. Ta vpliv ne obstaja in ga je zaman iskati. Kljub napačnim trditvam številnih astrologov o obstoju merljivih vplivov planetov, ki jih je znanost že zdavnaj po pravici ovrgla in označila za pravljico, džjotiš nikdar ni vztrajal pri tem. Še več, od samega začetka /.../ se je govorilo o usklajenosti ali sinhroniciteti¹¹ med „nebom in Zemljo“ (Kezele 2016: 62).

Natalna karta oziroma horoskop je le eden od sinhronicitetnih znakov, ki „če so pravilno tolmačeni, ne govorijo o neizbežnem, o tistem, kar se mora zgoditi, temveč govorijo o nagnjenih, o pripravah na in za kaj“ (Kezele 2016: 65). Horoskopi v medijih tega ne upoštevajo, nasprotno, spodbujajo stereotipne vedenjske vzorce, vloge in odnose.

Horoskopu kot besedilni vrsti je po Kösterju (1998: 97) kljub sprejetosti in priljubljenosti v družbi namenjene le malo pozornosti.¹² Ima ustaljeno in prepoznavno oblikovno-semantično zgradbo (Jesenšek 2000: 39). Tvorjen je lahko za določeno

⁹ www.fran.si, dostop 30. 3. 2018.

¹⁰ www.fran.si, dostop 30. 3. 2018.

¹¹ Termin sinhroniciteta se nanaša na Jungovo načelo „smiselne časovne povezanosti dveh vzročno nepovezanih dogodkov“ (Kezele 2016: 14).

¹² Po podatkih COBIS-a iskalna pogoja besedilna vrsta in horoskop oziroma mali oglas dasta le pet enot o horoskopu kot besedilni vrsti, med drugim Jesenšek (2000) in Köster (1998) ter tri tujejezična diplomska dela. Iz tega izhaja, da horoskopu in malemu oglasu kot besedilni vrsti v slovenističnem jezikoslovju še ni bilo namenjene pozornosti.

časovno obdobje, zato lahko govorimo o različicah horoskopa: dnevni, tedenski, mesečni, letni. Jesenšek (2000: 39) navaja, da je celotno besedilo vedno „razdeljeno na dvanajst delov za dvanajst nebesnih znamenj“. Ta trditev drži za dnevni, tedenski ali mesečni horoskop, o letnem horoskopu in horoskopu o ujemanju med znamenji, ki sta praviloma obsežnejša in daljša, pa je za vsako posamezno znamenje smiselno govoriti kot o samostojnem besedilu. Avtorca nadalje navaja, da se horoskop lahko deli še po „področjih človekovega delovanja, po spolu ali datumu rojstva znotraj posameznega znamenja“. Posledica tvorjenja horoskopa ločeno glede na spol je tudi tvorjenje horoskopa s poudarkom na tistih področjih človekovega življenja, ki so bližje potencialnim bralcem ali bralkam. Najpogostejša področja ali z besedilnega vidika tematski sklopi so ljubezen, služba in zdravje, za horoskope, tvorjene za daljše časovno obdobje, še družina.

4.2. Analiza malih oglasov in horoskopov¹³

Mali oglas se po učnem načrtu za slovenščino obravnava v 6. razredu osnovne šole, horoskop pa v učnih načrtih ni predviden za obravnavo, a kot ugotavljata Jesenšek (2000) in Köster (1998), je za potrebe frazeologije in tudi besediloslovja pri jezikovnem pouku zelo primeren, saj prisotnost raznih frazeoloških enot in številnih ustaljenih rutinskih komunikacijski obrazcev omogoča „sistematično opazovanje oblikoslovno-skladenjskih, pomenskih, slogovno-pragmatičnih in besedilnih razsežnosti rabe frazeoloških sestavov /.../ jezika“ (Jesenšek 2000: 42).

Tudi s pragmatično-stilističnega vidika je mogoče izpeljati sklep, da je obravnava malega oglasa in horoskopa za poučevanje značilnosti konkretne besedilne vrste ustrezna določitev. Obe besedilni vrsti skušata pritegniti pozornost naslovnika. Sta neobsežni (horoskop lahko preberem le za svoje znamenje), pozivni in praviloma nezahtevni za interpretiranje. Pojavljata se v točno določenih komunikacijskih položajih. Učitelj zlahka dostopa do vedno novih avtentičnih primerov.

Analiza gradiva je bila usmerjena na način oblikovanja obeh besedilnih vrst, s poudarkoma na leksiki in na besedilni spetosti, tj. na kohezivnosti, koneksiji in koherentnosti. Pri tem sem se naslonila na ugotovitve za nemščino v Köster (1998) in Jesenšek (2000). V okviru raziskovanja leksike je bila pozornost namenjena prisotnosti in pogostosti frazeoloških enot, morebitnim značilnim SBZ ter kolokacijam. Pri besedilni spetosti sem opazovala tvorčeve načine vzpostavljanja razmerji med besedilnimi enotami ter sredstva in načine poimenovanja ali ogovorjanja naslovnika.

¹³ Zajeti je bilo 73 malih oglasov in 107 horoskopov. Gradivo je bilo zbrano od oktobra do decembra 2017, in sicer na spletnih straneh *Bolha.com*, *govori se*, *ona plus*, *kosmika.si*, *žurnal24* ter revij *Sensa* in *Ona*. Raziskovalni vzorec je sorazmerno majhen.

Z vidika pogostosti frazeoloških enot v horoskopih se je pokazalo, da prevladujejo somatski frazemi (*ne belite si glave*,¹⁴ *z vami na čelu*, *z živci boste na robu*), med katerimi se le redki pojavijo večkrat (*na prvi pogled*), dvakrat ali trikrat so se pojavili frazemi *trka na vaša vrata*, *za vsako ceno* in *zelena luč*. Paremiološke enote niso bile pogoste,¹⁵ našla sem le pregovor *Nasprotja se privlačijo* in splošnico/puhlico *Sledite sebi in svojim čustvom*. Te so sicer po ugotovitvah Jesenšek (2000) v horoskopih pogostejše od pregovov ali rekov.

V zbranih malih oglasih sem našla tri potencialne frazeološke enote, in sicer frazem *je ta sladkorček padel v oči*, primer nefrazeološke rabe besedne zveze, ki je sicer lahko frazem [2], in primer stavka, ki na bralca deluje kot frazeološka enota [3]. Mali oglasi, v katerih so se pojavile izpisane frazeološke enote, niso bili tvorjeni prototipično, saj so bili za razliko od ostalih obsežnejši.

[2] *Pospravite jo lahko v vsak žep, torbo, nahrbtnik.*

[3] *Njen (psičkin, op. MKI) izgled je prekrasen /.../ vitka in milega pogleda, po naravi pa pravzaprav radovedna in vesela, le zid plahosti mora prej razbiti.*

Pri opazovanju pogostosti pojavitve nefrazeoloških enot, zlasti SBZ, značilnih za področje astrologije, se je pokazalo, da teh v zbranem gradivu ni bilo veliko (z *Jupitrom v škorpionu*; *energija zadnjega krajca*). Kot stilistično in kohezivno sredstvo se pojavljajo perifraze za poimenovanja področij ali planetov, npr. *planet sreče*, *veselja in denarja* kot koreferenca za planet Venera, a te perifraze otežujejo razumevanje besedila oziroma bralcu v spominu ostanejo le znane poimenovalne enote (*sreča*, *veselje*, *denar*). Pogostejše in opaznejše od SBZ so nominalne kolokacije (*romantične urice*, *usodno srečanje*, *dober zaslužek*, *duhovne vrednote*, *osebna moč*), s katerimi tvorec lahko vsebino izrazi olepševalno (*napetosti z nadrejenimi*, *službene tegobe*), s čimer omili predstavljeno situacijo.

V nasprotju s horoskopi je v malih oglasih več stalnih besednih zvez in kolokacij. Morda bi primere, kot so *Popolnoma brezplačno*; *Ogled je možen v/na/pri X*, *po predhodnem dogovoru in resnem zanimanju tudi v/na/pri Y*; *Cena ni/je zadnja*, *Priložim vse potrebno*; *Menjave me ne zanimajo*; *Dela, kot mora* ali sopomensko *Vse deluje brežhibno*, pa bi nadaljnja raziskava večjega števila malih oglasov lahko pokazala, ali gre že za pragmatične frazeme. Prav tako se postavlja vprašanje, ali lahko med

¹⁴ Frazeoloških enot ne navajam v slovarski obliki.

¹⁵ Odstotkovni prikaz razmerja frekventosti pregovorov na eni strani in frazemov na drugi je zaradi prenovitev tako pregovorov kot frazemov otežen. Tak prikaz je lahko tudi zavajajoč, saj je frekventost frazemov oziroma pregovorov odvisna od vrste horoskopa: več pregovorov je v mesečnih horoskopih in horoskopih kompatibilnosti med posameznimi znamenji.

pragmatične frazeme uvrstimo enote z glagolsko jedrno sestavino *prodati, kupiti, najeti ali oddati* v prvoosebni edninski dovršeni sedanjiki (*prodam/kupim/najamem/oddam x*). Gre za komunikacijske obrazce,¹⁶ s katerimi tvorci malih oglasov rutinsko in vedno znova opravljajo govorno dejanje začenjanja besedila, vzpostavljanja stika z naslovnikom, predstavljanja namere, zavezovanja, da bo izrečeno stopil, in hkrati s samim izrekanjem to dejanje tudi opravljajo. Gre za večfunkcijsko govorno dejanje. S tega vidika lahko enote, kot so *prodam, kupim, najamem, oddam, podarim*, razumemo kot performative tipa *stavim* ali *čestitam*, saj so samoreferenčni, in hkrati kot pragmatične frazeme, saj zanje velja, da so formule vsakdanjega komuniciranja z ustaljeno pragmatično funkcijo, pojavljajo se v določeni oblikoskladenjski obliki (prim. Jakob 2006: 26; 35), njihov pomen je primerljivo nemotiviran kot pri pozdravu, ko je frazeološki pomen govorno dejanje (npr. Jakob 2006; Jesenšek 2000; Fabčič, Bernjak 2014). Umanjka pogoj večbesednosti. Težko bi jih uvrstili med glagolske minimalne frazeme, saj je za te enote po Babič (2008: 52) značilna struktura glagol + predložna beseda, v stavku imajo večinoma »funkcijo povedka, izjema so pragmatični frazemi (*kot rečeno, da veš ...*), ki opravljajo funkcijo členka«. Enote *prodam/najamem/kupim/podarim/oddam* sodijo med prototipične lekseme, značilne za besedilno vrsto mali oglas, ob katerih je treba prav tako kot pri pragmatičnih frazemih opozarjati na njihovo vlogo v konkretni besedilni vrsti (Jesenšek 2000: 38, Gansel, Jürgens 2007: 58).

Med nefrazeološkim enotami so pogoste SBZ, vezane na področje/stroko, v katero sodi predmet oglaševanja, a njihova dejanska frekventnost se lahko opazuje le znotraj skupine malih oglasov, ki se nanašajo na isti predmet oglaševanja. V zbranem gradivu sodijo med nefrazeološke enote gramatične (*več info(rmacij) na; kot nov; zraven (do)dam*) in nominalne kolokacije. Pri zadnjih je samostalnik za poimenovanje predmeta govora praviloma izpuščen (*nošen enkrat; (zelo) lepo/dobro/odlično ohranjen; malo rabljen*).

Besedilne enote v malem oglasu so nanizane dodajalno, zato se zdi, da je za to besedilno vrsto značilna šibka besedilna spetost, a se kot značilno kohezivno-koherentno sredstvo pojavljata elipsa in končniški morfem (*rabljen, rabljena*), ki ustvarjata besedilne vezi, zato je mali oglas, kot tudi npr. osmrtnica, oblikovno in vsebinsko ustaljena besedilna vrsta, a posledično z manjšo stopnjo inovativnosti pri tvorjenju besedila, kar vpliva tudi na manj pogosto rabo ekspresivnih jezikovnih sredstev, kamor sodijo frazeološke enote.

¹⁶ Termin komunikacijski vzorci ni prekriven s terminom komunikacijski frazemi po Burgerju (Jakob 2006: 26) oziroma sporočanjki obrazci po Jesenšek 2000: 35. Na tem mestu jih kot pogoste sopojavitve v malih oglasih prepoznam, v nadaljevanju prispevka pa ugotavljam, ali so frazemi.

Po oblikovni ustaljenosti in preglednosti bi mali oglasi in horoskop lahko primerjali s sezname, kot so vozni red, kino- ali TV-spored, za katere je pomembno, da naslovnik v najkrajšem možnem času najde iskani podatek. Podobnost najdemo tudi v slogovnem postopku. V vseh besedilnih vrstah gre za preplet opisovanja (statični opis predmeta govora ali pozicije planetov v danem trenutku) in utemeljevanja v smislu, zakaj je ponujeno v malem oglasu dobro za naslovnika oziroma zakaj je napisano v horoskopu koristno, da je s tem naslovnik seznanjen. Pri tem je apel naslovniku, da naj stori svetovano, v horoskopu izrazitejši, saj je pogosta raba velelnika (*počakajte, pokličite, sprostite se, premislite*), modalnega glagola (*ne boste morali ustaviti, ne smete zavrniti*) in drugih oblik neposrednega nagovarjanja naslovnika (*Le pogumno!*).

Z vidika besedilnosti je za horoskop značilnost, da so besedilne enote enako kot pri malem oglasu lahko večinoma sopostavljene [3], lahko tvorijo „zgodbo“ [4] ali pa so razmerja med propozicijami protipomenska [4, 5] ali pogojna [4, 6].

[3] *V torek bo že drugi pozitivno delujoči planet začel sevati na vas energije sreče, zadovoljstva, ljubezni, igrivosti, boljšega zdravja in zaslužka. Za dolgo potovanje s terapijo potrebujete precejšnja sredstva, zato boste skušali delati honorarno ali prek dopolnilne dejavnosti. Boljše počutje boste dosegli samo s popolno spremembo negativnih vzorcev življenja in zamenjavo odnosov, ki so večinoma pogubni.*

[4] *Imeli boste težave na delovnem mestu. Nekaj vaših sodelavcev se ne mara in si ne zaupajo, zaradi tega bo težko delati z njimi. Prilagoditve bodo potrebne, da boste skupaj delovali najboljše. Če ste v poziciji, da se lahko vmešate, se ne obotavljajte. Če pa niste, se enostavno oddaljite od situacije.*

[5] *Bolj boste bežali pred novimi odgovornostmi, slabše se boste počutili.*

[6] *Če se odpravljate na potovanje, bodite previdni glede zamud in napačnih informacij.*

Če študirate, boste imeli veliko stika z enim izmed profesorjev.

Težave pri iskanju in določanju frazeoloških, torej tudi paremioloških enot v zbranih horoskopih povzročajo dejstvo, da so te enote redko označene, v gradivu sem našla le primer: *Nasprotja se privlačijo, pravi pregovor, ki ni daleč od resnice*. Težko je ločiti med prenovitvami in neobičajnimi rabami ter kdaj tudi morebitnim dobesednim pomenom (*zaprite partnerju usta*) [7].

- [7] *Ljubezensko življenje samskih bo v začetku leta teklo po utečenih tirnicah. Drveli boste iz ene veze v drugo, a življenjskega sopotnika še ne boste našli. Mnogi med vami boste spoznali, da niste na pravi poti in da lahko še vedno spremenite začrtane tokove.* (kozmiika.si)

Zasebno razmerje z družinskimi člani in znanci bo zadovoljivo. Pazite na svoje prioritete in videli boste uspeh na hišnem pragu. (kosmika.si)

Samski boste spoznali osebo, ki bi lahko bila vaša sorodna duša. Na prvi pogled se ne bo zdelo, da imata dosti skupnega, vendar bo vaše srce povedalo svoje. Nasprotja se privlačijo. Partnerski odnosi bodo podvrženi rutini, a vezani niti ne boste iskali popestritve. Priložnost se vam bo ponudila sama, za spremembo zaprite partnerju usta s poljubom. (Žurnal24)

5. Sklep

Raba frazeoloških enot, SBZ in značilnih kolokacij v določenih besedilnih vrstah lahko nakazuje na tvorčevo poznavanje postopkov tvorjena te besedilne vrste, hkrati lahko kaže na njegovo jezikovno ustvarjalnost in inovativnost. Horoskop in mali oglas sta pogosti, aktualni, avtentični, oblikovno in vsebinsko ustaljeni ter neobsežni besedilni vrsti, ki sta se izkazali kot primerni za poučevanje o frazeoloških enotah skupaj z značilnostmi konkretne besedilne vrste, saj pojavitve frazeoloških enot, značilnih SBZ in kolokacij z vidika jezikovne stilistike v obravnavanih besedilnih vrstah ne pritegnejo pozornosti. Bistvena razlika med obravnavanima besedilnima vrstama z vidika frazeologije je, da je v horoskopih pogosta pojavitve frazemov in pregovorov, v malih oglasih pa pojavitve SBZ in značilnih kolokacij. Mali oglasi so tako zanimivi za opazovanja povezovanja značilne leksike z besedilno vrsto. V nasprotju z malim oglasom pa se zdi, da frazeološke enote s širino in ohlapnostjo pomena, ki ga udeleženci komunikacijskega stika interpretirajo vsak skladno svojim mentalnim svetom, omogočajo in podpirajo horoskop kot besedilno vrsto.

Literatura

- Babič, Saša, „Minimalni frazemi v slovenščini“, v: *Jezik in slovstvo* 53/2, 2008., str. 49–63.
- Larisa Fabčič, Melanija, Bernjak, Elizabeta, *Frazemi in pregovori v stiku. Kulturološki in semantično-pragmatični vidik*. Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko Maribor, Maribor, 2014.
- Gansel, Christina, Jürgens, Frank, : *Textlinguistik und Textgrammatik. Eine Einführung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2007².

- Gantar, Polona, *Stalne besedne zveze v slovenščini*, Korpusni pristop, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2007.
- Heinemann, Wolfgang, „Textsorte – Textmuster – Texttyp“, v: *Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin, New York, 2000a, str. 507–523.
- Heinemann, Wolfgang, Viehweger, Dieter, *Textlinguistik (eine Einführung)*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1991.
- Jakob, Nataša, *Pragmatična frazeologija*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2006.
- Jesenšek, Vida, „Frazeologija in horoskop pri pouku nemškega jezika“, v: *Vestnik* 34/1–2, 2000, str. 35–42.
- Jesenšek, Vida, „Nemški pregovori v sodobni besedilni rabi“, v: *Frazeologija nemškega jezika z vidikov kontrastivnega in uporabnega jezikoslovja*, Filozofska fakulteta, Maribor, 2014, str. 152–177.
- Katnić-Bakaršič, Marina, *Lingvistička stilistika*, Open Society Institute, Budimpešta, 1999.
- Kezele, Adrian Predrag, *Sinhroniciteta: prebujanje Celote: kako sinhroniciteto učinkovito uporabljati v vsakdanjem življenju*, Chiara, Ljubljana, 2016.
- Köster, Lutz, „Phraseolexeme in Horoskop. Funktionale Analyse und didaktische Potenz dieser Textsorte für die Vermittlung von Deutsch als Fremdsprache“, v: *Phraseologismen in Text und Kontext*. Aisthesis Verlag, Bielefeld, 1998, str. 97–120.
- Kržišnik, Erika, „Idiomatska beseda ali frazeološka enota“, v: *Slavistična revija* 58/1, Ljubljana, 2010, str. 83–94.
- Meterc, Matej, *Paremiološki optimum. Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2017.
- Simons, Paul, *Stylistics. A Resource book for students*. Routledge, New York, 2014².
- Spitzmüller, Jürgen, Warnke, Ingo H., *Diskurzlinguistik. Eine Einführung in Theorien und methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Walter de Gruyter GmbH & Co, Berlin/Bosten, 2011.
- Starc, Sonja, „Stik disciplin v besedilu iz besednih in slikovnih semiotskih virov“, v: *Meddisciplinarnost v slovenistiki*, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 2011, str. 433–440.
- Ulčnik, Natalija, „Pregovori v procesu spreminjanja“, v: *Slavistika v regijah – Maribor*, Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, 2011, str. 63–68.

SAŽETAK

Mira Krajnc Ivič

Frazeološke jedinice u horoskopima i malim oglasima – tekstualni aspekt

Uporaba frazeoloških jedinica u tekstu može ukazati na to koliko autor poznaje način stvaranja određene vrste teksta, kao i na njegovu jezičnu kreativnost bitnu za privlačenje pozornosti publike kojoj je tekst namijenjen. Stoga je opravdano usporedno istražiti različite tipove teksta, njihove leksičke karakteristike te odnos uporabe frazeoloških jedinica.

U okviru ovoga rada analiza je metodičko-metodološki povezana s projektom *Slovenščina na dlani (Slovenski na dlanu)*. Za tematski dio projekta, koji se odnosi na područje teksta i koji je namijenjen razvijanju jezičnih karakteristika za sporazumijevanje, upoznavanju s karakteristikama različitih tipova teksta te detaljnom predstavljanju i utvrđivanju znanja, izabrali smo 16 tipova tekstova, među kojima se nalaze i horoskop i mali oglas. Riječ je o kratkim i sadržajno nezahitjivim vrstama teksta koji pozivaju čitatelja i pokušavaju ga u što uvjeriti. Karakteriziraju ih ustaljenost sadržaja i oblika, sveobuhvatna zastupljenost, aktualnost i autentičnost. Za analizu horoskopa, ishodište predstavlja znanje njemačkog jezika. Tako primjerice Jesenšek (2000: 42) zaključuje da je u horoskopu moguće „naći različite frazeološke denominacije i brojne rutinske komunikacijske obrasce“. Zato nas je zanimalo koje se to frazeološke jedinice najčešće pojavljuju u odabranim vrstama tekstova, kakva je njihova funkcija te jesu li frazeološke jedinice u svakom tekstu posebno označene. Analiza je pokazala da u horoskopu prevladavaju somatske frazeološke jedinice, dok su u malim oglasima učestaliji ustaljeni izrazi koji nisu frazeološki te kolokacije. Za horoskop se pokazalo i to da frazeološke jedinice sa širinom, odnosno značenjem koje sudionici u komunikacijskoga čina interpretiraju sukladno svojem mentalnom stanju omogućuju i podržavaju njegovo postojanje kao vrste teksta.

Ključne riječi: *stilistika; tekstne vrste; horoskop; mali oglas; frazeološka jedinica*

Erika Kržišnik

Mesto frazeologije v pridobivanju in preverjanju znanja slovenščine kot neprvega jezika

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Slovenija
krzisnike@ff.uni-lj.si

UDK: 811.163.6'243'373.7
811.163.6:37.091.3

pregledni članak

V prispevku je predstavljeno, koliko in kako je frazeologija vključena v poučevanje in preverjanje znanja slovenščine kot neprvega jezika. Preverjanje poteka po javno veljavnem izobraževalnem programu v okviru Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik. L. 2014 je nastal program Slovenščina kot drugi in tuji jezik (SDTJ), ki je usklajen z dokumentom Common European Framework of Reference for Languages iz l. 2001 oz. z njegovim slovenskim prevodom Skupni evropski jezikovni okvir iz l. 2011. Programu SDTJ so prilagojeni učbeniki in delovni zvezki Slovenska beseda v živo, po katerih se učeči se (lahko) pripravljajo za izpite iz znanja slovenščine na treh ravneh, za vsako raven so dostopni vzorčni testi. Analizirali smo mesto in vlogo frazeologije v vseh teh dokumentih in ugotavljamo, da je pri učenju frazeologija bogato zastopana, pri preverjanju znanja bistveno manj. Za učenje so večinoma izbrani frazemi brez pretirane markiranosti tako glede na funkcijsko in socialno zvrst kot tudi glede na emocionalno in evalvativno markiranost, uravnoteženi so glede univerzalnosti in kulturne značilnosti. V vzorčnem testu je nefunkcionalno modificirano rabljen frazem v časopisnem besedilu in sprašujemo se, ali je avtentičnost v tem smislu še koristna. Pomanjkljivost frazeologije v vseh omenjenih dokumentih je terminologija, ki se ne dovolj razločevalno giblje med frazemom, idiomom, formulo, stalno frazo itd. Pri nastajanju evropskih in nacionalnih standardov znanja bi vsekakor moral sodelovati tudi frazeolog; hkrati je tako stanje opozorilo frazeološki vedi, da svojo terminologijo poenoti ali vsaj vzpostavi stabilno razmerje med različnimi pristopi.

Ključne besede: jezikoslovje; slovenščina kot drugi in tuji jezika; frazeologija; frazeodidaktika; testiranje

1. Slovenščina kot drugi in tuji jezik (SDTJ) – tradicija ljubljanske slovenistike

1.1. Poučevanje SDTJ ima na slovenistiki ljubljanske univerze bogato tradicijo (zgodovino prvih 35 let prim. v Bešter, Kržišnik 1999). Začelo se je l. 1965 s Seminarjem slovenskega jezika, literature in kulture za tuje slaviste, v študijskem letu 1972/73 se mu je pridružila Komisija za pospeševanje slovenščine na neslovenskih univerzah, ki se je po združitvi vseh dejavnosti, povezanih s poučevanjem SDTJ (npr. Poletna šola slovenskega jezika, Zimska šola SJ, Celoletna šola SJ; prim. www.centerslo.si), v Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik l. 1991 preimenovala v program Slovenščina na tujih univerzah.¹

Preverjanje znanja SDTJ poteka v okviru Izpitnega centra, ki je kot eden od programov nastal l. 1992. Gre za državni sistem certificiranja, ki je v pristojnosti Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Konec 90. let se je začel Izpitni center povezovati z evropsko organizacijo za jezikovno testiranje Association of Language Testers in Europe (ALTE), l. 2000 je postal njen pridružen in l. 2004 polnopravni član. L. 2017 je bil s strani ALTE-ja Izpitnemu centru za izpite na vseh treh ravneh dodeljen znak kakovosti, t. i. ALTE Q-mark.²

2. Frazeologija pri preverjanju znanja SDTJ

2.1. Mesto frazeologije v standardih znanja

Prvi standardi znanja SDTJ so nastali l. 1994 in so se navezovali neposredno na program *Slovenščina za hrvaško/srbsko govoreče* iz l. 1992. Naslednji program poučevanja in preverjanja znanja *Slovenščina za tujce* (l. 2000) je bil usklajen z drugimi slovenskimi programi za tuje jezike. Najnovejši *Slovenščina kot drugi in tuji jezik* (http://arhiv.acs.si/programoteka/Slovenscina_kot_drugi_in_tuji_jezik.pdf) je iz l. 2014 in je usklajen z evropskim programom *Common European Framework of Reference for Languages* (CEFR), sprejetim na Svetu Evrope l. 2001. V slovenščini je dostopen pod naslovom *Skupni evropski jezikovni okvir* (SEJO) od l. 2011. V *Slovenščini kot drugi in tuji jezik* so tri ravni umeščene na ravni v SEJO (A1, A2, B1, B2, C1, C2), in sicer osnovna raven v A2 in B1, višja raven v B2 in raven odličnosti v C1, C2.

¹ Leta 2018 je bil sklenjen dogovor o ustanovitvi lektorata na Filozofski fakulteti na Reki, začetek njegovega delovanja je v poletnem semestru študijskega leta 2018/19.

² S testiranjem SDTJ se teoretično in praktično največ ukvarja dr. Ina Ferbežar, vodja Izpitnega centra, ki se ji zahvaljujem za vso pomoč pri zbiranju podatkov; prim. članek Ferbežar, Pirih Svetina 2004.

Frazeologija se v standardih znanja, nastalih v različnih časih, ne omenja pogosto, zato lahko navedemo vse omembe:

Standardi znanja SDTJ (1994, str. 3): »Pri enotah poimenovanja (tj. pri besedah/besednih zvezah) izhajamo: a) od osnovnih/stilno nezaznamovanih poimenovanj do stilno zaznamovanih sopomenskih poimenovanj (tudi **frazeoloških** in parafraznih; še posebej pri **višjih stopnjah** izobraževanja).«

Slovenščina za tujce (2000, str. 22, **Visoka raven** / Teme – slovar): »Glede tematike na tej ravni ni omejitev; to pomeni obvladovanje tudi posebnih področij in specializiranega ter strokovnega izrazja (za lastne poklicne namene). **Poznajo časovno in pogostnostno nezaznamovane frazeme** in druge možnosti (ustvarjalnega) metaforičnega izražanja.«

Slovenščina kot drugi in tuji jezik (2014):

Odstavek 2.2.1 Standardi znanja **/Raven odličnosti** (Poslušanje, str. 15): »Prepoznava širok razpon **idiomatskih** in pogovornih **izrazov** ter besedilo razume kljub temu, da govorec prehaja med jezikovnimi vrstmi.«

Odstavek 2.2.2 Vsebine programa **/Raven odličnosti** (Besedišče, str. 20): »Ima širok nabor besedišča, ki ga pravilno in ustrezno uporablja. Obvlada **idiomatske** in pogovorne **izraze, zaveda se konotativnih ravni pomena**.«

Pričakovano se o preverjanju znanja frazeologije eksplicitno govori šele na osnovni ravni, opaziti pa je, da se je v programu l. 2014 zgodilo nekaj sprememb:

- poznavanje frazeologije se preverja na najvišji ravni (raven odličnosti);
- eksplicitno se ločuje med receptivnim in produktivnim obvladovanjem frazeologije;
- spremenila se je terminologija – frazeološke izraze in frazeme zamenjajo idiomatski izrazi.

Za frazeologa je opazno zlasti zadnje in iz tega sledi vprašanje: ali je vzrok za zamenjavo terminologije teoretične narave? Lahko bi šlo za razumevanje idiomov, kakor je značilno zlasti, čeprav ne izključno, za anglojezično jezikoslovje, ki ločuje med frazeološkimi in idiomatičnimi izrazi v smislu različne stopnje idiomatičnosti oz. pomenske nemotiviranosti. V tem smislu bi lahko pod idiomatičnimi izrazi razumeli celo vse nemotivirane enobesedne izraze, zlasti tvorjenke, npr. *kruhoborec* 'kdor se bori, si prizadeva (samo) za materialne dobrine' (slabš.). To bi posledično zahtevalo nekoliko spremenjeno jezikovno gradivo tako za poučevanje kot preverjanje znanja jezika. Ker program iz l. 2014 izbire ali zamenjave terminologije glede

na predhodne dokumente ne interpretira, hkrati pa se že na drugi strani sklicuje na dokument SEJO, smo si pogledali terminologijo v njem in njegovem izvorniku, CEFR. Dokument CEFR je ali bo vplival tudi na druge nacionalne standarde znanja v Evropski uniji, zato se je/bo težava gotovo pokazala tudi v drugih nacionalnih jezikoslovljih. Primerjavo predstavljamo v okviru ene točke (5.2.1.1) SEJO in CEFR:

5.2.1.1. **Leksikalna zmožnost**, poznavanje besedišča jezika in sposobnost njegove uporabe, je sestavljena iz leksikalnih in slovničnih prvin.

Med **leksikalne prvine** prištevamo:

- **stalne besedne zveze**, ki so sestavljene iz več besed, uporabljajo in učijo pa se kot celota;

mednje prištevamo:

- **stavčne formule**, kamor sodijo:
 - neposredne realizacije jezikovnih funkcij (gl. podpoglavje 5.2.3.2), kot so pozdravi, na primer *Kako ste? Dobro jutro!* itn.,
 - pregovori (gl. podpoglavje 5.2.2.3),
 - arhaične oblike, na primer *Boglonaj!*;
- **idiomatske izraze**, kamor sodijo:
 - semantično neprozorne, okamnele metafore, na primer: *Brcnil je v temo.* (= Zmotil se je.),
 - intenzifikatorji, katerih uporaba je kontekstualno in stilistično omejena, na primer *bel kot sneg* (= bel, čist) proti *bel kot kreda* (= bled);
- **ustaljene okvire**, ki se učijo in uporabljajo kot celote in v katere se vstavljajo besede ali fraze za oblikovanje smiselnih stavkov na primer: »Dovolite, da ...«, »Bi mi lahko ...«
- **druge stalne izraze**, kot so:
 - frazni (večbesedni) glagoli, na primer *prevzeti nase, oblačiti se po modi*,
 - predložne zveze, na primer *od začetka do konca*;
- **ustaljene kolokacije**, sestavljene iz besed, ki se običajno uporabljajo skupaj, na primer *imeti govor/prekiniti tišino*;

5.2.1.1 **Lexical competence**, knowledge of, and ability to use, the vocabulary of a language, consists of lexical elements and grammatical elements.

Lexical elements include:

- **Fixed expressions**, consisting of several words, which are used and learnt as wholes.

Fixed expressions include:

- **sentential formulae**, including:
 - direct exponents of language functions (see section 5.2.3.2) such as greetings, e.g. *How do you do? Good morning!* etc.
 - proverbs, etc. (see section 5.2.2.3)
 - relict archaisms, e.g. *Be off with you!*
- **phrasal idioms**, often:
 - semantically opaque, frozen metaphors, e.g.: *He kicked the bucket* (i.e. he died). *It's a long shot* (= unlikely to succeed). *He drove hell for leather* (i.e. very fast).
 - intensifiers. Their use is often contextually and stylistically restricted, e.g. *as white as snow* (= 'pure'), as against *as white as a sheet* (= 'pallid').
- **fixed frames**, learnt and used as unanalysed wholes, into which words or phrases are inserted to form meaningful sentences, e.g.: *'Please may I have ...'*
- **other fixed phrases**, such as:
 - phrasal verbs, e.g. *to put up with, to make do (with)*;
 - compound prepositions, e.g. *in front of*.
- **fixed collocations**, consisting of words regularly used together, e.g. *to make a speech/mistake*.

Iz navedenega najprej ugotovimo, da je že frazeološki pristop neenoten in zajema stalne zveze od kolokacij do frazemov različne vrste po strukturi (besednozvezne in stavčne) in pomenu (od frazeoloških sestav do zraslekov), pragmatične frazeme imenuje formule. Slovenski prevod tej pisani terminologiji sledi, pri tem pa za posamezne »vrste« izrazov ponekod navaja zgled frazemov, ki ne ustrezajo terminološki uvrstitvi. V primeru »intenzifikatorji, katerih uporaba je kontekstualno in stilistično omejena«, se denimo v opoziciji navajata primerjalna frazema »*bel kot sneg* (= bel, čist) proti *bel kot kreda* (=bled)«. Pri obeh del *kot x res* stopnjuje lastnost, kar kaže pomenski opis 'zelo bel, zelo čist' in 'zelo bled', a v nobenem primeru ne gre za pravi intenzifikator tipa *kot pes*, *kot vrag*, ki se lahko dodaja najrazličnejšim A-delom primere. Tudi njuna kontekstualna in stilistična omejenost ni zelo različna, je pa različna stopnja njune pomenske nemotiviranosti oz. stopnja njune idiomatiziranosti: pri *bel kot sneg* 'zelo bel' gre za frazeološki skup, pri *bel kot kreda* 'zelo bled' za frazeološki sklop. Tudi ni jasno, zakaj se zvezi *prevzeti nase* in še zlasti *oblačiti se po modi* navajata kot frazna glagola. Kot »phrasal idioms« se v CEFR navajajo »semantically opaque, frozen metaphors«, vendar tega ne smemo zamenjevati z ustaljenimi metaforami sklopovskega tipa, kar je razvidno iz navedenih zgledov, npr. »*He kicked the bucket* (i.e. he died)«, ne pa tudi iz pod isto alineo in z drugačnim terminom »idiomatski izrazi« navedenega slovenskega frazema *brcniti v temo* (po SSF 'zelo se zmotiti'), ki je bliže sklopovski motiviranosti (prim. pomenski prenos v frazemu *tavati v temi* 'biti neizobražen, neveden, neobveščen').

Ob taki količini zelo raznolike frazeološke terminologije v izvorniku CEFR in prevodu SEJO (z dodatnimi težavami pri ponazarjanju s slovenskim frazeološkim gradivom) je bila izbira termina *idiomatski izrazi* kot splošnega poimenovanja za vse frazeološke enote v programu *Slovenščina kot drugi in tuji jezik* še razmeroma dobra odločitev.

2.2. Mesto frazeologije pri testiranju SDTJ

Za ta prispevek smo pregledali vzorčne teste za vse tri ravni, tj. osnovno in višjo raven ter raven odličnosti (v e-obliki so dosegljivi na strani <http://centerslo.si/izpiti/>). Frazeološke enote so prisotne v vseh testih, vendar v različni količini, različnih delih testa in v različnih funkcijah:

- na osnovni ravni se v okviru dejavnosti poslušanja pričakuje poznavanje osnovnih pragmatičnih frazemov s funkcijo pozdrava (*Dober dan!*);
- na višji ravni se z njimi preverja receptivna kompetenca pri dejavnosti branja (*modna muha*, *Nikoli ni prepozno*, *zveze in poznanstva*, *baby boom*, *naj-X vseh časov*);

- na ravni odličnosti se preverja receptivni del (branje), medtem ko produktivni del (pisanje) frazeološke kompetence prinaša le neobvezni bonus (*hotel mama, priti do česa, (začeti samostojno) postavljati se na noge, znajti se v stiski, (kaj) biti španska vas (za koga), biti na voljo*).

Pri pregledovanju smo v testu za raven odličnosti (dejavnost branje in pisanje) ob temi *Osamosvajanje mladih danes* naleteli na publicistično besedilo:

Nina je stara 23 let, sama živi od 17. leta. Mama je dobila ponudbo za delo v tujini in jo sprejela, vendar Nina ni želela zapustiti prijateljev in šole. »Menjava okolja in jezika v obdobju, ko sem končevala gimnazijo, bi bila zame pretežka,« pripoveduje. Skrbništvo je do njene polnoletnosti prevzel stric in ji pomagal, ko **se** je začela **samostojno postavljati na noge**.

Ob besedni zvezi v krepkem tisku se nam je zastavilo vprašanje o vlogi avtentičnega besedila v jezikovnem testu za tujejezične govorce. Vprašanje v zvezi z jezikovnim testiranjem nikakor ni novo, je pa novo v povezavi s frazeologijo. Primer iz testa – v slovenščini obstajata dva različna frazema:

- *postaviti/postavljati se na svoje/lastne noge* 'osamosvojiti/osamosvajati se';
- *postaviti/postavljati na noge (koga (tudi sebe)/kaj)* 1. '(o)zdraviti, (o)krepite koga'; 2. 'povzročiti/povzročati, da je (kdo/kaj) uspešen, samozavesten'.

V besedilu bi moral biti uporabljen prvi frazem, katerega pomen je v skladu tako s temo v celoti (»osamosvajanje mladega človeka«) kot tudi z neposrednim kontekstom. Ker je bila izpuščena pomensko identificirajoča, sicer variantna, vendar ne fakultativna komponenta *svoje/lastne*, je moral avtor uporabiti neustaljeni dodatek *samostojno*. Skratka, uporabil je modificirano obliko frazema, kar za rabo frazeologije zlasti v govornih in tudi v publicističnih besedilih ni redkost. Besedilo v testu je publicistično, a proti pričakovanju stanje v korpusu Gigafida ne potrjuje, da bi bila te vrste zamenjava kaj več od naključne rešitve. Pri iskanju po okolici (razširjeno na pet mest pred in za zvezo »na noge«) dobimo samo 6 konkordanc s *samostojno se postavljati/postaviti na noge*, od katerih se na pomen 'osamosvojiti se' nanaša le ena in ta je ista kot v testu. Zato ostaja vprašanje, ali je ustrezneje vztrajati pri popolnoma avtentičnem besedilu ali pa bi ga bilo koristneje prirediti, še zlasti, ker vsebina ne bi ničesar izgubila, če bi namesto izvirnega *Skrbnništvo je (...) prevzel stric in ji pomagal, ko se je začela samostojno postavljati na noge* zapisali (...) *in ji pomagal, ko se je začela postavljati na svoje noge*. Navsezadnje tudi v učbenikih za pridobivanje znanja tujega jezika praviloma ne navajamo neustaljenih modifikacij frazeologije (razen v primeru, ko je to tema obravnave, npr. pri kreativnih aktualizacijah v literaturi ali publicistiki).

3. Pridobivanje znanja SDTJ

Kot rečeno, ima poučevanje SDTJ na ljubljanski slovenistiki dolgo tradicijo. Tudi teoretično se je o vlogi frazeologije in načinih za njeno vključevanje v pouk začelo premišljevati že v 90. letih prejšnjega stoletja (Kržišnik 1998). L. 2000 je bilo na Filozofski fakulteti v Ljubljani mednarodno frazeološko srečanje na temo frazeologije tujega jezika (*Skripta 5*, 2001). Od tujih jezikov je v slovenskem jezikoslovju najbolje obdelana frazeologija pri pouku nemščine kot tujega jezika (raziskovalki Vida Jesenšek in Urška Arh Valenčič), presenetljivo malo pa je razmisleka o mestu frazeologije v didaktiki angleščine kot tujega jezika.

3.1. Realizacija programa SDTJ (2014) v učnem gradivu

Učbeniki in spremljajoči delovni zvezki *Slovenska beseda v živo* (dalje SBŽ) so nastajali vzporedno s programom SDTJ iz l. 2014 in so prav tako usklajeni s programom SEJO; učeče se torej (lahko) pripravljajo na izpite iz SDTJ. Povezava z ravnmi SEJO in SDTJ je naslednja: SBŽ 1a (= A0–A1) in SBŽ 1b (= A1–A2) → začetni tečaj; SBŽ 2 (= B1–B2) → nadaljevalni tečaj ter SBŽ 3a (= C1) in SBŽ 3b (= C1) → izpopolnjevalni tečaj.³

3.1.1. SBŽ – frazeologija metajezikovno

V Uvodu (str. 3) v učbeniku SBŽ 2 frazeologija ni omenjena, o rubriki Preoblečene besede pa izvemo tole: »Vsako enoto popestri kotiček z **besedami in besednimi zvezami v prenesenem pomenu, poimenovan preoblečene besede.**« Frazemi se torej skrivajo pod »besednimi zvezami v prenesenem pomenu«. Uvod v učbenik SBŽ 3a (str. 4) predstavlja vsebino celotnega izpopolnjevalnega tečaja v učbenikih in delovnih zvezkih SBŽ 3a in 3b. V zvezi z učbenikom frazeologija ni omenjena: »Tako kot v SBŽ 2 vsako enoto popestri (...).«, v zvezi z delovnim zvezkom se pojavi termin frazem: »Prav tako je ena naloga vedno namenjena utrjevanju **frazemov** iz rubrike **Preoblečene besede.**«

Treba je vedeti, da je SBŽ učbenik, ki sledi komunikacijski metodi poučevanja tujega jezika, zato jezikoslovna terminologija ni v centru pozornosti. Kljub temu je razhajanje med učbenikom, ki izhajajoč iz pomena leksikalnih enot terminološko noče ločevati besed od frazeoloških zvez (v rubriki Preoblečene besede se izraz *frazem* vendarle nekajkrat pojavi), in delovnim zvezkom, kjer se razlikovanje začne (resda šele na najvišji ravni), lahko moteče. Še posebej zato, ker program SDTJ, kot rečeno, uporablja tretji termin, tj. *idiom* (atski izraz).

³ Najvišje ravni (C2) v tem učbeniškem kompletu ni. Najbližje ravni C2 je učbenik *Jezikovod* (Ferbežar, Domadenik 2005).

Posledica tega, da gre za komunikacijski učbenik, je tudi dejstvo, da frazeološke enote v rubriki Preoblečene besede praviloma niso navedene v slovarski/sistemski obliki (v nekaj primerih pa vendarle so). O tem, ali je to pri poučevanju frazeologije prednost ali ovira gl. dalje, na tem mestu opozorimo le na možnost, da učeči se slovenščine kot tujega jezika na najvišji stopnji zaradi tega ne pridobi zmožnosti iskanja frazemov v slovarju ali jo pridobi v manjši meri. Seveda pa je pri tem, kakor sploh pri učenju jezika, ključna tudi vloga učitelja/lektorja.

3.2. SBŽ – frazeologija kvantitativno in kvalitativno⁴

3.2.1. V učbenikih SBŽ so poleg frazemov, ki so namerno vključeni v rubriko *Preoblečene besede* in nato v delovnih zvezkih (DZ) uporabljeni v vajah, prisotni še drugi, naključni frazemi v besedilih, vendar nas tukaj zanimajo samo razmerja med namerno vključenimi frazemi, ker pričakujemo, da je bila izbira premišljena. Poleg povsem številčnih razmerij izpostavljamo tudi posebne vrste frazemov, za katere je mogoče osmisлити funkcijo pri učenju:

- pragmatični frazemi so tisti, ki jih, če gre za rojenega govorca, govorec najprej usvoji oz. jih v komunikaciji v tujem jeziku najprej potrebuje za produkcijo (npr. pozdravi) ali za recepcijo (npr. usmerjevalci besedila);
- primerjalni frazemi so razmeroma lahko razumljivi, saj so zelo pogosto frazeološki skupi, ki imajo A-del primerjave v slovarskem pomenu;
- pregovori so dveh vrste: univerzalni nosilci etičnih vsebin ali kulturološko markirani; prvi so razumljivi tudi večini učečih se, drugi govorijo o kulturi skupnosti, katere jezik je učečemu se tuji jezik.

Učbeniki	Vsi frazemi	Pragmatični	Primerjalni	Pregovori	Ponovitev v DZ
SBŽ 1a	9	9	0	0	
SBŽ 1b	13	13	0	0	
SBŽ 2	48	6	5	7	71 %
SBŽ 3a	66	1	9	8	42 %
SBŽ 3b	32	10	0	1	59 %

Kot je razbrati iz prikaza, prevladuje frazeološko učenje v nadaljevalnem in na prvi stopnji izpopolnjevalnega tečaja učenja SDTJ, nadaljevalni tečaj ima tudi največ frazemov iz učbenika ponovljenih v delovnem zvezku. Največ pragmatičnih

⁴ Kvantitativno analizo je opravila študentka Sara Žibrat v svoji seminarski nalogi v okviru jezikoslovnega magistrskega seminarja v štud. letu 2016/17.

frazemov v učbeniku za najvišjo stopnjo je treba pripisati večji količini besedil. Iz tabele je posredno razvidno še, koliko je v SBŽ nespecifičnih, torej besednozveznih (pretežno glagolskih) frazemov.

3.2.2. Izbira frazemov v SBŽ

(1) Socialno- in funkcijskozvrstno markiranih je malo (18 %) frazemov.

(2) Emocionalno-evalvativna markiranost: najpogostejši kvalifikator, ki je frazemom, rabljenim v SBŽ, pripisan v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (gl. Fran), je splošni kvalifikator ekspresivnosti (*ekspr.*), drugi so še *ironično* (2), *evfemistično* (1), *šaljivo* (1), *slabšalno* (1).

(3) Razmerje med univerzalnostjo in kulturnospecifičnostjo frazemov je v SBŽ 2 močno v prid prvim. Pri tem kot univerzalne razumemo somatske in (iz)biblične frazeme. Količina somatskih frazemov – v SBŽ 2 jih je 29 %, v SBŽ 3a 15 % in v SBŽ 3b 13 %, se pravi, da univerzalnost od začetne do najvišje stopnje upada.

(4) Frekvenca rabe frazemov, izbranih za SBŽ, je različna in se, glede na količino v korpusu Gigafida, giblje od najfrekventnejših, npr. *iti na živce komu* (7196) ali *na lastno pest* (2149), do najredkejših, npr. *Spanec je boljši kot žganec* (11), *biti na tankem s čim* (samo 3). Prevladujejo frekventnejši frazemi (kot zanimivost: najpogostejši je *imeti rad* 'ljubiti; imeti nagnjenje, veselje do česa').

3.3. Didaktična izraba frazemov v SBŽ

Z oposebljanjem frazemov v rubriki *Preoblečene besede* se izpostavlja njihova pomenska posebnost, tako pomenski prenos kot druge vrste idiomatičnost, pa tudi konotativni del pomena, kar vse ima za posledico ekspresivni učinek v besedilu. Zlasti zavest o konotativni vrednosti frazemov in poznavanje te vrednosti je pri učenju SDTJ takoj, ko preseže začetno stopnjo, pomembna za razvijanje sporazumevalne kompetence.

V SBŽ je prikazana tudi posebna raba frazemov v obliki aktualizacije, najprej s posebnim mestom v besedilu, npr. v naslovu lekcije *Pot pod noge*, tudi s spremembo oblike, npr. z elipso drugega dela pregovora *Kar se Janezek nauči ...* (oboje v SBŽ 2), ali aktualizacijo v naslovu besedila *Marija Terezija je imela krompir* (SBŽ 3a, str. 64) – kjer gre za namerno dvoumnost zveze *imeti krompir*, ki je v slovenščini frazem s pomenom 'imeti srečo' in močno kulturološko markiranostjo, ki jo aktualizira pomen homonimne proste besedne zveze. Ta namreč namiguje na zgodovinsko dejstvo, da je vladarica Marija Terezija v Habsburški monarhiji, katere del je v tistem času bilo tudi slovensko ozemlje, uvedla pridelavo krompirja (kar je za Slovence pomenilo konec obdobij velike lakote).

Vaje v SBŽ, ki vključujejo frazeologijo, so zelo raznovrstne in domiselne, a natančnejši prikaz bi zahteval posebno obravnavo, v kateri bi bilo mogoče opozoriti tudi na nekatere pomanjkljivosti in predlagati izboljšave.⁵

3.4. Neslovarska oblika frazemov – prednost ali ovira?

Navajanje frazeoloških enot v neslovarski obliki v splošnih eno- ali dvojezičnih slovarjih se običajno ocenjuje kot napaka. Posebna rubrika v SBŽ, v kateri se zbirajo frazemi, sicer ni slovar, je pa neke vrste nabor enot, zato je premislek o obliki, v kateri se navajajo, na mestu. Dejstvo, da so frazemi v Preoblečenih besedah v besedilni obliki ne moti toliko, kot to, da se v tej družbi najdejo tudi frazemi v slovarski obliki. Razliko med obema bi bilo zato smiselno v učbeniku eksplicitno vsaj omeniti, čeprav seveda lahko računamo na to, da bo učečega se na to opozoril tudi lektor. Besedilna oblika frazem omejuje z realizacijo valenčnih določil, npr. *Vse je splavalo po vodi* (SBŽ 2, str. 53) v primerjavi s *(kaj) splavati po vodi (komu)* '(kaj) propasti (komu)' omejuje nabor leksemov v vlogi nosilca stanja, čeprav navaja posplošujoči vse. Enako se omejuje tudi z navajanjem kot *(kdo) biti iz dobrega testa* namesto *iz kakšnega testa* (npr. *drugačnega, pravega*) ali *(prikazati koga/kaj) v slabi luči* namesto *v kakšni luči* – nabor pridevnikov je v prvem bolj, v drugem manj omejen, v obeh pa prispeva k smislu besedila. Besedilni prikaz frazema pripelje do napake, kadar se pri grafičnem ločevanju med frazemskimi sestavinami in besedilnim okoljem zgodi pomota, kot se je npr. v SBŽ 3a: »*Na mestna vrata je potrkala kuga* = *v mestu se je pojavila kuga*«, kjer so sestavine frazema *(kaj)+potrkati+ na+ vrata* 'kaj se začne, pojavi', medtem ko je *kuga* zunajfrazemsko določilo.

In vendar ima, tudi če delamo seznam frazemov, besedilna oblika prednost pred nepravilno (in zato zavajajočo) poslovarjeno. Takega zglada v SBŽ ni, je pa znan primer, ko je lektor frazem *trda prede komu/čemu* 'kdo/kaj je v izrazito neugodnem, težavnem položaju' – kjer je *trda* subjekt, *prede* predikat in gre torej za propozicijski frazem – nepravilno poslovaril v obliko *trda presti komu*. Študent je *trda* razumel kot pridevnik v levem prilastku, infinitiv pa kot dativ od samostalnika *presta* 'slano pecivo v obliki osmice', in v domači nalogi tvoril poved *Ko me je ustavila policija, sem bil v trdi presti* (po modelu *biti v škripcih* 'biti v težavnem položaju').

Torej ne glede na to, ali se nam zdi, da je seznanjanje s slovarsko obliko frazema za učečega se bolj ali malo manj nujno, ostaja dejstvo, da je taka oblika po-

⁵ Npr. nič ni narobe, če se v učbeniku SBŽ 3a pojavi poved iz literarnega besedila prve polovice 20. stol. in v njem zveza *bister kakor kača*. Ni pa dobro, da se to pojavi v rubriki Preoblečene besede hkrati z vprašanjem *Ali poznate še kakšen frazem, ki človeški značaj primerja s kačo?* (Poud. E. K.) Ta zveza namreč ni frazeološka: v Gigafidi je ne najdemo, tudi v slovarjih (www.fran.si) ni zabeležena.

Erika Kržišnik: Mesto frazeologije v pridobivanju in preverjanju znanja slovenščine kot neprvega jezika

membna in prej ali slej učečemu se potrebna. Morda bi bila rešitev, če bi SBŽ dobil dodatek v obliki frazeološkega slovarčka.

4. Ugotovitve

Pregled programskih in izpitnih dokumentov ter z njimi povezanega učbeniškega kompleta SBŽ daje nekaj ugotovitev o poučevanju in preverjanju znanja frazeologije drugega in tujega jezika:

Frazeologiji je pri testiranju znanja odmerjeno malo prostora; pričakovano šele na (naj)višjih ravneh in predvsem v okviru receptivnega dela sporazumevalne kompetence.

Nasprotno je frazeologiji pri poučevanju namenjeno veliko pozornosti; eden od razlogov je gotovo njena vznemirljivost v smislu ekspresivnega učinka v besedilu in kreativne izrabe pri aktualizaciji, deloma morda, čeprav to ni opazno, tudi njena kulturološka dimenzija.

Primerjava CEFR in SEJO kot temeljnega in splošneevropskega dokumenta za učenje tujega jezika je pokazala, da je pri pripravi standardov znanja in na njih temelječih izpitnih nalog nujno sodelovanje frazeologov.

Neustrezna in neuskaljena terminologija v pregledanih dokumentih je hkrati opozorilo frazeologiji kot jezikoslovni vedi, da svojo terminologijo poenoti ali – kar je morda celo bolje – vzpostavi eksplicitno in stabilno razmerje med različnimi pristopi.

Viri in literatura

Bešter, Marja, (ur.), Kržišnik, Erika, (ur.), *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik*, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, Ljubljana, 1999.

Ferbežar, Ina, Pirih Svetina, Nataša, »Certificiranje slovenščine kot drugega/tujega jezika – zgodovina in perspektive«, *Jezik in slovstvo* 49/3-4, 2004, str. 17–33.

Ferbežar, Ina, Domadenik Nataša, *Jezikovod*, Učbenik za izpopolnjevalce na tečajih slovenščine, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, Ljubljana, 2005.

Fran: slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, URL: <http://www.fran.si> (dostop septembra 2018).

Gigafida, Korpus slovenskega jezika, URL: <http://www.gigafida.net> (dostop septembra 2018).

Kržišnik, Erika, »Frazeologija pri pouku slovenščine kot tujega jezika«, v: *Skripta 2, Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*, Center za slovenščino

kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, Ljubljana, 1998, str. 27–45.

Markovič, Andreja ...[et al.], *Slovenska beseda v živo* (učbenik) 1a (2013) 1b (2015), 2 (2012), 3a (2009), 3b (2011), Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana.

Markovič, Andreja ... [et al.], *Slovenska beseda v živo* (delovni zvezek) 1a (2013), 1b (2015), 2 (2004), 3a (2011), 3b (2009), Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana.

Skripta 5, Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, Ljubljana, 2001.

SAŽETAK

Erika Kržišnik

Mjesto frazeologije u stjecanju i provjeravanju znanja slovenskoga kao drugoga i stranog jezika

U radu je pokazano u kojoj je mjeri i na koji način frazeologija uključena u poučavanje i testiranje znanja slovenskoga kao drugoga i stranog jezika. Testiranje se obavlja prema javno važećem obrazovnom programu u okviru Centra za slovenski kao drugi i strani jezik. 2014. je godine sastavljen program *Slovenščina kot drugi in tuji jezik* (SDTJ) koji je usklađen s dokumentom *Common European Framework of Reference for Languages* iz 2001. godine, slovenski je prijevod *Skupni evropski jezikovni okvir* iz 2011. godine. Programu SDTJ-a prilagođeni su udžbenici i radne bilježnice *Slovenska beseda v živo* po kojima se polaznici mogu pripremati za ispite iz znanja slovenskoga jezika na trima stupnjevima, za svaki su stupanj dostupni ogledni testovi. Analizirali smo mjesto i funkciju frazeologije u svim spomenutim dokumentima i smatramo da je frazeologija u nastavi zastupljena u značajnoj mjeri, ali u testiranju znatno manje. U nastavi se uglavnom obrađuju frazemi koji nisu izrazito markirani s obzirom na stilski i socijalni sloj, koji nisu emocionalno ili vrijednosno markirani, koji su podjednako zastupljeni u pogledu univerzalnosti i kulturne specifičnosti. U ogledni je test uključen tekst iz časopisa u kojem je upotrijebljen nefunkcionalno modificirani frazem pa se postavlja pitanje je li takva autentičnost teksta potrebna (korisna). Loša strana svih spomenutih dokumenata je neujednačena frazeološka terminologija, u njima se rabe termini frazem, idiom, formula, ustaljena sveza itd. ne uzimajući u obzir njihove razlikovne elemente. Pri stvaranju europskih i nacionalnih standarda znanja svakako bi trebao sudjelovati i frazeolog; takvo je stanje ujedno i upozorenje frazeološkoj disciplini da ujednači svoju terminologiju ili barem uspostavi stabilniji odnos između različitih pristupa.

Ključne riječi: *jezikoslovlje; slovenski kao drugi i strani jezik; frazeologija; frazeodidaktika; testiranje*

Željka Macan, Tajana Rogina

Frazeologija i emotikoni – što ih to veže i spaja?¹

Filozofski fakultet u Rijeci
zmacan@ffri.hr, trogina@ffri.hr

UDK: 81'373.7:004.7
316.773.2:81

izvorni znanstveni članak

Moderne su tehnologije donijele i nov način komunikacije. Komunikacijskim inovacijama u prividnome (virtualnome) prostoru interneta pripadaju i emotikoni – slikovni simboli za osjećaje, stavove i predmete kojima se izražava odnos pošiljatelja određene poruke prema njezinu primatelju ili samomu sadržaju. Emotikoni u tekstualni sloj neke poruke unose elemente svojstvene govornoj situaciji te nerijetko zamjenjuju komentar, način na koji se što želi reći te stav govornika prema određenoj temi. S frazeologijom ih povezuje slikovitost, ustaljenost ili reproduktivnost, ekspresivnost, konotativno značenje i sintaktička funkcija, što će se pokazati i na odabranim primjerima iz hrvatske, engleske i njemačke frazeologije. Jezična slika raznih psihičkih stanja, u prvome redu kao izraza raspoloženja i stanja duha, frazemska slika kao značenjski talog te emotikoni kao slikovni izrazi i apstraktni, simbolični znakovi povezani su svojim značenjem i komunikacijskom funkcijom. Ta se povezanost može iskoristiti i u nastavi jezika, pri obradi, usustavljanju i uvježbavanju frazeološkoga fonda određenoga jezika na pojedinomu stupnju njegova učenja, za što se navode i odgovarajući primjeri. Povezivanje frazeologije s emotikonima omogućava univerzalni karakter davaoca odgovarajuće slike, a upravo su emocije područje koje i u dijakronijskome i u sinkronijskome pristupu posjeduje velik broj primatelja određene slike.

Ključne riječi: frazeologija; emotikoni; značenje; komunikacijska funkcija; nastava jezika; frazemska slika; univerzalni karakter

¹ Ovaj rad je sufinanciralo Sveučilište u Rijeci projektom uniri-human-18-285.

Uvod

Frazeologiju kao jezikoslovnu disciplinu koja proučava frazeološka sredstva jezika i emotikone, slikovne simbole za osjećaje, raspoloženja, stavove i radnje, situacije, raspoloženja i predmete moguće je dovesti u međusobnu vezu te potencijal koji ona donosi primijeniti u nastavi jezika. Emotikone i frazeologiju određenoga jezika, u prvome redu onu u užemu smislu, povezuje njihova slikovitost, čvrsta struktura, ustaljenost i ekspresivnost. Time se otvara mogućnost za metodičko-didaktički pristup navedenoj korelaciji u nastavi prvoga, drugog i stranog jezika, i to kako na satu obrade novoga gradiva tako i na satu usustavljivanja i vježbe. Povezivanjem nastave frazeologije na navedenim područjima s emotikonima nastavni se proces osuvremenjuje i dobiva na dinamici i atraktivnosti, a frazeologiju kao nastavni sadržaj koji se smatra zahtjevnijim i ne lako usvojivim (usp. Sušić 2005: 714; Konecny – Autelli 2012) približava učeniku svojom konkretizacijom i kontekstom uvjetovanom primjenjivošću. Nakon pregleda osnovnih obilježja frazeologije kao jezikoslovne discipline te frazema kao osnovne jedinice frazeološkoga jezičnog sustava u radu se donosi i pregled značajki koje se vežu uz emotikone te se izdvajaju obilježja koja su njima i frazeologiji zajednička. Središnji dio rada predstavlja poglavlje u kojem se donosi prijedlog za primjenu obilježja kojim se frazeologija može dovesti u vezu s emotikonima u nastavi te se zaključno navodi da su ta obilježja potencijal koji bi trebao naći svoju primjenu u nastavnoj praksi.

1. Frazeologija

Termin frazeologija koristi se u dvama značenjima – kao jezikoslovna disciplina koja proučava frazeološka sredstva jezika te kao sveukupnost frazeoloških sredstava jezika (v. u Menac 2007: 15; Fink-Arsovski 2002: 5). Za osnovnu se jedinicu frazeološkoga jezičnog sustava u hrvatskome ustalio termin frazem (v. u Fink-Arsovski 2002: 6). Osnovnim se obilježjima frazema u užem smislu smatraju njihova slikovitost, ustaljenost, ekspresivnost, konotativno značenje i sintaktička funkcija (v. u Fink-Arsovski 2002: 7). Upravo se na tim temeljnim obilježjima frazema može graditi njihova povezanost s emotikonima.

2. Emotikoni

Komunikacija je neizostavni dio ljudskoga života i odvija se na dnevnoj razini verbalnim, neverbalnim ili pisanim putem. Moderne su tehnologije i društvene mreže, između ostaloga, donijele i nove načine komunikacije, a prvenstveno tu valja istaknuti komunikaciju slikovnim simbolima gdje su simboli zbog računalizacije poprimili neke nove oblike i neka nova značenja (Bezić 1998: 48). No komunikacija

pomoću novih tehnologija podrazumijeva i određena ograničenja – ponajprije se tu misli na fizičku odsutnost sugovornika u komunikacijskomu procesu te izostanak informacija koje teku neverbalnim (nejezičnim) i koverbalnim (uzjezičnim) kanalima (Ivas, Žaja 2003: 78). Upravo komunikacijskim inovacijama u virtualnome računalnom i mobilnom prostoru pripada i jedna vrsta simbola, a to su emotikoni kao „znakovne kompenzacije za bestjelesnost“ (ibid.). Smatra se da je Amerikanac Harvey Ross Ball, grafički dizajner, 1963. prvi osmislio emotikon u obliku žutoga *smješka* kakav danas poznajemo², a Scott Fahlman, računalni znanstvenik, prvi je upotrijebio *smješka* 1982. za označavanje duhovitih ili ironičnih komentara dok je radio kao sveučilišni profesor te je na taj način proširio njihovu upotrebu³. Tako je u kasnima devedesetim godinama prošloga stoljeća upotreba emotikona doživjela nagli porast, no, zapravo, tek u posljednjih nekoliko godina postaju sve više dio ljudske pisane komunikacije te ulaze u sve sfere ljudskoga života, a ponajviše u privatnu. Potvrđuju to i riječi Jeana Chevaliera: „Premalo je reći da živimo u svijetu simbola – svijet simbola živi u nama“ (navod prema Bezić 1998: 9). Razlog je tomu potreba da se u današnjemu užurbanom načinu života poruka prenese što brže, izravnije i jednostavnije. Osim toga, emotikoni su i svojevrsna zamjena za izraz emocija u pisanome tekstu koje inače uživo izražavamo gestama i mimikom: „U privatnom računalnom komuniciranju postalo je uobičajeno da se tekstualni (verbalni) sloj poruke oprirođuje dodatnim slikovnim znakovima, koji u pisanje unose elemente govorne situacije“ (Ivas, Žaja 2003: 79–80). Emotikoni su postali važnim dijelom svakodnevnice komunikacije, a o tomu svjedoči i podatak da je Oxfordski rječnik 2015. prvi put u povijesti proglasio riječju godine nešto što zapravo nije riječ, a radi se o emotikonu – *smješku* koji se smije do suza.⁴ Također, u prilog popularnosti emotikona, njihovoj širokoj primjeni te ekspresivnosti govori i činjenica da je Joe Hale Carrollov roman *Alica u Zemlji Čudesas* u potpunosti *preveo* u emotikone, odnosno radnju toga romana prikazao pomoću emotikona.⁵ Ivas i Žaja (2003: 82) u svome članku navode da su „emotikoni slikovni izrazi emocija, raspoloženja i stavova (...) te radnji, situacija, bića i predmeta, (...) a najčešća im je uloga da komentiraju verbalno (jezično) izražen sloj poruke, to jest tekst u užem smislu“. Tako

² Stamp, Jimmy. „Who Really Invented the Smiley Face?“ <https://www.smithsonianmag.com/arts-culture/who-really-invented-the-smiley-face-2058483/> (pristupljeno 16. veljače 2019.).

³ Steinmetz, Katy. „In Praise of Emoticons :-)” <http://time.com/3341244/emoticon-birthday/> (pristupljeno 16. veljače 2019.).

⁴ Evans, Vyvyan. „Signs of our times: why emoji can be even more powerful than words“ <https://theconversation.com/signs-of-our-times-why-emoji-can-be-even-more-powerful-than-words-50893> (pristupljeno 16. veljače 2019.).

⁵ Mufson, Beckett. „Author Translates All of 'Alice in Wonderland' into Emojis“ https://www.vice.com/en_uk/article/ez5vd4/author-translates-all-of-alice-in-wonderland-into-emojis (pristupljeno 18. veljače 2019.).

emotikone možemo definirati kao slikovne simbole za izražavanje različitih emocionalnih i karakternih osobitosti te stavova pošiljatelja određene poruke prema njezinomu primatelju ili samomu sadržaju koji su inače prisutni u komunikaciji uživo (Dunlap, Bose, Lowenthal, York, Atkinson, Murtagh 2016: 164). Iako emotikoni ponekad mogu i loše utjecati na komunikaciju te dovesti do nerazumijevanja i nespo razuma, provedena istraživanja ukazuju na to da njihove nedostatke uvelike nadilaze prednosti koje su od vrlo velike koristi i za komunikaciju u obrazovnome okruženju (ibid. 168). S obzirom na široku primjenu emotikona (emojija), ali i s ciljem njihova boljeg razumijevanja razvila se *Emojipedia* – ona nudi značenje emotikona (emojija), kao i informacije o njihovoj općoj upotrebi. U stručnoj se literaturi mogu pronaći dva termina – *emotikoni* i *emoji* – pa valja pojasniti problematiku dualnosti glavnoga pojma. Termin *emoji* nastaje spajanjem japanskih riječi *e* ('slika') i *moji* ('značaj/'simbol') te zapravo označava ideogram⁶ koji se koristi u virtualnoj komunikaciji (Klanfar 2016: 3). Taj je pojam nastao nešto kasnije u odnosu na pojam *emotikon*. Ivas i Žaja (2003: 82) u svome članku navode kako je riječ *emotikon* nastala spajanjem engleskih riječi *emotion* i *icon*. Tako možemo zaključiti da je osnovna razlika u upotrebi ovih dvaju naziva ta što je „*emoji* proizašao iz Japana, dok je termin *emotikon* više populariziran u zapadnim zemljama” (Klanfar 2016: 3). S obzirom na to da se u zapadnoj kulturi navedena razlika uglavnom ne smatra relevantnom, za potrebe ovoga rada koristit će se termin *emotikon*. Također, u današnje se vrijeme sve češće koristi i pojam *naljepnica* (eng. *sticker*)⁷ čiji se dizajn razlikuje od dizajna emotikona i emojija, ali ih povezuje značenje. Naljepnice su *slobodnijega* dizajna pa u nekim slučajevima omogućuju veću slikovitost, a samim time i bolje razumijevanje pojma te će se stoga i one pojaviti u primjerima pojedinih vježbi u okviru ovoga rada. Pritom razlikovna obilježja među trima navedenim terminima nemaju utjecaja na njihovu primjenu u nastavi frazeologije.

3. Frazeologija vs. emotikoni

Mimika ili izraz lica „obuhvaća izražajne kretnje lica te njihove učinke, vladanje crta lica u čovjeka (Nöth 2004: 308 prema Frijda 1965: 351). Nöth (ibid.) navodi i da „osim dinamičnih varijabilnih izražajnih oblika lica u mimici i komunikaciji pogledom, u 'jezik lica' spada još i statični izražajni potencijal lica čovjeka po jedinca u njegovoj nepromjenljivoj osobnoj fizionomiji.” Upravo se lice smatra ogledalom čo-

⁶ „Konvencionalna slika kao simbol pojma ili predmeta”. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26911> (pristupljeno 18. veljače 2019.).

⁷ Odnosi se na ilustraciju dizajniranu digitalnim putem, a za razliku od emotikona i emojija ona nije standardizirana te u nekim slučajevima preciznije izražava pojam koji predstavlja. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sticker> (pristupljeno 18. veljače 2019.).

vjekove duše, a mimika ljudskoga lica ima značenjski potencijal (usp. Ekman i Friesen 1975). Mikroekspresija ljudskoga lica, facijalna ekspresija kao jedno od temeljnih obilježja primarnih emocija⁸, bila je predmetom proučavanja Paula Ekmana i njegovih suradnika, a „prema Ekmanovu su mišljenju facijalne ekspresije oblik neverbalne komunikacije, tj. one su pokret i položaji mišića koji se pomiču u odnosu na određena emocionalna stanja“ (Kovačević, Ramadanović 2016: 508). Frazemi kao jezični izrazi raznih psihičkih stanja i raspoloženja nastali su kao izraz određenih emocija koje predstavljaju metaforički izraz utemeljen na tjelesnom iskustvu (usp. *ibid.*). U frazemima koji se svojim značenjem odnose na čovjekove emocije zamjetan je univerzalni karakter davaoca određene slike, a s druge strane su upravo emocije područje koje ima velik broj primalaca određene slike. Važan dio emocionalnoga leksika pojedinoga jezika čine upravo frazemi (usp. Bergerová 2012), i to i pri referiranju na emocije, kao i pri njihovu izražavanju. U didaktičkome pristupu frazeologiji Konecny i Autelli (2012) ističu pozitivan učinak konkretne vizualizacije na kojoj je građen određeni frazeološki koncept, odnosno frazemska slika, potvrđen na istraživanjima provedenima među učenicima u nekoliko austrijskih škola, a kao njezino sredstvo u nastavnome procesu mogu poslužiti upravo emotikoni. Svojim značenjem i komunikacijskom funkcijom pritom se kao nastavni sadržaj posebno primjeren navedenomu povezivanju s emotikonima ističu kinegrami i frazemi gestovno-mimičkoga podrijetla (v. u Volos 1980, Hrnjak 2005, Burger 2007). Time, međutim, povezivanje frazeologije kao nastavnoga sadržaja s emotikonima ne biva iscrpljeno, već se može primjenjivati i šire, a što biva potvrđeno u primjerima koji se donose u nastavku rada.

4. Frazeologija, emotikoni i nastava jezika

Frazeologija je kao nastavni sadržaj zastupljena u udžbenicima za učenje hrvatskoga kao prvoga, drugog i stranog jezika, no ne u dovoljnoj mjeri (usp. Vidović-Bolt 2013). Isto tako (*ibid.*), „... još uvijek nije određen frazeološki minimum koji bi bio poželjan u učenju stranoga jezika niti postoje ustaljeni frazeodidaktički modeli poučavanja i usvajanja frazema“, a važnost njihove zastupljenosti kao nastavnoga sadržaja posebno se ne ističe ni u Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike⁹, u kojemu se frazemi kao sadržaj javljaju tek na stupnju C1: „Mogu prepoznati širok raspon idiomatskih izraza i kolokvijalizama te promjenu stila“ (2005:

⁸ Sedamdesetih je godina prošloga stoljeća Paul Ekman uspostavio osnovnu podjelu emocija „koja je postala temeljem za sva buduća istraživanja, a obuhvaćala je šest osnovnih, urođenih i univerzalnih ljudskih emocija: sreća, tuga, ljutnja, strah, iznenađenje i gađenje“ (Kovačević, Ramadanović, 2016: 507).

⁹ Usp. *Zajednički europski referentni okvir za jezike: učenje, poučavanje, vrednovanje* (2005). O pristupu frazemima u udžbenicima za učenje hrvatskoga kao stranoga jezika v. u Vidović-Bolt (2013), a o poredbenim frazemima u nastavi inojezičnoga hrvatskoga u Jukić (2016).

235). Ipak, važnost je razvijanja i stjecanja frazeološke kompetencije u nastavi jezika neosporna (v. u Jukić: 2016, Jazbec i Kacjan: 2013, Sušić: 2005, Hallsteinsdóttir: 2001). Značajke zbog kojih se frazeologija može dovesti u vezu s emotikonima moguće je odgovarajućim metodičko-didaktičkim pristupom iskoristiti u nastavi jezika – na satu obrade novoga gradiva, ponavljanja i vježbanja, utvrđivanja i vježbanja. Pri obradi je novoga gradiva značenje pojedinoga frazema moguće objasniti pomoću emotikona te pritom i primijeniti metodu heurističkoga razgovora.

Primjer 1. Metoda heurističkoga razgovora pri otkrivanju značenja frazema pomoću odgovarajućega emotikona.

Frazemu *dati na ruke* komu što pridružen je odgovarajući emotikon. Vodeći se njegovom slikovitošću i postavljenim pitanjima, dopišite značenje frazema.

Što 'smješko' drži u ruci? Izgleda li kao da to što drži nekome daje ili netko to daje njemu? Po čemu to zaključujete?

dati na ruke komu što = isplatiti u gotovini, dati gotov novac

Povezanost frazeologije i emotikona svoju primjenu u nastavi jezika može naći u različitim tipovima vježbi kojima se obrađeni nastavni sadržaj usustavljuje i uvježbava. U metodičkoj se literaturi za nastavu hrvatskoga jezika navode sljedeći tipovi frazeoloških vježbi: frazemske (kojima se upoznaje frazem u užem smislu), perifrazne (u kojima se jedna od frazemskih sastavnica zamjenjuje opisnim izrazom), aforistične (jezik na razini primjene) (prema Težak 1996: 384). U radu se donosi prijedlog nekoliko tipova vježbi građenih na zajedničkim obilježjima frazema i emotikona¹⁰. Vježbe u kojima se frazemi povezuju, a njihovo se značenje tumači i uvježbava pomoću emotikona primjer su ovladavanja vokabularom koje se temelji na asocijacijskim modelima i semantičkim sustavima (usp. Perković, Kraljević, Biskupović 2005: 591), a ključno je za stjecanje i razvijanje leksičke kompetencije te postizanje tzv. leksičke kohezije (ibid. 592). Emotikoni pritom postaju slikovni prikaz apstraktnih pojmova koji se pomoću njih konkretiziraju. Vježba povezivanja određenoga frazema s odgovarajućim emotikonom temelji se na povezivanju značenja frazema sa slikovnim izrazom njime izražene emocije.

¹⁰ Navedene su primjere zadataka osmislile autorice ovoga rada, a emotikoni (emojiji) i naljepnice korištene u njima preuzeti su sa sljedećih mrežnih stranica: <https://emojipedia.org/>, <https://www.mogicons.com/en/>, <http://www.izsymbol.com/> i <https://www.vectorstock.com/royalty-free-vector/wiping-sweat-emoticon-vector-12433888>.

Primjer 2. Zadaci za usustavljivanje i uvježbavanje frazeoloških nastavnih sadržaja.

Primjer 2. a. Povezivanje frazema s odgovarajućim emotikonom.

a) biti u (na) devetom (sedmom) nebu

b) pokloniti srce komu

c) pao je kamen (teret) sa srca komu

d) biti plave krvi

e) šutjeti kao zaliven

Emotikoni u konkretnom zadatku mogu biti navedeni različitim redoslijedom od onoga kojim se navode frazemi te se zadatak u prvoj fazi može sastojati i od njihova ispravna povezivanja. Nakon toga se navodi značenje svakoga od frazema te se može prokomentirati frazemska slika na kojoj je svaki od njih građen te ista, kao i značenje svakoga od frazema, objasniti u poveznici s odgovarajućim emotikonom.

Primjer 2. b. *Vježba diskriminacije između različitih frazema, poznatija kao 'izbaci uljeza'.*

Koji se od navedenih frazema ne može povezati s emotikonom u sredini? Podcrtajte ga.

zaljubljen preko ušiju

leptirići u trbuhu (želucu)

biti ludo zaljubljen

zaljubljen kao tetrijeb

voljeti se kao pas i mačka

Navedeno se rješenje može objasniti metodom razgovora, a mogu se navesti i značenja ostalih frazema te uz njih pronaći ili samostalno osmisliti odgovarajući emotikon. Time se ujedno i ostvaruje jedna od mogućih međupredmetnih korelacija u ovakvom pristupu.

Primjer 2.c. *Vježba zaključivanja: Koji se frazem krije iza ovih emotikona?*

Koje bismo frazeme mogli pridružiti ovim emotikonima?

(marljiv (vrijedan) kao pčela)

*(dobar kao anđeo)
(pravi anđeo)*

Moguća su rješenja ovoga zadatka navedena u okruglim zagradama ispod odgovarajućega emotikona. U slučaju prijedloga nekoga drugog ili nekih drugih rješenja, metodom razgovora i načelom argumentacije iste se može prihvatiti, opet uz primjereno objašnjenje.

Primjer 3. Zadaci za uvježbavanje semantičkih odnosa u frazeologiji.

Semantički odnosi u frazeologiji kao nastavni sadržaj primjer su unutarpredmetne korelacije. Unutarfrazemski semantički odnosi su frazemska monosemija i frazemska polisemija, a međufrazemski frazemska sinonimija i frazemska antonimija. Uz primjer frazemske antonimije može se dodatno napomenuti da su izrazito izražajni oni frazemi kod kojih unutar njih samih postoji odnos antonimije (*smijati se do suza*).

Primjer 3. a. *Usustavljivanje i uvježbavanje frazemske antonimije. Vježba dopisivanja frazema suprotnoga značenja pomoću emotikona – frazemski antonimi.*

Uz svaki od emotikona napišite frazem s kojim se može povezati, a nakon toga dodajte i frazem suprotna značenja.

(biti rođen pod sretnom zvijezdom)

biti rođen pod nesretnom zvijezdom

(mudar kao sova)

glup kao guska

U nastavi se stranih jezika pomoću emotikona također mogu uvježbavati frazeološki nastavni sadržaji. U primjerima su navedeni zadaci u kojima se odmah donose i njihova rješenja u zagradama.

Primjer 4. Vježba prevođenja frazema s engleskoga i njemačkoga jezika pomoću emotikona.

Pokušajte prevesti navedene frazeme na hrvatski jezik, i to odgovarajućim frazeološkim ekvivalentom. Neka vam pridruženi emotikon u tome pomogne.

- a) *to sleep like a log* (spavati kao klada)
- b) *sich schwarz (grün) und blau (gelb) und grün ärgern* ljut kao ris
- c) *be bored to death* umirati od dosade
- d) *Tränen lachen* nasmijati se (*smijati se*) do suza

Uz zadatke ponavljanja veže se jedno od temeljnih načela nastave vokabulara (posebno u nastavi stranih jezika), a to je ponavljanje određene leksičke jedinice (u navedenim je primjerima riječ o frazemima kao kompleksnim jezičnim jedinicama) više puta i u različitim kontekstima.

5. Zaključak

Frazeologiju i emotikone povezuje njihova slikovitost, ustaljenost, ekspresivnost i metaforičnost, a to pruža mogućnost za njihovo povezivanje u nastavi prvoga, drugog i stranog jezika. Potencijal temeljen na navedenim poveznicama može se primijeniti u različitim fazama nastavnoga procesa i u različitim tipovima frazeoloških vježbi. Na taj se način frazeološka kompetencija razvija i stječe na dinamičan način, a nastavni se proces osuvremenjuje i konkretizira. U različitim se tipovima vježbi kojima se frazeološki sadržaji povezuju s emotikonima u prvome redu javljaju frazemi sa značenjem (primarnih) emocija, ali korelacija između frazeologije i emotikona u nastavi jezika time ne biva iscrpljenom. Naprotiv, područje je to koje pri kreiranju nastavnoga sata i tijeka nastavnoga procesa pruža niz mogućnosti koje pak, prepoznate i upotrijebljene na odgovarajući način, mogu bitno doprinijeti prihvaćanju frazeologije kao atraktivnoga nastavnog sadržaja.

Literatura

- Bergerová, Hana. 2012. Emotionsphraseologie: lexikographisch und korpuslinguistisch. U: *Frazeologija i kultura*. Zbornik radova s Međunarodne konferencije pod pokroviteljstvom Europske udruge za frazeologiju EUROPHRAS. Ur. V. Jesenšek. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru. Maribor.
- Bezić, Živan. 1998. *Znakovi, simboli, mitovi*. Tipografija d. d. Đakovo.
- Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sticker> (pristupljeno 18. veljače 2019.).
- Dunlap, Joanna C.; Bose, Devshikha; Lowenthal, Patrick R.; York, Cindy S.; Atkinson, Michael; Murtagh, Jim. 2016. What sunshine is to flowers: A literature review on the use of emoticons to support online learning. U: *Emotions, Design, Learning and Technology*. Academic Press. Cambridge, Massachusetts. 163–182.
- Ekman, Paul; Friesen, Wallace V. 1975. *Unmasking the Face: A Guide to Recognizing Emotions from Facial Clues*. Prentice-Hall. Englewood Cliffs, New Jersey.
- Emojipedia. <https://emojipedia.org/> (pristupljeno 25. veljače 2019.).
- Emoticons for Facebook. <https://www.mogicons.com/en/> (pristupljeno 25. veljače 2019.).
- Evans, Vyvyan. „Signs of our times: why emoji can be even more powerful than words?” <https://theconversation.com/signs-of-our-times-why-emoji-can-be-even-more-powerful-than-words-50893> (pristupljeno 16. veljače 2019.).

- Fink, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. FF press. Filozofski fakultet u Zagrebu. Zagreb.
- Hallsteinsdóttir, Erla. 2001. Das Verstehen idiomatischer Phraseologismen in der Fremdsprache Deutsch. Dr. Kovač Verlag. Hamburg.
- Hrnjak, Anita. 2005. Geste i mimika kao izvor frazeologije. *Filologija* 44. Zagreb. 29–50.
- Ivas, Ivan; Žaja, Lana. 2003. Znakovi usmene komunikacije u pisanoj komunikaciji na IRC-u i ICQ-u. *Medijska istraživanja* 9/1. Zagreb. 77–97.
- Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26911> (pristupljeno 18. veljače 2019.).
- izSymbol. <http://www.izsymbol.com/> (pristupljeno 25. veljače 2019.).
- Jazbec, Saša; Kacjan, Brigita. 2013. Phraseophil oder phraseophob – ist das eigentlich überhaupt eine Frage? Eine qualitative empirische Fallstudie. *Jezikoslovlje*. Zagreb. 47–63.
- Jukić, Sandra. 2016. *Poredbena frazeologija u nastavi inojezičnoga hrvatskoga*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Rijeka.
- Klanfar, Barbara. 2016. *Emotikoni kao sredstvo simboličke komunikacije*. Završni rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Rijeka.
- Kovačević, Barbara; Ramadanović, Ermina. 2016. Primarne emocije u hrvatskoj frazeologiji. *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 42/2. Zagreb. 505–527.
- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Knjigra. Zagreb.
- Mufson, Beckett. „Author Translates All of ‘Alice in Wonderland’ into Emojis” https://www.vice.com/en_uk/article/ez5vd4/author-translates-all-of-alice-in-wonderland-into-emojis (pristupljeno 18. veljače 2019.).
- Nöth, Winfried. 2004. *Priručnik semiotike*. Naklada Ceres. Zagreb.
- Perković, Anica; Kraljević, Lidija; Biskupović, Ana. 2005. Usvajanje vokabulara bazirano na asocijacijskim modelima i semantičkim sustavima. U: *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*. Ur. J. Granić. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL. Zagreb – Split. 591–598.
- Stamp, Jimmy. „Who Really Invented the Smiley Face?” <https://www.smithsonianmag.com/arts-culture/who-really-invented-the-smiley-face-2058483/> (pristupljeno 16. veljače 2019.).
- Steinmetz, Katy. „In Praise of Emoticons :-)” <http://time.com/3341244/emoticon-birthday/> (pristupljeno 16. veljače 2019.).
- Sušić, Lena. 2005. Značaj frazeologije u suvremenoj nastavi njemačkoga jezika. U: *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*. Ur. J. Granić. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL. Zagreb – Split. 713–720.

- Težak, Stjepko. 1996. *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*. Školska knjiga. Zagreb.
- VectorStock. <https://www.vectorstock.com/royalty-free-vector/wiping-sweat-emoticon-vector-12433888> (pristupljeno 25. veljače 2019.).
- Vidović-Bolt, Ivana. 2013. O mogućnostima poučavanja i usvajanja hrvatskih frazema. *Prvi, drugi, strani jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe*. Ur. L. Cvikić, E. Petroska. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb. 252–264.
- Volos, Renata. 1980. Veza između geste i frazeologizma. *Iz frazeološke problematike*. Ur. Antica Menac. Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Zagreb. 81–95.
- Zajednički europski referentni okvir za jezike: učenje, poučavanje, vrednovanje*. 2005. Školska knjiga. Zagreb.

ABSTRACT

Željka Macan, Tajana Rogina

Phraseology and emoticons – what binds them together?

Modern technology has led to significant changes in our everyday communication. In the virtual world of the Internet, emoticons are marked as an innovation in communication. These pictorial icons stand for the feelings and objects common in the real world, but they also show the attitude of the sender of a particular message towards the recipient or the very content. What do emoticons bring to the textual layer of a message are the elements of a real conversation. Therefore, emoticons often function as a substitute for the speaker's commentary in order to show his attitude towards a particular subject or signalise the way in which he wants to express himself. Imagery, steadiness or reproductiveness, expressiveness, connotative meaning, and syntactic function connect and bind phraseology and emoticons together. This will be shown on the example of idioms from Croatian, English, and German phraseology. The linguistic image of various mental states, primarily as the expression of the mood and state of the spirit, the idiom background image, and the emoticons as both pictorial expressions and the abstract, symbolic signs are connected by the meaning and communicative function. This established connection is useful for language teaching when processing, standardising, and practicing of the phraseological fund of a particular language at a certain level occur, which will be shown within the scope of this paper. The universal character of the sender of a corresponding picture binds phraseology and emoticons together, as emotions in both diachronic and synchronic approach have a large number of recipients of a particular image.

Key words: *phraseology; emoticons; meaning; communicative function; language teaching; idiom background image; universal character*

Matej Meterc

Vpliv starosti na poznanost pregovorov, rekov in sorodnih paremij ter na paremiološko kompetenco slovenskih govorcev

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
matej.meterc@zrc-sazu.si

UDK: 811.163.6'373
81'23:82-84

izvorni znanstveni članak

V članku se najprej posvetimo vprašanju naraščanja paremiološke kompetence s starostjo ter kritično pristopimo k po našem mnenju napačni predstavi o njenem upadu pri mlajših generacijah govorcev. Med razlogi za stereotype in posplošitve izpostavimo poseben (prestižen) položaj pregovorov in rekov v jeziku ter pomanjkanje ustreznih raziskav zaradi problema vzorca gradiva ter vzorca govorcev. Jedro članka prinaša anketne podatke o paremiološki kompetenci slovenskih govorcev ter podatke o razčlenitvi poznanosti 15 najbolj poznanih enot slovenskega paremiološkega minimuma glede na starostne skupine in podatke o razlikah v poznanosti nekaj manj poznanih pregovorov.

Ključne besede: paremiologija; frazeologija; pregovor; rek; starostni dejavnik; poznanost

1. Predstave, stereotipi in posplošitve glede vpliva starostnega dejavnika na poznanost paremij

Med delom govorcev je prisotna predstava, da mlajši govorcev ne poznajo pregovorov in sorodnih paremij, ki jih poznajo starejši govorcev, ali da jih poznajo in uporabljajo manj. Ta predstava deluje dokaj utemeljeno, saj človek od otroštva dalje pridobiva vedno več jezikovnega znanja in v tem okviru nedvomno tudi frazeološke in paremiološke kompetence. Paremiološko kompetenco razumemo kot aktivno in pasivno poznavanje paremij, ki ga lahko določimo s pomočjo paremio-

loških testov (Đurčo 2014: 190). Zastavi pa se vprašanje, kaj natančno pomeni »manjša« paremiološka kompetenca? Koliko paremij v povprečju aktivno uporablja in koliko pasivno pozna govorec v določenem starostnem obdobju? V kakšni meri se to razlikuje npr. pri dvajsetletniku in petdesetletniku? Ob kateri starosti naj bi govorec poznal največ paremij?

Težava nastane, ko se predstava, da mlajši govorniki poznajo in uporabljajo manj pregovorov in sorodnih paremij kot starejši, dopolni s predstavo o vedno manjši paremiološki kompetenci mlajših generacij govorcev¹. Na prvi pogled gre za le malce drugačno sodbo od zgoraj navedene predstave o nižji kompetenci mlajšega govornika, vendar je v resnici razlika ogromna, saj gre za preskok s sodbe o sinhronem stanju, ki je odraz diahronega procesa pridobivanja frazeološke kompetence, na sodbo o diahronem procesu izgubljanja stika s paremiološkim bogastvom jezika oziroma vedno večjega opuščanja rabe paremij iz generacije v generacijo, ki pa je iz razlogov, ki jih bomo našli v nadaljevanju, po našem mnenju neupravičena. Je paremiološki fond določenega jezika res poznan vedno manjši skupini ljudi? Je nekoč obstajala nekakšna zlata paremiološka doba, ko so ljudje poznali pretežen del paremiološkega fonda in je bil prenos paremiološkega znanja iz generacije v generacijo veliko bolj ali celo v celoti uspešen? Ta prispevek ne more odgovoriti na vsa ta vprašanja. Poskusili bomo razčleniti nekatere omenjene predstave in stereotipe ter razloge zanje in se tako najprej vprašali o njihovi utemeljenosti. Nato bomo ponudili oporne točke za iskanje odgovorov na nekatera izmed vprašanj. Prikazali bomo del empiričnih podatkov o poznanosti paremij iz anketne raziskave, ki je potekala za namene določanja slovenskega paremiološkega minimuma in optimuma (Metc 2015, 2016, 2017).

2. Razlogi za predstave, stereotipe in posplošitve

Med razlogi za zgoraj naštetih predstave, stereotipe in posplošitve se bomo posvetili posebnemu položaju pregovorov in rekov (paremiološkega jedra) v jeziku ter pomanjkanju ustreznih raziskav zaradi problema vzorca paremiološkega gradiva ter vzorca govorcev.

¹ Na različne odtenke teh predstav smo pogosto naleteli tako pri jezikoslovcih kot ostalih govornikih, vendar so bile skoraj vedno izražene ustno. Posredno o tem pričajo tudi komercialne zbirke pregovorov sodobnega nastanka, ki pa metodološko in zlasti gradivsko niso sodobne oziroma so vanje vključene predvsem enote, ki so bile vključene v starejše zbirke. Te predstave bi bilo zato dobro preveriti z ločeno (verjetno vprašalniško) raziskavo na večjem vzorcu govorcev slovenščine.

2.1 Poseben položaj pregovorov in rekov v jeziku

Pregovori in reki – ta dva paremiološka žanra razmejujemo po Mlacku (1983: 131) – z vidika številčnosti v paremiologiji predstavljajo jedro. Po Permjakovovi oceni (1988: 84) obsegajo kar tri četrtine celotnega paremiološkega fonda. To jedro je tudi veliko bolj uzaveščeno med govorce ter raziskovalci od drugih množic stavčnih frazemov – na primer od pragmatičnih frazemov, ki predstavljajo ogromen del frazeološkega fonda, o čemer priča npr. slovar češke stavčne frazeologije (Čermák 2009). Pregovori in reki imajo prestižen položaj v jeziku, kar se odlikava v tipičnih paremioloških uvajalnih sredstvih (modrost, resnica, bogastvo) ter v pripisovanju izredne kulturne ali nacionalne specifičnosti paremiološkemu fondu, čeprav dobršen del tega fonda predstavljajo internacionalizmi, zelo pogosto pa je dobro dokumentirano tudi konkretno prevzemanje iz določenega jezika. Prestižen položaj pregovorov in rekov je po mnenju frazeologov in paremiologov (Mieder 2004: 3–5, Mlacek 2007: 303–304) povezan z njihovo slikovitostjo, ekspresivnostjo, moralično in etično sporočilnostjo, didaktičnostjo, kulturno specifičnostjo ter zvezo s širšimi žanri ljudskega slovstva.

Pregovore in reke mnogi govorce dojemajo kot bogastvo narodnega jezika. Paremiologiji pogosto pripisujejo izredno močan kulturno specifičen položaj, pri čemer gre pogosto za pretiravanje, saj se izrazom, ki so prisotni v številnih jezikih, nekritično pripisuje edinstvenost in avtohtonost. Kulturne specifikke so iz frazeologije včasih razvidne, vendar so pogosto le namišljene. Pregovori so se iz jezika v jezik prevzemali že od nekdaj. Zanimiv je primer paremije *Jabolko ne pade daleč od drevesa*, ki je izvorno nemški (Mieder 2004: 52)². Zelo velika je tudi prekrivnost v ožje sorodnih (npr. slovanskih) jezikih. Medjezikovna primerjava jedra 300 najbolj poznanih in pogostih slovenskih paremij s slovaščino (Meterc 2017: 109) priča o močni prekrivnosti, opravljene pa so bile tudi pilotne primerjave slovenske paremiologije z drugimi slovanskimi jeziki (Meterc 2017: 181).

2.2 Problem vzorca paremiološkega gradiva

Na predstave o manjšanju paremiološke kompetence vpliva tudi dejstvo, da znanje paremij tako laiki kot tudi strokovnjaki pogosto presojsamo glede na nabore enot, ki ne vključujejo novejših ali tudi povsem nove paremiologije. Nekateri govorce so celo prepričani, da novi pregovori in reki ne nastajajo³. Razumljivo je, da taka

² Gre tudi za enega najbolj poznanih slovenskih pregovorov. V nadaljevanju članka predstavljamo njegovo poznanost v naboru 15 najbolj poznanih enot slovenskega paremiološkega minimuma.

³ S to predstavo smo se pogosto srečali, tudi zanjo pa velja, da bi bilo njeno razširjenost dobro preveriti v ločeni (verjetno vprašalniški) raziskavi.

predstava rodi predstavo o izginjanju paremiologije iz sodobne rabe. Problematično je tudi izvajanje anket z vključevanjem majhnega števila paremij.

Tipične lastnosti jedra paremiološkega fonda – moralična in etična sporočilnost, didaktičnost itd. – ki smo jih že izpostavili, so bili za večino avtorjev zbirk ključni za selekcijo paremiološkega gradiva. Znan je problem cenzure manj poučnih, humornih ali celo moralno spornih enot ob ustvarjanju zbirk v preteklosti (Mieder 2004: 16, Meterc 2017: 197–198). Tudi danes se nam množica humorne paremiologije močno izmika, čemur botruje tudi dejstvo, da so take paremije veliko bolj zastopane v govorjenih kot v pisnih besedilih, ki jih lahko kvalitetno proučujemo s pomočjo dovolj velikih jezikovnih korpusov. Dober vpogled v humorno paremiologijo predstavlja delo Ewe Koziot Chrzanowske (2015), ki je analizirala okoli 1000 izmed približno 10000 humornih paremij in sorodnih enot iz časopisne rubrike poljskega časopisa *Przekrój*, v katero so bralci trideset let namenoma prispevali take enote. Mnoge slovenske zbirke pa tudi splošni in frazeološki slovarji ne vsebujejo celo mnogih klasičnih in reprezentativnih enot, kar smo potrdili s korpusno raziskavo (Meterc 2017: 204). Poseben problem predstavlja zbiranje novega gradiva. Slovenske razmere glede paremioloških zbirk je dobro povzel Grzybek (2008: 4), ki je izpostavil veliko mero nekritičnega prepisovanja iz starejših zbirk ter tudi svetlo izjemo – terensko delo Marije Makarovič (1975).

Nove paremije ves čas nastajajo (prim. Mieder 2004: 5, Jesenšek, Ulčnik 2013: 282, Meterc 2017: 204–205). Paremiologi si prizadevamo za čim prejšnje zbiranje in strokovno obravnavo novih enot. Nazoren je primer *Slovarja sodobnih ameriških pregovorov* (Mieder 2012) s 1400 pregovori, ki so nastali po letu 1900, in je bil od izida že dvakrat dopolnjen z več kot 100 novimi enotami. Razlogi za zakasnelost zbiranja in ustrezne obravnave gradiva seveda niso le epistemološki in metodološki, saj so povezani tudi s samo naravo frazeologije – nekaj časa mora preteči, da nove enote v gradivu postanejo zaznavne ter se v jeziku obdržijo več kot le par let.⁴ Poleg nastanka številnih novih enot so znani tudi primeri revitalizacije paremij (prim. Meterc 2017: 93–94).

V vprašalnik za določanje slovenskega paremiološkega minimuma ter optimuma (Meterc 2017: 51) je bilo vključenih 918 enot iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* ter *Frazeološkega slovarja v petih jezikih* (Pavlica 1960); večinoma je šlo za pregovore in reke, pa tudi za frazeologizirane slogane ter nekaj velerizmov, vraž in vremenskih pregovorov. Zavedamo se, da je še veliko pogoste in verjetno v veliki meri med govorcami in govorkami poznane slovenske paremiologije, ki v slovenske

⁴ Menimo pa tudi, da bi bilo tudi enotam, ki v jeziku obstajajo kratek čas treba posvetiti posebno pozornost.

zbirke in omenjena slovarja še ni bila vključena. Delno smo to sliko dopolnili z elicitacijskim testom po jedru vprašalnika (Meterc 2017: 191) ter s sondo s paremiološkimi uvajalnimi sredstvi, kakršna so na primer »pregovor«, »stara modrost, »kot radi rečemo« in „včasih so rekli“ (2017: 204).

Osnova za soroden, a veliko manj obsežen vprašalnik (Lipavic Oštir 2014: 130) med 189 govorce iz severovzhodne Slovenije je bilo 67 slovenskih ustreznih najbolj pogostih nemških paremij, vključenih v projekt SprichWort. Anketiranci so ocenjevali, ali enoto poznajo, in tudi, kako pogosto jo uporabljajo pri govorjenju in pisanju (Lipavic Oštir 2014: 131–132). Lipavic Oštir (134–136) ocenjuje, da govorce, vključeni v raziskavo, razmeroma dobro poznajo pregovore, kažejo pa se predvsem razlike v večjem deležu pasivnega poznavanja pri mlajših skupinah govorcev. Izsledki raziskave na tako majhnem vzorcu enot, izbranih glede na paremiološki minimum v tujem jeziku, so sicer zanimivi, vendar z vidika širšega paremiološkega fonda niso reprezentativni.

2.3 Problem vzorca govorcev

Veliko raziskav za določitev paremiološkega minimuma je bilo izvedenih zgolj med dijaško in študentsko populacijo, kar dejavnika starosti in izobrazbe močno omeji, pogosto pa so bile omejene tudi na ožji del govornega območja (Meterc 2017: 41–44). Zanimive raziskave poznanosti so bile s klasično metodo delnega prikaza paremij opravljene npr. na Hrvaškem (Varga, Keglevič: 2018), vendar iz razlik v poznavanju pregovorov ob starostnem razponu od 11 do 20 dejavnik starosti ni bil kaj dosti razviden (2018: 26–27). Vzorec anketirancev bi moral biti pester tako z vidika starosti kakor tudi z vidika spola, regionalne oz. narečne pripadnosti, izobrazbe in še česa. Vzorec govorcev v anketi za določitev slovenskega paremiološkega optimuma ni bil uravnotežen, je bil pa demografsko pester (Meterc 2017: 64–67) že ob nastanku paremiološkega minimuma leta 2012, ko je anketo v celoti izpolnilo 316 oseb. Pestrost se je do začetka leta 2018, ko jo je v celoti izpolnilo 500 oseb, še povečala. Govorce prihajajo z vseh koncev slovenskega govornega območja, zamejstva in zdomstva. Med govorce se kaže pestra paleta vseh izobrazbenih stopenj; od teh, ki imajo sedem razredov osnovne šole in manj (1. stopnja) do teh, ki imajo doktorat znanosti (8. stopnja). Najstarejši govorci se je rodil leta 1928, najmlajši govorce pa na začetku tisočletja. Govorce sprašujemo tako po območju narečne skupine, kjer so odrasčali, kakor tudi po območju, kjer trenutno živijo. Tako lahko opazujemo celo spremembe pri skupinah govorcev, ki so spremenile kraj bivanja in bile tako verjetno izpostavljene pestrejšemu naboru paremij. Ta razlika se lepo kaže tudi pri primeru poznanosti pregovora *Najbolj neumen kmet ima najbolj debel krompir* (Meterc 2017: 147–148), ki ga bomo omenili v naslednjem poglavju.

3. Empirični podatki o paremiološki kompetenci ter poznanosti paremij glede na starostne intervale

V celoti je slovensko anketo do februarja 2018 izpolnilo 500 ljudi od 2345, ki se jih je vanjo vključilo.⁵ To stanje ankete smo uporabili v pričujočem članku. Za nekatera izmed vprašanj – to velja za vprašanja, ki si jih zastavlja pričujoči članek – je bistveno, da je precejšen del govorcev anketo izpolnil v celoti, za nekatera druga vprašanja, kakršno je na primer vprašanje variantnosti (Meterc 2018), pa je koristno uporabiti tudi podatke o govoricah, ki ankete niso izpolnili v celoti, saj je vrstni red prikaza paremij anketirancu naključen.

3.1 Anketna raziskava za slovenski paremiološki optimum ter upoštevanje demografskih dejavnikov

Anketa je bila v okviru doktorskega študija ustvarjena aprila 2012 ter za vzpostavitev slovenskega paremiološkega minimuma uporabljena oktobra istega leta, ko je 918 paremij v celoti ocenilo 316 govorcev. Od takrat je anketa še vedno v teku na naslovu www.vprasalnik.tisina.net. Podatki, ki jih prinaša, so uporabni za vrsto analiz, ob nastajanju eSSKJ-ja (Slovar slovenskega knjižnega jezika, tretja izdaja) ter v projektih Slovenščina na dlani in Aktualna raba pregovornih izrazov slovenskega jezika: korpusni in slovaropisni vidik. Zasnova anketne raziskave, njen potek in prvi rezultati so bili že predstavljeni (Meterc 2015, 2016, 2017). Zato bomo navedli le lestvico možnih anketnih odgovorov ter predstavili možnosti upoštevanja demografskih dejavnikov pri analizi rezultatov. Anketiranci so za vsako izmed paremij izbirali eno od petih možnosti: 1. poznam in uporabljam; 2. poznam, a ne uporabljam; 3. ne poznam, a razumem; 4. ne poznam in ne razumem ali 5. poznam varianto (možnost dodajanja oblike). Prvi in zadnji odgovor smo šteli kot aktivno znanje, drugi odgovor pa kot pasivno. Administratorska stran vprašalnika omogoča analizo rezultatov ankete s posameznimi filtri ali kombinacijo poljubnega števila filtrov. Izberemo lahko demografske filtre spola, izobrazbe, starosti, narečne skupine, v kateri so anketiranci odraščali, in narečne skupine, v kateri živijo v času izpolnjevanja vprašalnika. Dodaten filter omogoča določanje mere izpolnjenosti vprašalnikov (od 0 do 100 %). Za primer navedimo uporabo filtrov narečne skupine. Podatki kažejo, da je pregovor *Najbolj neumen kmet ima najbolj debel krompir* veliko bolj poznan in aktivno rabljen v zahodnih in osrednjih narečnih skupinah, kjer je tudi najmanj odvisen od dejavnika spremembe kraja bivanja (Meterc 2017: 148). V nadaljevanju se bomo osredotočili na razlike v paremiološki kompetenci

⁵ Anketa je dokaj dolga, vendar je ocenjevanje enot zastavljeno na zelo enostaven način, vanjo pa se je mogoče prijavljati in odjavljati ter jo tako reševati v etapah.

posameznega govorca, nato pa na razlike v poznanosti paremij s strani večjega števila govorcev glede na starostni interval. Na razmejevanje med paremiološko kompetenco posameznega govorca od poznanosti paremij v večjem vzorcu govorcev opozarja Đurčo (2014: 190).

3.2 Paremiološka kompetenca ter problem tipa anketne raziskave

V povprečju govorec slovenščine uporablja 369,65 paremioloških enot, pasivno pa jih pozna 252,15 izmed 918, predstavljenih v anketi. Oglejmo si, koliko paremij v povprečju aktivno ter pasivno pozna anketiranec iz določenega starostnega intervala. Govorce, ki so navedli datum rojstva (476), smo razdelili na štiri starostne intervale. Prvi trije zajemajo petnajstletna obdobja ter jih sestavlja primerljivo število govorcev (150, 157 in 129), v zadnjem, ki zajema obdobje 25 let, pa je na žalost govorcev znatno manj (40):

A: 1986 – 2001: aktivno: 290,25; pasivno: 258,86

B: 1970 – 1985: aktivno: 311,18; pasivno: 252,56

C: 1954 – 1969: aktivno: 439,60; pasivno: 258,62

D: 1928 – 1953: aktivno: 692,25; pasivno: 205,90.

Aktivna raba je manjša pri dveh mlajših starostnih skupinah. Govorec iz teh dveh skupin (rojen od 2001 do 1970) v povprečju aktivno uporablja enkrat manj paremij iz ankete od govorca iz najstarejše starostne skupine (rojnih pred letom 1953). Število pasivno poznanih enot je v prvih treh starostnih skupinah zelo primerljivo, opazno manjše je le pri skupini najstarejših govorcev. Menimo, da te razlike po eni strani lahko pripišemo naraščanju paremiološke kompetence s starostjo, vendar je treba upoštevati tudi dejstvo, da je bilo v vzorcu 918 paremij v anketi poleg zelo poznanih in pogostih enot⁶ tudi precej enot, ki so dokaj zastarele, redke in znane le peščici govorcev. Že izmed 599 paremij, ki smo jih izpisali iz SSKJ-ja, jih je približno četrtnina znana manj kot polovici (Meterc 2017: 71). Še bolj so zastarele enote iz *Frazeološkega slovarja v petih jezikih* Josipa Pavlice – le 27 enot iz tega slovarja se je prebilo v paremiološki minimum (Meterc 2017: 72).

3.3 Poznanost vrha slovenskega paremiološkega minimuma

Oglejmo si, kakšna je poznanost 15 enot z vrha slovenskega paremiološkega minimuma ter kako se spremeni, če upoštevamo starostne intervale. Gre za sploš-

⁶ Vseh 300 enot, ki smo jih na podlagi te ankete ter dodatne korpusne raziskave pogostnosti uredili v paremiološki optimum, je znanih več kot 79% govorcev.

no poznane paremije, ki so znane več kot 98 % govorcev. Frazeologi mejo splošne poznanosti sicer določajo pri 90 % (Tóthné Litovkina 1992), 95 % (Grzybek, Chlost 2008: 105) ali tudi 97 % (Permjakov 1988: 143). Āurčo (2014: 189) ocenjuje, da bi lahko mejo določili že pri 50 %, pod pogojem, da bi se lahko zanesli na demografsko reprezentativen in uravnotežen vzorec. Najprej si oglejmo poznanost enot, kot se kaže, če upoštevamo odgovore vseh anketirancev. Najprej navajamo poznanost enote, ki vključuje aktivno in pasivno znanje, takoj za njo pa odstotke pasivne poznanosti:

Kdor išče, ta najde.	99,6 %; 13,4 %
Počasi se daleč pride.	99,4 %; 10,2 %
Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima.	99,4 %; 14,6 %
Iz te moke ne bo kruha.	99,2 %; 18,6 %
Jabolko ne pade daleč od drevesa.	99,2 %; 12,8 %
Ljubo doma, kdor ga ima.	99,2 %; 16,6 %
Rana ura – zlata ura.	99,2 %; 18,2 %
Čas celi rane.	99,2 %; 19,4 %
Denar je sveta vladar.	99,2 %; 22,6 %
Več glav več ve.	99,2 %; 14,8 %
Pes, ki laja, ne grize.	99,2 %; 19,2 %
Kar se Janezek nauči, to Janez zna.	99,2 %; 22,4 %
Kar danes lahko storiš, ne odlašaj na jutri.	99,2 %; 22,6 %
Lepa beseda lepo mesto najde.	99,2 %; 22,4 %
Kdor drugim jamo koplje, sam vanjo pade.	98,8 %; 16,8 %

Isti seznam bomo navedli s podatki o poznanosti enot v različnih starostnih intervalih (prej naštetih A, B, C in D). Ob primerjavi podatkov je treba upoštevati nižje število anketirancev v zadnji skupini, ki ima tudi širši časovni razpon (25 let). Prva vrednost, izražena v odstotkih, je delež aktivne in pasivne poznanosti enot skupaj, druga vrednost pa delež pasivnega znanja:

Kdor išče, ta najde.	A: 98,6 %; 21,3 %, B: 100 %; 12,1 % C: 100 %; 9,2 %, D: 100 %; 5 %
Počasi se daleč pride.	A: 99,4 %; 14,7 %, B: 99,3 %; 12,1 % C: 100 %; 10,1 %, D: 97,5 %; 5 %

Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima.	A: 98 %; 18,7 %, B: 100 %; 17,2 %, C: 100 %; 13,4 %, D: 100 %; 5 %
Iz te moke ne bo kruha.	A: 98,7 %; 24,7 %, B: 99,4 %; 18,5 %, C: 100 %; 16,8 %, D: 97,5 %; 5 %
Jabolko ne pade daleč od drevesa.	A: 98 %; 14 %, B: 99,9 %; 15,9 %, C: 100 %; 12,6 %, D: 100 %; 2,5 %
Ljubo doma, kdor ga ima.	A: 97,4 %; 22,7 %, B: 100 %; 17,2 %, C: 100 %; 15,1 %, D: 97,5 %; 2,5 %
Rana ura – zlata ura.	A: 97,3 %; 21,3 %, B: 100 %; 20,4 %, C: 100 %; 18,5 %, D: 100 %; 5 %
Čas celi rane.	A: 97,3 %; 24 %, B: 99,1 %; 16,6 %, C: 100 %; 18,5 %, D: 100 %; 15 %
Denar je sveta vladar.	A: 98,6 %; 31,3 %, B: 99,3 %; 24,8 %, C: 100 %; 14,3 %, D: 97,5 %; 15 %
Več glav več ve.	A: 98 %; 22 %, B: 99,4 %; 16,6 %, C: 100 %; 10,9 %, D: 100 %; 0 %
Pes, ki laja, ne grize.	A: 98 %; 24,7 %, B: 99,4 %; 16,6 %, C: 100 %; 16,8 %, D: 100 %; 20 %
Kar se Janezek nauči, to Janez zna.	A: 98 %; 30,7 %, B: 99,3 %; 29,9 %, C: 100 %; 13,4 %, D: 100 %; 5 %
Kar danes lahko storiš, ne odlašaj na jutri.	A: 97,4 %; 30,7 %, B: 100 %; 21,7 %, C: 100 %; 22,7 %, D: 100 %; 7,5 %
Lepa beseda lepo mesto najde.	A: 98,7 %; 34 %, B: 99,4 %; 27,4 %, C: 100 %; 18,5 %, D: 97,5 %; 7,5 %
Kdor drugim jamo koplje, sam vanjo pade.	A: 96,6 %; 21,3 %, B: 99,3 %; 17,8 %, C: 100 %; 14,3 %, D: 100 %; 10 %

Razvidno je naraščanje poznanosti enot od skupine najmlajših govorcev preko druge do tretje skupine. Tretja skupina govorcev je skupina z največjimi stopnjami poznanosti enot; vseh 129 govorcev, rojenih od leta 1954 do leta 1969 je poznalo vseh 15 navedenih enot. Zanimivo je, da očitno stopnja poznanosti od tu dalje nekoliko upade. Pet paremij ni bilo znanih vsem govorcem te starostne skupine. Kljub ugotovljenim razlikam glede na starostne intervale se stopnje poznanosti od skupine do skupine ne razlikujejo tako dramatično, kot bi bilo mogoče pričakovati. V skupini najmlajših govorcev poznanost nobene izmed naštetih enot ni nižja

od 97,3 %. Močno pa se spreminja nekaj drugega. Opazen je močno povečan delež pasivnega znanja na račun aktivnega pri mlajših govorcih. Pri govorcih iz najmlajšega starostnega intervala dosega pasivno znanje večine izmed 15 enot 20 %, pri nekaterih pa sega tudi do 30 %. Že v drugi starostni skupini delež pasivnega znanja upade in le pri tretjini enot preseže 20 %, 30 % pa ne doseže. V skupini govorcev, rojenih od leta 1954 do leta 1969, se pasivna raba le pri eni paremiji povzpne nad 20 % in v zadnji skupini – pri najstarejših govorcih – prav tako, vendar je tu delež pasivne rabe še veliko manjši – pri večini (12 izmed 15) enot ne preseže 10 %.

S tem smo na veliko širšem vzorcu potrdili opažanja Alje Lipavic Oštir, ki smo jih omenili v prejšnjem poglavju. Ugotovitve lahko primerjamo tudi z rezultati testa poznavanja in razumevanja frazemov, med katerimi je bilo precej tudi paremij, ki ga je Erika Kržišnik (1990) opravila med 123 srednješolci. Preverjala je tudi razlike med usvojenim znanjem po končani osnovni ter srednji šoli. Zaključuje (Kržišnik 1990: 141), da je test „pokazal, da dijaki pasivno poznajo in razumejo frazeologeme (izjema so grški in biblični frazeologemi), bistveno slabši pa so pri aktivni rabi (razmerje 80 % : 40 %).“ Test je potrdil tudi porast frazeološke kompetence od končane osnovne do končane srednje šole.

3.4 Poznanost manj znanih paremij glede na starostni dejavnik

Ogledali si bomo tudi vpliv starostnega dejavnika na poznanost treh manj znanih paremij. Prva izmed njih je znana polovici govorcev, druga malo manj kot tretjini (30,6 %), tretja pa zgolj 10,6 %. Uporabili smo enake starostne intervale kot ob pregledu poznanosti vrha paremiološkega minimuma v prejšnjem poglavju:

Človek ne ve ne ure ne dneva.

1986 – 2001: 41,4 %, od tega 26,7 % pasivno

1970 – 1985: 41,4 %, od tega 27,4 % pasivno

1954 – 1969: 56,3 %, od tega 31,3 % pasivno

1928 – 1953: 77,5 %, od tega 30 % pasivno

Kar mačka rodi, miši lovi.

1986 – 2001: 24,6 %, od tega 19 % pasivno

1970 – 1985: 22,9 %, od tega 17,8 % pasivno

1954 – 1969: 38 %, od tega 24,4 % pasivno

1928 – 1953: 55 %, od tega 22,5 % pasivno

Siti miši moka greni.

1986 – 2001: 10 %, od tega 7,3 % pasivno

1970 – 1985: 6,9 %, od tega 5,7 % pasivno

1954 – 1969: 11,8 %, od tega 7,6 % pasivno

1928 – 1953: 17,5%, od tega 7,5% pasivno.

Podatki o poznanosti navedenih srednje in manj znanih pregovorov nas nape-ljujejo na misel, da se v tem delu paremiološkega fonda kažejo večje generacijske razlike v poznanosti. Razlika nastopi predvsem na prelomu med prvima dvema starostnima intervaloma (rojenih do leta 1970) in zadnjima dvema (rojenih od leta 1969 do leta 1928). Vse tri enote so govorcem iz prvih treh skupin znane v večji meri pasivno kot aktivno. Izjemo predstavlja najstarejša skupina govorcev, ki v večji meri aktivno uporablja omenjene enote. Zanimivo je, da – v nasprotju s po-datki o vrhu paremiološkega minimuma – navedeni primeri kažejo dokaj primerlji-ve deleže pasivne poznanosti pri različnih starostnih skupinah. Zavedamo se, da je nekaj primerov premalo in bo treba v prihodnosti opraviti bolj celostno analizo po-znanosti srednje in manj poznanih paremij.

Literatura

- Čermák, František, Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy větné, Leda, Praga, 2009.
- Đurčo, Peter, „Empirical research and paremiological minimum.“, u: *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies.*, Versita, Varšava, 2014., str. 183–205.
- Grzybek, Peter, „Fundamentals of slovenian paremiology“, *Traditiones* 37/1, 2008., str. 23–46.
- Grzybek, Peter, Chlostá, „Some Essentials on the Popularity of (American) Proverbs“, u: *Festschrift on the Occasion of Wolfgang Mieder's 65th Birthday.*, University of Vermont, Burlington: 2008., str. 95–110.
- Jesenšek, Vida, Ulčnik, Natalija, „Spletni frazeološko-paremiološki portal. Redakcijska vprašanja ob slovenskem jezikovnem gradivu“, u: *Več glav več ve. Frazeologija in paremiologija v slovarju in vsakdanji rabi.*, Oddelek za germanistiko Filozofske fakultete Univerze v Mariboru in Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana, 2014., str. 80–98.
- Kozioł Chrzanowska, Ewa, Przekrojowa rubryka Heca hecą jako źródło potocznych reproductów języka polskiego, Libron, Kraków, 2015.
- Kržišnik, Erika, „Frazeologija v osnovni in srednji šoli“ *Jezi in slovstvo.* 6/35, 1990., str. 134–141.

- Lipavic, Oštir, Alja, „Poznavanje in raba slovenskih pregovorov. Študija iz vzhodnega dela slovenskega jezikovnega prostora“, u: *Več glav več ve. Frazeologija in paremiologija v slovarju in vsakdanji rabi.*, Oddelek za germanistiko Filozofske fakultete Univerze v Mariboru in Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana, 2014., str. 80–98.
- Makarovič, Marija, Pregovori, življenjske resnice, ČZP Kmečki glas, Ljubljana, 1975.
- Meterc, Matej, „Online questionnaire providing information on most well-known and well-understood proverbs in Slovene language“, u: *Zora 97. Phraseologie im Wörterbuch und Korpus. Phraseology in Dictionaries and Corpora.*, Univerza v Mariboru. Maribor, 2015., str. 205–216.
- Meterc, Matej, „The Slovene Paremiological Optimum – New Empirical Research Tools and the Augmentation of the Field of Minimum-oriented Research“, *Proverbium* 33, 2016., str. 319–338.
- Meterc Matej, Paremiološki optimum: Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2017.
- Meterc Matej, „Psiholingvistična presoja rezultatov sociolingvistične raziskave poznavanja paremioloških ničtih variant“, u: *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie = Phraseology and (naive) psychology = Frazeologija i (naivnaja) psihologija.*, Verlag Dr. Kovač, 2018., str. 139–149.
- Mlacek, Jozef, „Problémy komplexného rozboru prísloví a porekadiel“, *Slovenská reč* 48/2, 1983., str. 129–140.
- Mlacek, Jozef, Štúdie a state o frazeológii, Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, Ružomberok, 2007.
- Mokijenko, Valerij, „Russisches parömiologisches Minimum: Theorie oder Praxis?“, u: *Sprichwörter multilingual. Theoretische, empirische und angewandte Aspekte der modernen Parömiologie.*, Narr, Tübingen, 2012., str. 79–99.
- Pavlica, Josip, Frazeološki slovar v petih jeziki, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1960.
- Permjakov, Grigorij, Osnovy strukturnoj paremiologii, Nauka. Moskva, 1988.
- Tóthné Litovkina, Anna, „The Use of Proverbs In Contemporary Hungarian Society. A Study of National Identity Among Hungarians of Tolna County Through Proverbs“, *European Journal for Semiotic Studies* 4. 1992., str. 289–316.
- Varga, Melita Aleksa, Keglevič, Ana: „Iznimka potvrđuje pravilo: Mladi i poslovice u Hrvatskoj“, u: *Jezik i njegovi učinci. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku održanoga od 4. do 6. svibnja 2017. godine u Rijeci.*, Zagreb: Srednja Europa, 2018., str. 23–32.

SAŽETAK

Matej Meterc

Utjecaj činitelja dobi na poznavanje poslovice, izreka i srodnih paremioloških jedinica te na paremiološku kompetenciju govornika slovenskog jezika

Postoji opće uvjerenje da mladi ljudi nisu upoznati s paremiološkim jedinicama poznatim starijim osobama i da nisu upoznati s tolikim brojem jedinica koje poznaju starije osobe. Postavlja se pitanje kako ovu problematiku istražiti pouzdanim metodama. Također je prisutno uvjerenje da je paremiološka kompetencija pojedinih korisnika manja i manja sa svakom generacijom, međutim, procjenjujemo da je ova izjava vrlo problematična. Razloge za ovaj stereotip po našem je mišljenju potrebno tražiti u prestižnom položaju poslovice i izreka u jeziku s jedne strane i u nedostatku istraživanja i pouzdanih empirijskih podataka s druge strane. Demografski podaci prikupljeni u slovenskoj anketi bili su: godina rođenja, spol, razina obrazovanja, regionalna skupina slovenskih dijalekata u kojoj je ispitanik odrastao i ona u kojoj ispitanik živi u ovome trenutku. Rezultate ankete možemo organizirati pomoću jednog demografskog filtera ili kombinacijom nekoliko filtera. Informacije su prikupljene u veljači 2018., kada je 500 ispitanika popunilo cijeli upitnik. Prosječne paremiološke kompetencije ispitanika iz prve (najmlađe) i druge grupe informatora su jedanput niže od prosječne kompetencije ispitanika iz najstarije skupine. Poznavanje prvih 15 jedinica paremiološkog minimuma vrlo je veliko u sve četiri dobne skupine (rođeni od 1928. do 1953., od 1954. do 1969., od 1970. do 1985. i od 1986. do 2001.). Postoji očito, ali prilično blago smanjenje poznavanja jedinica među mlađim skupinama ispitanika. Udio pasivnog poznavanja jedinica je evidentno viši kod mlađih ispitanika. Grupa ispitanika rođenih između 1954. i 1969. godine je jedina grupa u kojoj su svi upoznati sa svih 15 jedinica. U najmlađoj grupi poznavanje ni jedne jedinice nije manje od 97,3 %. Razlika je veća kada provjeravamo poznavanje manje poznatih jedinica (poznate 50 %, 30 % i 10 % ispitanika).

Ključne riječi: *paremiologija; frazeologija; poslovice; izreka; paremiološka jedinica, činitelj dobe; poznavanje*

Валерий М. Мокиенко

Славянское и неславянское в славянской фразеологии¹

Санкт-Петербургский университет,
Санкт-Петербург, Россия
mokienko40@mail.ru

UDK: 811.16'373.7(091)
811.16-112

izvorni znanstveni članak

Сравнительно-исторические исследования убедительно подтверждают реконструкции праславянского языка, а, следовательно, и праславянской фразеологии. В то же время сопоставительный анализ фразеологии различных славянских языков не менее убедительно демонстрирует её ареальное и культурологическое различие для многих регионов Славии. Попытки реконструировать праславянскую фразеологию обычно приводят к констатации, что она имеет более широкий, чем собственно славянский ареал, выходя либо в индоевропейское пространство, либо в славяно-тюркские, славяно-балтийские, славяно-германские и другие зоны древнего межъязыкового взаимодействия. Более детализированный ареально-сопоставительный анализ показывает, что гипотетически реконструированная общность славянской фразеологии на самом деле очерчивает разные зоны этой общности, отражающие не только и не столько генетическую «чисто славянскую» преемственность, сколько определённую ареальную компактность и внешнеязыковые влияния. В рамках этих выявляются более сложные межславянские и межевропейские отношения более сложного порядка, на что будет обращено особое внимание в докладе.

Ключевые слова: фразеология; фразеологизм; праславянская фразеология; этимология фразеологизмов; диахроническая фразеография

¹ Исследование выполнено при поддержке Российского научного фонда (проект № 17-18-01062 – «Русская народная фразеология в лексикографическом освещении (принципы и разработка «Полного фразеологического словаря русских народных говоров»», реализуемый в Санкт-Петербургском государственном университете).

В самом названии конференций СЛАВОФРАЗ предполагается некая языковая и культурологическая общность славянской фразеологии. Это предположение имеет лингвистические основания, ибо сравнительно-исторические исследования убедительно подтверждают реконструкции праславянского языка, а, следовательно, и праславянской фразеологии.

В традиционном сравнительно-историческом языкознании – как, впрочем, и во всей нашей диахронической индоевропеистике, сложился теоретический и методологический парадокс. Индоевропеисты, в том числе и мы, слависты, поверив более 200 лет назад в идею существования праиндоевропейского и праславянского языков, успешно занимались и занимаются их этимологическими реконструкциями. Результатом этой неумолимой двухвековой работы в славистике стало создание практически всех славянских этимологических словарей. По некоторым из языков – например, русскому, польскому, чешскому, таких словарей издано даже несколько, создание же других – например, сербского этимологического словаря, идёт полным ходом.

Сокровищницами общеславянской лексической реконструкции можно с полным правом назвать такие сводные этимологические словари, как «*Słownik prastowiański*» под редакцией Фр. Славского (*Sławski 1974-2001*), «Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд» под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева (ЭССЯ), и «*Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*» Линды Садник и Рудольфа Айцетмюллера (*Sadnik, Aitzetmüller 1975*). Составители этих фундаментальных, хотя так и оставшихся до сих пор незавершёнными словарей с уверенностью представляли лексическую Славию как генетически единое и достаточно компактное пространство, – пространство, отличающееся от языкового пространства других индоевропейцев – *Germanic*'и, *Romanic*'и, *Iranic*'и и т.д. Особым полем соприкосновения таких – --*anic* оказывалось при этом *Slavo-Balticum*, но и здесь при всей дискусионности его идентификации, в лексической самоидентификации Славии сомнений у большинства индоевропеистов не обнаруживалось. Более того – именно на основе лексических реконструкций локализовалась и прародина славян, и их общий этногенез.

Достижения таких классических реконструкций несомненны. Уже сейчас с математической (или точнее – арифметической) точностью подсчитан общий словарный фонд наших славянских языков. В трижды изданном словаре брненских этимологов: Кореčný F. «*Základní všeslovenská slovní zásoba*» (Кореčný 1981; Základní 1964) убедительно определяется этот общий фонд. В словаре 2053 словарных статей общеславянского корнеслова, из которых 1260 зарегистрированы во всех славянских языках (*Základní 1964: 4*).

Такое количество общеславянского лексикона может показаться не слишком большим. Но каждое из таких корневых слов имеет во всей Славии мощные словообразовательные потенции. Таков, например, глагол *činiti*, имеющий почти необъятную семантическую и словообразовательную амплитуду (Základní 1964: 89-90). Учитывая это, общеславянский лексикон можно без натяжек удесятерить, если не «усотнить». Собственно, это и демонстрируют названные мною 3 этимологических словаря праславянского лексического фонда.

При всей несомненности достижений сравнительно-исторического славянского языкознания, мы, фразеологи, сталкиваемся с методологическим парадоксом. Ведь при реконструируемом лексическом единстве славянских языков сопоставительный анализ фразеологии не менее убедительно демонстрирует её **ареальное и культурологическое различие** для многих регионов Славии. Более того: для многих славянских языков влияние языков неславянских на их национальную идиоматику оказывается не менее мощным, чем собственно славянский генетический код, унаследованный от праславянской общности. Попытки реконструировать праславянскую фразеологию обычно приводят к констатации, что она имеет более широкий, чем собственно славянский ареал, выходя либо в индоевропейское пространство, либо в славяно-тюркские, славяно-балтийские, славяно-германские и другие зоны древнего межъязыкового взаимодействия.

В чём же причина этого парадокса? Почему лексические реконструкции праславянского языка столь отличны от скромных пока попыток реконструировать общеславянский фразеологический фонд?

Мне кажется, что одна из основных причин такого расхождения – категориальная характеристика фразеологизма как экспрессивной, аффективной единицы (Мокиенко 1989: 5). Между прочим, этимологи обращали уже особое внимание на ту часть праславянского лексикона, которая отмечена этой семантической характеристикой. Фр. Копечный в подстрочном примечании к праславянскому слову *nedostatъkъ* пишет: «Je to také zajímavý vzácný příklad na to, že má větší rozsah a jednotné pojmenování pojem «**záporný**» **proti kladnému**. Obyčejně tomu totiž bývá naopak – a to ovšem i mimo slovanské jazyky. Obecně se dá vždy čekat, že kladný pojem bude mít pojmenování jednotné, kdežto záporný, jakožto afektivnější, roztříštěné. Tak např. «drahý» se vyjadřuje všude jako «drahý» (a je to i mimo slovanské jazyky, srov. něm. *teuer*, angl. *dear*; nebo franc. *cher*, it. a špan. *caro*), kdežto «laciný» má pojmenování roztříštěné a často afektivní; «dobrý» je všude «dobrý», kdežto «špatný» má pomenování různé. – Jen u kladných pojmů, podléhajících výslovně subjektivnímu hodnocení a zatížených

afektem, je tomu jinak: nejen pojmenování pro «ošklivý», ale i pro «krásný» je roz-
tříštěné. Přesto však je i zde vidět zásadní tendenci po jednotě pojmenování klad-
ného – různost tu plyne jen z oblasti afektace» (Základní 1964: 2-3, сноска 3).

Это третье, сказанное вскользь примечание из «Предисловия» Фр. Копеч-
ного из инициированного им словаря «Základní všeslovanská slovní zásoba» до-
рогого стоит, как говорит сейчас русская молодёжь. Ведь тут подчёркивается
roztříštěnost, т.е. «раздробленность», фрагментарность аффективной, негатив-
но окрашенной семантики слова по сравнению с «целостностью» семантики
позитивной, нейтральной. Отсюда – широта ареала фиксации слова для вто-
рой группы семантики по сравнению с ареальным многообразием семантики
аффективной лексики.

Фразеологи давно уже заметили, что фразеологические единицы «об-
служивают» именно аффективную часть словарного запаса наших языков. В
своё время Л.И. Ройзензон заметил, что «во фразеологии отрицательно кон-
нотированные поля всегда более мощные (в количественном отношении!),
чем поля с положительной коннотацией. Это общая закономерность фразеоло-
гии в языках мира вообще. Практически это означает, что, например, в лю-
бом языке поле отрицания объединяет намного больше фразеологизмов, чем
поле утверждения» (Ройзензон 1972: 18).

И эти наблюдения, как кажется, имеют прямое отношение к сформулиро-
ванному мною парадоксу и теме, заявленной мною в докладе. Фразеология как
часть общего языкового лексикона, в силу своей экспрессивности, более дина-
мична и мобильна и быстрее поддаётся внешне языковым влияниям и внутрен-
ним креативным «перезарядкам», чем в большей своей части нейтральная
лексика. Но это не значит, что она – некая периферийная часть общего словар-
ного состава языковой системы. Ведь без неё лексикон любого языка неполон.

Разве можно, например, представить хорватский лексикон без таких
фразеологизмов, как *krasti bogu dane, prodavati zjake, objesiti zube na klin, slijep
kao šišmiš, isisati iz prsta, za Kulina bana* или русский – без оборотов *бить баклу-
ши, положить зубы на полку, слепая курица, брать с потолка, при царе Горо-
хе?* Но мы не найдём об этих языковых единицах абсолютно никакой
информации даже в самых лучших этимологических словарях. Так, в основа-
тельном этимологическом словаре хорватского языка Алемко Глухака «*Hrvat-
ski etimološki rječnik*» (Gluhak 1993) мы не найдём не только фразеологизма
prodavati zjake, но даже и слова *zjake*. А хотя праславянскому слову **bāнь*
аварского или тюркского происхождения в этом словаре посвящена развёр-
нутая статья (Gluhak 1993: 123-124), частотный фразеологизм *za Kulina bana*
в ней даже не упоминается.

Такая же ситуация характерна для всех европейских этимологических словарей, где идиоматика практически не представлена. А ведь этимологи лексики могли бы немало почерпнуть из фразеологических ресурсов. Тем более, что немало слов, попадающих в зону их интереса, являются бывшими словосочетаниями. Таков, например, лексический синоним фразеологизма *prodavati zjake – dangubiti*, который также не нашёл себе место в вокабуле *dan* словаря А. Глухака (Gluhak 1993: 187-188). Понятно, конечно, что и цель этимологических словарей лексики, и их погружение в индоевропейский корнеслов вынужденно ограничивают масштабы описания. Однако, и в таких случаях можно найти примеры отражения лексики (особенно диалектной), прямо связанной с устойчивыми словосочетаниями. Так, хорватское название месяца, в который проводится наша конференция в гостеприимной Риеке, уместно «украшено» в словаре А. Глухака ярким рядом его кайковских синонимов: *traven, prezimec, svečen, sušec, rožnjak, klasen, jakovčak...* Среди них находим и композита, образованные от устойчивых словосочетаний: *velikomešnjak, malomešnjak, miholjščak, sesvetčak* (Gluhak 1993: 637). Следовательно, даже при самой строгой, принципиально выдержанной ориентации на лексическую этимологию, составители таких словарей не могут игнорировать фразеологический материал в узком и широком значении термина *фразеологизм*.

Представителей сравнительно-исторического языкознания при этом, конечно, правомерно интересует возможность реконструкции праславянского фразеологического наследия. Такие попытки начали делаться относительно недавно – по сравнению с реконструкцией праславянской лексики, имеющими более чем 200-летнюю традицию.

Роль сочетаемости лексем, особенно – сочетаемости ретроспективной, идиоматической при исследовании истории слова одним из первых в славистике осознал и объяснил Н.И. Толстой. Его доклад на Варшавском Международном конгрессе славистов, посвящённый проблемам реконструкции праславянской фразеологии в 1973 году (Толстой 1995: 383-404), вызвал широкий резонанс и во многом стимулировал славистические исследования в этом направлении (подробно об этом см.: Мокиенко 1993). В докладе были сформулированы три основных условия реконструкции праславянской фразеологии и подчёркивалась неравноценность такой реконструкции для лексем и фразеологизма. Чрезвычайно важно здесь акцентированное предпочтение диалектного материала литературному, которое для фразеологии намного более актуально, чем для лексики.

Перспективность детализированного учёта ареальных аспектов воссоздания праславянского фразеологического фонда Н.И. Толстой продемонс-

трировал на примере реконструкции праславянской идиомы * *za sьgьль pogьtь*. Подчёркивая роль лексического и структурно-семантического варьирования фразеологизмов на славянском диалектном континиуме, учёный показал, что диахроническая преемственность имеет большую специфику по сравнению с лексикой: она более динамична и полиморфна. Парадоксально, что именно жёсткая фиксированность формы для фразеологии, как оказалось, является одним из верных признаков заимствованного её характера, калькирования, в то время как широкая вариантность – достаточно надёжный показатель исконности.

За последние полвека попытки фразеологов выработать объективную методику историко-этимологического анализа начали, наконец, приносить ощутимые результаты. Работы Б.А. Ларина, Н.И. Толстого, А.И. Фёдорова, Ю.А. Гвоздарева, И.Я. Лепешева, В.И. Коваля, Л.Я. Костючук, А.А. Ивченко, Ю.П. Солодуба, Р. Эккерта, В. Айсмана, А. Бириха, Л.И. Степановой и других прояснили некоторые детали процедуры такого анализа и дали убедительные расшифровки некоторых спорных этимологий (см. краткий обзор некоторых из подобных интерпретаций в: Бирих, Мокиенко, Степанова 2007). Такие исследования показали, что «чистой», т.е. строго очерченной лишь славянским языковым ареалом, праславянской фразеологии обнаружить практически невозможно.

Характерна в этом плане реконструкция праславянизма **za sьgьль pogьtь*, предложенная Н.И. Толстым. При обсуждении его доклада один тюрколог заметил, что этот оборот известен и многим тюркским языкам. Широко употребителен он и в немецком языке, где *j-m nicht das Schwarze unter dem Nagel (unterm Fingernagel, unter den Nägeln) gönnen* значит 'жалеть даже безделицы' а *nicht das Schwarze unter dem Nagel (unter den Nägeln) haben* – 'не иметь абсолютно ничего' (БинГр 1975: 504-505). В немецкой речи (в том числе и диалектной) известны и другие варианты оборота – напр., *einem das Weiß von Nagel geben* 'абсолютно ничего не дать', *was ufme Nagel hebt* 'очень мало' и др. Röhrich 1977, 3: 669), что свидетельствует о его древности и исконности в германском языковом пространстве. Несомненно при этом, что и словен. *koliko je za nohtom črnega*, серб./хорв. *koliko crno iza ispod nokta* (Pavlica 1960: 294; Keber 2011: 592) также относятся к исконно славянскому фразеологическому фонду, ибо развивают, по наблюдениям Янеса Кебера, активную вариантность. Её продемонстрировал в своём докладе на общеславянском пространстве и Н.И. Толстой.

Таких примеров, когда общеславянское и гипотетически праславянское при детализированном анализе оказывается славяно-балтийским, славяно-

германским, славяно-романским, общеиндоевропейским и даже ностратическим фразеологи накопили уже достаточно много. Характерный пример – постепенное расширение генезиса выражения *птичье молоко* 'нечто неслыханное, невозможное, предел желаний' и его иноязычных параллелей.

К праславянскому фонду его причислил болгарский исследователь (Василев 1970: 347). Исконность его в славянских языках, действительно, несомненна. Ведь выражение *птичье молоко* зафиксировано и в диалектной речи (напр., в псковских говорах – ПОС 18: 333) и глубоко вросло как в русский фольклор, так и в фольклор других славянских народов, став народным символом сказочного изобилия. Подтверждает исконность выражения и активное варьирование «птичьей» модели в русских диалектах: смол. *птушцье молоко* СРНГ 33: 103), где *птушцый* – 'птичий'; печер. *курицыно молоко*; *только курицыного молока не хватает у кого* 'о том, что у кого-л. есть всё, о чем только можно мечтать' (Ст. 2008а 1: 375); арх. *утцное молоко* 'об отсутствии молока у коровы' (СРГК 6: 650; СРНГ 48: 160); пск. шусл. *гусячье молоко*. 'вода' (СППП 2001: 53; ПОС 18: 332-333); волог., кар. *утичье молоко* 'о чае (в случае отсутствия молока)' (СРГК 6: 651), где. *утичий* – 'утиный'. Об исконности свидетельствует и фиксация выражения в большинстве славянских языков: бел. *птушынае малако, пціччаго (птушынага) малака не хватаць*, укр. [мільки] *пташиного молока не вистачає (бракує)*, болг. *птиче мляко, х/с imati i ptičjeg mlijeka, nemati samo ptičeg mlijeka*.

Русский оборот, подобно серб. *има и птичјег (девојачег) млека* (букв. у него есть птичье, девичье молоко) – 'у него имеется всё в изобилии', основан на представлении о птичьем и девичьем молоке как волшебной субстанции, которую птицы приносят из райского источника. Это «райское молоко» – всего лишь овеществлённая вечная мечта человека приблизиться к краю и к самому Богу. Вера в осуществление этой мечты измеряется силой стремления к ней. (Мршевић-Радовић 2002: 145–148).

При всей мифологической и фольклорной «славянскости», только общеславянским или праславянским, однако, этот фразеологизм признать нельзя, поскольку он, как известно, имеет и древнегреческие источники. Как поговорка, означающая нечто редкое и драгоценное, это выражение (*gala orniton*) приводится Аристофаном, Афенеем, Страбоном, Лукианом и др. Более того – это интернациональный оборот, известный языкам самых разных групп: славянам, грекам, испанцам, итальянцам, татарам, туркменам, венграм и многим другим. Широко распространено было это выражение и в древнем мире: у римлян куриное молоко было символом благосостояния, а в комедии Аристофана (ок. 466–385 гг. до н. э.) «Птицы» герои бахвалятся, что птичьего молока

у них хоть отбавляй. Это древняя универсалия, своеобразный древний сюжет, известный не только всем индоевропейским языкам, но и финно-угорским, семито-хамитским и др. (Gerhardt 1975).

Разумеется, долгая жизнь в русском фольклоре и народной речи оставила сугубо национальные отметины на этом древнем выражении. Оно, в частности, в русском языке приобрело укорительный характер: *ему только птичьего молока не хватает* 'у него все есть, а он еще на что-то жалуется'. Доказать, что оборот *птичьего молока* в каком-либо из современных языков — заимствование из другого, практически невозможно. (Мокиенко 1999: 27–29).

Таких случаев широкого выхода славянской фразеологии и паремиологии за пределы славянского языкового пространства немало. Некоторые из них убедительно отразил венгерский паремиолог Г. Пачолай, проецирующий славянские поговорки на материал 55 разных языков в своём паремиологическом собрании «European Proverbs in 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese» (Paczolay 1997).

Более детализированный ареально-сопоставительный анализ показывает, что гипотетически реконструированная общность славянской фразеологии на самом деле очерчивает разные зоны этой общности, отражающие не только и не столько генетическую «чисто славянскую» преемственность, сколько определённую ареальную компактность и внешнеязыковые влияния. Так, можно выделить зону восточнославянско-польских фразеологических схождений, нередко имеющих параллели в балтийских языках; зону западнославянских схождений с сильным влиянием (путём калькирования) немецкой фразеологической системы; зону хорватско-сербско-словенского фразеологического взаимодействия с большим (в хорватском и словенском) влиянием немецкого языка и зону болгарско-македонского взаимодействия, отражающего позднейшие контакты с тюркскими фразеологизмами с одной стороны, и русскими — с другой.

Славянская фразеология и паремиология накопили уже немало капитальных паремиологических собраний и словарей, позволяющих прочертить траекторию подобных славяно-инославянских языковых взаимодействий. Это и такие капитальные классические собрания славянской паремиологии, как: Čelakovský Ladislav. «Mudrosloví národu slovanského ve příslovích» Фр. Лад. Челаковского (Čelakovský 1949), «Česká přísloví. Sbíрка přísloví, přípovědek a pořekadel lidu Českého v Cechách, na Moravě a v Slezsku» Вацлава Флайшганса (Flajšhans 2013), «Галицько-руські приповідки» Ивана Франко (Франко 1901-1910; 2006), где даётся немало иноязычных параллелей.

И в наше время подобные лексикографические издания появляются – таковы, например, «Балканска народна мъдрост. Успоредици на български, сръбски, турски, румънски, гръцки и албански пословици и поговорки» Николая Ил. Икономова. (Икономов 1968), «Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями» М.Ю. Котовой (Котова 2000) или капитальный «Slovar slovenskih frazemov» Янеса Кебера (Keber 2011), в котором словенская фразеология широко сопоставляется как с инославянской, так и общеевропейской. И такого рода источники дают довольно надёжный материал для демонстрации межъязыковых отношений славянского мира с неславянским на базе фразеологии.

Разумеется, в рамках предложенной схемы сходств и различий выявляются межславянские и межевропейские отношения более сложного порядка, на что следует обратить особое внимание в сопоставительных и историко-этимологических исследований славянской фразеологии. Ибо лишь скрупулёзное отношение деталей, в которых, как известно, и скрывается фразеологический «дьявол», и позволит нам более чётко определить как славянское, так и неславянское в славянской фразеологии. А тем самым ещё больше приблизить наш СЛАВОФРАЗ к ЕВРОФРАЗу, который через месяц ждёт многих из нас в гостеприимном Бялостоке.

Литература

- Бинович, Л. Э., Гришин, Н. Н., *Немецко-русский фразеологический словарь*. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: «Русский язык», 1975. – 656 с. (БинГр 1975)
- Бирих, А.К., Мокиенко, В.М., Степанова, Л.И., *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*. – Под ред. проф. В.М. Мокиенко. – 4-е изд., стереотипн. – М.: Астрель: АСТ: Люкс, 2007. – 926. [2] с. (Бирих, Мокиенко, Степанова 2007), Т. 20. – Кн. 4, София, 1970, стр. 347–348.
- Икономов, Николай Ил., *Балканска народна мъдрост. Успоредици на български, сръбски, турски, румънски, гръцки и албански пословици и поговорки*. София: БАН, Институт за балканистика, 1968. – 363 с.
- Котова, М. Ю., *Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями* / Под ред. П. А. Дмитриева. – СПб.: изд-во СПбГУ, 2000. – 360 с.
- Мокиенко, В. М., *Славянская фразеология*. 2-е изд., испр. и доп. М.: «Высшая школа», 1989. – 287 с.
- Мокиенко, В.М., «Принципы этимологического анализа фразеологии», *Philologia Slavica*. К 70-летию академика Н.И.Толстого, М.: Наука, 1993, стр. 346–353.

- Мокиенко, В.М., *Образы русской речи*. – СПб.: СПбГУ: Фолио-Пресс, 1999. – 462 с.
- Мршевић-Радовић, Драгана, «Фразеологија – огледало српског народног књижевног језика», МСЦ. Научни састанак слависта у Вукове дане. 30/1, Београд-Нови Сад, 12–17.9.2000, Београд, 2002, стр. 139–148.
- Псковский областной словарь с историческими данными*. Основан Б. А. Лариным. Вып. 1–26. Л.–СПб: изд-во ЛГУ–СПбГУ, 1967–2015. (издание продолжается) (ПОС)
- Ройзензон, Л. И., «Фразеология и страноведение», Бюллетень по фразеологии. Самарканд, 1972, № 1, стр. 12-19.
- Словарь псковских пословиц и поговорок*, Составители В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина. Научный редактор Л.А. Ивашко. 13 000 единиц, СПб.: «Норинт», 2001. – 176 с. (СППП 2001)
- Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей*. / Главный редактор А. С. Герд. Вып. 1-6. СПб.: изд-во СПбГУ, 1994–2005. (СРГК)
- Словарь русских народных говоров*. Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. Вып. 1–49. Л.–СПб, 1965–2016. (издание продолжается). (СРНГ)
- Толстой, Н.И., *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, М.: «Индрик», 1995. – 509 с.
- Фразеологический словарь русских говоров Нижней Печоры*. Составитель Н. А. Ставшина, СПб.: «Наука», 2008. – Т. 1: А–М. – 416 с.; Т. 2: Н–Я. – 420 с. (Ставшина 2008а)
- Галицько-руські приповідки* / Зібрав, упорядкував і пояснив д-р. Іван Франко. В 3 т., 6 вип. // Етнографічний збірник – Львів. – Т. 10. – 1901. Т. 16. – 1905. – Т. 23. – 1907. – Т. 24. – 1908. – Т. 27. – 1909. – Т. 28. – 1910. (Франко 1901-1910)
- Галицько-руські приповідки* / Зібрав, упорядкував і пояснив д-р. Іван Франко. У трьох томах. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. (Франко 2006)
- Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* / Под ред. О. Н. Трубачева. Вып. 1-37 (издание продолжается). – М.: изд-во «Наука», 1974–2011 и А.Ф. Журавлева. (ЭССЯ)
- Čelakovský, Ladislav, *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Připojena jest sbírka prostonárodních českých pořekadel*. Uspořádal a vydal František Lad. Čelakovský. Praha: nakl. Vyšehrad, 1949. – 922 s.
- Flajšhans, Václav, *Ceská přísloví. Sbírká přísloví, přípovědek a pořekadel lidu Českého v Cechách, na Moravě a v Slezsku*. Díl I. Přísloví staročeská. Díl I (A-N), díl II (O-Ru). 2-é, rozšířené vydání. Předmluva V. Mokienko, komentáře V. Mokienko, L. Stěpanova. – Editors Valerij Mokienko, Ludmila Stěpanova. – Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.
- Gerhardt, D., «„Vogelmilch“ – Metapher oder Motiv?», Semantische Hefte. II. Hamburg, 1975. – S. 1-79.

- Gluhak, Alemko, *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec, 1993. – 832 s.
- Keber, Janez. *Slovar slovenskih frazemov*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2011. – 1158 s.
- Kopečný, F., *Základní všeslovanská slovní zásoba*, Praha: Academia, 1981. – 284 s.
- Paczolay, Gyula, *European Proverbs in 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese*, Veszprem: Nyomda Rt., 1997. – 527 p.
- Pavlica, Josip. *Praveološki slovar v peti jeziki*, Ljubljana, 1960. – 688 s.
- Röhrich, Lutz, *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Bd. 1-IV. Freiburg-Basel-Wien, 1977. – 1256 S.
- Sadnik, Linda, Aitzetmüller Rudolf, *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen: A/B.*, Band 1. – Verlag O. Harrassowitz, 1975. – 643 S.
- Słownik prasłowiański*. red. F. Sławski, t. 1–8, Zakład Słowianoznawstwa PAN: Ossolineum. – Wrocław 1974–2001. (Sławski 1974-2001)
- Základní všeslovanská slovní zásoba*, Brno: Ústav jazyků a literatur ČSAV, etymologické pracoviště, 1964. – 559 s. “Předmluva” Fr. Kopečného. S. 1-11. (Základní 1964)

ABSTRACT

Валерий М. Мокиенко

Slavic and non-Slavic in Slavic phraseology

Comparative-historical studies convincingly confirm the reconstruction of the Proto-Slavic language, and, consequently, of the Proto-Slavic phraseology. At the same time, a comparative analysis of the phraseology of various Slavic languages demonstrates no less convincingly its areal and culturological difference for many regions of Slavia. Attempts to reconstruct the pre-Slavic phraseology usually lead to a finding that it has a broader range than the Slavic area itself, either in the Indo-European space or in the Slavic-Turkic, Slavic-Baltic, Slavic-Germanic and other zones of ancient interlanguage interaction. A more detailed areal-comparative analysis shows that the hypothetically reconstructed community of Slavic phraseology actually delineates the different zones of this community, reflecting not only and not so much the genetic "purely Slavic" continuity as a certain areal compactness and external language influences. Within the framework of these, more complex inter-Slavic and inter-European relations are revealed of a more complex order, which will be highlighted in the report.

Key words: *phraseology; phraseology; pre-Slavic phraseology; etymology of phraseological units; diachronic phraseology*

Татьяна Недашковская

Фразеологизмы с компонентами *глаз* и *сердце* в русской и украинской картинах мира (к проблеме адекватного перевода)

Житомирский государственный университет
имени Ивана Франко
meganed777@gmail.com

UDK: 811.161.1'373.7
811.161.2'373.7
81'23

izvorni znanstveni članak

Современная когнитивно ориентированная лингвистика продолжает исследовать разные структуры сознания человека, одной из которых является языковая картина мира (J. Deese, G. Kiss, Kevin J.Y. Lam, D.L. Nelson, J. Newman, W.A. Russel, Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, Е.И. Горошко, Ж.П. Соколовская и др.). Мощная традиция представлена в разнообразных аспектах изучения, в частности психолингвистическом (Н.П. Бутенко, Е.И. Горошко, А.А. Залевская, С.В. Засекин, Л.А. Калмыкова, Р.М. Фрумкина и др.), когнитивном (О.Р. Бурдейная, В.З. Демьянков, С.В. Мартинек, З.Д. Попова, И.А. Стернин и др.), лингвокультурологическом (А. Вежбицка, В.И. Карасик, А.В. Королева, В.В. Красных, В.А. Маслова, С.В. Форманова и др.), этнолингвистическом (В.В. Жайворонок, О.В. Тищенко, Т.С. Толчеева и др.). Продолжается активный поиск эффективных методик анализа картины мира как целостной модели и как фрагментов, из которых она состоит в каждой этнокультуре.

В последнее время исследователи (Н.П. Бутенко, Е.И. Горошко, А.А. Залевская, С.В. Мартинек, З.Д. Попова, И.А. Стернин и др.) высказывают мысль, что онтологическая сущность феномена языковой картины мира может быть раскрыта с помощью проведения психолингвистических экспериментов с носителями языков. Анализ результатов может позволить реконструировать отдельные фрагменты картины мира, в первую очередь то, как они отражены в языковом сознании представителей того или иного этноса. Например, украинские исследователи реконструируют такие фрагменты, как экономический (Л.В. Кушмар), рекламный (Е.В. Денисевич, Н.В. Кутуза, Т.Ю. Ковалевская), соматический (Д.И. Терехова), государственного управления (Т.Е. Недашковская), социально-политический (О.Ф. Загородняя), собственных наименований (А.Ю. Карпенко) и др. В результате их работы получены ассоциативные поля соответствующих понятий.

Однако до сих пор в поле зрения экспериментаторов практически не попадали такие специфические языковые образования, как фразеологизмы, которые, как известно, максимально отражают этническую специфику. Это обстоятельство обуславливает актуальность нашей работы.

Цель статьи – структурирование ассоциативных полей фразеологизмов с компонентами глаз и сердце в русском языке, сравнение их ассоциативного значения с фразеологическим, сопоставление с результатами исследования на материале украинского языка и определение на этом фоне проблем адекватного перевода.

Для получения достоверных результатов использованы такие методы и приемы исследования: метод репрезентативной выборки – для отбора из лексикографических источников фразеологических единиц с компонентами глаз и сердце и составления стимульных списков; метод свободного ассоциативного эксперимента – для получения реакций на стимулы; метод классификаций – для определения типов реакций и ассоциативных связей; элементы компонентного анализа – для выявления семантической структуры фразеологизмов; элементы когнитивно-семантического подхода – для фиксации зон в ассоциативных полях; процедура количественных подсчетов – для определения коэффициентов частотности реакций в ассоциативных полях.

Материалом исследования послужили около 9000 реакций, полученных от более чем 200 респондентов в ходе свободного ассоциативного эксперимента. В результате проанализированы 60 ассоциативных полей фразеологизмов с компонентами глаз и сердце в русском и украинском языках.

Ассоциативное поле образуется в процессе проведения свободного ассоциативного эксперимента и отражает ассоциативную структуру семантики лексической или фразеологической единицы.

Ключевые слова: свободный ассоциативный эксперимент; стимулы-фразеологизмы; соматизмы глаз и сердце; реакция; ассоциативное поле; ассоциативное значение

Предложенный Ш. Балли термин *ассоциативное поле* получил широкое распространение. Проводятся исследования таких разновидностей, как: семантическое поле – совокупность слов с общим значением¹; сочетание двух или более слов, являющееся семантическим единством и обусловленное лексическим значением этих слов и моделью их синтаксических отношений²; смысловое поле – совокупность слов с семантической связью между ними³; морфо-семантическое поле – комплекс отношений форм и значений, образуемых группой слов и др. Работы Ю.Н. Караулова⁴, Ж.П. Соколовской⁵ и др. авторов представляют структуру семантических полей.

Полевой подход к изучению семантики слов детерминировал интерес исследователей к изучению полей, существующих непосредственно в сознании человека – ассоциативных. Так, А.А. Залевская отмечает, что ассоциативное поле интегрирует в себе все известные в данное время виды полей и семантических групп, не являющихся искусственно смоделированными, а действительно имеющимися в сознании носителей языка⁶.

О.С. Ахманова определяет поле как совокупность ассоциативных представлений, так или иначе связанных с определенным словом⁷.

Г.С. Щур отмечает, что во время формирования ассоциативного поля используют слово-стимул и его ассоциаты, объем поля формируется в результате эксперимента с респондентами и опирается, таким образом, на анализ психики опрашиваемых. Ассоциации не являются исключительно психическими явлениями, а обусловлены социальным опытом индивида⁸.

З.Д. Попова справедливо считает ассоциативное поле одним из основных типов лексических микросистем и характеризуется набором таких признаков, как экстралингвальные связи денотатов, интралингвальные связи слов. Элементы поля не могут заменять друг друга, все они связаны ассоциа-

¹ Ipsen, G., *Der alte Orient und die Indogermanen*, „Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft“. – Heidelberg, 1924, p. 225.

² Porzig, W., *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*, „Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur“, Bd 58, 1934.

³ Jolles, A. *Antike Bedeutungsfelder*. „Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur“, Bd 58, 1934.

⁴ Караулов, Ю.Н., „Структура лексико-семантического поля“, *Филологические науки* 1, 1972, с. 57–68.

⁵ Соколовська, Ж. П. „Картина світу та ієрархії сем“, *Мовознавство* 6, 2002, с. 87–91.

⁶ Залевская, А. А., *Слово в лексиконе человека*. Изд-во Воронеж. ун-та, Воронеж, 1990, с. 157.

⁷ Ахманова, О. С., *Словарь лингвистических терминов*. Изд. 4-е, стер. КомКнига, Москва, 2007, с. 334.

⁸ Щур, Г. С., *Теории поля в лингвистике*, Наука, Москва, 1974, 254 с.

тивной связью со стимулом, именем поля, находящимся внутри последнего. В состав поля входят единицы разных частей речи, объединенные одной или несколькими общими семами или же не имеющие общих сем⁹.

По мнению Ю.Н. Караулова, ассоциативное поле максимально приближено к восстановлению некоторых образов и структур мышления¹⁰.

Ассоциативное поле устроено так, чтобы обеспечить пересечение смысловых пространств не только на уровне актуально идентифицированной части поля, но также и на уровне зон перспективного развития, которые определяют границы привлечения дополнительной информации¹¹.

Эта мысль А.А. Залевской приводит к пониманию ассоциативного поля как структур, организованных путем объединения вокруг стимула определенных групп ассоциатов, которые проявляют определенную степень подобия и характеризуются семантической близостью. Ассоциативные поля – это также совокупность вербальных и невербальных реакций на стимул, полученных в ходе свободного ассоциативного эксперимента. Термины реакция и ассоциат употребляются как синонимы: компонент ассоциативного поля, выражающий реакцию респондента на стимул.

Языковая картина мира является совокупностью значений слов определенного языка. Поскольку в ассоциативных полях отражены психолингвистические значения, то они тоже являются составляющими языковой картины мира, ее микрофрагментами, которые, в свою очередь, составляют макрофрагменты – совокупности значений определенного содержания.

Несмотря на полевые качества, у ассоциативного поля иерархическая структура. Психолингвистическое значение слова, отраженное ассоциативным полем, структурировано по полемому принципу, а компоненты, которые его составляют (ассоциаты-реакции респондентов), устроены иерархически, в соответствии с критерием яркости, то есть частотности появления первой реакции, степени ее семантической близости стимульному элементу. В ассоциативном поле выделяются ядерные и периферийные компоненты.

⁹ Полевые структуры в системе языка / [под ред. З. Д. Поповой], Издательство Воронежского университета, Воронеж, 1989, с.32–33.

¹⁰ Там же.

¹¹ Залевская, А.А., Введение в психолингвистику: учебник. 2-е изд. испр. и доп., Москва, Российский государственный гуманитарный университет, 2007, 560 с.

Мы разделяем мнение И.А. Стернина, который, опираясь на полевую концепцию языка в целом, применяет этот принцип на значение слова и тем самым утверждает полевой принцип структурирования семантики¹².

По И.А. Стернину: 1) в значении существуют ядерные и периферийные семантические компоненты; 2) ядро значения образуют постоянные, яркие, часто актуализированные семантические компоненты, ядро – это наиболее яркое и частотное значение; 3) ядерные семы противопоставляют значение другим значениям в системе языка, составляют основу системных внутривидовых противопоставлений, парадигм; периферийные семы дополняют ядро и в значительной мере обуславливают семантическое развитие слова и его коммуникативное варьирование; 4) граница между ядерными и периферийными семами нечеткая, существует ближняя, дальняя и крайняя периферии; 5) семы в составе одного значения повторяются и в других значениях, ядерные семы в одном значении могут быть периферийными в другом¹³.

В пределах лексикоцентрического похода в психолингвистических исследованиях для моделирования ассоциативного значения максимально адекватный материал предоставляет ассоциативный эксперимент, в частности свободный. За всю относительно долгую – более ста лет – историю существования ассоциативного эксперимента этот метод используют для формирования и анализа ассоциативных полей в зависимости от специфики научных знаний (изучения особенностей мышления, способа организации знаний, ассоциативных норм социальной группы и ее лингвокультурных особенностей и др.).

В лингвистике XXI в. метод ассоциативного эксперимента стал применяться для изучения языкового сознания путем построения ассоциативных полей на разных уровнях и во многих функциональных проявлениях. Сам метод исследован настолько, что это можно считать его верификацией, а поэтому нет сомнений в достоверности результатов исследования.

Проанализированы трудности организации и проведения эксперимента, проблемы ассоциативной лексикографии, различные классификации реакций, детально выписан математический аппарат обработки результатов эксперимента, количественные нормы респондентов для подобных исследований. Рассмотрено применение метода свободных ассоциаций в изучении

¹² Стернин, И.А., Лексическое значение слова в речи, Издательство Воронежского университета, Воронеж, 1985, с. 37 – 40.

¹³ Стернин, И.А., Рудакова А.В., Психолингвистическое значение слова и его описание, Издательство Воронежского университета, Воронеж, 2011, с. 125.

языкового сознания под углом зрения психологии личности, психиатрии, психоанализа, возрастной психологии, психолингвистики, обучения иностранным языкам и теории межкультурной коммуникации¹⁴.

Проблемой экспериментального исследования в психолингвистике остается составление стимульного списка. Дело в том, что экспериментатору трудно быть объективным, поскольку он по собственному усмотрению, с аргументацией, которую легко оспорить, включает стимулы для работы с респондентами. В нашей ситуации трудность умножается, потому что в качестве стимулов использованы фразеологизмы.

Традиционно в стимульный список включаются определенные группы слов. Однако в своей работе мы экспериментировали не со словами, а с фразеологизмами. Эти элементы рассматривались не с точки зрения семантической спаянности компонентов или частеречной принадлежности главного компонента, а с позиции включенности в состав соматизмов *глаз* и *сердце*. Обоснование выбора таких стимулов мы представили в предыдущей работе¹⁵, посвященной изучению таких фразеологизмов в украинском языке. Теперь же обращаемся к материалу русского языка, чтобы восстановить соответствующие фрагменты в восприятии его носителями и увидеть сходства и различия в концептуализации названных компонентов в русской и украинской языковых картинах мира.

По-прежнему остается проблемой формирование стимульного списка. Этому есть объяснение: во-первых, ограничения в количестве стимулов для проведения одной сессии опроса, поэтому, во-вторых, – отбор стимулов в перечень, а значит, в-третьих, субъективность выборки, на которую влияет личное мнение экспериментатора. Привлечение к выборке мнения самих носителей языка позволяет объективировать результаты исследования.

Поэтому для формирования стимульного списка мы прибегли к предварительному эксперименту. Для подготовки эксперимента в результате выборки из фразеологического словаря¹⁶ фразеологических сочетаний с компонентами *глаз* и *сердце* мы получили список из более чем двухсот единиц. В этом этапе участвовали 25 студентов-филологов, которые отмечали известные им фразео-

¹⁴ Горошко, Е.И., Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента, Изд. группа "РА – Каравелла", Харьков, 2001, 316 с.

¹⁵ Недашковская, Татьяна, „Фразеологизмы с компонентами *сердце* и *глаз* в наивной картине мира украинцев”, в: *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2018, str. 275 – 286.

¹⁶ Фёдоров, А.И., Фразеологический словарь русского литературного языка, <http://getword.ru/slovari.php?table=fedDSL> (последнее обращение 30.09.2018).

логизмы. Оказалось, что они знакомы лишь с четвертью из общего числа таких единиц. На следующем этапе 50 студентам высших учебных заведений было предложено отметить в полученном списке фразеологизмы по шкале: 5 – знаю, часто использую, 4 – знаю, иногда употребляю, 3 – знаю, сам не использую, слышал от других, 2 – слышал, но не понимаю, 1 – никогда не слышал, не знаю. Для формирования списка был определен индекс, то есть общая оценка для каждого фразеологизма. Оказалось, что высшую оценку в шкале не получил ни один из фразеологизмов, поэтому в список для проведения свободного ассоциативного эксперимента попали элементы с оценками 3,3 – 3,9. Таким образом, можно утверждать, что наблюдается тенденция к сокращению использования молодыми носителями языка традиционных фразеологизмов. Эксперимент с русскоязычными фразеологизмами подтвердил сведения, полученные нами в работе с украиноязычными соответствиями.

Так мы получили стимульный список: **слезы наворачиваются на глаза; вовсе глаза глядеть; пускать пыль в глаза; глаза на мокром месте; глаз да глаз; для отвода глаз; беречь пуще глаза; бесстыжие глаза; меткий глаз; мазолить глаза; закрывать глаза на что-либо; око за око, зуб за зуб; беречь как зеницу ока; всевидящее око; сердце кровью обливается; сердце не камень; сердце не на месте; с легким сердцем; от чистого сердца; с замиранием сердца; отлегло от сердца; нож в сердце; положи руку на сердце; с чистым сердцем; отвести сердце**¹⁷.

Свободный ассоциативный эксперимент был проведен со ста пятьюдесятью информантами из четырех высших учебных заведений Киева, Житомира, Винницы и Львова, среди которых было 98 студентов, 32 преподавателя, 50 лиц других должностей. Возрастной диапазон составляет 17 – 49 лет.

Эксперимент проводился в устно-письменной форме. Экспериментатор раздал опрашиваемым бланки анкет, в которых пронумерован порядок стимулов, в котором они будут озвучены. Опрашиваемому нужно записать то слово, которое всплыло у него в памяти после услышанного. Нет ограничений в принадлежности реакций к определенному типу, например, к части речи, лексико-семантической группе или др. После инструктажа, в котором объясняются условия работы, в частности, запрет на произнесение вслух своего ассоциата или чужой реплики во избежание цепной реакции (не на стимул, а на реплику); с промежутком в семь – десять секунд экспериментатор произносит стимулы, а реципиенты записывают свои реакции. Опрос проводился индивидуально либо в группах из трех – пятнадцати участников.

¹⁷ Реципиенты дали нам право не разграничивать слова *глаз* и *око* в составе фразеологизмов, так как не отметили разницы.

При обработке результатов свободного ассоциативного эксперимента учитываются спонтанные реакции, то есть первые слова, ассоциируемые респондентами в связи с услышанным. Из анализа удаляются анкеты, в которых более трети реакций составляют пропуски, поскольку установить причину отсутствия реакций на значительное количество стимулов не представляется возможным без специального изучения причин.

Результатом проведенного нами эксперимента стали около трех тысяч реакций и соответствующих ассоциативных связей, анализ которых позволил реконструировать ассоциативные поля стимулов-фразеологизмов.

Выбор соматизмов *глаз* и *сердце* для изучения обусловлен особой значимостью этих понятий в картине мира носителей, наверное, любого языка. Во всяком случае, в русском и украинском языках это особые слова, поскольку во многих случаях – в фольклоре, в религиозном сознании и др. – они приобретают сакральное значение. Не случайно лексическое значение этих слов включает разнообразные лексико-семантические варианты (далее ЛСВ).

Так, в Малом академическом словаре русского языка¹⁸ для слова *глаз* выделено три ЛСВ: 1) орган зрения, 2) способность видеть и 3) устар. то же, что дурной глаз. От первого прямого значения метонимически образовано второе, от которого метафорически появилось третье. Но существуют отмеченные лексикографом оттенки значений: взгляд, взор; особая способность видения; способность видения, присущая человеку благодаря тому или иному занятию, профессии и т. п.; надзор, присмотр. Иллюстративный материал, помимо примеров употребления в литературных текстах, демонстрирует использование слова во фразеологии, например: *зжмурить глаза, прищурить глаза, вытаращить глаза, встретиться глазами, потупить глаза, окинуть глазами и др.* Автор словарного толкования вынужден опираться на фразеологический материал, содержащий необходимую для пользователя информацию. При этом явно с опорой на то, что это родной язык, то есть восприятие картины мира, осуществляется с помощью естественного для человека чувства языка. Это стало основной причиной обращения к эксперименту.

Экспериментальное исследование показало, как современные носители языка структурируют фрагмент картины мира сквозь призму понятия *глаз* в составе устойчивых словосочетаний.

Для построения ассоциативных полей стимулов использован метод моделирования. Он применен по такому алгоритму действий: 1) подсчет коэф-

¹⁸ Малый академический словарь русского языка, <http://mas-dict.narod.ru> (последнее обращение 11.11.2018).

фициента частотности для каждой реакции, 2) определение самой частотной реакции для каждого стимула, 3) установление ядерного коэффициента, 4) визуализация поля.

В каждом поле определены ядро и периферия как основные компоненты. С целью определения коэффициента ядра для исследуемой группы стимулов применена известная формула, в соответствии с которой самые частотные реакции на каждый стимул суммируются и делятся на количество стимулов¹⁹. Таким коэффициентом для стимулов с компонентом *глаз* стал показатель 48. Этот подход позволяет определить стимулы со сформированным ядром ассоциативного поля, то есть со сформированным ассоциативным значением. Если коэффициент ниже 48, то ассоциативное значение (ядро) не сформировано. Отсутствие ядра свидетельствует о проблемах в восприятии стимула современными носителями языка.

Например, стимул **мозолить глаза** вызвал у реципиентов 152 реакции, 80% из которых выражены глаголами, 15% именами существительными и 5% словосочетаниями (интересно, что реакции на русскоязычные фразеологизмы из стимульного списка представлены значительно меньшим количеством разных вербальных выражений, чем украиноязычные, чему пока трудно дать удовлетворительное объяснение). Преобладание глаголов связано с тем, что по морфологическому типу это глагольный фразеологизм. Как показывает практика, люди обычно интуитивно реагируют на стимул словом той же части речи, что и сам стимул.

В восприятии носителей языка **мозолить глаза** – это *надоедать* (коэффициент 94), *досаждать* (20), *назойливость* (23), *путаться под ногами* (7), *мешать*, *уйди!*, *вертеться на одном месте* и др. (по 1). Реакции ассоциативного поля взаимосвязаны: глаголы синонимичны, семантика имени существительного через предметное значение выражает некую динамику наподобие глагольной процессуальности, реакции-словосочетания синонимичны стимулу. Ядерная реакция с коэффициентом 94 выражает четко очерченное ассоциативное значение. Для реципиентов **мозолить глаза** – это *надоедать*. Визуализировать ассоциативное поле возможно в виде рисунка, на котором вокруг ядра расположены периферийные реакции, а линии, соединяющие их, показывают семантическую связь между компонентами (рис. 1).

¹⁹ Загородня, О.Ф., Асоціативні поля суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців (комп'ютерне опрацювання результатів психолінгвістичного експерименту), Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Київ, 2018, 22 с.

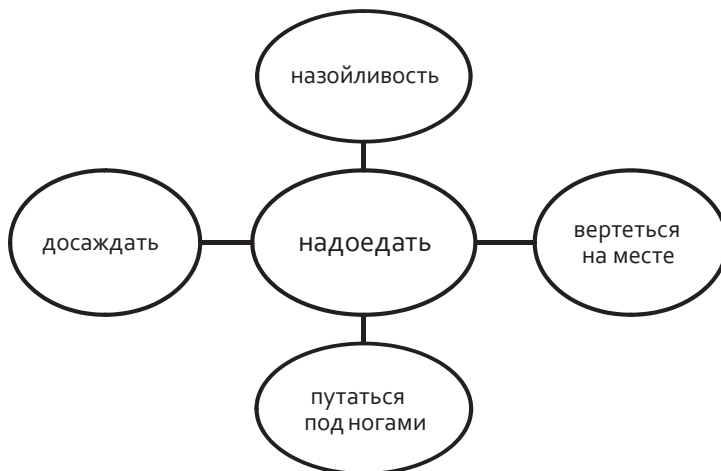

Рис. 1. Ассоциативное поле стимула **мозолить глаза**.

Чтобы выяснить, в какой мере полученный экспериментальным путем результат отражает роль фразеологизма в формировании языковой картины мира современного человека, используется процедура сравнения фразеологического значения с ассоциативным.

В соответствии с фразеологическим словарем, **мозолить глаза** – это: 1. Предельно надоедать, досаждать своим присутствием. 2. Не давать покоя, надоедать попреками, жалобами, пустыми, нудными разговорами и т. д.²⁰. Интересно, что фразеологическая семантика лишь косвенно отражает лексическую через второй ЛСВ.

В первом ЛСВ фразеологического значения ключевая сема 'надоедать' выражена тем же словом, что и ядерная реакция в ассоциативном значении, а периферийная сема 'досаждать присутствием' – тем же глаголом, что и периферийная реакция. Однако эта периферийная реакция не отражает физического присутствия, что выражено в словарной дефиниции. Ключевая сема второго ЛСВ 'не давать покоя', казалось бы, отражена в ассоциативном поле, но ее периферийное окружение свидетельствует не о физическом, а о речемыслительном процессе – 'надоедать попреками, жалобами, пустыми, нудными разговорами и т. д.' Поэтому утверждать, что ассоциативное значение, представленное ядром ассоциативного поля, точно соответствует фразеологическому, нельзя, так как ассоциативное значение безусловно отражает пер-

²⁰ Федоров, А.И. Фразеологический словарь русского литературного языка, phraseology.academic.ru/6644/Мозолить, (последнее обращение 30.09.2018).

вый ЛСВ фразеологического, но не отображает связь со вторым ЛСВ. Следовательно, ассоциативное значение уже фразеологического и, несмотря на его четкую оформленность, демонстрирует семантический сдвиг в сторону сужения семантики устойчивого словосочетания.

Включение в экспериментальную работу соматизма *сердце* обусловлено его лексической семантикой: 1) центральный орган кровообращения в виде мускульного мешка, находящийся у человека в левой стороне грудной полости; 2) этот орган как символ средоточия чувств, переживаний, настроений человека; 3) перен. душевный мир человека, его переживания, настроения, чувства; 4) перен. гнев, раздражение; 5) перен. центр, главная часть чего-л.²¹. Помимо таких ЛСВ выделены оттенки значений: место на левой стороне груди; этот орган как символ отзывчивости, доброты; этот орган как символ любовных чувств; душевные качества, характер человека²². Структура значения подобна таковой у слова *глаз*, поскольку от первого прямого образованы по типу метонимии и метафоры последующие ЛСВ, правда, разветвленность оттенков значения шире. Иллюстративный материал подан аналогично: примеры употребления в литературных текстах перемежаются с подачей фразеологизмов, без чего полное понимание семантики невозможно.

Приведем пример ассоциативного поля с несформированным ядром стимула. Невозможно было предположить, что это может касаться фразеологизма **с чистым сердцем**. В эксперименте по формированию стимульного списка он получил коэффициент, близкий к максимальному показателю – 3,7. Но свободный ассоциативный эксперимент продемонстрировал серьезные расхождения между восприятием этого стимула носителями языка и словарным толкованием.

Ассоциативное поле фразеологизма **с чистым сердцем** представлено 124 ассоциациями, среди которых 31% имен существительных, 29% наречий, 15% предложно-падежных сочетаний наречного характера. Очень существенно, что 25% ассоциативного поля вербально не представлено. Вместо словесной реакции опрошенные ставили прочерк или изображали символ сердца (три случая). Игнорировать такое количество отказа от вербальной реакции невозможно, так как связать прямо с определенными причинами не представляется возможным. Поэтому и такой компонент входит в структуру ассоциативного поля.

²¹ Малый академический словарь русского языка, <http://mas-dict.narod.ru> (последнее обращение 11.11.2018).

²² Там же.

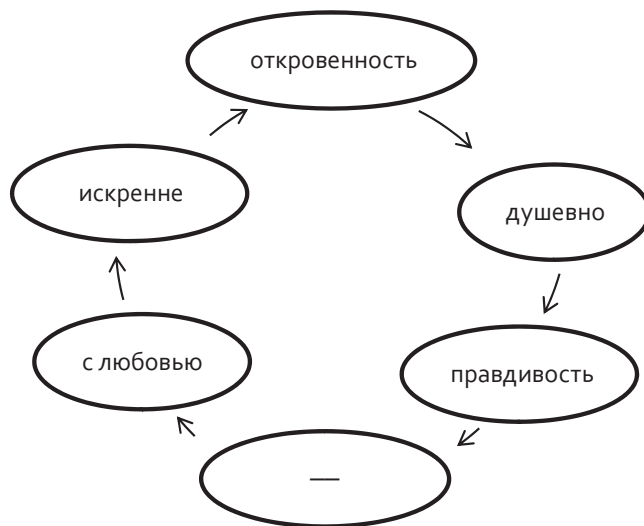

Рис. 2. Ассоциативное поле стимула с чистым сердцем.

Модель ассоциативного поля (рис. 2) демонстрирует, что в нем есть только периферия. Дело в том, ни одна из реакций не получила частотности 48, чтобы стать ядерной. Максимальный коэффициент у реакции *откровенно* (29), приближается к ней ассоциат *искренне* (24), остальные находятся на дальней периферии: *душевно* (12), *правдивость* (7), *с любовью* (6), *добролюбие* (2), *честность*, *искренность* (по 1) и др.

Словарь так представляет значение фразеологизма **с чистым сердцем**: *разг., экспресс.* 1) с добрыми намерениями, без злого умысла, с полной откровенностью, 2) с сознанием своей правоты, с чувством выполненного долга²³. Помета об экспрессивно-разговорном характере связывает фразеологическое значение с переносными 2 – 5 ЛСВ в толковании МАС, но без совпадения семного членения. Как ни странно, даже на уровне периферии нет пересечения с фразеологическим значением этого стимула. Факт отсутствия ядра вынуждает констатировать: ассоциативное значение не сформировано. Реципиенты не различают значения фразеологизмов **с чистым сердцем** и **от чистого сердца**, показывая практически совпадающие структуры ассоциативных полей.

По представленной модели произведен анализ всех ассоциативных полей стимулов из списка. Это позволило установить ассоциативные связи стимул – реакция не только в каждом ассоциативном поле, но и между ними,

²³ Федоров, А.И. Фразеологический словарь русского литературного языка, <https://phraseology.academic.ru/11509/C>, (последнее обращение 30.09.2018).

чтобы установить, как в картине мира носителей русского языка представлены соматизмы *глаз* и *сердце* в составе фразеологизмов. Беремся утверждать, что комплекс ядерных ассоциаций из всех проанализированных ассоциативных полей позволяет наглядно представить характер концептуализации названных соматизмов.

Так, для участников эксперимента фразеологизмы с соматизмом *глаз* имеют следующие ассоциативные значения (ядерные ассоциаты):

слезы наворачиваются на глаза	<i>жалость</i> (48)
вовсе глаза глядеть	-
пускать пыль в глаза	-
глаза на мокром месте	<i>плакать</i> (57)
глаз да глаз	<i>контроль</i> (78)
для отвода глаз	-
беречь пуще глаза	<i>оберегать</i> (82)
бесстыжие глаза	<i>бесстыдник</i> (76)
меткий глаз	<i>точность</i> (63)
мозолить глаза	<i>надоедать</i> (94)
закрывать глаза на что-либо	<i>прощать</i> (67)
око за око, зуб за зуб	<i>месть</i> (65)
беречь как зеницу ока	<i>заботливость</i> (54)
всевидящее око	-

Таким образом, макрофрагмент ассоциативных полей фразеологизмов с компонентом *глаз* обусловлен чувственным и оценочным пониманием носителей русского языка.

Фразеологизмы с соматизмом *сердце* так восприняты опрошенными:

сердце кровью обливается	<i>утрата</i> (49)
сердце не камень	<i>жалость</i> (54)
сердце не на месте	<i>тревога</i> (60)
с легким сердцем	-
от чистого сердца	-
с замиранием сердца	-
отлегло от сердца	-
нож в сердце	<i>горе</i> (50)
положа руку на сердце	-
с чистым сердцем	-
отвести сердце	<i>утешение</i> (52)

Соматизм *сердце* концептуально связан с соматизмом *глаз* посредством общего ассоциата *жалость* и сходных чувственно-оценочных реакций, выраженных в основном абстрактными существительными, причем преимущественно имеющими сложное, часто отрицательное морально-этическое содержание – *тревога, утрата, горе* и др. Макрофрагмент организован аналогично макрофрагменту компонента *глаз*.

Есть основания утверждать, что происходят существенные изменения в восприятии фразеологизмов современными носителями языка. Оказалось, что лишь у 15 стимулов-фразеологизмов сформировано ассоциативное значение (60% проанализированных).

Изучение группы украиноязычных фразеологизмов с такими же соматизмами²⁴ показало, что ассоциативное значение сформировано у меньшего числа стимулов – 54%. Концептуализация соматизма *сердце* связана с такими реакциями: *любов, кохання, палкий, боротьба, радість, зло, тривожно, правда*, – формирующими макрофрагмент. Соматизм *око* воспринимается через ассоциаты *брехня, здивування, синець, ранок, багато, швидко, плач, сльози, правда*, – в таком составе макрофрагмента. Безусловно, следует учитывать национально-языковую специфику фразеологизмов и нетождественные условия экспериментального исследования. Однако даже эти отличия не искажают общий характер ядерных реакций – выражение абстрактными существительными, эмоционально-оценочное содержание.

Несмотря на общность компонентов *глаз / око* и *сердце / сердце*, состав фразеологизмов различен. Есть совпадающие поговорки, например, **око за око, зуб за зуб**, у которых даже фонетическое оформление отличается незначительно. Преобладают фразеологизмы, выглядящие как перевод с одного языка на другой, например, **положа руку на сердце – покласти руку на сердце, с лёгким сердцем – з легким сердцем** и др. Общность происхождения и долгая история употребления этих единиц не привели, тем не менее, к эквивалентности их восприятия и понимания. Разница же в ассоциировании носителями языка отражает динамику семантических расхождений. Так, у русскоязычного стимула **с лёгким сердцем** не сформировано ассоциативное значение, тогда как в ядре украиноязычного стимула **з легким сердцем** реакция *вільність*. Но несмотря на сформированность ассоциативного значения, оно никак не совпадает с фразеологическим: без будь-якої тривоги, без жалю, вагань, переживань²⁵. И хотя у русского фразеологизма почти тождественное

²⁴ Недашковская, Татьяна, „Фразеологизмы с компонентами *сердце* и *глаз* в наивной картине мира украинцев,, в: *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie*, Hamburg, 2018, p. 275–286.

²⁵ Український фразеологічний словник, http://getword.ru/ukr/slovari.php?word=з+легким+серцем&table=uk_fraz (последнее обращение 07.11.2018).

значение – в приподнятом настроении, спокойно, без опасений²⁶, возникают проблемы при переводе текстов с этими паремиями.

В аспекте нашего исследования проблемы перевода связаны не с поиском эквивалента, потому что близость фразеологических систем, как правило, позволяет его найти. Возникает вопрос с восприятием переводных текстов носителями языка. Различия в структуре ассоциативных полей приводят к различиям в восприятии фразеологических единиц, а значит, и в их понимании. Контексты в хороших переводах на разные языки, очевидно, позволяют максимально приблизить результат к оптимальному. Но это требует дальнейшего изучения и в зависимости от его результатов – создания лексикографической базы прикладного назначения. В этом безусловно необходимо использование возможностей корпусной лингвистики, создание баз для параллельных корпусов, взаимодействие между лингвистами разных направлений, в том числе и психолингвистики, когнитивистики, без наработок которых невозможно учесть специфику восприятия и понимания реципиентом переводного текста.

Таким образом, ассоциативное значение группы стимулов-фразеологизмов с компонентами *глаз* и *сердце* в русском языке существенно отличается от фразеологического, а значит, в языковой картине мира происходит трансформация, связанная с динамичными семантическими сдвигами. Аналогичная ситуация с фразеологизмами, включающими соматизмы *око* и *серце*, хотя и со своей спецификой, сложилась в украинском языке. Следовательно, существуют проблемы восприятия фразеологической нормы носителями разных языков и разных поколений. Адекватный перевод параллельных единиц требует все больше усилий, в аспекте восприятия реципиентом даже становится невозможным, Это обуславливает необходимость создания новой лексикографической базы, расширения возможностей параллельных корпусов текстов за счет фразеологизмов.

Перспектива дальнейшей работы связана с расширением списка стимулов, увеличением количества реципиентов-носителей русского и украинского языков, уточнением структуры микро- и макрофрагментов, что расширит прикладные возможности использования результатов работы в теории и практике перевода на близкородственные языки.

²⁶ Федоров, А.И., Фразеологический словарь русского литературного языка, https://phrase_dictionary.academic.ru/2208/С_ЛЁГКИМ_СЕРДЦЕМ (последнее обращение 09.11.2018).

Литература

- Ахманова, О. С., Словарь лингвистических терминов, КомКнига, Москва, 2007.
- Горошко, Е.И., Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента, Изд. группа „РА – Каравелла“, Харьков, 2001.
- Загородня, О.Ф., Асоціативні поля суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців (комп'ютерне опрацювання результатів психолінгвістичного експерименту), Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Київ, 2018.
- Залевская, А.А., Введение в психолингвистику: учебник. 2-е изд. испр. и доп., Российский государственный гуманитарный университет, Москва, 2007.
- Залевская, А. А., Слово в лексиконе человека, Издательство Воронежского университета, Воронеж, 1990.
- Караулов, Ю.Н. „Структура лексико-семантического поля“, Филологические науки 1, 1972, с. 57–68.
- Малый академический словарь русского языка, <http://mas-dict.narod.ru> (последнее обращение 11.11.2018).
- Недашковская, Татьяна, „Фраzeологизмы с компонентами *сердце* и *глаз* в наивной картине мира украинцев“, в: *Slavofraz 2016: Phrasеologie und (naive) Psychologie*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2018, str. 275 – 286.
- Полевые структуры в системе языка / [под ред. З. Д. Поповой], Издательство Воронежского университета, Воронеж, 1989.
- Соколовська, Ж. П., „Картина світу та ієрархії сем“, Мовознавство 6, 2002, с. 87–91.
- Стернин, И.А. Лексическое значение слова в речи, Издательство Воронежского университета, Воронеж, 1985.
- Стернин, И.А., Рудакова А.В. Психолінгвістическое значение слова и его описание. Издательство Воронежского университета, Воронеж, 2011.
- Фелоров, А.И. Фраzeологический словарь русского литературного языка, <http://getword.ru/ru/slovari.php?table=fedDSL> (последнее обращение 30.09.2018).
- Український фраzeологичний словник, http://getword.ru/ukr/slovari.php?word=з+легким+серцем&table=uk_fraz (последнее обращение 07.11.2018).
- Федоров, А.И. Фраzeологический словарь русского литературного языка, <http://getword.ru/ru/slovari.php?table=fedDSL> (последнее обращение 30.09.2018).
- Щур, Г. С. Теории поля в лингвистике, Наука, Москва, 1974.
- Ipsen, G. Der alte Orient und die Indogermanen. „Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft“. – Heidelberg, 1924, p. 225.

Porzig, W. Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. „Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur“, Bd 58, 1934.

Jolles, A. Antike Bedeutungsfelder. „Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur“, Bd 58, 1934.

ABSTRACT

Татьяна Недашковская
idioms with “eye” and “heart” components in Russian and Ukrainian
pictures of the world (to the problem of adequate translation)

In modern cognitively oriented linguistics, the active search for effective methods of analyzing the picture of the world in each ethnic culture continues. Experimental studies at present do not pay attention to the associative structure of idioms as units that most reflect the national and linguistic specifics, therefore, the research of such material is relevant.

The purpose of the article is to structure the associative fields of idioms with “eye” and “heart” components in Russian, compare their associative meaning with the phraseological one, compare it with the results of the study based on the Ukrainian language, and identify problems of adequate translation against this background.

A method of representative sampling from lexicographic sources of phraseological units was used to compile stimuli lists; and also free associative experiment method, a classification method, elements of component analysis, elements of a cognitive-semantic approach, a quantitative calculation procedure, etc.

The research material is about 9000 reactions of more than 300 respondents. 60 associative fields of idioms with somatisms “eye” and “heart” in Russian and Ukrainian have been structured and analyzed.

The algorithm for constructing of associative fields of stimuli-idioms was shown step by step. The model of the associative field of the stimulus *мозолить глаза* (to make the eyes blistering/ to cause callus on eyes) is a unit with a formed associative meaning, and a stimulus *с чистым сердцем* (with a pure heart) is without one. Comparison of associative meanings with phraseological ones demonstrates the transformation of semantics. Ukrainian language material leads to similar results.

Problems of perception of the phraseological norm by speakers of different languages and different generations complicate the translation of parallel units, sometimes adequate translation is impossible. This necessitates the creation of a new lexicographic base, the expanding of possibilities of parallel corpus of texts through idioms.

Key words: *free associative experiment, stimuli-idioms; somatisms “eye” and “heart”; reactions; associative field; associative meaning*

Галина Петрова

**Местоименни клитики във фразеологичната
структура: функционална специфика
(в аспект на преподаването на български
език като чужд)**

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас,
България
galyapetro@abv.bg

UDK: 811.163.2'367.626
811.163.2'367.4

izvorni znanstveni članak

Предмет на изследване в настоящата работа е функционалната специфика на българските местоименни клитики (рефлексивни и нерелексивни) като фразеологични конституенти. Изследването е фокусирано върху глаголни фразеологизми, съдържащи или включващи местоименни клитики в структурата си. Две са разглежданите функционални разновидности на клитиките. От една страна, клитиките могат да функционират като задължителен, конструктивен (фиксиран) елемент, т.е. като част от структурния минимум на фразеологичната единица. От друга страна, те могат да функционират като променлив (нефиксиран), контекстов елемент, който заема позиция на задължително пояснение в аргументната структура на фразеологичната единица. Целта на работата е да се разграничат тези две употреби при синтактичната реализация на фразеологизмите и да се представят възможностите и ограниченията за замяна, добавяне или изпускане на местоименната клитика, както и семантичният ефект от тези модификации – промяна на граматичното значение на фразеологичната единица, промяна на фразеологичното значение в друго фразеологично значение или в нефразеологично. Специално внимание се отделя и на разпознаването на омонимни структури (устойчиви и свободни словосъчетания) като важна част от фразеологичната компетентност.

Ключови думи: глаголни фразеологизми; местоименни клитики; функционална специфика; български език

1. Въведение

Обект на изследване в настоящата работа са фразеологични единици, употребявани с кратки местоименни форми. Предмет на изследване е специфичната функция на местоименните клитики в контекста на преподаването на български език като чужд. Изследването е фокусирано върху глаголни фразеологизми и тяхната синтактична реализация в изречението. Интересът към тази проблематика е продиктуван от факта, че преобладаващата част от лингвистичните изследвания за българския език е ориентирана в теоретичен и приложен аспект към етнолингвистични анализи, към изследвания с когнитивна и културологична насоченост, както и към анализ на семантични групи фразеологизми. От гледна точка на лингводидактиката обаче проблемно за обучаваните се явява не само значението на фразеологичните единици, но и адекватната им употреба в речевата практика. Трудността при усвояването им се дължи на няколко фактора. От една страна, това е структурната им специфика като свръхсловни единици, сближаваща ги със свободните словосъчетания. От друга страна, това е наличието или включването на местоименни клитики във фразеологичната структура. Местоименните клитики от своя страна са полифункционални езикови единици, към което се прибавя и своеобразието на фразеологичната им употреба. В този смисъл нашето внимание е насочено към функционирането на клитиките като фразеологични конститuentи. Целта на работата е да се разграничат основните функционални разновидности на местоименните клитики, както и да се проследи ролята им по отношение на фразеологичното значение. Акцент в изследването са възможностите и ограниченията за замяна, добавяне или изпускане на клитиките при употребата на фразеологизмите в различен контекст, както и случаите на омонимия между фразеологична единица и свободно словосъчетание, а съответно и ролята на контекста за разпознаването им.

2. Местоименните клитики в българския език: морфологичен и функционален статус

Една от характерните особености на съвременния български език е наличието на рефлексивни и нереплексивни местоименни клитики, при това с различен морфологичен статус – местоимения (лични и притежателни) и частици. Личните местоимения (с функция на допълнение в изречението) се подразделят на винителни (*ме, те, го, я, ни, ви, ги, се*) и дателни (*ми, ти, му, ѝ, ни, ви, им, си*). Притежателните местоимения от своя страна са омонимни с дателните и функционират като несъгласувани определения. Като частици (най-вече *се* и *си*) клитиките имат словообразуваща, формообразуваща и мо-

дална функция (Петрова 2008; Иванова, Петрова 2017). Представената полифункционалност на местоименните клитики, както и омонимията между тях, е проблемна при усвояването на български език като чужд. Въпросът с кликите се усложнява от факта, че те функционират и като фразеологични конституенти, при това с различна роля по отношение на фразеологичното значение. За изучаващия български език като чужд е важно не само да разпознава устойчивите словосъчетания в изречения (с оглед значението им, както и случаите на омонимия), но и да придобие компетентност адекватно да ги интегрира в изреченската структура. Това от своя страна предполага знания за допустимите и недопустимите модификации на фразеологичните единици, свързани с местоименния конституент – замяна, добавяне или изпускане, както и за семантичния ефект от тези видоизменения – промяна на граматичното значение на фразеологичната единица, промяна на фразеологичното значение в друго фразеологично значение или в нефразеологично. За да се изясни различният характер на тези модификации, е необходимо да се представят специфичните функции на местоименните клитики във фразеологичната структура при включването ѝ в изреченската.

3. Функции на местоименните клитики като местоименен конституент

Въпросът за ролите на местоименните клитики е част от проблема за формалния аспект на фразеологичната единица, т.е. за нейните граници, състав, начин на изразяване на граматичните ѝ значения при включването ѝ в изреченската структура, както и за допустимите видоизменения, които не влияят на фразеологичното значение. В теоретичен план тези въпроси са разгледани от Кр. Чолакова (Чолакова 1967), К. Ничева (Ничева 1974, 1987), Ст. Калдиева-Захаријева (Калдиева-Захаријева 2013), М. Тодорова (Тодорова 2015). Като свръсловни единици с единно значение фразеологизмите споделят характеристики както с думите (в аспект на значението), така и със свободните словосъчетания (в аспект на структурата). В този смисъл глаголните фразеологизми функционират като еквивалент на глаголните лексеми и като тях притежават граматични значения. В аспект на структурата тяхната разделна оформеност ги сближава със структурния модел на свободните словосъчетания. За разлика от тях обаче компонентният състав на фразеологизмите е относително константен. Тази относителност се изразява в допустими видоизменения с двустранна насоченост – структурна и парадигматична. Структурната страна е свързана най-общо с компонентния състав на фразеологичната единица и възможности за вариране (замяна, добавяне, изпускане). Парадигматичната страна е

свързана със синтактичната реализация на фразеологизмите и има отношение към промяната на граматичното им значение при интегрирането им в изреченската структура. В този смисъл важен за изследването е въпросът за ролята на клитиките при двата вида видоизменения, както и за свързаните с тях ограничения.

Две са основните функции на местоименните клитики по отношение на фразеологичната структура – като конструктивен (3.1.) и като контекстов (3.2.) елемент (вж. ФРБЕ 1974: 24–26).

3.1. Местоименните клитики като конструктивен елемент

Тази функция се отнася до случаите, когато клитиката е задължителен (фиксиран) конституент, т.е. когато е част от структурния минимум на фразеологичната единица. Като конструктивен елемент се употребяват както рефлексивни, така и нереплексивни клитики, напр.:

- винителна клитика (акузатива тантум): *сърби ме езика,*
- дателна клитика (дativa тантум): *държи ми влага,*
- рефлексивна винителна клитика (рефлексива акузатива тантум): *насаждам се на пачи яйца,*
- рефлексивна дателна клитика (рефлексива дativa тантум): *клатя си краката,*
- две клитики в структурния минимум: *къса ми се сърцето.*

3.2. Местоименните клитики като контекстов елемент

Тази функция се отнася до случаите, когато местоименната клитика е възможна съставка на фразеологичната единица, което означава, че не влиза в границите ѝ, а е външен, т.е. нефиксиран, контекстов елемент. При такива употреби клитиките са местоимения, които се явяват в позиция на задължително пояснение, което е с променлив характер, т.е. може да се изрази както с кратка местоименна форма, така и с именна (NP) или предложна фраза (PP). Независимо от начина на изразяване появата на този поясняващ елемент се обуславя от аргументните изисквания на фразеологичната единица за реализиране на значението ѝ в изреченски контекст: *изпращам (пращам) за зелен хайвер някого* (1) и *късам нервите на някого* (2):

- (1) *Тази фирма предлага на хората работа в чужбина, но се оказва, че ги изпраща за зелен хайвер (срв Тази фирма изпраща хората за зелен хайвер).*

- (2) *Съседите се оплакват, че с тази китара **им** къса нервите (срв. С тази китара къса нервите **на съседите**).*

Въз основа на тези две функционални разновидности ще бъдат разглеждани възможностите и ограниченията за изменение на фразеологичните единици. Допустими са тези изменения, които не водят до промяна на фразеологичното значение в друго фразеологично значение или до неговата неутрализация, т.е. до превръщане значението на израза в нефразеологично.

4. Структурни и семантични модификации при фразеологизмите, свързани с местоименните клитики

4.1. Допустима замяна на нереклексивни клитики като конструктивен елемент, свързана с промяна на граматичното значение

Като задължителна част от структурата на фразеологичната единица местоименната клитика се отличава с различна степен на вариативност. Възможност за вариране, и по-точно за замяна, е налице само при нереклексивните клитики. Тя се основава на това, че глаголните фразеологизми, като кореспондиращи с глаголните лексеми, в изречението функционират като сказуеми, което от своя страна предполага парадигматични изменения, свързани с изразяването на граматични значения за лице, число, род. Показател за граматичната форма на фразеологичната единица са нереклексивните клитики (винителни и дателни), т.е. при тази употреба те са напълно граматикализирани и тяхната замяна е мотивирана от включването на даден фразеологизъм в съответния изреченски контекст, напр.:

- (3а) *Сърби **ме** езика да разкаже какво се случи там (т.е. **Аз изпитвам** силно желание да разкаже какво се случи там).*
- (3б) *Сърби **я** езика да разкаже какво се случи там (т.е. **Тя изпитва** силно желание да разкаже какво се случи там).*
- (4а) *Когато видях змията, косата **ми** настръхна (т.е. Когато видях змията, **аз се ужасих**).*
- (4б) *Когато видяла змията, косата **ѝ** настръхнала (т.е. Когато видяла змията, **тя се ужасила**).*

Формата на глаголния компонент в представените фразеологизми е третолична, а чрез замяната на клитиките се осъществяват парадигматичните им изменения, т.е. променя се граматичното им значение.

Налице са и друг тип фразеологични единици, чийто структурен минимум също включва третоличен глаголен компонент, но две клитики – рефлексив *се* и кратка дателна форма, напр. *къса ми се сърцето/къса ти се сърцето* и т.н. със значение 'изпитвам голяма скръб; страдам, измъчвам се'¹. Този фразеологизъм има за съответствие фразеологична единица с каузативно значение – 'причинявам скръб, мъка, болка на някого'. Това е фразеологизмът *късам сърцето* на някого. При речевата му реализация (5) е възможна появата на дателна клитика, но тя е външен, контекстов елемент, а глаголт е личен:

- (5) *Плачът на детето ѝ късаше сърцето / Плачът на детето късаше сърцето на майката.*

Каузативно-декаузативна корелация се среща при немалък брой фразеологизми, напр. *вземам ума (акъла)* на някого ('силно изплашвам') и *взе ми се ума (акъла)* ('силно се изплашвам'), *вземам очите* на някого ('много се харесвам на някого, смайвам, пленявам някого с хубостта си') и *вземат ми се очите* ('много харесвам нещо или някого, възхитен съм от нещо или някого'), *смразявам кръвта* на някого ('силно изплашвам някого') и *смразява ми се кръвта* ('силно се изплашвам'), *развързвам ръцете* на някого ('преставам да ограничавам, давам някому възможност да действа свободно') и *развързват ми се ръцете* ('чувствам се свободен да извърша нещо'), *подпалвам чергата* на някого ('причинявам голяма неприятност, щета на семейството на някого, докарвам му нещастие') и *подпалва ми се чергата* ('някакво нещастие, беда сполетява мене и семейството ми') и др.

4.2. Недопустима замяна на рефлексивни клитики с нереплексивни

4.2.1. Невъзможна замяна на рефлексивна клитика с нереплексивна

Докато при представените фразеологизми с граматикализиран винителен или дателен местоименен конституент глаголната форма е третолична (т.е. с дефективна парадигма за лице и число), то при фразеологизми с рефлексивна клитика *си* като фиксиран елемент опорният компонент е личен глагол. При част от този вид фразеологизми рефлексивът *си* не подлежи на замяна с нереплексив, напр. *давам си вид* ('преструвам се'), *даваш си вид* ('преструваш се') и т.н. при невъзможна **давам му вид*.

¹ Фразеологичните единици и техните значения са ексцерпирани от Фразеологичен речник на българския език (ФРБЕ 1974/75).

4.2.2. *Замяна на рефлексивна клитика с нереплексивна, водеща до промяна на фразеологичното значение в друго фразеологично значение*

За разлика от 4.2.1. замяната с нереплексивна клитика (напр. *давам си сметка* и *давам му сметка*) води до фразеологизми с различно значение и с различна функция на клитиката. В *давам си сметка* клитиката е конструктивен елемент, а значението е 'ясно съзнавам, разбирам, преценявам положението' (6а). Във втория случай дателната клитика е контекстов елемент, т.е. *давам сметка* на някого, а значението е 'отговарям за лошите си постъпки' (6б):

(6а) *Сега си давам сметка, че ме е лъгала през цялото време.*

(6б) *Ще даваш сметка на баща си къде са парите / Ще му даваш сметка къде са парите.*

Такава промяна на фразеологичното значение се наблюдава и при други фразеологизми, съдържащи елемент *си* – *тегля си куршума* ('самоубивам се') и *тегля куршума* на някого/*тегля му куршума* ('убивам'), *затварям си устата* ('млъквам, преставам да говоря') и *затварям устата* на някого/*затварям му устата* ('накарвам някого да млъкне, да не говори повече'), *късам си сърцето* ('изпитвам голяма скръб, страдам') и *късам сърцето* на някого/*късам му сърцето* ('причинявам скръб, мъка, болка на някого'), *изкарвам си ума* ('силно се изплашвам') и *изкарвам ума* на някого/*изкарвам му ума* ('силно изплашвам, стряскам някого') и др. Специфичното при фразеологизмите с дателна клитика е каузативното значение, докато тези с рефлексивна клитика са техни декаузативни съответствия. Налице са следователно каузативно-декаузативни двойки, каквито са и кореспондиращите с тях глаголни лексеми (медиялни и немедиялни), напр. *изплашвам се* – *изплашвам*, *измъчвам се* – *измъчвам* и т.н.

Каузативно-декаузативни двойки са налице и при фразеологизми с рефлексив *се*, напр. *насаждам се на пачи яйца* и *насаждам на пачи яйца* някого/*насаждам го на пачи яйца*, *изправям се на крака* и *изправям на крака* някого/*изправям го на крака*. При употребите със *се* рефлексивът е фиксиран елемент, а значението на фразеологизмите е съответно 'изпадам в крайно неприятно положение' (7а) и 'възстановявам здравето си след тежко боледуване; оздравявам' (8а). При употребите с нереплексив клитиката е външен, контекстов елемент, а значенията съответно са 'поставям някого в крайно неприятно положение, създавам някому големи неприятности' (7б) и 'помагам на някого да възстанови здравето си; излекувам' (8б):

- (7а) *Насадих се на пачи яйца с организацията на това мероприятие.*
- (7б) *Директорът ме насади на пачи яйца с организацията на това мероприятие.*
- (8а) *Беше много болен, но вече се изправи на крака.*
- (8б) *Лекарите не даваха надежда, но този лечител го изправи на крака.*

4.2.3. *Замяна или добавяне на клитика, водещи до промяна на фразеологичното значение в нефразеологично*

Докато в разгледаните в 4.2.2. случаи замяната на рефлексивна клитика с нереклексивна води до трансформация в друга фразеологична единица, налице са и случаи, при които същата замяна води до неутрализация на фразеологичното значение, т.е. до превръщане на израза в свободно словосъчетание (9в). Предпоставка за това е структурната омонимия на фразеологизма с рефлексивна клитика (9а) със свободно словосъчетание, където клитиката е притежателно местоимение и функционира като несъгласувано определение (9б). Определящ за разпознаването им е контекстът, който обуславя фразеологичното или нефразеологичното разбиране:

- (9а) *Той си взе шапката и отиде да живее при друга жена.*
- (9б) *Той си взе шапката от закачалката и излезе.*
- (9в) *Той ми взе шапката.*

Същите възможности се наблюдават и при други фразеологизми – *измивам си ръцете* ('снемам от себе си отговорността или вината за нещо') и *измивам си/му ръцете* (със сапун), *блъскам си главата* (1. 'мъча се да разбере, да проумее или разреши нещо', 2. 'мъча се, трудя се над нещо, работя непосилно', 3. 'съжбявам много за нещо, случило се по моя вина; горчиво се кая, разкайвам се за нещо') и *блъскам си/му главата* (в стената), *скубя си косата* (1. 'изпитвам силна скръб за нещо', 2. 'горчиво съжбявам, разкайвам се за нещо') и *скубя си/му косата* и др.

Неутрализация на фразеологичното значение е възможна не само чрез замяна, но и чрез добавяне на рефлексив *си*. При тази промяна фразеологичната единица се превръща в свободно словосъчетание, където клитиката *си* е притежателно местоимение, напр. *надигам глава* ('проявявам неподчинение, непокорство; ставам непокорен; възбунтувам се, въставам') и *надигам си главата, вдигам ръка* ('опълчвам се срещу някого или нещо, почвам да се бунтувам') и *вдигам си ръката*. И тук причината се корени в структурната омонимия

между устойчиво и свободно словосъчетание. Опора за разграничаване на значенията на изразите е различната съчетаемост на двете единици и контекстът, насочващ съответно към фразеологично (10а) или нефразеологично разбиране (10б):

(10а) *Само той надигна глава срещу решението на ръководството / Само те надигнаха глава срещу решението на ръководството.*

(10б) *Само той надигна глава/си надигна главата и ме погледна / Само те надигнаха глави/си надигнаха главите и ме погледнаха.*

Важно е обаче, че при някои други фразеологизми добавянето на клитиката *си* не променя фразеологичното значение, напр. *вирия нос* и *вирия си нос* ('ставам надменен, надут; възгордявам се, надувам се'), *вирия опашка* и *вирия си опашката* ('държа се предизвикателно, надменно'), *вирия глава* и *вирия си главата* (1. 'държа се надменно, големея се', 2. 'проявявам непокорство, бунтувам се'), *давам душа* и *давам си душата* ('много обичам някого и съм готов всичко да направя за него или да жертвам за него всичко, което имам'), *въртя очи* и *въртя си очите* ('обикн. за жена – гледам предизвикателно мъжете; кокетирам, флиртувам'), *подвивам опашка* и *подвивам си опашката* ('преставам да се съпротивлявам или да върша своеволия, защото се уплашвам или се съобразявам с нещо; ставам мирен, кротък; смирявам се'), *хабя нерви* и *хабя си нервите* ('дразня се, ядосвам се напразно, за дребни неща') и др.

Друга възможност за подвеждаща аналогия са случаи, когато добавянето на клитиката *си* води до промяна на фразеологичното значение в друго фразеологично значение, напр. *давам вид* ('показвам какви намерения имам, какво искам да направя') и *давам си вид* ('преструвам се').

Възможност за употреба със или без *си* е налице и при фразеологизмите *вървя <си> по царския път* ('действам по законен начин за постигане на нещо') и *държа <си> на своето* ('упорито поддържам мнението си, отстоявам това, което мисля или искам и не се вслушвам в мнението или съветите на другите'). Тук обаче рефлексивът е факултативен елемент. При тази употреба всъщност *си* е модална частица с функцията да привнеса допълнително значение за непромененост, продължителност, присъщност на някакво действие (по въпроса вж. Петрова 2012), напр.:

(11а) *Който не върви по царския път, рано или късно ще попадне под ударите на закона.*

(11б) *За да ти е мирна главата, върви си по царския път (т.е. продължавай да действаш по законен начин, не променяй поведението си).*

(12a) *Молих го да се откаже, но той държи на своето.*

(12б) *Молих го да се откаже, но той си държи на своето (т.е. про-
дължава да упорства).*

5. Заключение

В работата беше направен опит за разграничаване функционалния статус на местоименните клитики като фразеологични конституенти. Бяха очертани възможностите и ограниченията за модификация на фразеологичните единици при интегрирането им в изреченската структура, както и семантичният ефект от тези изменения. Това от своя страна е база за адекватни методически решения при представянето на фразеологизмите в обучението по български език като чужд.

Литература

- Иванова, Елена; Петрова, Галина, „Болгарские возвратные клитики *се* и *си*: омонимия, полисемия, синтаксис”, *Вопросы языкознания* 1, 2017, стр. 74–104.
- Калдиева-Захариева, Стефана, *Българска фразеология*, Т.2., Академично издателство „Проф. М. Дринов”, София, 2013.
- Ничева, Кети, „Основни теоретични въпроси за съставянето на фразеологичен речник на българския език, в: *Фразеологичен речник на българския език*, Т. I-II, Българска академия на науките, София, 1974, стр. 11–36.
- Ничева, Кети; Спасова-Михайлова, Сийка; Чолакова, Кристалина, *Фразеологичен речник на българския език*, Т. I-II, Българска академия на науките, София, 1974/75.
- Ничева, Кети, *Българска фразеология*, Наука и изкуство, София, 1987.
- Петрова, Галина, *Функции на клитиките се и си в съвременния български език*, Димант, Бургас, 2008.
- Петрова, Галина, „За употребата на „си” като частица с модална функция”, в: *Езикът и културата в съвременния свят (Сборник с материали от Международна научна конференция, Университет „Проф. д-р А. Златаров” Бургас)*, Фабер, Велико Търново, 2012, стр. 361–367.
- Тодорова, Мария, *Типология и свойства на устойчиви словосъчетания в българския език. Глаголни фразеологизми (дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“)*, Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин”, Българска академия на науките, София, 2015.
- Чолакова, Кристалина, „Към въпроса за формата на фразеологичната единица”, *Известия на Института за български език*, (15), 1967, стр. 183–217.

ABSTRACT

Галина Петрова

Pronominal clitics in the phraseological structure: functional specificity
(in aspect of teaching Bulgarian as a foreign language)

The subject of the present study is the functional specificity of Bulgarian pronominal clitics (reflexive and non-reflexive) as phraseological constituents. The study is focused on verb idioms containing pronominal clitics in their structure. There are two main functional types of the clitics. On the one hand, they may function as an obligatory (fixed) element, i.e. as part of the phraseological structure. On the other hand, the clitics may function as an optional (non-fixed), contextual element which takes a position in the argument structure of the phraseological unit. Our goal is to distinguish between these two uses in the syntactic realizations of the idioms and to present the possibilities and constrains for substitution or addition of pronominal clitics in the phraseological structure, as well as the semantic effect of these modifications – to change the grammatical meaning of the phraseological unit, to change the phraseological meaning into a different or a non-phraseological one. Special attention is paid to the recognition of homonymous structures as an important part of the phraseological competence.

Key words: *verb idioms; pronominal clitics; functional specificity; Bulgarian language*

Heinrich Pfandl

Was macht Butter auf dem Brei, und passen Arsch und Hemd zusammen?

Wie russische und slowenische Phraseologismen ohne Kontext von österreichischen Studierenden verstanden werden. Ein Testbericht, Teil I.¹

Institut für Slawistik, Karl-Franzens-Universität Graz
heinrich.pfandl@uni-graz.at

UDK: 811.112.2:811.161.1'373.7
811.112.2:811.163.6'373.7

pregledni rad

Der Beitrag untersucht die Frage nach der Transparenz von russischen und slowenischen Phraseologismen, welche in der deutschen Linguokultur keine Entsprechung finden. In einem Pilotversuch mit 99 Studierenden der Universität Graz (AnglistInnen, RomanistInnen, PädagogInnen und SprachwissenschaftlerInnen) wurden 12 russische und 12 slowenische Phraseologismen anhand ihrer deutschen Übersetzungen auf ihre Verständlichkeit durch junge ProbandInnen ohne slawische Sprachkenntnisse geprüft. Es stellte sich heraus, dass die Bandbreite beim Erkennen ohne Kontext von völligem Unverständnis (russ. Он на этом собаку съел, wörtl. 'Er hat darauf einen Hund gegessen', sowie slow. živeti s kom na koruzi, wörtl. 'mit jemandem auf dem Kukuruz (Mais) leben') bis zu fast durchgehendem Verständnis (slow. na jeziku med, v srcu led, wörtl. 'Auf der Zunge Honig, im Herzen Eis', sowie russ. Дело в шляпе, wörtl. 'Die Sache ist im Hut') reicht. Die slowenischen Phraseologismen wurden von allen Gruppen, außer von jener der PädagogInnen, etwas besser erkannt als die russischen. Die Auswertung der Dekodierungen mit Kontext steht noch aus.

Key words: *Russisch; Slowenisch; Verständnis von Phraseologismen; Bildhaftigkeit*

¹ Dank gilt wie immer meiner Frau, der klügsten und kritischsten Leserin meiner Texte, sowie Nina Zavašnik für Hinweise bezüglich der slowenischen Beispiele.

1. Einleitung

Es gibt eine reiche Literatur zu der Frage, ob Phraseologismen (national-)kulturspezifisch sind, ob und wie sie den Geist (die Mentalität, das Denken, das Fühlen etc.) eines Volkes ausdrücken und ob und inwiefern sie daher im aktiven Gebrauch auf MuttersprachlerInnen beschränkt sind oder sein sollen². Auf der Basis dieser Diskussion, auf die hier allerdings nicht näher eingegangen werden soll, ist die Idee entstanden, die Verständlichkeit von typisch russischen und typisch slowenischen phraseologischen Einheiten (phE) bei SprecherInnen des Deutschen ohne Kenntnis dieser beiden slawischen Sprachen zu testen. Wie nachvollziehbar ist die Bildsprache slawischer phE für MuttersprachensprecherInnen des Österreichischen Deutsch, und besteht ein Unterschied zwischen einer geographisch wie historisch fern und einer nahe liegenden slawischen Sprache bzw., im Weiteren, Kultur, wobei als Musterbeispiel die an den beiden Extrempolen liegenden Sprachen/Kulturen Russisch und Slowenisch gewählt wurden. Als Grundhypothese wurde formuliert, dass das historisch mit Österreich stark verbundene Slowenische SprecherInnen des Österreichischen Deutschen näher und transparenter erscheinen müsste, als das historisch für unsere Breitengrade sehr exotische Russische. Es wurde angenommen, dass die Bildsprache des seit über 1000 Jahren mit dem Deutschen in Kontakt stehenden Slowenischen, welches stark vom Katholizismus geprägt ist, wesentlich verständlicher sein müsste, als jene des von vielen Kultursprachen beeinflussten und von der Orthodoxie geprägten Russischen. Auch wurde postuliert, dass Vergleiche und Bilder eher selbsterklärend sein müssten, als idiomatisches Material mit geringerer bildlicher Verankerung.

2. Forschung und Analyse

In einem ersten Pilotversuch wurde an der Universität Graz vier Gruppen von Studierenden ein Fragebogen auf gelbem Papier vorgelegt, der je zwölf russische und slowenische phE in deutscher Übersetzung beinhaltete, mit der Aufforderung, diese zu erklären bzw. zu umschreiben. Die insgesamt 99 ProbandInnen setzten sich zusammen aus 35 AnglistInnen, 19 RomanistInnen, 23 PädagogInnen und 22 SprachwissenschaftlerInnen des zweiten bis vierten Studienjahres, deren Mutter- und Sozialisierungssprache („Erstsprache“) das Deutsche sein sollte; InformantInnen mit slawischen Erstsprachen wurden bei der Auswertung ausgeschieden.

2 «Я Вам сейчас скажу страшную вещь, Генрих: пословицами пользуются в первую очередь иностранцы.» ('Ich muss Ihnen, Heinrich, etwas Schreckliches sagen: Sprichwörter verwenden vor allem Ausländer'), sagte der bekannte Linguist Boris Andreevič Uspenskij im Scherz zu mir in den 1990er Jahren. In jedem Scherz steckt ein Körnchen ... Scherz, der Rest ist Wahrheit, so die ebenfalls scherzhafte russische Umdeutung eines berühmten Sprichworts (*В каждой шутке есть доля истины* → *В каждой шутке есть доля шутки, остальное правда*).

Die ausgewählten zwölf phE bestanden aus vier Gruppen zu je drei Beispielen: die erste Gruppe bildeten idiomatische Phraseme („Idiome“), die zweite Gruppe beinhaltete Vergleiche und Bilder, die dritte situative Kommentare, die vierte Sprichwörter. Die ProbandInnen hatten 10 Minuten Zeit zur Verfügung, um die Phraseme zu lesen und zu umschreiben bzw. zu 'erklären'. Danach erhielten sie einen zweiten Fragebogen auf blauem Papier, auf welchem dieselben phE in einen minimalen Kontext eingebettet waren, wodurch die Semantisierung erleichtert werden sollte.

Ziel war es, für beide Sprachen solche phE auszuwählen, welche keine Entsprechung im Deutschen aufwiesen. Das erwies sich im Fall des russischen Materials als relativ einfach, im Falle des Slowenischen allerdings als wesentlich schwieriger. Wie bereits ein kurzer Blick in Kebers phraseologisches Wörterbuch des Slowenischen (Keber 2017) zeigt, findet ein Großteil der slowenischen Phraseme eine Entsprechung im Deutschen, in einem analogen russischen Nachschlagewerk ist das in viel geringerem Ausmaß der Fall.

Im Folgenden findet sich eine **Liste der ausgewählten und abgefragten phE**: Links befinden sich die originalen Belege in der Originalsprache, die im Fragebogen auf Deutsch angegeben wurden, die rechte Spalte, die auf dem Fragebogen leer war, enthält die Bedeutung der jeweiligen phE. Zunächst die Liste der russischen Beispiele:

Tabelle 1: Die ausgewählten russischen Phraseologismen (Seite 1 des „gelben“ Fragebogens).

Nr.	phE	Bedeutung (war gefragt)
R1	<i>белая ворона</i>	etwas Auffälliges, Ungewöhnliches
R2	<i>первая ласточка</i>	ein Vorbote von etwas
R3	<i>он на этом собаку съел</i>	Er kennt sich in einer Sache gut aus.
R4	<i>как с козла молока</i>	nichts (bekommen von jem./etwas)
R5	<i>как рыбе зонтик</i>	wird nicht gebraucht, absurd
R6	<i>как собака на сене</i>	braucht etwas selber nicht, aber gibt es nicht her; Geiz, Habgier
R7	<i>Дело в шляпе</i>	Die Sache ist erledigt, gegessen, geritzt.
R8	<i>Это еще вилами по воде писано</i>	Das ist noch ungewiss, das wird die Zukunft zeigen.
R9	<i>Слон кому-то на ухо наступил³</i>	Jemand ist unmusikalisch.

³ Variante: *медведь* ('Bär'). Hier wurde der deutlicheren Anschaulichkeit halber das weniger gebräuchliche Bild des Elefanten verwendet.

Nr.	phE	Bedeutung (war gefragt)
R10	<i>Цыплят по осени считают</i>	Man soll erst am Ende einer Tätigkeit über das Resultat urteilen.
R11	<i>Кашу маслом не испортишь</i>	Etwas davon dazu zu geben schadet nicht, es kann dadurch nur besser werden.
R12	<i>У семи нянек дитя без глазу</i>	Wenn zu viele Akteure an einer Sache beteiligt sind, kann sich das negativ auswirken.

Auf der Rückseite des ‚gelben‘ Blattes befanden sich die slowenischen Beispiele in deutscher wörtlicher Übersetzung:

Tabelle 2: Die ausgewählten slowenischen Phraseologismen (Seite 2 des „gelben“ Fragebogens).

Nr.	phE	Bedeutung (war gefragt)
S1	<i>s trebuhom za kruhom</i>	aus wirtschaftlichen Gründen an einen anderen Ort ziehen
S2	<i>prepirati se za oslovo senco</i>	sich um nichtige Angelegenheiten streiten
S3	<i>živeti s kom na koruzi</i>	mit jemandem in wilder Ehe leben (unverheiratet)
S4	<i>kot rit in srajca</i>	zwei sind unzertrennlich
S5	<i>nositi vodo v košu</i>	eine nicht zielführende Arbeit verrichten
S6	<i>okoli riti v žep (haržet, varžet)</i>	einen umständlichen Weg wählen
S7	<i>V tem grmu tiči zajec!</i>	Hier liegt die Sache/das Problem!
S8	<i>Zdaj je tam, kjer ni muh</i>	Jetzt ist er tot.
S9	<i>Na jeziku med, v srcu led</i>	ein eiskalter, unehrlicher, aber nach außen freundlicher Mensch
S10	<i>Kovačeva kobila in šuštarjeva žena sta vedno bos</i>	An die eigenen Leute denkt man zuletzt.
S11	<i>Osel ne gre dvakrat na led</i>	Man wiederholt einen einmal gemachten Fehler nicht.
S12	<i>Beseda ni konj</i>	Es ist erlaubt und unproblematisch, etwas an- bzw. auszusprechen.

In Abb. 1 und Abb. 2 findet man ein **Musterbeispiel** eines ausgefüllten gelben Fragebogens, als dessen Informantin eine 22jährige Anglistik-Studentin der Universität Graz auszumachen ist.⁴ Auf dem Oberteil des Fragebogens wird nach der Erstsprache, dem Alter und Geschlecht und nach weiteren Sprachkenntnissen der ProbandInnen gefragt. Wie erkennbar, gibt es immer wieder leere Stellen – einzelne Beispiele wurden nicht erkannt bzw. es wurde keine Erklärung für eine pHÉ gefunden.

KFUG, Inst. f. Slavistik- Slavofraz2018, Phraseologie-Test, S.1

Initialien: CP Erstsprache Deutsch, Alter 22, Geschl. w weitere Sprachen: Englisch, Spanisch, Italienisch

Experiment PHASE 1:

Sie sehen vor sich 12 russische und danach 12 slowenische Redewendungen (Idiome, Vergleiche, situative Redensarten, Sprichwörter) in wörtlicher deutscher Übertragung. Versuchen Sie, deren Bedeutung zu erraten. Und seien Sie nicht erstaunt, wenn Sie viele Beispiele nicht verstehen.

Muster:

<i>ins Gras beißen</i>	<i>sterben</i>
------------------------	----------------

RUSSISCHER PHRASEOLOGISMUS wörtlich	BEDEUTUNG
I. IDIOME	
<i>eine weiße Krähe</i>	<i>etwas ist sehr unwahrscheinlich</i>
<i>eine erste Schwalbe</i>	<i>Fischhändler</i>
<i>auf etwas einen Hund gegessen haben</i>	<i>etwas auf einen Schlag hin zu tun</i>
II. VERGLEICHE und BILDER	
<i>soviel wie von einem Ziegenbock Milch</i>	<i>etwas ist sehr wenig / kommt gar nicht vor</i>
<i>wie ein Fisch einen Regenschirm</i>	<i>etwas ist unbrauchbar</i>
<i>wie der Hund auf dem Heu</i>	<i>etwas passt nicht zusammen</i>
III. SITUATIONSKOMMENTARE	
<i>Die Sache ist im Hut</i>	<i>die Sache ist klar</i>
<i>Das ist noch mit einer Heugabel auf dem Wasser geschrieben.</i>	<i>etwas ist unnötig</i>
<i>Jemandem ist ein Elefant aufs Ohr getreten.</i>	<i>man hört schlecht</i>
IV. SPRICHWÖRTER	
<i>Die Hühner zählt man im Herbst.</i>	<i>im Herbst ist Zeit zum zählen</i>
<i>Mit Butter verdirbst du den Brei nicht.</i>	<i>Bitte schadet nie</i>
<i>Bei sieben Kindermädchen ist das Kind ohne Auge.</i>	<i>so viele, dass man sie nicht zählen kann</i>

Abb. 1: Seite 1 eines ausgefüllten „gelben“ Fragebogens mit Übersetzungen russischer pHÉ

⁴ An dieser Stelle ist es mir ein Bedürfnis, mich bei den zahlreichen Studierenden sowie insbesondere bei deren Lehrenden zu bedanken. Es sind dies p.t. vom Institut für Anglistik Anouschka Foltz und Ingrid Pfandl-Buchegger, vom Institut für Romanistik Luca Melchior, vom Institut für Pädagogik Gerhild Bachmann, sowie vom Institut für Sprachwissenschaft Petra Hödl und Veronika Mattes.

KFUG, Inst. f. Slavistik: Slavofraz2018, Phraseologie-Test, S. 16

Initialien: CP, Erstsprache Deutsch, Alter 22, Geschl. w, weitere Sprachen: Englisch, Spanisch

SLOWENISCHER PHRASEOLOGISMUS wörtlich	BEDEUTUNG
I. IDIOME	
mit dem Bauch nach dem Brot	man ist satt
sich um den Schatten des Esels streiten	um unwichtige Dinge streiten
mit jemandem auf dem Kukuruz (Mais) leben	nicht mit jemandem schlecht verkehren
II. VERGLEICHE, BILDER	
wie der Arsch und das Hemd	etwas passt nicht zusammen
Wasser im Korb tragen	etwas wird weniger
um den Hintern herum in die Hosentasche	etwas um Ecken herum machen
III. SITUATIONSKOMMENTARE	
In diesem Busch steckt der Hase!	daß stimmt etwas nicht
Jetzt ist er dort, wo es keine Fliegen gibt.	jetzt ist er in Sicherheit
Auf der Zunge Honig, im Herzen Eis.	Schleimer
IV. SPRICHWÖRTER	
Die Stute vom Schmied und die Frau vom Schuster sind immer barfuß.	obwohl man etwas hat, hat man etwas nicht
Ein Esel geht nicht zweimal aufs Eis.	man lernt aus Fehlern
Ein Wort ist kein Pferd.	ein Wort bedeutet nichts

Danke! Bitte abgeben! Und jetzt noch das blaue Blatt....

Abb. 2: Seite 2 eines ausgefüllten „gelben“ Fragebogens mit Übersetzungen slowenischer pH

Bei der **Auswertung der Daten** wurde wie folgt vorgegangen:

1. Pro korrekter Antwort wurden zwei Punkte vergeben. Dabei wurde darauf geachtet, dass die Studierenden keine lexikographische Vorbildung haben, dass sie also durchaus den Sinn von pH verstehen können, jedoch Schwierigkeiten dabei haben können, diese korrekt zu semantisieren (umschreiben, erklären). So wurde im Fall der Antwort auf S9 im obigen Fragebogen (slowenischer Fragebogen, drittes Beispiel der Gruppe III) in der Form von „Schleimer“ diese Antwort als völlig korrekt gewertet, obwohl nicht jeder Schleimer im Herzen eiskalt sein muss. Dasselbe gilt für das Beispiel R7 (russ. Fragebogen, erstes Beispiel der dritten Gruppe) – „die Sache ist klar“ kann durchaus als Synonym für die pH gewertet werden, auch wenn sie es nicht immer sein muss.

2. Im Fall von Erklärungen, die das Wesen der phE nicht treffen, jedoch Teilaspekte von dessen pragmatischer Bedeutung beleuchten, wurde ein Punkt vergeben. Dies ist für den vorliegenden Fragebogen bei R4 (erstes Beispiel der zweiten Gruppe des russ. Fragebogens) der Fall, wo 'etwas ist sehr wenig, kommt gar nicht vor' an Stelle von 'man bekommt nichts' als korrekt gewertet wurde, oder im Fall von S12 'ein Wort bedeutet nichts', statt genauer 'ein Wort kann ruhig ausgesprochen werden'. Wenn für den in R6 auf dem Heu sitzenden Hund der Kommentar „am falschen Platz“ angegeben wurde, wurde dies ebenso als ein Punkt gezählt. Die Entscheidung, wann eine angegebene Semantisierung als halbrichtig (1 Punkt) und wann als falsch (0 Punkte) zu werten war, fiel nicht immer leicht, passierte jedoch entlang der Linie „Teilaspekte der Bedeutung der phE“ vs. „fehlender oder entgegengesetzter Sinn“.

3. Bei Nichterkennen des Wesens oder zumindest von Teilaspekten der phE wurden null Punkte vergeben. Dabei fiel auf, dass manche phE genau gegenteilig, also im Widerspruch zu ihrer Bedeutung in der jeweiligen Sprache, verstanden wurden. S1 (*s trebuhom za kruhom*) wurde manchmal als „satt“ verstanden, S4 (*kot rit in srajca*) wurde mehrheitlich als etwas nicht Zusammenpassendes empfunden (beides betrifft auch den vorliegenden Fragebogen).

Abb. 3

3. Diskussion der Ergebnisse

Ein Globalblick auf die Frage, welche der phE am besten, welche am geringsten verstanden wurden, ergibt folgendes Bild (s. Abb. 3): Selbsterklärende Bilder, die wenig Interpretationsspielraum lassen, werden am besten erkannt – am wenigsten Abweichungen von den zu erwartenden Erklärungen zeigen die Beispiele R7 (*Дело в шляпе* 'Die Sache ist im Hut'), S9 (*Na jeziku med, v srcu led* 'Auf der Zunge Honig, im Herzen Eis'), S11 (*Osel ne gre dvakrat na led* 'Ein Esel geht nicht zweimal aufs Eis') sowie R4 (*как с козла молока* 'wie von einem Ziegenbock Milch'); hier bewegten sich die erreichten Punkte zwischen 86% und 82% der maximalen Punktezahl. Das darauf bereits mit einem größeren Abstand (75%) folgende Beispiel R5 (*как рыбе зонтик*) wurde möglicherweise deshalb schlechter erkannt, da es ohne die dieser phE innewohnende Modalität des Brauchens (*это мне нужно как рыбе зонтик*) angegeben wurde; mit Kontext wurde die Bedeutung hingegen fast durchwegs verstanden. Dass S8 (*Zdaj je tam, kjer ni muh*) nur zu 72% erkannt wurde, hängt mit dessen Unbestimmtheit zusammen – keine Fliegen können am Nordpol, unter Wasser oder im strömenden Regen vermutet werden und müssen nicht unbedingt mit dem Jenseits in Verbindung gebracht werden.

Am anderen Ende der Skala befinden sich Beispiele von phE, welche in einem Außenblick auf die Sprache völlig undurchsichtig wirken müssen. Das Extrembeispiel stellt R3 (*он на этом собаку съел* 'Er hat darauf einen Hund gegessen') dar, das auch etymologisch bis heute nicht geklärt ist – die von Birich/Mokienko/Stepanova (1998: 538-539) angegebenen sechs (!) Theorien sind sämtlich wenig überzeugend und auch nicht abgesichert. Am wahrscheinlichsten erscheinen noch die von Dal' einerseits (*Собаку съел, а хвостом подавился* 'Er hat einen Hund gegessen und ist am Schwanz erstickt') und Gamkrelidze/Ivanov andererseits (Hund als schlechter Spielwurf in der Antike, daher ist ein Hundetöter ein guter Spieler) vorgeschlagenen Erklärungsversuche; auch Vasmer referiert lediglich eine von ihm selbst als „nicht überzeugend“ eingeschätzte Erklärung Potebnjas (sämtliche Literaturangaben ebda). Ähnlich undurchsichtig erwies sich für unsere InformantInnen das slowenische Bild der wilden Ehe in S3, das gerade einmal 4% der Punkte erhielt, obwohl hier die Erklärung nachvollziehbar wäre: Um sich vor den Augen der Dorfgemeinschaft, insbesondere der Kirche, zu schützen, vollzog man das vor- oder außereheliche Liebesleben in einem Versteck –z. B. im Maisacker oder im Maisstroh (vgl. Keber 2011: 374). Dass ein 'Wort kein Pferd' ist (S12, *Beseda ni konj*), wurde in einem ebenso geringen Ausmaß erkannt, wie die Bedeutung der – auch im Kroatischen bekannten – phE *s trebuhom za kruhom* (S1: 'mit dem Bauch nach dem Brot', 8%): hier wurde zwar das Moment des Hungers manchmal erkannt, nicht aber der logische Schluss, seines hungrigen Bauches we-

gen anderenorts Arbeit zu suchen und sich daher an einen anderen Ort zu bewegen. Unter den Erwartungen blieb auch das offensichtliche Bild des 'Hundes, der auf dem Heu sitzt', dieses nicht braucht, es jedoch bellend verteidigt und niemandem überlässt (R6, 15%). Dass im Russischen jemand, dem 'der Elefant (oder der Bär) aufs Ohr getreten' ist, unmusikalisch ist, wurde spezifisch nicht erkannt, wohl aber, dass dieser Mensch „schlecht hören“ muss, wofür ein Punkt vergeben wurde, weshalb R9 immerhin 19% erreichte.

In nicht wenigen Fällen generierte die slowenische oder russische phE bei den InformantInnen als Äquivalenz eine weitere phE, vor allem im Fall von Sprichwörtern. Auch wenn diese Äquivalenzen oft nur Teilbereiche der Semantik der gefragten phE spiegelten, wurden sie mit 2 Punkten gewertet, da es eben, wie Wolfgang Eismann bereits 1989 für die lexiko- bzw. phraseographische Praxis formulierte, „nicht d a s e i n e Äquivalent gibt, sondern immer mehrere“ (Eismann 1989: 92). So drängte sich für R12 *Viele Köche verderben den Brei* auf, für S7 *Hier liegt der Hund begraben* (was auch mehrfach angegeben wurde), während das *schwarze Schaf* für R1 (*белая ворона*) nur ein einziges Mal genannt wurde – wohl weniger aufgrund der Problematik positiv auffällig vs. negativ auffällig, als vielmehr wegen der mangelnden Beziehung von heute 20jährigen zur Natur: Wer kennt heute noch die Farbe einer Krähe?⁵ Im Falle von S9 (*Na jeziku med, v srcu led*) wurde das Bild des „Kreide gegessen“ habenden Wolfes angeführt, was ebenfalls mit zwei Punkten bewertet wurde.

Das Abschneiden der Gruppen ergab im Vergleich folgendes Bild (Abb. 4): AnglistInnen und SprachwissenschaftlerInnen erkannten die Bedeutung der phE etwas besser als RomanistInnen und PädagogInnen, was mit einem geringeren Durchschnittsalter der Romanistik-Studierenden einerseits und einem geringeren Kontakt zu sprachlichen Fragen seitens der PädagogInnen zu tun haben könnte.

In Bezug auf die beiden Sprachen kann festgestellt werden, dass die slowenischen phE trotz dreier praktisch unverständlicher Beispiele (S3, S12, S1) im Einklang mit der oben und vor der Untersuchung formulierten Hypothese im Durchschnitt etwas besser dekodiert wurden – sie erreichten über alle Gruppen hinweg 46% der möglichen Punkte, während die russischen phE nur zu 42% erkannt wurden.

⁵ Ich erinnere an Untersuchungen, in denen Kinder Kühe lila und Enten gelb darstellten, da sie diese nur aus der Werbung kannten. Aus der Zeit meines Russischunterrichts kann von ich zahlreichen Studierenden berichten, welche die Übersetzung des russischen Wortes *вымя* als 'Euter' in ihrer Muttersprache (!) nicht verstanden.

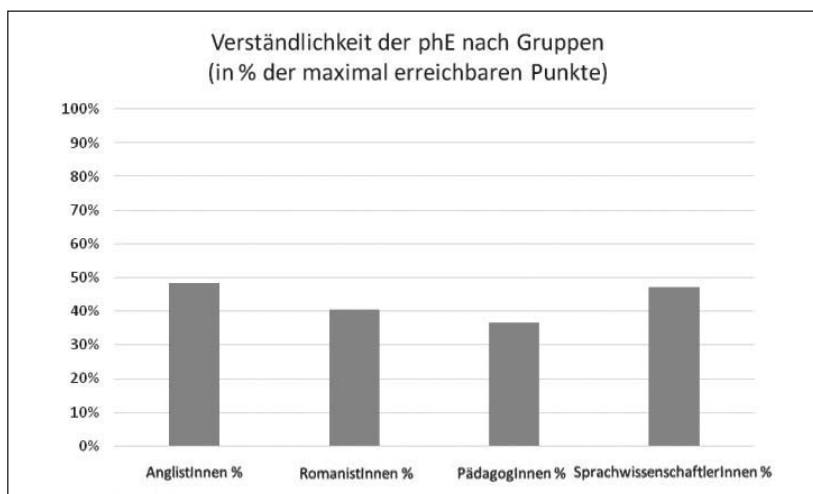

Abb. 4

Die slowenischen pH E wurden in drei von vier Gruppen besser erfasst – von den Studierenden der Anglistik, Romanistik und Sprachwissenschaft, während die Studierenden der Pädagogik die russischen pH E etwas besser dekodierten, wie Abb. 5 zeigt:

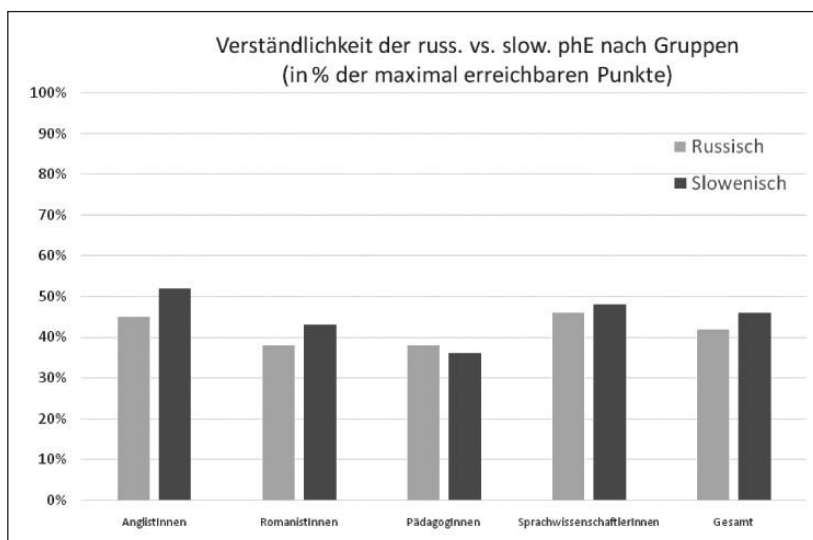

Abb. 5

Die Erklärung für diese Abweichung liegt vorläufig im Unklaren – warum fällt es gerade PädagogInnen leichter, russische pH E zu dekodieren, während die anderen, philologisch orientierten Gruppen mehr Affinität zu slowenischen Phraseologismen aufweisen? Es war zu erwarten, dass PädagogInnen als auf psychische und soziale Prozesse geschulte Personen die pH E insgesamt schlechter dekodierten, die skizzierte Sprachenspezifik ist jedoch nicht zu erklären.

Zusammenfassend kann festgestellt werden, dass es selbst angehenden PhilologInnen nur etwa zur Hälfte gelingt, Phraseologismen ohne Angabe von Kontext adäquat zu dekodieren. Dieses Unverständnis von historisch oder landes-/kulturkundlich verankerten Bildern kam nicht unerwartet; auch MuttersprachensprecherInnen des Russischen können nicht erklären, warum man auf einem Gebiet, in dem man sich gut auskennt, einen Hund gegessen hat, ja selbst EtymologInnen finden dafür keine überzeugende Erklärung (s.o.). Schon einleuchtender erscheint das Bild des Elefanten bzw. Bären, der einem aufs Ohr tritt, sodass man als Folge jegliches Gefühl für musikalische Wahrnehmungen verliert – auch dieses Bild blieb praktisch unerkannt, wohl aber wurde erkannt, dass das Gehör darunter leiden könnte. Dass das Leben auf dem Mais ein geheimes, zumindest nicht legalisiertes Liebesleben bezeichnet, konnte erstaunlicherweise auch niemand nachvollziehen, obwohl das Maisfeld oder zumindest die Scheune mit Maisstroh sich als Ort dafür geradezu anbieten. Der sich nach dem Brot richtende Bauch als (unverstandenes) Bild für Arbeitsmigration war ebenso wenig zu erwarten wie die Entschuldigung, dass ein Wort ja kein Pferd sei, also keine materielle Bedrohung darstelle, sondern lediglich „Schall und Rauch“ sei, um mit Goethe zu sprechen. Schließlich verwundert, dass Arsch und Hemd als Gegensätze verstanden wurden, während sie im Slowenischen die Unzertrennlichkeit z.B. zweier Freunde bezeichnen; umso mehr, als das steirisch-dialektale *wie Hemd und Hose* die Dekodierung begünstigen hätte können. Dass Butter den Brei nur verbessern kann, wurde in größerem verstanden (40% der möglichen Punkte), allerdings wurde das gelegentlich in Wörterbüchern angegebene Äquivalent *Doppelt genäht hält besser* – vielleicht zu Recht – nie angeführt. Das slowenische Wort vom Ort, an dem es keine Fliegen gibt, bot Raum für Phantasien und erreichte so immerhin 72% der möglichen Punkte. Wir sehen daran, dass markante Bilder auch dann, wenn sie der Bilderwelt der Befragten unbekannt sind, dank ihrer Klarheit oder Einprägsamkeit für fremdsprachige InformantInnen zugänglich sind, während Bilder, welche aus (inzwischen schon) fremden Welten importiert werden, heute nicht mehr leicht verstanden werden – so erntete die Stute des Schmieds bzw. die Frau des Schusters, die beide barfuß, also ohne Hof bzw. Schuhe, dastehen, relativ wenig Zuspruch (26%), während verstanden wurde, dass man (bzw. der Esel) sich kein zweites Mal aufs Eis begibt.

Die Untersuchung, die sich für alle 24 Beispiele auf für Deutschsprachige fremde Bilder beschränkte, brachte doch ein sehr buntes Bild an ermittelten Reaktionen – von 86% bis 1%, also von einem fast durchgehenden Verständnis bis hin zu totalem Unverständnis. Es mag dem einen oder der anderen Informanten/-in fast angemutet haben, als handle es sich bei dem *gegessenen Hund* (R3) um eine konstruierte Kontrollfrage.

Wie diese Ergebnisse zeigen, wäre es wohl eine interessante Aufgabe, mehr Daten zu sammeln und weitere Untersuchungen mit SprecherInnen anderer, nichtslawischer Sprachen und auch mit Material aus anderen, nichtslawischen Sprachen (z.B. Ungarisch, Finnisch, Baskisch) durchzuführen. Auch Untersuchungen mit ProbandInnen verschiedener Altersklassen könnten aufschlussreich sein, bis hin zu Untersuchungen an MuttersprachensprecherInnen unterschiedlichen Alters, da der Verdacht besteht, dass die Kenntnis von pHE der eigenen Kultur mit abnehmendem Alter ebenfalls abnimmt. All dies könnte Aufschluss darüber geben, ob slawische Phraseologismen in verschiedenen Lebensphasen und bei größerem Abstand von der slawischen Welt ähnliche Ergebnisse erbringen, wie dies nur 60 Kilometer entfernt, nämlich in der steirischen Hauptstadt Graz, bei jungen Befragten der Fall war, und ob dies auch bei phraseologischem Material der Fall ist, der nicht-indoeuropäischen Sprachwelten entnommen ist.

Literatur

- Birich, A.K., Mokienko, V.M., Stepanova, L.I., *Slovar' russkoj frazeologii. Istoriko-etimologičeskij spravočnik*, Sankt-Peterburg, 1998.
- Eismann, Wolfgang, „Zum Problem der Äquivalenz von Phraseologismen“, in: Gréciano, Gertrud (ed.): *Europhras 88. Phraséologie Contrastive. Actes du Colloque International, Klingenthal-Strasbourg 12-16 mai 1988*, Strasbourg, 1989: 83–93.
- Keber, Janez, *Slovar slovenskih frazemov*, Ljubljana, Založba ZRC, 2011.

SAŽETAK

Heinrich Pfandl

Otkud maslac na kaši i pristaju li čija pozadina i košulja jedna drugoj?

Stupanj razumljivosti ruskih i slovenskih frazema izvan odgovarajućeg konteksta za studente iz Austrije. Prvi dio provedena istraživanja.

Temom je ovoga rada transparentnost ruskih i slovenskih frazema koji nemaju ekvivalente u njemačkoj lingvokulturi. Provedenim se pilot-istraživanjem na uzorku od 99 studenata Sveučilišta u Grazu (studenata anglistike, romanistike, pedagogije i lingvistike) željela ispitati razumljivost 12 ruskih i 12 slovenskih frazema na temelju njihova prijevoda na njemački. Istraživanje je pokazalo da se razumijevanje bez konteksta proteže u rasponu od potpune nerazumljivosti (rus. *он на этом собаку съел*, dosl. 'on je *na tomu* pojeo psa', te slov. *živeti s kom na koruzi*, dosl. 'živjeti na kukuruzu s kim') do gotovo potpuna razumijevanja (slov. *na jeziku med, v srcu led*, dosl. 'na jeziku med, u srcu led', kao i rus. *Дело в шляпе*, dosl. 'stvar je u šeširu'). Slovenski su frazemi većini ispitanika, uz iznimku studenata pedagogije, bili razumljiviji od ruskih. Vrednovanje dekodiranja pomoću konteksta tek predstoji.

Ključne riječi: *ruski; slovenski; razumijevanje frazema; slikovitost*

Катажина Попова

Лингвокултурологичен подход в обучението по фразеология (върху материала от полски език)

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас,
България
katarzyna@abv.bg

UDK: 811.162.1'373.7:811.163.2
81'373.72:316.7

izvorni znanstveni članak

Настоящата статия е посветена на проблема за обучението по фразеология, отнасящо се до национално-специфични полски фразеологизми, различни и непознати в българския език. Редица фразеологични единици са уникални и характерни само за полския език, те са богат източник на духовния и материалния живот, на национална идентичност, на исторически и географски факти, обществени и политически аспекти, икономически отношения, национални традиции и обичаи, национален манталитет и културни ценности. Затова с въвеждането на фразеологизми в обучението езиковите знания се разширяват до знания от културна значимост, а възприемането на езика и културата като взаимосвързани явления подбужда и стимулира обучаваните да размишляват над културните ценности с помощта на езика. По този начин фразеологизмите могат да обогатят речника на студентите и да им дадат увереност в собствените им способности.

Предлаганото изследване се основава на когнитивния подход в лингвистиката, има културологично измерение и илюстрира подчертаната връзка между език и култура. Авторката се интересува от откриването на културни конотации. Особено внимание се отделя на разкриването на специфична национално-културна информация и културни кодове, скрити в полските фразеологизми, идиоми или фразеологични единици с постоянни компоненти – „прецедентни имена на култура“, известни в лингвистиката като лакуни.

Авторката на статията предлага няколко аспекта на въвеждането на полската фразеология в обучението с цел да се разкрие тяхната национално-културна специфика.

Ключови думи: фразеология; национално-културна специфика; когнитивен подход

„Фразеологията е светая светих на всеки национален език“
(А. М. Бабкин)

За да можем свободно да общуваме на чужд език не е достатъчно овладяване на отделните лексеми и граматическите норми, необходимо е също така овладяване на фразеологични единици. Те не са просто някакво „допълнение“ или „излишък“ в езика, които могат да бъдат подминати, те изпълняват важна роля в езиковия код – в голяма степен допълват номинативните лексикални единици и увеличават синонимните лексикални средства (Lewicki, Rajdzińska 2001: 327–328). **Фразеологизмите представляват важна част от лексикалното богатство на всеки език и са неизчерпаем извор на експресивност, образност и емоционалност.**

Настоящата статия е посветена на проблема за обучението по фразеология, отнасящо се до специфични полски фразеологизми, различни, непознати и до голяма степен без еквивалент в българския език.

Предлаганото изследване приема антропоцентричната парадигма, в която се формират когнитивната лингвистика и лингвокултурологията, като се насочва внимание към културния фактор в езика и езиковия фактор в човека, т.е. изследването има културологично измерение и илюстрира подчертана връзка между език и култура. **Е. Табаковска подчертава, че „{...} w pojęciu kognitywisty język ludzki {...} musi zostać osadzony w szerokim kontekście psychologicznym, socjologicznym i kulturowym. Język człowieka jest obrazem naszego świata, a więc kontekstem, w jakim należy go widzieć, jest świat...”** (Tabakowska 1995: 13).

В настоящата статия изследването е насочено към откриването на културни конотации. Особено внимание се отделя на разкриването на специфична национално-културна информация и културни кодове, имплицитни, скрити в полските фразеологизми, идиоми или фразеологични единици с постоянни компоненти – „прецедентни имена на културата“, известни в лингвистиката и като лакуни.

В статията се предлагат няколко аспекта на въвеждането на полската фразеология, разбираана в по-широк план. Изследването на фразеологичната картина на света не пренебрегва етимологичния аспект, който спомага за попълното разкриване на семантиката на фразеологизмите, на типичните за обектите характеристики, свойства и най-съществените аспекти на категоризацията на света, извършвана от човека. Когнитивната лингвистика подчертава символичния характер на езика на всички равнища на неговото

функциониране. Тя не приема делението на синхрония и диахрония. Езикът трябва да бъде описван в перспективата на неговото развитие.

Полският и българският език са сродни езици, които принадлежат към една група славянски езици. Има ФЕ (фразеологична единица, фразеологични единици), които са общославянски, с пълно съвпадение във формата, значението и образността, например в български език: *никнат като гъби след дъжд*, в полски: *wyrastać/rosnąć jak grzyby po deszczu*, в руски: *растут как грибы после дождя*, в словенски: *rasti kakor gobe po dežju*, в хърватски: *nicati kao gljive poslije kiše*, в чешки: *rust jako houby po dešti* със значение 'появяват се, създават се бързо едно след друго в голямо количество'. В литовски език, като един от балтийските езици, също е регистрирана напълно еквивалентна ФЕ *kaip grybai po lietaus* (като гъби след дъжд), дори в неславянските германски езици образите предават семантиката на гъби, които бързо растат, в английския: *to spring or to pop up like mushrooms*, в немския: *wie Pilze aus dem Boden schießen*. Посочените ФЕ имат пълно съвпадение и са образувани въз основа на наблюдения на природните явления, които С. Скорупка нарича „натурални“. Тук е място да припомним неговата и до днес актуална класическа класификация, която не остарява: „Związki frazeologiczne, które nazywam naturalnymi, są często wspólne wielu językom, powstają niezależnie od siebie, gdyż mają wspólną podstawę w zjawiskach natury, w obserwacji przyrody przez człowieka, we wspólnych warunkach rozwoju“ (Skorupka 1958: 125). Мокиенко говори за методическата ефективност от разграничаване на ФЕ, направена от С. Скорупка (Мокиенко 2017: 336).

Овладяване на натуралните ФЕ не създава особени трудности и е сравнително лесно. Тук влиянието на родния български език върху изучавания полски има положителен характер, наблюдава се положителен трансфер, наричан в специализираната литература положителна междуезикова интерференция.

Въпреки доста прилики или съвпадения, полският и българският са типологично различни езици. Както беше споменато по-горе, в настоящата статия вниманието ще бъде фокусирано върху полските фразеологизми с подчертано национално-културен характер, които С. Скорупка нарича конвенционални: „Związki frazeologiczne, które nazywam konwencjonalnymi związane są ze specyficznymi warunkami rozwoju danego narodu: z zajęciami, z warunkami bytu, z obyczajami, z pojęciami religijnymi i kulturalnymi, słowem z rozwojem kultury materialnej i duchowej człowieka“ (Skorupka 1958: 125).

Изследванията в лингвистиката доказват, че национално-културната специфика в езика най-ярко се проявява при безеквивалентните езикови

средства. В нашия случай това са безеквивалентни, уникални ФЕ, които в литература се определят като лакуни.

Терминът *lacuna* е известен в лингвистиката, той има латински произход и означава „дупка, яма“. За пръв път го е използвал Робърт Мори (1609–1673) в своите «Записки на Лодърдейл» (Lauderdale Papers) за да опише празните места в текстове или ръкописи: „*You do well to leave no lacunas in yours letters*“. След това терминът е бил използван в анатомията и естествените науки с цел описание на пролуки, кухини или празни места, а също така и в областта на правото за описание на липсата на определени условия в дадения закон.

Културната сфера на определен етнос съдържа редица елементи от стереотипен характер, които по правило, не се възприемат от носителите на друга култура. Тези елементи Ю. А. Сорокин и И. Ю. Марковина наричат лакуни: всичко, което в текста от чужда култура реципиентът е забелязал, но не разбира, което изглежда за него странно или се нуждае от интерпретация, е сигнал за присъствие в текста на национално-специфични елементи на културата, в която е създаден текстът, а именно на лакуни (Маслова 2010:111). Приемам това становище в настоящото изследване и третирам лакуните в този по-широк смисъл.

Възниква много важният въпрос как, на какъв принцип трябва да се въвеждат ФЕ в обучението? Методиката на чуждоезиковото обучение показва, че на първо място те трябва да бъдат свързани с тематичните кръгове, т.е. трябва да се тръгне от семантичната страна на фразеологията. Така ФЕ ще се вливат по естествен начин в темата, т.е. на идеографичен принцип. Още през 1994 г. за важността на този принцип говорят резултатите от работата на международния симпозиум, състоял се в Псков, на тема „Идеографический и историко-этимологический анализ славянской фразеологии“. Идеографията позволява да се възпроизведе картината на заобикалящата ни среда, която е предадена чрез езиковите средства. За значимостта на идеографичния принцип днес говори В. М. Мокиенко: „Идеографический подход к фразеологии до сих пор, пожалуй, остается основным способом презентации материала в учебных целях. В современной лингвометодике такой подход полностью оправдывается коммуникативными установками обучения иностранным языкам“ (Мокиенко 2017: 337). Важността на семантичното съдържание е безспорна, в теоретичен план то предлага по-икономичен модел за описание, а в речниковата практика усъвършенства логическата последователност на материала.

Българите навлизат в чуждата за тях полска култура чрез ФЕ, опитват се да я възприемат или максимално да я доближат до родната си, българска кул-

тура, опитват се да участват в тази полска култура като в автентичен свят, но тази промяна има условен характер, тъй като зад гърба им стои родният, български езиков свят, който пречи за пълното „потопяне“ в чуждата култура. Студентите гледат на полската култура от българска перспектива, отвън. Но именно различията или езиковите бариери насочват вниманието към разликите в културите. „Чужая культура только в глазах другой культуры раскрывает себя полнее и глубже ... Один смысл раскрывает свои глубины, встретившись и соприкоснувшись с другим, чужим смыслом, между ними начинается как бы диалог, который преодолевает замкнутость и односторонность этих смыслов, этих культур“ (Бахтин 1986: 354).

Нека започнем този межкултурен диалог чрез фразеологичните средства, едно кратко „фразеологично пътуване“.

Какви ФЕ трябва да намерят място в обучението по чужд език? Важно е те да бъдат актуални, т.е. общоупотребими в езика, за да има полза от тяхното овладяване. Въвеждането на голям брой ФЕ не бива да става самоцел, не бива да отегчава обучаваните, много е важна умереността, осмислянето и употребата в контекст, за да се усети тяхната значимост. Трябва да бъде взето под внимание езиковото ниво, езиковите умения и знания на обучаваните, както и крайната цел на обучението. Конструктивно обусловени с лексикално ограничена съчетаемост, както и семантично преобразувани ФЕ създават в по-малка или в по-голяма степен затруднения в перцепцията, затова не се препоръчва въвеждането на много ФЕ в началния етап на обучение, освен ако това са лесни за осмисляне ФЕ, например фразеологични сравнения, където мотивацията е ясна. Те съдържат компонент-носител на сравнение, изпълняващ ролята на интензификация на качеството, затова разбирането на смисъла на първия компонент позволява лесното откриване на значението на ФЕ, дори ако в родния език няма еквивалент.

Има колоритни с неповторими образи, нехарактерни и необикновени за българския език полски устойчиви сравнения, които на семантичен принцип могат да бъдат отнесени към различни теми. Г. Зажицка предлага тематични категории и подкатегории от лексикона на полската култура за чужденци, които могат да бъдат използвани в обучението по полски език и полска култура (Zarzycka 2005).

Например интелектуалните способности на човека поляците определят с две синонимни по значение ФЕ: *тѣпу як нoga stołowa* (тъп като крак на масата) и *глупи як бут з леwej nogi* (глупав като лява обувка) 'много глупав, тъп, недоразвит умствено'. По-умна ли е дясната обувката? Не е случайна употребата на обувката от левия крак, тъй като всичко „ляво“ се третира в нашите култури

като много отрицателно. За българина не е характерно да сравнява глупав или тъп човек с крака на масата или с лявата обувка, по скоро за 'много, съвсем прост' човек той ще каже *като фасул, прост* или *тъп като галош* или др. В последната ФЕ е подчертано пренебрежителното отношение към материала, от който е изработен галошът и към предназначението му за проста, не изискваща ум или интелект непрестижна работа. В двата езика става дума за вид обувка.

Неприятно състояние в затруднено положение демонстрира ФЕ *czuć się, cieszyć się jak nagigoły w pokrzywach* (чувствам се, радвам се като гол в коприва) 'да се намеря в много неприятно, трудно положение, без да имам възможност за действие'. В българския език това значение е предадено с ФЕ *намирам се/намеря се като в небрано лозе, чувствам се като пате в кълчища* и др.

Нетипично и странно ще звучи за българина полското устойчиво сравнение *zdrowy jak rzepa* (здрав като ряпа) 'много здрав', като се има предвид, че ряпата е устойчива на климатични промени, отглежда се лесно и има много хранителни качества. Българите не сравняват здравия човек с ряпа, но поляците асоциират здраве именно с ряпа. Интересно да се отбележи, че французите възприемат ряпата съвсем по-друг начин. Фразеологизмът *avoir du jus de navet dans les veines* (имам в своите вени сок от ряпа) означава липса на жизнена енергия, а арготичният израз *champ de navets* (поле от ряпа) има значение на 'гобище' (Nowakowska 2005: 75).

Количествено измерение за 'много малко, почти нищо' характеризира полската ФЕ *tyle, co kot napłakał*. Интересни знания разкрива ФЕ: *cicho, cisza jak makiem zasiał, siał, posiał* (тихо като с посят мак) със значение 'много тихо, пълна тишина'. ФЕ е свързана с факта, че за да се сее дребни семена на мак, необходимо е безветрено време. Други считат, че ФЕ произлиза от вярването, че при сеене на мака трябва да се мълчи. Най-вероятният произход обаче е от старото вярване за връзката на мака със съня и смъртта, като се има предвид наркотичното действие на това растение.

Примерите красноречиво демонстрират, колко са важни културологичните аспекти при възприемането на света. „Културата не е материално явление, не се състои от вещи, хора, поведения или чувства. Тя е по-скоро организация на всички тези елементи. Тя е форма на това, което хората съхраняват в своя ум, на техните модели на възприемане, асоциации и интерпретиране на света” – пише американският лингвист и антрополог У. Гудинау (Tokarski 2004: 15 по Buchowski, Burszta 1993: 13).

Около общото значение 'лъжа, измама' се концентрират характерните само за полския език, близки по значение фразеологизми *wyprowadzić*, *wywieść kogoś w pole* (да изведа някого в полето) 'да излъжа, да заблудя някого' и *wpuścić kogoś w maliny* (да пусна някого в малините) 'въвеждам някого в грешка с цел да му създам затруднения'. Времето, мястото или обстоятелствата за възникване на ФЕ са трудни за определяне, а понякога това е дори невъзможно. За да разберем мотивацията на ФЕ, трябва да потърсим техния произход и да се обърнем към етимологията, която често внася съществена информация за езиковата картина на света. Анализът на произхода на определена фразеологична единица или на нейните компоненти може да разкрие черти, които са били важни и съществени при нейното образуване. Това е по-скоро реконструкция на предишната езикова картина на света, отколкото описание на настоящото състояние. Етимологията обяснява процеса на формиране на картината на света, която функционира вече в съвременния език (Anusiewicz 2000: 36).

Навлизането в миналото на езика улеснява интерпретацията на съвременните явления, разкрива мотивацията на синхронно немотивираните фразеологизми, потвърждава съществуването на постоянни корелации между когнитивните домейни (Pajdzińska 1999: 51). **Познаване на етимологията улеснява запаметяването и използването на ФЕ в друг контекст.**

ФЕ *wyprowadzić w pole* е била използвана още през XVI век и води началото си от наблюдения на ежедневния живот. Полето е не само земеделска нива, но и отворено пространство, където лесно можем да изгубим ориентация и да бъдем манипулирани или излъгани. В първия речник на полския език от XIX век, чийто автор е С. Б. Линде (Linde 1807–1814), тази ФЕ има дословно значение 'някой, който е изведен в полето, губи ориентация, не знае, къде се намира, как да стигне до целта си'. По-късно ФЕ придобива преносното си значение, след като Юлиуш Словацки го използва в „Беньовски” именно в такава значение. Днес ФЕ вече често се среща в литературни текстове и в разговорна реч.

ФЕ *wpuścić kogoś w maliny* има по-заплетена история. Полската филоложка К. Длугош-Курчабова е на мнение, че *maliny* това е не само ботанически термин за растението и неговите плодове, но също така и термин, използван в играта на карти. В една от тях – преферанс – *na malinach być* означава 'да изгубя всичко; нищо нямам'. За потвърждение на това становище тя посочва цитат от Варшавския речник. И двете ФЕ са неприятни със своите последствия. Противникът губи ориентация, излъган е, изгубва нещо, но не го забелязва в първия момент. Да не забравяме също, че храстите с малини имат бодли и

контактът с тях може да бъде неприятен и болезнен. Полските образи на „извеждането в полето“ или „пускането в малините“ липсват в българската фразеология, тук налице е пращане за нещо, което не съществува: *пращам/пратя за зелен хайвер някого; пращам/пратя за липови ябълки някого* 'излъгвам, заблуждавам, измамвам някого за нещо'. Фразеологията с компонент малина обогатяват разбираемите фразеологични сравнения: *dziewczyna jak malina* (момиче като малина) 'много красиво момиче', *usta jak maliny* (устни като малини) 'червени устни'.

Поредицата за лъжата може да бъде продължена с разговорната ФЕ *wystrychnąć kogoś na dudka* (да направя някого на папуняк) 'да излъжа някого, да направя от някого глупак, да направя някого за посмешище'. Първо неясен е глаголът *wystrychnąć*, второ кой е *dudek*? Първоначално се е говорило *wystrychnąć kogoś na błazna, na głupca* (да направя някого на шут, на глупак), покъсно се разпространила ФЕ *wystrychnąć kogoś na dudka*. Съществувала и версията с възвратен глагол *wystrychnąć się* 'сам да стана, сам да се направя за посмешище'. Глаголът е архаичен, означавал е 'да направя така, че някой да стане някакъв'. С времето е получил ироничен оттенък, днес не се използва, но с думата *dudek* (папуняк) глаголът се е запазил именно във ФЕ. А защо именно папуняк? Това е малка птица, която има цветна качулка на главата си, чудато се движи, подскачайки и сядайки на земята. Чрез асоциациите, породени от своеобразния външен вид и поведението на тази птица възниква значението 'човек с нарушен разум, глупак'. Може да се допълни, че гнездото на птицата се отличава с неприятна миризма, тъй като, застрашен от опасност, папунякът отделя от жлезата си, намираща се на трътката, неприятна мускусна субстанция с цел да изплаши доближаващия го нападател. Този вид защита на птицата, пренесен върху хората, се асоциира с безпомощност, стигаща до глупост (Zierhoffer, Zierhofferowa 2013: 226). В речниците са регистрирани други ФЕ с компонент *dudek*: *każdy dudek ma swój czubek* (всеки папуняк има своя качул) 1. 'всеки човек има нещо, с което може да се похвали', 2. 'всеки има някакъв недостатък', както и остарелите ФЕ: *dać, pokazać komuś dudka na kościele* (да дам, да покажа някому папуняка на църква) 'да се подиграя с някого, да го излъжа'; *dudek na kościele* (папуняк на църква) 'вещ, която не можем да очакваме, тъй като е непостижима'.

Богат извор на езикови средства с национална културна специфика е странознанието. При извеждането на ФЕ от тази област може да бъде приложен вторият принцип – формалният, т.е. да се тръгне от формата, в нашия случай от компонента, влизащ в състава на ФЕ. И тук благоприятна тема може да стане полската национална кухня с нейните традиционни ястия. Муравьев твърди: „Может быть, нагляднее всего лакуны выявляются в названиях наци-

ональных блюд” (Муравьев 1975: 67). За българина лакуни са такива ястия като бигос, борш или перник. „Национално-культурно своеобразие номинативных единиц может проявляться не только в наличии безэквивалентных единиц, но и в отсутствии в данном языке слов и значений, выраженных в других языках, т. е. лакунах – белых пятнах на семантической карте языка” (Сорокин, Марковина 1989). „Часто наличие лакуны в одном из языков объясняется не отсутствием соответствующего денотата, а тем, что культуре как бы не важно такое различие” (Маслова 2010: 37).

Зад тези ястия се крие богат полски колорит, свързан с обичаи, традиции и полска култура. Какво е бигос? Според А. Банковски произходът на думата е неясен (Bańkowski 2000). Възможно е да произлиза от немската форма на причастие „*begossen*” или „*beigossen*” на глаголи „*begießen*” или „*beigießen*” Може и да произлиза от италианската „*bigutta*” (котелче за готвене). Не е изключено съчетанието от двете заемки. Според авторите на немската готварска книга думата „бигос” има латински произход и означава „два вкуса”. Първата част „*bi*” означава „*двоен*”, а втората „*gos*” – „*вкус*”. А тези два вкуса съставят основните продукти на бигос – кисело и прясно зеле. В Полша думата е била използвана първоначално за определяне на начина на кълцане (*siekać coś na bigos*, 1534), по-късно така е била наричана пачата от кълцано месо (1588). От XVII век думата е била използвана в по-широко значение като нещо кълцано, а в преносното значение дериватният глагол „*bigosować*” е означавал „кълцам на дребни парчета” (например със сабя). През XVIII век това е вече ястие от готвено зеле (кисело и прясно) с различни видове кълцано месо. ФЕ с компонент *bigos* са: *bigos w głowie* (бигос в главата) ‘хаос, бъркотия’; *narobić bigosu* (да направя бигос) ‘създавам бъркотия, суматоха, проблем, притеснение’.

Във връзка с полския „бигос” е уместно да се спомене за явлението, наблюдавано във фразеологията, че ФЕ може да стане основа за образуване на дериват, за което говори А. Пиеля. В основата на словообразователната формация се появява най-често съществително име, като останалите части на речта (напр. глагол) се заместват от форманта. По този начин е възникнал напълно нов глагол *nabigosić* т. е. ‘да объркам, да забъркам нещо’. В разговорната реч се говори *że ktoś nieźle nabigosił*, т.е. някой е объркал нещо в голяма степен, много. И което е много интересно, в полския език няма дума *bigosić*, която би предполагала спомената префиксална формация. Има ФЕ *narobić bigosu*, от която се образува съкратена форма (Piela 2007:42). Както виждаме полският „бигос” се оказва интересен и продуктивен за един словообразователен процес.

Боршът е супа известна и популярна в централна и източна Европа, но не и в България. За поляците освен че е обикновена супа, тя е свързана с празници, т.е. тук се намесват и културологични аспекти. Има различни видове борш. В Полша белият борш традиционно се сервира за Великден, а червеният – на Бъдни вечер. Като компонент се реализира във ФЕ: *dwa grzyby (grzybki) w barszcz* (две гъби/ гъбки в борш) 'излишно натрупване на еднакви, еднородни елементи; *tanie jak barszcz* (евтино като борш) 'много евтино', *wleźć w barszcz* (влизам в борша), *znaleźć się w barszczu* (да се намеря в борша) 'създавам си притеснения, неприятности'.

За десерт може да бъде предложен полският перник, вид меденка. Перники се приготвят от пшенично и ръжено брашно, мляко, яйца, карамелизирана захар и мед, те са силно подправени с канела, джнджифил, а понякога и с карамфил, кардамон, индийско орехче, анасон, а дори и с лавандула. Думата *piernik* произлиза от старополски „*pierny*”, т.е. пиперен, остър. Перники имат различна форма и големина. Поради употребата на многобройни подправки те са много трайни, могат да се съхраняват няколко месеца. Тази продължителност по образен начин е отразена във ФЕ: *stary, zatabaczony piernik* (стар перник, пропит с емфие) 'стар човек', *stać się piernikiem* (ставам перник) 'остарявам, ставам безпомощен', иронична е ФЕ: *co ma piernik do wiatraka* (какво има перник до/ към вятърна мелница) 'какво общо има едното с другото'.

В миналото важно място в живота на поляците са заемали такива зеленчуци като грах и зеле, широко отглеждани и ежедневно консумирани в полските села. Тези зеленчуци са намерили място като компоненти в полската фразеология: *jak groch (grochem) o ścianę* (като грах, с грах по стената); *rzucać grochem o ścianę* (хвърлям грах по стената). За руснаците те са лесни за разбиране, тъй като в руския език има напълно еквивалентна по форма и значение ФЕ: *как об стенку горох* 'за напразно, безрезултатно убеждаване, напомняне някому за нещо; напразно убеждавам, поучавам, напомням някому за нещо'. За българина обаче изглежда странно и не е понятно защо поляците хвърлят граха по стената. К. Пророк обсъжда народните начини за подсилване на плодовитост на граха и зелето и описва хвърлянето на граха по стената (Prorok 2016). О. Колберг описва стар полски обичай, съгласно който на Бъдни вечер са хвърляли грах по стената като заклинание за плодородие, призовавайки вълка и произнасяйки заклинание: „*Wilku, wilku, chodź do grochu: jak nie przyjdiesz, to nie przychodź aż do siego roku*” (Kolberg 1914/218: 88). Вълкът не пристигал на вечеря, т.е. хвърлянето на граха по стената е било напразно действие, лишено от смисъл. А ФЕ *groch z kapustą* (грах със зеле) като комбинация е просто 'безредие, безпорядък, бъркотия, хаос, случайна смесица'.

Широко разбраното значение за невъзможни, нереални неща демонстрират ФЕ с екзотичен компонент „бадем”, растение и плод, нехарактерни за географските ширини на Полша. Тази дума присъства в полския език от средата на XV не само в дословното си ботаническо значение, но и в преносно, метафорично като ‘лакомство, специалитет’, а у Х. Сенкевич се среща като ‘нещо прекрасно, съкровище’. В полския език бадемите могат да бъдат земни или небесни. Именно това последно определение поражда значението ‘размишлявам за нещо незначително, маловажно или нереално’: *niebieskie migdały* (небесни бадеми); *marzyć, myśleć, mówić, śnić, gadać o niebieskich migdałach* (мечтая, мисля, говоря, мечтая за небесни бадеми).

Занятията, включващи знания от областта на география, могат да бъдат разнообразени с въвеждането на стара полска поговорка: *Gdańska gorzałka, toruński piernik, krakowska panna, warszawski trzewik* (гданска водка, торунски перник, краковска госпожица, варшавски чепик) ‘най-добри неща в Полша’. По този начин българите се запознават с най-важните полски градове и с какво те са свързани в съзнанието на поляците. Българите също имат с какво да се похвалят: *Чирпанска ракия, Троянска гроздова, Сливенски милинки, Каловферска дантела*.

Пълни лакуни са ФЕ с компонент прецедентни имена, свързани с историята на Полша. Те имат културно-историческа основа, чието значение не можем да разберем без да знаем конкретни исторически факти и личности или културни явления. Те показват на обучаваните тясната връзка между език и история, култура и традиции.

Прецедент в полския език е собственото име *Завиша*, срещано във ФЕ *polegać na kimś jak na Zawiszy* ‘имам към някого пълно доверие, мога да разчитам на някого във всяка ситуация’. Естествено, за средно-статистичния българин това име нищо не говори. Кой е Завиша? Завиша Черният от Гарбово е светла полска личност, полски рицар и дипломат, участник в битката под Грюнвалд и делегат за събора в Констанция, където се е решавал спорът между поляците и кръстоносците. Ползвал се е със славата като безупречен рицар и е вписал името си в полската история като човек, който вярно е служил на краля, защитавайки вратата до края на живота си. Загинал е от ръцете на турците през 1428 година, като не искал да напусне бойното поле и да остави своите приятели. Образът на Завиша Черният се среща в полската литература, в „Кръстоносци” на Х. Сенкевич. Така и историческите аспекти могат да намерят място в обучението по чужд език. Но понякога липсата на информация води до комични ситуации. На моя въпрос: „Знаете ли кой е Собиески?” един студент ми отговори: „Да, това е известна полска водка”.

Представените разсъждения, които не изчерпват напълно темата, а засягат само някои нейни отделни аспекти, показват предимствата на лингвокултурологичния подход, основан върху когнитивните концепции, които отхвърлят опозицията езиково:извънезиково и синхрония:диахрония и разглеждат езика и културата като едно цяло.

От направените наблюдения следва, че с прилагането на водещия идеографичен, а също и на формалния принцип едно „фразеологично пътуване“ може да стане начин за разкриване на специфични културни феномени чрез ФЕ. С въвеждането на фразеологизми в обучението езиковите знания се разширяват до знания от културна значимост, а възприемането на езика и културата като взаимосвързани явления подбужда и стимулира обучаваните да размишляват над културните ценности с помощта на езика. Фразеологизмите обогатят речника на студентите и дават увереност в собствените им способности. По този начин се развива освен лексикалната и културната компетентност. Изучаване на ФЕ прави занятията по-интересни, тъй като ФЕ са част от лексиката, чието овладяване дава на обучаваните чувство за напредък при усвояване на чужд език, учи ги да гледат на света с оглед на неговата културна специфика и език с отворени очи и отворени сърца.

В заключение бих искала да се присъединя към твърдението на А. М. Бабкин, че фразеологията е „светая светих на всеки национален език“, именно в нея „по неповторим начин се проявява духът и своеобразието на нация“ (Бабкин 2009: 7).

Литература

- Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischner M. „Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej“. [w:] *Język a kultura, t.13: Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław, 2000.
- Bańkowski A. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN, 2000.
- Buchowski M., Burszta W. „Antropologia kognitywna: charakterystyka orientacji“. [w:] *Amerykańska antropologia kognitywna. Poznanie, język, klasyfikacja i kultura*, Wybór i redakcja naukowa M. Buchowski, Warszawa, 1993.
- Kolberg O. *Dzieła wszystkie, T. 17. Lubelskie, cz. 2*, s. 88. 1914/218.
- Lewicki A. M., Pajdzińska A., *Frazeologia, w: Współczesny język polski*, red. Bartmiński J., Lublin, 2001.
- Linde M. S. *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1807–1814.
- Menac A., Fink Arsovski Ž., Venturin R., *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb, 2003.
- Nowakowska A. *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław, 2005.

- Pajdzińska A. „Metafora pojęciowa w badaniach diachronicznych” [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, pod red. A. Pajdzińskiej i P. Krzyżanowskiego, Lublin, 1999.
- Piela A. „Od frazeologizmu do derywatu”. „Ling Varia” Rok II (2007), nr 1 (3).
- Prorok K. „Ludowe sposoby wzmaganie plenności roślin (na przykładzie grochu i kapusty)”, *Etnolingwistyka* 28, Lublin 2016, s. 227–243.
- Słownik języka polskiego*, red. Jan Karłowicz, Adam Antoni Kryński, Władysław Niedźwiedzki, Warszawa 1900–1927 /Warszawski słownik/.
- Słownik wileński* wypracowany przez Aleksandra Zdanowicza, Michała Bohusza Szyszkę, Januarego Filipowicza, Walerjana Tomaszewicza, Florjana Czepielińskiego i Wincentego Korotyńskiego, z udziałem Bronisława Trentowskiego, nakładem Maurycego Orgelbranda, Wilno (1861).
- Tokarski R. *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin, 2004.
- Tabakowska E., *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*, Wydawnictwo Oddziału PAN, Kraków, 1995.
- Skorupka S. „Idiomatyzmy frazeologiczne w języku polskim i ich geneza”. *Славянская филология. Сборник статей. III. Москва, 1958, 124–148.*
- Zarzycka G. „Linguakultura polska – próba opisu (na marginesie powstającego Podręcznego leksykonu kultury polskiej dla cudzoziemców)”, w: *Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej*, Warszawa, 2005.
- Zierhoffer K., Zierhofferowa Z. „Polskie nazwiska od nazw ptaków”, *Poznańskie Studia Polonistyczne, Seria językoznawcza t.20 (40), z. 2, Poznań, 2013.*
- Бабкин А. М., *Русская фразеология, ее развитие и источники*. М.: Книжный дом „Либроком”, 2009.
- Бахтин М. М. *Эстетика словесного творчества*. М. 1986.
- Идеографический и историко-этимологический анализ славянской фразеологии: *Сборник тезисов докладов*. Псков, 1994.
- Маслова В. А. *Лингвокультурология*. Изд. Академия, Москва, 2010 г.
- Мокиенко В. М. „Фразеология обучаемого и фразеология обучающего (Проблемы методики освоения фразеологизмов)” // *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Русский и иностранные языки и методика их преподавания*. 2017. Т. 15. № 3. С. 333–345.
- Муравьев В. Л. *Лексические лакуны (на материале лексики французского и русского языков)*. Владимир: ВПИ, 1975.
- Сорокин Ю.А., Марковина И.Ю. *Национально-культурная специфика художественного текста*. -- М., 1989.
- <https://www.evs-translations.com/blog/bg/lakuna/-21.03.2018>

<http://www.edusens.pl/edusensownik/lepiej-wyprowadzic-w-pole-czy-wpuscic-w-maliny-04.03.2018>

<https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/wyprowadzic-w-pole-wpuscic-w-maliny;10463.html-12.03.2018>

https://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/Bigos-21.03.18

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Bigos-21.03.18>

<http://artsmak.blox.pl/2013/10/BIGOSU-DZIEJE-czyli-nie-spotkalem-blizniat.html-21.03.2018>

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Piernik-21.03.18>

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Barszcz_\(potrawa\)-21.03.18](https://pl.wikipedia.org/wiki/Barszcz_(potrawa)-21.03.18)

<http://sciaga.pl/slowniki-tematyczne/14368/rzucac-grochem-o-sciane/-21.03.18>

ABSTRACT

Катажина Попова

Linguo-cultural approach in teaching of phraseology
(by the material of Polish language)

The aim of this article is to address the problem of teaching phraseology which has a specific cultural background in Polish language, different and unknown in Bulgarian language. Series of phraseological units are unique for Polish language and are a rich source of national identity, spiritual and material life, historical and geographical facts, social and political aspects, economic relationships, national traditions and customs, mentality and cultural values. So by introducing the phraseology the language acquisition becomes culture-based experience and treating language and culture as a mutually connected unit encourages and stimulates the learners to reflect on the values, built in the culture with the help of the language. Phraseological units can enrich students' vocabulary and increase confidence in their learning abilities.

Research is based on cognitive approach in linguistics, embraces the cultural dimension and illustrates the correlation between language and culture. The author is also interested in exploring the cultural connotations. Special attention is paid to reveal specific national and cultural date and cultural codes, hidden in Polish phraseological units, idioms or expressions with the constant components "accidental gaps", also known in linguistics as lacunas.

The author is offering some aspects of introducing Polish phraseology in teaching with the aim of revealing their national-cultural specificity.

Key words: *phraseology; national-cultural specificity; cognitive approach*

Ivan Rončević

Frazemi u tradicijskim deseteračkim dvostisima u Slavoniji

Institut za slavistiku Sveučilišta u Beču, Austrija
ivan.roncevic@univie.ac.at

UDK: 811.163.42'373.7:398.8(497.54)
821.163.42(497.54)-1:81'373.7

pregledni članak

Tradicijski deseterački dvostih¹, glazbeni i usmenoknjiževni žanr, u svim životnim situacijama i prigodama u Slavoniji nudi mogućnost izraza, čak i onda kada je riječ o tabu-temama. Općenito se, pomoću istih stihova, može izreći i kritika (često na humorističan, sarkastičan, dvosmislen način) što se danas može razumjeti kao njihovo najvažnije obilježje. Deseterački dvostih predstavlja minimalistički, potpun i zatvoren oblik usmene narodne književnosti (kako po svom obliku tako i po svom sadržaju). Zbog zaokruženosti, zatvorenosti i minimalističkoga oblika, veliku poetičku ulogu u dvostisima ima metafora uz koju su frazemi nositelji slikovne semantike. U radu se proučava primarno denotativno značenje i uloga pojedinih frazema koji su zastupljeni u odabranim deseteračkim dvostisima. Za analizu se koriste zapisi tradicijskih deseteračkih dvostihova Slavke Jankovića Šokačke pismice (1967, 1970, 1974) te prikupljenih osobnim terenskim istraživanjem u 2015. i 2016. godini na području Slavonije.

Ključne riječi: frazemi; usmena narodna književnost; lirika; deseterački dvostisi

¹ Slavko Janković (1867; 1970; 1974) predložio je da se sve vrste napjeva, prigoda (bećarac, svatovac, pokladovac ili bušarac, drumarac i dr.) obuhvate terminom pismice, odnosno dvostihovi-deseterci (usp. Užarević 2012: 143).

1. Uvod

Minimalistički usmenoknjiževni, glazbeni, žanr (usp. Užarević 2012: 12), jedan je od najprestižnijih nositelja slavonske tradicijsko-poetske narodne kulture poznat pod nazivom *bećarac*. Julije Njikoš u svojoj Zbirci narodnih pjesama, kola i poskočica *Kad zapiva pusta Slavonija* (1954) razlikuje *bećarac*, *bušarac*, *ceranac*, *drumarac*, *poskočice* kao i *deseteračke distihe* koji se pjevaju u slavonskom kolu, pri čemu autor razlikuje dvije vrste *poskoč(n)ica*, jedne se podcikuju (obično dulje poskočice), a druge se (deseterci) pjevaju u kolu (1954: 68). Determinaciju nazivlja Njikoš ne izvršava prema jezičnoumjetničkoj strukturi, nego prema različitim napjevima i prilagođenosti istih napjeva različitim društvenim situacijama u kojima nadareni pojedinac sažima svoje misli i osjeća je i identificira se kao član jedne lokalne, etničke, vjerske i jezične (dijalektalne) zajednice. Narodni život i običaji u raznovrsnim oblicima svoga pojavljivanja ulaze u kratke pjesme, najčešće deseteračke, koje se lako prilagođuju melodiji nekog područja, a društvene se situacije lako opjevavaju, osobito one šaljive, ljubavne, međuljudske, ironične (usp. Botica 1995: 55). Svaka se *pismica* po svojoj metričkoj strukturi sastoji od dva rimovana deseteračka stiha s cenzurom uvijek iza četvrtoga sloga, čime po svom obliku i sadržaju predstavlja potpunu, samostalnu, jedinicu. Ovaj se žanr može uspoređivati s (mudrim) izrekama i poslovicama, zagonetkama, molitvicama, vicevima i dr., a u pisanoj (autorskoj) književnosti s aforizmima, sentencijama te mnoštvom lirskih oblika (Užarević 2012: 150). To je možda najvrjednija vrsta proznog stvaralaštva, jer se u njoj odbacuje sve nebitno i manje bitno, a bitno se svode na najmanju mjeru (Janković 1967: 10). Kao osnovnu formalnu i sadržajnu osobinu deseteračkoga dvostiha možemo označiti dvočlanost: ona prožima sva strukturno-kompozicijska, ritmička, sintaksna, semantička (motivsko-tematska) i druga obilježja (usp. Užarević 2012: 151). U tom skučenom minimalističkom obliku osim rime, koja predstavlja ključnu poetičku ulogu, ne manjkaju svježije slike i usporedbe, kao i metaforični višeznačni izričaj (usp. Botica 1995: 55) uz koje su frazemi nositelji slikovne semantike (usp. Kekez 1984: 69):

Pjesmice dakle treba čitati pažljivo i s razumijevanjem. Ne treba ih smatrati »sitnišom« (makar da su kratke) niti primitivnim (jednostavnim) pjesništvom, jer u njima ima mnogo duhovitosti, simbolike, jezične ljepote i zanimljivosti, dubokih osjećaja, životne radosti, tuge... one su vrijedan odraz života našeg slavonskog sela iz vremena kad su nastajale. (Janković 1967: 17)

Filološki gledano, u širem smislu riječi, u opseg frazeologije spadaju *mali i najmanji govorni oblici*², čime i deseterački dvostisi (usp. Kekez 1984: 69):

Riječi se s lakoćom slažu u deseteračke strukture. Najčešće dva deseterca potpuno zaokružuju misao, determiniraju svijet pjesme i izvan tog svijeta takvim strukturama ništa drugo nije važno. Stabilni su odnosi unutar odabira vrsta riječi za stiliziranje (i imenice, i glagoli, i pridjevi), i svaka od njih može biti motivska riječ i ponijeti temeljno značenje. Uporište značenju, međutim, mogu odrediti i druge, čak i nepromjenjive vrste riječi. A onda se semantička silina slije u takvu snažnu stilizaciju, a polisemantizacija se može množiti silnom asocijativnom progresijom. (Botica 2013: 222)

Žanrovi su dakle jezično-komunikacijske strategije i taktike koje nastaju kao izraz različitih ljudskih socijalno-duhovnih potreba, aktivnosti, interesa, svjetonazora (Užarević 2012: 9) u kojima se frazemi izriču kao gotova cjelina i ne oblikuju se, nego primjenjuju, te su kao jezikom ostvarene književne tvorevine (usp. Kekez 1984: 69) njihova česta sastavnica u *kontekstu*³. Nadareni su pojedinci događaje iz svojega vremena neposredno pretočili u pjesmu čime su otkrivali svoje duševno stanje – čežnje, zanose, radosti i najdublje osjećaje (usp. Mandić 2009: 9). Tako su i frazemi u deseteračkim dvostisima instrumentarij izraza osjećaja - radosti, veselja, razigranosti, tuge, bola i razočaranja. Liričnost ovoga minimalističkoga žanra očituje se u njegovoj usmjerenosti na emociju i unutrašnje doživljavanje (ljubav, strast, zavist, ljutnja, zadirkivanje, oduševljenje, ironija, autoironija), iako je u njemu često izražen i oštar socijalni osjećaj ili čak filozofska sinteza iskustva, života, ljudskih odnosa (usp. Užarević 2012: 150). Deseterački dvostisi, često u duhovitim stihovima, prate život, najrazličitija zbivanja iz svakodnevice uvjetovane i povijesnim i društvenim događajima, kadšto iznoseći kritiku pojedinih pojava ili ljudskih postupaka, nerijetko pak dajući oduška vječno prisutnoj želji za šalu, izrugivanje, dapače, za zajedljivost (usp. Mandić 2009: 9). Daroviti se pojedinac iz naroda lako i okretno izražava, a primjeri pokazuju da mu ne manjka svježih slika i usporedbi, metaforična višeznačna izričaja (usp. Botica 1995: 55). Sve je u skladu sa stvarnim prigodama (društvenim situacijama) u kojima se pojavljuju dvostisi najrazličitijih sadržaja – od ljubavnih tema, udaje i ženidbe, običaja, rodbinskih odnosa, čuvanja stoke, ratarskih poslova, divana i čijala preko gizde, mode i dukata do služenja vojske i ratovanja (usp. Užarević 2012: 144). Kompleksnost razdiobe (klasifikacije) deseteračkih dvostihova (zbog preklapanja tema i motiva) uočava i Slavko Janković

² Vidi: Josip Užarević, *Književni minimalizam* (2012: 9–28).

³ „Kontekst folklornog oblika odnosi se na društvenu situaciju u kojoj se navedeni oblik koristi.“ (Dundes 2010: 95)

– prvi je prikupljene *Šokačke pismice* (1967, 1970, 1974) svrstao u 18 vrsta i 46 podvrsta.⁴ Iz odabranih folklornih deseteračkih dvostihā će se izdvojiti frazemi te analizirati njihovo primarno denotativno značenje⁵ i uloga.

2. Značenje i uloga frazema u folklornim deseteračkim dvostisima

Za analizu građe korištene su tri zbirke Slavke Jankovića *Šokačke pismice* (1967, 1970, 1974) te folklorni deseterački dvostisi prikupljeni terenskim istraživanjem u 2015. i 2016. godini na području Slavonije. Iz korpusa su odabrani samo egzemplarni tradicijski deseterački dvostisi u kojima se pojavljuju frazemi – ista tematika zahtjeva daljnja sistematska istraživanja.

Deset riječi s(p)retno ukomponiranih u cjelovit tekst osigurava neiscrpnu semantičku aktivnost, a uz estetsku vrijednost deseterački dvostisi aktiviraju i komunikacijsko-pragmatična značenja: dolazi do paradoksalnoga priključivanja jezika u poruku i poruke u jezik (usp. Užarević 2012: 151–153). Deseterački dvostisi često su u funkciji komunikacijskih strategija – poticanja, poruge, šale, nadmudrivanja, natpjevavanja⁶ u kojima su i frazemi instrumentarij njihova izraza.

Ej, početo *od Adama i Eve*,
mirne duše i od prve ševe.⁷

Frazemom *od Adama i Eve* značenja 'od davnine, otkada se zna za čovjeka' označen je neutralni početak, no isti se spaja s drugim frazemom *mirne duše* značenja 'bez grižnje savjesti, slobodno, bez brige, spokojno' dovodeći izrečeno u pobožan kontekst – potom dolazi do potpunog obrata vrijednosti na seksualnoj razini. Retorički talent anonimnog autora primjećuje se kada se spoje početak i kraj deseteračkoga dvostihā. Od bockavog iznošenja seoskih pojava i prilika pa sve do majstorskih oblikovanja najvećih životnih istina u pravom pjesničkom obliku, u desetercima povezanim asonancom ili rimom (Mlač 1972: 21-22), lirsku svijest nosi seoska mladež – vesela, obijesna, često raspojasana, uvijek spremna da oštrim okom, finim uhom, konciznim jezikom, vrcavom pjesmom zahvati svijet oko sebe te samu sebe u tome svijetu (usp. Užarević 2012: 157). Nazivlje međunaslova ovo-

⁴ „Slaganjem po vrstama (a još uvijek po abecedi) postignuto je, da se sve svrstalo mnogo preglednije, pa su dobivene vrste nametnule slaganje unutar samih vrsta u podvrste. Tako je dobiven redosljed upravo po životnom toku tj. od djetinjstva do starosti.” (Janković 1967: 27)

⁵ Značenje frazema u ovom radu prema Helmutu Weinbergeru, *Kroatisch/Serbisch-Deutsches phraseologisches Wörterbuch*, 2012.

⁶ Ibid., 151.

⁷ Kazivala Zlata Jurišić, rođena 11. travnja 1958. u Dolini.

ga rada slijedi Jankovićevu razdiobu *pismica* na vrste i podvrste (usp. Janković 1967: 25–26).

2.1. Hvalisavke

Prva vrsta Jankovićevih deseteračkih dvostih (Šokačke *pismice* I 1967: 39–69) nosi naziv Osobne, a podijeljena je u četiri podvrste: hvalisavke; pohvalnice; o diki i o sebi; utješne.

Nije to neskromnost ili hvalisanje. Treba imati na umu način. Ne zna se tko je ispjevao pjesmu. Ona je općenita. Njome se svatko smije poslužiti. [...] Hvale se licem, kosom, stasom, visinom, debljinom, lijepim tijelom, hodom, šaljivošću, vragoljanstvom itd. Svatko se hvali onim što je vrijedno i naročito bar s gledišta pjevačice ili pjevača. (Janković 1967: 41–42)

Ili jela ili vode pila,
moje telo *lagano ko pero*. (73)⁸

Poredbenim frazemom *lagan kao pero* u značenju 'vrlo lagan, neznatne težine' nadarena pjevačica hvali samu sebe i diči svoj izgled.

Ja sam Šokac i šokačko dijete,
bećarina *od glave do pete*.⁹

Čest je slučaj kada drugi stih odnosno druga rečenica služi kao nadopuna prvomu stihu odnosno rečenici (usp. Užarević 2012: 153). Bećar je obično i veseljak, brbljavac, šaljivac, pjevač (Janković 1974: 95) kojemu frazem *od glave do pete* značenja 'sav, potpuno, sasvim' služi kako bi opjevao (opisao) samoga sebe u potpunosti. Drukčije rečeno, *pismice* se mnogo bave samoopjevavanjem – kako na razini pojedinačnoga lirskoga lika (Ja, Ti, On, Ona) tako i na razini svojega sela ili kraja (Užarević 2012: 159).

Dika mi je, što u nikog nije:
Mlad ko rosa, kudrava mu kosa. (251)

Poredbenim frazemom *mlad kao rosa* u značenju 'vrlo mlad/svjež, neistrošen (obično u doba rane mladosti)' ne hvali djevojka svoje osobine, nego dikine.

⁸ Istom numeracijom služi se Slavko Janković u označavanju rednog broja dvostih.

⁹ Kazivao Josip Andraković, rođen 10. travnja 1955. u Šumeću.

2.2. Ljubav

Sa dostatnom se sigurnošću može utvrditi da je najvažnija, najfrekventnija tema deseteračkih dvostihâ – ljubav, erotika, spolna žudnja, što proizlazi iz činjenice da su njihovi kreatori uglavnom seoski mladići i djevojke pa odatle i osnovna semantička dihotomija JA – TI (dika, lola, mala) u koju se često ubacuje i treći element ON/ONA/ONI (roditelji, rodbina, inoča, selo, dušmani) (usp. Užarević 2012: 151–152). Od prvoga pogleda i ašikovanja do obostrane sretne *voljbe* koja prerasta u sretnu ljubav¹⁰ okrunjenu brakom do zabranjene, neuzvrćene ili prekinute nesretne *voljbe* bez ljubavi ili ljubavi bez *voljbe*, te posebne bečarske ljubavi ili sudbinske ljubavi kao pasije, ljubavna je kazuistika u Šokadiji pohranjena i pjesnički kodirana upravo u lirskim dvostisima (šokačkim pismicama), gdje je već sve rečeno: koga, kada, gdje, kako i zašto ljubiti (Pšihistal 2011: 283). Koliko je poljubac važan vidi se i po velikom broju pjesmica koje o njemu postoje (Janković 1967: 123).

Ljubi mene, moje *zlato suvo*,
ljubi mene, zašto bi me čuvo. (1 488)

Frazemom *zlato suvo* u značenju 'netko od najveće vrijednosti' naglašava se u deseteračkom dvostihu neprocjenjiva vrijednost osobe kojoj je pjesma upućena.

Ljubi, diko, imena ti tvoga,
vjerna sam ti *do`ladnoga groba*. (1 470)

Kaže dika, da će i umrėti,
uvik ću mu *biti na pamėti*. (651)

Frazemima *vjerna do groba* u značenju 'vječno vjeran, vjeran za cijeli život/dovijeka' i *biti na pameti* značenja 'biti komu u mislima/u sjećanju' izražava se odatnost, ljubav prema komu tokom (cijeloga) života.

Pala tama svud po ulicama,
živa zgoda, ko za kime `oda. (2 470)

Frazemom *živa zgoda* u značenju 'zgodna/lijepa prilika; odlične okolnosti' izriče se pogodno vrijeme (prilika) za sastanak, ljubav.

Dođi diko i *svetkom i petkom*,
samo nemoj izdati nas nikom.¹¹

Čim se mladima „osladilo“ ljubljenje, raste im želja za što češćim ponavljanjem (Janković 1967: 133). Frazemom *svetkom i petkom* u značenju 'iz dana u dan,

¹⁰ Za razliku pojmova *volba* (*voljba*, *voljenje*) i *ljubav* usp. Janković (1967: 73–74).

¹¹ Kazivala Anka Vokičić, rođena 10. kolovoza 1946. u Dolini.

svakodnevno, neprestano, bez odmora, uvijek' izriče se poziv na redoviti sastanak (susret).

Alaj cura voli kavaljéra,
kavaljera, koji *tera kera*. (5 515)

Kad se ide u skupini, bilo u svatovima, bilo nakon „lumpovanja“ iz gostione u zoru, onda se ti pijani bečari „kere“ pred muzikantima hodajući polako, mašući raskalašeno rukama, ponekad i pjevaju (obično bečarske napjeve i pismice) a ponekad pred muzikantima idu natraške i zagrljeni (Janković 1974: 96). Frazemom *tjerati kera* značenja 'bančiti, pijančevati, lumpovati, provoditi buran/razuzdan život, proživjeti' opisuje se osoba koju se voli.

Meni janje *ne ide iz glave*,
ljubio mi moje oči plave. (1 956)

Frazem *ne ide iz glave* u značenju 'biti obuzet mislima, ne moći se osloboditi misli' ima funkciju izraza obuzetosti (zaljubljenosti) u ljubavnom odnosu.

Dika ljubi, onako *od reda*,
a ne vidi da *pucam od jeda*. (1 416)

Ima primjera deseteračkih dvostihova i s dva frazema. Frazemima *od reda* u značenju 'bez izuzetka, bez odabiranja' i *pucam od jeda* značenja 'naglo i jako se rasrditi, biti jako ljut; zavidjeti komu' postiže se ostvarivanje rime koja u deseteračkim dvostisima ima ključnu poetičku ulogu.

Srce moje, nožem ću te *parat*,
još ti ne dam s gadom razgovarat. (2 167)

Imao sam i malu i dragu,
obadvi se *okrenile k vragu*. (2 259)

Međusobno se primjećuju male nepažnje, uočavaju se zakašnjavanja i ozlovljavaju se nedolaženjem na uobičajene sastanke (Janković 1970: 17). Frazem *srce parati* u značenju 'velike duševne boli' ima funkciju iskaza razočaranja, duševnog stanja izazvanog nesuglasicama u ljubavi. Hvalisanje uspjehom u varanju izaziva kod protivne strane otpor i ljutnju te obratno hvalisanje radi izazivanja ljubomore (Ibid., 28). Frazem *okrenuti k vragu* ima značenje 'odati se zlu, pokvariti se'.

Sanjala sam *sitnu ribu*, mâmo,
sitnu ribu i veliku brigu. (4 733)

Frazemom *sitna riba* u značenju 'sitan problem' naslućuju se problemi u ljubavnom odnosu.

Što si mene ostàviti mogo.
Diko moja, *ubio* te *Bogo*. (4 679)

Tko rastavi mene s mojom dikom,
Bog ubio, sunca ne vidio! (4 703)

Frazemom *ubio Bogo* / *Bog ubio* djevojka kune u značenju 'istući/žestoko izudarati/premlatiti koga' ako ju rastave od dragoga, a najstrašnije kune ako ju dika ostavi – tada proklinje (usp. Janković 1974: 35).

Srce moje, *puknit ćeš od jada*,
što ne ljubiš onog kog si rada. (969)

Lolo moja, *puknit ćeš od jada*,
kad me vidiš, a ja nova mlada. (4946)

Frazem *puknit od jada* u značenju 'jako se ljutiti, biti vrlo ljut, žestiti se, razljutiti se' javlja se u kontekstu neugodnih osjećaja, nesretne, odnosno zabrane i neuzvraćene ljubavi pri čemu se ne razabiru razlozi nastajanja jada, ljutnje i tuge.

2.3. Pjevanje i svirka

Iz *pismica* ove podvrste vidi se da su one neobično pogodne kako bi zaljubljenici mogli jedno drugome javno, a ipak skriveno, reći mnogo toga što si imaju reći i da se o koječem dogovore, pa čak i o sastancima (usp. Janković 1970: 54):

Pomoću tih pismica momak se s djevojkom dogovara, saopće si volbu, pokadšto se posvađaju, pomire se pa i prekinu ljubav. Pismicom si kažu i dobro i zlo, i veselje i jad, a kad se ožene, još si i dalje pjevaju o svojoj ljubavi. Iz ove podvrste se vidi točno, kako je u seoskom životu važna ova vrsta narodnog pjesništva, vidi se kako je narod shvaća, kako se one upotrebljavaju, što o njima narod misli. (Ibid., 54)

Kad moj dragi u tamburu svira,
tanka žica *u srce* me *dira*. (2 582)

Frazem *u srce dira* ima značenje 'uzbuđivati/uzbuditi koga emocionalno, izazivati/izazvati u koga čuvstva, pogoditi koga u osjetljivo mjesto, ganuti koga'.

Kad zapivam *iz sveg grla* svoga,
misli dika, da ljubim drugoga. (2 588)

Frazem *iz sveg grla* ima značenje 'na sav glas, što se jače može, vrlo glasno, gromoglasno'. *Pismicom* si kažu i dobro i zlo, i veselje i jad, a kad se ožene još si i dalje pjevaju o svojoj ljubavi (Ibid., 54).

2.4. Rat, rastanak i udaljenost

U *pismicama* ove podvrste (Rat) na najkraći su mogući način opisane ljudske tragedije, ratišta, zarobljeništva, ranjavanja i smrti (usp. Janković 1970: 139).

U Rusiji *voda do koljena*,
tamo mi je želja zarobljena. (3 569)

Frazemom *voda do koljena* u značenju 'biti/naći se u tešku položaju' izriče se težak položaj voljene osobe koja se nalazi u zarobljeništvu.

Ošo dragi *priko bila svita*,
'ostavi me kano kitu cvita. (3 655)

I frazemom *priko bila svita* u značenju 'odlaziti/otići daleko od kuće/u nepoznat svijet' izriče se odlazak voljene osobe s naglaskom na veliku udaljenost.

3. Zaključak

Analizom odabranih deseteračkih dvostihâ Slavke Jankovića (*Šokačke pismice* 1967, 1970, 1974) te prikupljenih znanstvenim terenskim istraživanjem na području Slavonije u 2015. i 2016. godini potvrđena je zastupljenost frazema u ovome minimalističkom usmenoknjiževnom žanru. U tom skućenom minimalističkom obliku sve najbitnije je svedeno na najmanju mjeru, a uz stilsko-izražajnu razinu frazemi su nositelji slikovne semantike. Po svom su značenju instrumentarij izraza osjećaja (radosti, veselja, razigranosti, tuge, bola i razočaranja), uklopljeni u određeni komunikacijski kontekst, pa se i putem njih, osim socijalnog osjećaja, često izražava filozofska sinteza iskustva, života i ljudskih odnosa. Ovaj rad poticaj je za daljnja istraživanja budući da se radi o relativno slabo izučenom području – minimalističkom folklornom fenomenu slavenske usmenosti, deseteračkom dvostihu, koji zbog svoje kompleksnosti zasluŹuje maksimalnu znanstvenu paŹnju. Valjalo bi, uostalom, istraŹiti i u kojoj mjeri koreliraju različite funkcije deseteračkih dvostihâ (hvalisanje, ljubav, rat etc.) s određenim frazemima.

Literatura

- Botica, Stipe, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Botica, Stipe, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
- Dundes, Alan, „Tekstura, tekst i kontekst“, u: *Folkloristička čitanka*, AGM, Zagreb, 2010., str. 91–106.
- Janković, Slavko, *Šokačke pismice I*, Matica hrvatska, Vinkovci, 1967.
- Janković, Slavko, *Šokačke pismice II*, Matica hrvatska, Vinkovci, 1970.
- Janković, Slavko, *Šokačke pismice III*. Društveni fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti Općine Vinkovci, Vinkovci, 1974.
- Kekez, Josip, *Poslovice i njima srodni oblici*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1984.
- Mandić, Živko, *Santovački bećarci*, Croatica, Budimpešta, 2009.
- Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Mlač, Krešimir, *Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1972.
- Njikoš, Julije. *Kad zapiva pusta Slavonija*, Savez kulturno prosvjetnih društava, Osijek 1954.
- Pšihistal, Ružica, „Ars amandi u šokačkim pismicama“, u: *Satir nije divji čovik*, Ogranak Matice hrvatske u Osijeku, Osijek, 2011., str. 283-302.
- Užarević, Josip, *Književni minimalizam*, Disput, Zagreb, 2012.
- Weinberger, Helmut, *Kroatisch/Serbisch-Deutsches phraseologisches Wörterbuch*, Facultas, Wien, 2012.

Kazivači

- Josip Andraković, rođen 10. travnja 1955. u Šumeću. Razgovor vođen u svibnju 2015. godine.
- Zlata Jurišić, rođena 11. travnja 1958. u Dolini. Razgovor vođen u lipnju 2016. godine.
- Anka Vokičić, rođena 10. kolovoza 1946. u Dolini. Razgovor vođen u lipnju 2016. godine.

ZUSAMMENFASSUNG

Ivan Rončević

Phraseologismen in traditionellen zehnsilbigen Distichons in Slawonien

Das zehnsilbige Volks-Distichon ist in Slawonien eine traditionelle vokal-instrumentale Volksweise, die die Möglichkeit bietet, sich in und zu jeglichen alltäglichen Situationen und Anlässen zu äußern, auch dann, wenn es sich um Tabuthemen handelt. Generell gilt, dass durch diese Verse auch Kritik geäußert werden kann (oft auf humorvolle, sarkastische, zweideutige Art und Weise), was heute vermutlich als ihr wichtigstes Merkmal verstanden werden kann. Das zehnsilbige Distichon stellt eine minimalistische, ganzheitliche und abgeschlossene Form der mündlichen Volksliteratur dar (sowohl formal als auch inhaltlich). Auf Grund der (Ab) Geschlossenheit und des Minimalismus der Form nimmt die Metapher in den Distichons eine große poetische Rolle ein. Ein weiteres Instrumentarium hierzu sind Phraseologismen. In dieser Arbeit wird die Bedeutung und Rolle der einzelnen Phraseologismen in den ausgewählten zehnsilbigen Distichons erforscht. Zur Analyse werden Aufzeichnungen von traditionellen zehnsilbigen Distichons von Slavko Janković (*Šokačke pismice* 1967, 1970, 1974), wie auch gesammelte Distichons aus der eigenen Feldforschung (2015 und 2016 in Slawonien) verwendet.

Schlüsselwörter: *Phraseologismen; mündliche Volksliteratur; Lyrik; zehnsilbige Distichons*

Joanna Szerszunowicz

On phraseological units performing a ludic function from a didactic perspective¹

The University of Białystok
j.szerszunowicz@uwb.edu.pl

UDK: 81'373.7:398.2
81'373.7:37.091.3

izvorni znanstveni članak

The aim of the study is to analyze how the ludic function, i.e. related to play and humour, performed by phraseological units can be exploited in the process of mother tongue teaching. The approach bridges discourse analysis, stylistics, humour studies and phraseology with teaching, fostering an interdisciplinary approach to the analysis of fixed expressions. Reproducible language units, such as restricted collocations, idioms and proverbs, can be used both in their canonical and modified form to create a humorous element, whose reception requires decoding by the learner. Phraseological expressions used to create such effects are often accompanied by visual elements. Creative use of reproducible language units is observed in different texts, for example in literary works, commercials and advertisements, and memes. The issue will be discussed on the example of the incorporation of ludic uses of phraseological units in teaching a language at an advanced level. The theoretical part presents the ludic function of language and discusses the term phraseological unit, presenting both the notion of its canonical form and the modified one, while the practical one offers the didactic view of the issues discussed, showing how theoretical knowledge can be used in practice. Several examples of practical implementation of the theoretical issues will be given and analyzed in detail.

Key words: *creative modifications; humour; ludic function; phraseological unit; language teaching*

¹ This paper has received financial support from the Polish Ministry of Science and Higher Education under subsidy for maintaining the research potential of the Faculty of Philology, University of Białystok.

1. Introduction: Phraseology and the ludic function

Phraseological units constitute important elements in the process of language learning (Nattinger, DeCarrico 2001). Fixed expressions are a significant part of the lexicon of natural languages and knowing them is necessary to develop the general communicative competence. In the process of teaching, the phraseological subcompetence can be developed in various ways (Szerszunowicz 2007)². The choice of activities is conditioned by various factors, one of which is the function performed by fixed expressions in discourse.

Adopting a broad approach, language functions can be categorized as: communicative (informative, expressive, impressive, phatic, poetic, metalinguistic), performative and magic. From a didactic perspective, this division is of importance both in terms of theory and practice. The aim of the present study is to discuss how one of the language functions, the ludic function, performed by phraseological units can be exploited in the process of teaching mother tongue.

The term *ludic* stems from the Latin word *ludus* meaning 'play'. In his work, Johan Huizinga (1955) presents the concept of *homo ludens* – a playing man, i.e. the concept of man according to which play and competition constitute the basis of human activity. Generally speaking, the ludic function is related to humour and play in communication. It is realized not only in literary works, but also in other areas of verbal activity, for instance, in advertisements and everyday conversations. Ludic competence is an important part of general communicative competence. It can be defined as the language user's ability to decode word play and the ability to play with words. In fact, this subcompetence requires linguo-cultural knowledge on the part of the language user (Szerszunowicz 2007). It should be added that word play may involve elements from different subsystems of language and other codes³.

Since various language items can be employed, it was necessary to limit the scope of the study: phraseological units have been chosen as the object due to their being widespread across different genres, performing a plethora of functions and being frequently involved in word play⁴. As there is no general agreement on the definition of the term *phraseological unit* (Nowakowska 2005: 19–45; Burger 2010: 33), the explication offered by Fiedler (2007) is adopted for the need of the

² On the didactic aspects and phraseological competence see Sułkowska (2013), Konecny, Hallsteinsdóttir, Kacjan (2013).

³ Eismann (2004) draws attention to the use of phraseology in Man Ray's works, offering an insight into the subtleties of imaginative use of references to phraseological units.

⁴ Langlotz (2006) offers an insight into idiomatic creativity from a cognitive-linguistic perspective. On related issues see also: Norrick (2007), Ptashnyk (2009), Naciscone (2010), Jaki (2014).

study⁵. According to the researcher (Fiedler 2007: 28), a phraseological unit is a “lexicalized polylexemic linguistic unit which is characterized, in principle, by syntactic and semantic stability, and to a great extent by idiomacity”. In the present study, the key defining criterion is the reproducibility of the word combination, thus the formulaic character of the unit.

The specific objectives of the study are threefold: first, to show how to bridge theoretical knowledge on phraseology, stylistics, discourse analysis and other disciplines with practical implementations in language teaching⁶; second, to offer an insight into the issues discussed by analyzing selected examples of the use of phraseological units and their inclusion in the teaching process; finally, to present a proposal of activities which can be implemented in teaching practice⁷.

2. Phraseological units and their ludic function in language teaching: Theory and practice

As already mentioned, the proposal offered in the study fosters a broad approach to phraseology, viewed as part of the lexicon of a given language comprising various kinds of reproducible polylexical language units. The focal issue is the combination of theoretical linguistic aspects with the analysis of discursive use of fixed expressions performing the ludic function⁸. What is important is to develop students' awareness of formulaicity as a phenomenon by no means limited to idioms which tend to be given as prototypical phraseological units (Gläser 1998: 128). Formulaic language comprises different kinds of multiword expressions, for instance: restricted collocations, idioms, proverbs, slogans, proverbs, winged words, wellerisms (Fiedler 2007).

With a focus on idioms proper, the traditional approach to phraseology in language teaching does not facilitate students' understanding of formulaicity in the broad sense. For example, in coursebooks used in teaching Polish, idioms of biblical

⁵ According to Wray (2002), in English linguistics, there are approximately seventy terms used for fixed multiword expressions.

⁶ The possibilities of the integration of theoretical knowledge and practical skills has been discussed on the example of the notion of lacunarity, i.e. zero equivalence, and the development of students' dictionary skills (Szerszunowicz 2015). In the same vein, the present paper continues the discussion, focusing on selected linguistic aspects, phraseology, the ludic function and improving learners' practical skills.

⁷ The activities are designed for teenage learners: they are to be treated as exemplification of the model of inclusion of phraseological units performing the ludic function in language teaching which is a starting point for preparing own exercises according to the needs and preferences of a particular group of learners.

⁸ The analysis of the use of phraseological units in various forms of discourse bridges phraseological studies with discourse analysis (cf. Naciscione 2010).

and mythological origins tend to be highlighted, with much less emphasis on pragmatic fixed expressions, even though the latter occur more often in discourse. To explain the phenomenon of formulaicity, students can be asked to read the following text retrieved from the Internet and to identify ready-made phrases used in it:

First woman on the Moon:

- Houston, we have a problem.
- What?
- Never mind.
- What’s the problem?
- Nothing.
- Please, tell us.
- I’m fine.

(Source: the Internet)

Irrespective of its brevity, the text includes several units which can be classified as fixed, thus phraseological (e.g. *Houston, we have a problem, never mind, What’s the problem?. I’m fine*). This example shows that communication relies heavily of prefabricated language.

In terms of discussing the ludic function of phraseological units, another important term is *modification*. Phraseological units can undergo various creative modifications: for instance, substitutions in which their constituents are changed. Creative use of spelling can be employed, too. Moreover, visual elements can also be used. Furthermore, intertextual allusions may occur: one of the Internet memes shows the queen saying: *Smartphone, smartphone on a stick, who has the fairest profile pic?*, thus alluding to the phrase *Mirror, mirror on the wall, who is the fairest of them all?* from the tale about Snow White – the changes are substantial, yet the allusion can be decoded thanks to language users’ cultural knowledge.

In teaching practice, phraseological units performing the ludic function can be both occasionally and systematically included in the teaching process. The former takes place when the units are used as an illustration of a phenomenon or problem discussed. To illustrate such an approach, one can give the exemplification of Polish indeclinable nouns: *Człowiek człowiekowi wilkiem, a kiwi kiwi kiwi* [lit. A man is a wolf to a man and a kiwi is a kiwi to a kiwi] ‘Man is a wolf to his fellow man and a kiwi is a kiwi to a kiwi’ (Internet). The word *człowiek* ‘man’, as the vast majority of Polish nouns, is declinable (Nominative: *człowiek*, Dative: *człowiekowi*), whereas the loanword *kiwi* does not decline (all cases: *kiwi*) in Polish.

As for the latter, i.e. systematic inclusion, it involves regular providing students with examples of phraseological units performing the ludic function. The phenomena explained are exemplified with such expressions on a regular basis. They can appear while discussing a range of issues, for instance, grammatical, as shown above. The systematic approach can be illustrated by presenting selected examples including semantics, modifications, stylistics and pragmatics.

The proposal combines the introduction of theoretical linguistic knowledge with practical tasks: the model comprises three stages: the first step is to introduce the information on a given phenomenon; the second stage is to present learners with authentic or semi-authentic examples of phraseological units performing the ludic function and to ask them to analyze the units in chosen contexts; finally, the aim of production phase is to offer learners the possibility to use phraseological units in the ludic function.

One of the areas offering a great potential for the inclusion of phraseological units performing the ludic function is their semantics. For instance, relations like polysemy can be explained by means of the analysis of creative use of phraseological units, which is exemplified by the Polish riddle: *Dlaczego taboret ma depresję? Bo nie ma oparcia.* [lit. Why does the stool have depression? Because it has no back.]. The word *oparcie* in Polish is polysemous: it means both 'the back of a chair' and 'support'. Thus, the phrase *mieć oparcie* can express the literal meaning 'to have a back' and the figurative one 'to have support'.

The relation between the literal and figurative can be exemplified with texts accompanied by visual elements, for instance, by cartoons. One of Polish pictorial jokes shows two corpulent monks, one of whom is saying to the other, unsuccessfully trying to make both ends of his belt meet: *Widzę, że ledwo wiążesz koniec z końcem* [lit. I can see that you can hardly make both ends meet]. The interplay between the two possible interpretations results in the creation of a humorous effect.

The follow-up tasks may be developed basing on the following instructions: How to explain the humorous effect in the examples?, Make your own cartoons including fixed expressions and using the interplay of the literal and the figurative?, Think about advertisements and commercials you remember. Give examples of literalization, Make your own memes based on literalization, Evaluate selected texts involving word play based on semantics of their constituents, justifying your assessments of the effect created by the authors.

Discussing semantic issues, it is worth mentioning the phenomenon of semantic reinterpretation which consists in offering a new interpretation of the meaning of a word or a phrase based on its formal features. An example taken

from the Polish Internet lore contains the expression *dieta obrotowa* [lit. a turning diet]: *Obecnie jestem na diecie obrotowej... Gdzie się nie obróczę, tam coś zjezę.* [lit. Currently, I am on a turning diet... Wherever I turn, I eat something]. The word combination *dieta obrotowa* does not exist in the standard Polish variety. It complies with the pattern of diet names DIETA + ADJECTIVE (e.g. *dieta owocowa* [lit. fruit diet], *dieta warzywna* [lit. vegetable diet], etc.). The related tasks may involve the following instructions and questions: Please make humorous names of other diets, products etc., In which communicative situations could they appear?, Which effect can they create in various texts?.

The ludic function is often performed by the modifications of fixed expressions, among which many are of humorous character (Szerszunowicz 2012)⁹. The units undergoing modifications are the ones well familiar to the vast majority of users of a given language (Szerszunowicz 2005). As already mentioned various kinds of creative transformations exist: apart from the already mentioned substitution involving a change of one or more lexical components, there are others: reductions as a result of which one or more constituents are deleted, amplification which involves adding one or more lexical elements, permutations consisting in the change of constituent order and contaminations which are produced by combining at least two units into one by setting parts of them together (Szerszunowicz 2003).

Modified phraseological units are commonly employed in advertising slogans. For instance, the campaign of the Polish beer company Żubr is based on creative use of language and many of its slogans contain modifications of idiomatic expressions and proverbs (Szerszunowicz 2016, 2017). The examples include such units as *Co dwa żubry to nie jeden* [lit. Two bisons are better than one] and *Wszystkie drogi prowadzą do żubra* [lit. All roads lead to the bison].

The modification-related activities may be based on the following instructions: Analyze the set of advertising slogans and classify them according to the kind of modification employed (substitutions, amplifications, reductions, contaminations); Please prepare your own advertising campaign for a selected products (e.g. cornflakes, soap, car make etc.) based on modifications of idioms and proverbs.

It should be stressed that among phraseological units, proverbs belong to those units which undergo various modifications. It is attested by the fact that dictionaries containing creative adaptations of proverbs have been published (Litovkina, Mieder 2006); moreover, many lists of transformed proverbs can be

⁹ A detailed presentation of phraseological modification kinds is presented in the monograph by Ptashnyk (2009). The book offers an insight into the phenomenon on the example of adaptations in German press.

found on the Internet. The examples of transformations can be used to show the modification potential of proverbs. The analysis of selected modifications can be followed by tasks like: Propose five headlines which contain modifications of proverbs, indicating the subjects of the articles. Furthermore, the activities can also develop other skills, for instance creative writing (e.g. Write a story which begins or finishes with a modification of a proverb) or speaking (e.g. Tell about something that has happened to you or your friends recently, using a modified proverb).

Stylistic markedness of phraseological units and their modifications can also be exploited in the process of language teaching. The substitutions of constituents can influence the stylistic value of given units, changing it from vulgar into euphemistic, which is attested by the following string: *Kiss my ass!*, *Kiss my arse!*, *Kiss my butt!*, *Kiss my swiss!* The exercises may involve collecting pairs of phrases differing in stylistic markedness (e.g. *Do jasnej cholery!* (Holy cow!) – *Do jasnej Anielki!* (Holy Molly!)) and proposing humorous versions of the phrases (*Do jasnej Kleopatry!* (Holy Cleopatra!)).

The ludic function of phraseological units may also be analyzed from a pragmatic perspective. Drawing students' attention to formulaic nature of notice inscriptions can also offer a possibility of combining the theoretical knowledge on modifications with practical tasks. The fixed character of the statements, warnings etc. placed on in the social environment offers the possibility of transforming them. For instance, nowadays, the verbal content of beware-of-the-dog signs is sometimes worded in a different way: *Zapomnij o psie, zły właściciel!* [lit. Forget the dog, beware of the owner!], *Uwaga, zły kot!* [lit. Beware of the cat!], *Uwaga, zły pies, jest mały, wredny i zna kung fu!* [lit. Beware of the dog, he's small, he's mean and he knows kung fu].

Focusing on the units which are regularly encountered by language users in their environment is important from a teaching perspective. It can be assumed that users are familiar with them. Therefore, they can be asked to list the units which they know (e.g. Please collect fixed expressions typically used on signs) and to specify in which situations given expressions are used (e.g. Indicate the situations in which the units are used, for example, the phrase *Świeżo malowane* [lit. Freshly painted] 'Wet paint' is placed on a bench or a fence which has just been painted to warn people not to touch the objects). The follow-up activity may involve creating humorous adaptations of the phrases (Try to create humorous versions of the expressions you have collected).

The pragmatic aspect should by no means be limited to one kind of phraseological units performing the ludic function. Adopting a broader communication perspective allows to offer an insight into the richness of pragmatic units. Using

Christmas Bingo (Internet) offers a good starting point: it contains phrases which tend to be used at Christmas family get-togethers.

Pamiętam, jak w wojsku... [lit. I remember when in the army],

No, przywitaj się z ciocią [lit. Well, say hello to your auntie],

A masz już narzeczoną [lit. Do you have a girlfriend?],

Już jedziecie? [lit. Are you leaving?],

A jak tam w szkole? [lit. How are you getting on at school?],

Ale ty wyrosteś/wyrostaś [lit. You've grown so much].

The tasks may comprise the analysis of the units included in the bingo (Please evaluate the phrases included in the game. Do you agree that all of them are routine formulae used at a Christmas family get-together?), the completion of a list of such units (Please add your own examples to the game, Please make your own version of the game) and the production of games focusing on different communicative situations (Please make your own version of the game, for instance, teacher-student bingo, parent-child bingo).

The ludic function performed by phraseological units may be analyzed in various texts, including literature. Various stylistic issues can be introduced and discussed on the example of fixed expressions used in that way. Students' attention can be drawn to unusual usage of phrasemes in literary texts.

Apart from the already discussed modifications (Ptashnyk 2009), using a collection of phraseological units is worth mentioning: in a short excerpt of a given text, many fixed expressions are used, which results in the creation of a special stylistic effect. This technique is used in *Verbatim* by Richard Lederer (after Konieczna 1998: 13):

This is no cock-and-bull story. I mean, holy mackerel – the human race is filled with hawks and doves who fight like cat and dog, with cold fish and hot dogs, early birds and night owls, sitting ducks and dead ducks.

There are young bucks and foxy chicks in puppy love, or cool cats and kittenish lovebirds who avoid stag parties to bill and coo in their love nests. Other people have a whale of an appetite that compels them to eat like pigs, drink like fishes, hog the lion's share and wolf their elephantine portions until they become plump as partridges.

As we pigeon-hole the human race and separate the sheep from goats, we encounter the top dogs, bird-brained dodos and hare-brained jackasses who, like a fish out of water, think at snail's pace.

Let's face it. It's a dog-eat-dog world, one unbridled rat race. And I do not wish to duck or leapfrog over this subject. It's time to take the bull by the horns. Watch out for snakes in the grass who can open a can of worms and throw you a red herring; the sharks who sell you a pig in a poke – or a white elephant – and then weasel their way out of the deal and leave you with a fine kettle of fish.

It really is a zoo out there.

At the advanced level, the analysis of creative use of phraseological units in various texts can be combined with translational aspects: learners can analyze a text with a focus on the fixed expressions which occur in a greater number than they tend to be used in the informal variety of a given language. For instance, an enumeration of phrasemes is used in a Polish poem titled *Narzekania* written by Father Jan Twardowski (2005: 58):

Stale narzekamy
na dziurę w moście
na piąte koło u wozu
na dwa grzyby w barszczu
na kropkę bez i

[lit. We're always complaining
about a hole in the bridge
about the fifth wheel in the car
about two mushrooms in borscht
and about a dot without "i"]

The string of phraseological units contains modified forms: *dziura w moście* is a reduced form of the expression *być potrzebnym jak dziura w moście* [lit. to be as wanted as a hole in the bridge], *piąte koło u wozu* – *być piątym kołem u wozu* [lit. to be the fifth wheel in a car], *dwa grzyby w barszczu* – *dwa grzyby w barszcz* [lit. two mushrooms in borscht]¹⁰. The first two phrases refer to objects etc. which are not wanted, the third one – to an excess of something repetitive, thus not necessary. The last unit, *kropka bez i*, is a creative transformation of the expression *postawić*

¹⁰ The standard form is *dwa grzyby w barszcz* (*barszcz* is here used in the accusative, whereas the modification contains the constituent *barszczu* which is the form of the locative). Using the locative form of the noun changes the stylistic effect, contributing to the realism of the description, thus depicting the mushrooms as ingredients in the soup.

kropkę nad i [lit. to put a dot above “i”], meaning to ‘finish off’ or ‘to state something in a complete way’¹¹.

The text-related activities might involve finding fixed expressions in given texts, naming their kinds and analyzing their forms and meanings. Students could propose their own translation of the texts into the language which they learn. It would give an opportunity to introduce the notion of translational equivalence and related issues. Then, students translation could be compared and discussed. Students may also be asked to write their own texts in which a plethora of fixed expressions will be used. Exchanging the texts in pairs and discussing them would give an opportunity to check both the students’ productive and receptive skills.

The above proposals are to be treated as suggestions which can be adopted at various levels of education, according to the teacher’s objective and students’ possibilities and needs. There are many other options, for instance, preparing crossword puzzles in which witty explanations will contain an idiom or a proverb¹². This activity can be combined with the introduction of theoretical knowledge on phraseological dictionaries followed by the development of dictionary user’s skills, trained while searching for fixed expressions needed to make a crossword puzzle.

Analyzing the ludic function performed by phraseological units can also be combined with developing students’ autonomy: offering them the possibility of adopting the researcher’s perspective is likely to increase their motivation, thus contributing to students’ involvement and the development of their self-study skills. The Internet lore provides various phenomena which can be viewed from the perspective of ludic use of language.

In the case of Polish Internet lore, one example is the pattern SZARPAŁBYM JAK XY [lit. I would yank [her/him] like XY], in which X is a person who likes, desires or needs Y very much. The expressions realizing this pattern express a preference, liking, fascination, love and/or a sexual desire for a given person, figuratively referring to the sexual act. The units coined according to the frame contain various constituents and their number is constantly growing due to language users’ creativity. The verb can be substituted by other synonyms, as shown below, for instance, by the verb *brać* ‘to take’:

SZARPAŁBYM JAK XY [lit. I would yank [her/him] like XY] ‘I would eat [him/her] up’

¹¹ Phraseology used in Father Jan Twardowski’s from the translational aspect is discussed in Szerszunowicz (2014).

¹² On the use of proverbs in cross-word puzzle see Coco (2012, 2015). The author discusses this issue on the example of Italian cross-wrod puzzles.

szarpałbym jak Reksio szynkę/boczek [lit. I would yank [her/him] like Reksio ham/bacon]²³,

szarpałbym jak Azor łańcuch [lit. I would yank [her/him] like Azor his chain],

szarpałbym jak student kebaba [lit. I would yank [her/him] like a student kebab],

szarpałbym jak kibol krzesetka [I would yank [her/him] like a pseudo football fan the seat],

szarpałbym jak pies stara czapkę [I would yank [her/him] like a dog an old cap],

szarpałbym jak student klamkę od dziekanatu [lit. I would yank [her/him] like a student the doorhandle in the dean's office].

BRAŁBYM JAK XY [lit. I would take [him/her] like XY] 'I would eat [him/her] up'

brałbym jak komornik telewizor [lit. I would take [her/him] like a debt collector a television],

brałbym jak rolnik dotację unijną [lit. I would take [her/him] like a farmer the European Union subsidies]²⁴,

brałbym jak lekarz łapówki [lit. I would take [her/him] like a doctor bribes],

brałbym jak ołówki z Ikei [lit. I would take [her/him] like pencils from Ikea]²⁵.

Analyzing these examples constitutes a good starting point for combining theoretical knowledge on patterns in language and practical work. The pattern is productive in the Internet lore, with many realizations used as comments to photos of celebrities. Students' task could involve collecting the units coined according to these patterns, classifying them, discussing the motivation, describing their stylistic markedness and analyzing cultural references.

As for production-oriented tasks, students may be given roles (description of characters, age, social background etc.) and a picture to comment on. Then, students' proposals would be discussed from a sociolinguistic perspective: they would be asked to justify the choice of wording. Another task could involve producing re-

²³ *Reksio*, a diminutive form derived from *Reks* – a common dog's name in Poland, is a name of a dog featured in a Polish TV animated series of the same title, produced from 1967 to 1990.

²⁴ The unit alludes to the eagerness with which Polish farmers applied for the European Union subsidies.

²⁵ This phraseme was motivated by the fact that the Ikea shops offer free pencils to their customers.

alizations of the pattern which involve: 1) word play, 2) cultural references (which can be subdivided into: proper names, stereotypes etc.).

3. Concluding remarks

From the didactic perspective, the inclusion of phraseological units performing a ludic function is important for several reasons. First of all, it enables the teacher to show how fixed expressions are used by language users in authentic texts in order to introduce humour in different kinds of discourse. Such a presentation offers an insight into the discursal potential of fixed expressions in many stylistic varieties. Therefore, many linguistic notions and phenomena can be explained by referring to such units.

Introducing linguistic knowledge combined with such exemplification is likely to be attractive for students. Thus, it can be expected that it will increase their interest and involvement in the activities. Authenticity of analyzed texts is also a factor contributing to enhancing students' motivation: for instance, using examples from the Internet means referring to the language actually known to learners and frequently used by them. The Internet lore offers great possibility of analyzing the creative use of phraseological units which appear in headlines, memes, cartoons and other genres. However, by no means should one limit to this source only: others include *inter alia* literature, press and films.

Moreover, proposed activities foster the development of figurative and creative thinking. The activities following the introduction of theoretical information create a proper basis for creative use of language in the practical part. The activities enable students to develop their phraseological competence both in terms of decoding fixed expressions performing the ludic function and using them to introduce humour in various contexts. They foster the enhancement of learners' phraseological receptive and productive skills, which contributes to the development of general competence.

References

- Burger, Harald, *Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, 4. Auflage, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2010.
- Coco, Francesca, *L'italiano dei cruciverba*, Carocci, Roma, 2012.
- Coco, Francesca, "Paremiological Clues: Proverbs in Crossword Puzzles", in: *8° Colóquio Interdisciplinar sobre Provérbios (ICP14). 8th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs (ICP14)*, eds Lauhakangas, Outi, Soares, Rui JB, Tipografia Tavirense, Tavira, 2015., pp. 376–385.

- Eisemann, Wolfgang, "Bilder von Sprachbildern – Sprachbilder von Bildern, man Ray und die Phraseologie", in: *Europhras 2000 Internationale Tagung zur Phraseologie vom 15.-18. Juni 2000 in Aske/Schweden*, ed. Palm-Meister, Christine, Stauffenburg Verlag, Tübingen, 2004., pp. 89–108.
- Fiedler, Sabine, *English Phraseology*, Narr Verlag, Tübingen, 2007.
- Gläser, Rosemarie, "The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis", in: *Phraseology. Theory, Analysis and Application*, ed. Cowie, Anthony P., Oxford University Press, Oxford, 1998., pp. 125–143.
- Huizinga, Johan, *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture*, Beacon Press, Boston, 1955.
- Jaki, Sylvia, *Phraseological Substitutions in Newspaper Headlines. "More than Meats the Eye"*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2014.
- Konecny, Christine, Hallsteinsdóttir, Erla, Kacjan, Brigita (eds), *Phraseologie im Sprachunterricht und in der Sprachendidaktik. Phraseology in language teaching and in language didactics*, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2013.
- Konieczna, Jolanta, *Prawie wszystko o zwierzętach, jarzynach i kolorach* [Almost everything about animals, vegetables and colours], Wiedza Powszechna, Warszawa, 1998.
- Langlotz, Andreas, *Idiomatic Creativity. A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2006.
- Litovkina, Anna T., Mieder, Wolfgang, *Old proverbs never die, they just diversify*, The University of Vermont/The Pannonian University of Veszprém, Veszprém, 2004.
- Naciscione, Anita, *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2010.
- Nattinger, James R., DeCarrico, Jeanette S., *Lexical Phrases and Language Teaching*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Norrick, Neal R., "Set phrases and humour", in: *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*, eds Burger, Harald, Dobrovolskij, Dmitrij, Kühn, Peter, Norrick, Neal R., Walter de Gruyter, Berlin/New York, 2007., pp. 302–308.
- Nowakowska, Alicja, *Świat roślin w polskiej frazeologii* [The world of plants in Polish phraseology], Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 2002.
- Ptashnyk, Stefaniya, *Phraseologische Modifikationen und ihre Funktionen im Text. Eine Studie am Beispiel der deutschsprachigen Presse*, Scheider Verlag, Baltmannsweiler, 2009.

- Sułkowska, Monika, *De la phraséologie à la phraséodidactique. Études théoriques et pratiques*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2013.
- Szerszunowicz, Joanna, "Humorystyczne parafrazy przysłów w ujęciu translatorycznym" [Humorous paraphrases of proverbs from a translational perspective], *Studia Rossica* 13, 2003., pp. 297–303.
- Szerszunowicz, Joanna, "The Modification Potential of Idioms and Proverbs in the Contrastive Perspective", in: *Valoda dažādu kultūru kontekstā*, Vol. 15, ed. Trofimova, Natālija, Daugavpils Universitātes, Daugavpils/Saule, 2005., pp. 434–439.
- Szerszunowicz, Joanna, "Phraseological Competence as a Component of the Language User's Autonomy", in: *Edukacja dla przyszłości*, Vol. 4, eds Nosowicz, Jan F., Piekłarz, Magdalena, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania, Białystok, 2007., pp. 89–96.
- Szerszunowicz, Joanna, "Kreatywne modyfikacje w kształceniu językowym na poziomie zaawansowanym" [Creative modifications in language teaching at the advanced level], in: *Z problematyki kształcenia językowego w szkole*, Vol. 4, ed. Awramiuk, Elżbieta, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 2012., pp. 289–313.
- Szerszunowicz, Joanna, "Stylotwórcza funkcja związków frazeologicznych w twórczości księdza Jana Twardowskiego a ich przekład. Na materiale tłumaczeń wybranych wierszy na język angielski" [Stylocreative function of phraseological units in Father Jan Twardowski's poems and their translation. Selected translations of the poems into English], *Pamiętnik Literacki* 105/4, 2014., pp. 101–121.
- Szerszunowicz, Joanna, "Lacunarity, Lexicography and Beyond: Integration of the Introduction of a Linguo-Cultural Concept and the Development of Language Learners' Dictionary Skill", *Lexicography* 2/1, 2015., pp. 101–118.
- Szerszunowicz, Joanna, "Językowo-kulturowa analiza sloganów reklamowych marki Żubr" [A linguo-cultural analysis of advertising slogans of the beer company Żubr], *Białostockie Archiwum Językowe* 16, 2016., pp. 325–343.
- Szerszunowicz, Joanna, "Proverbial expressions in brand image building: a case study of the Polish beer brand Żubr commercials", in: *10º Colóquio Interdisciplinar sobre Provérbios (ICP16). 10th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs (ICP16)*, eds Lauhakangas, Outi, Soares, Rui JB, Tipografia Tavirense, Tavira, 2017., pp. 167–175.
- Twardowski, Jan, ks., *Nadzieja, miłość, spisane pacierze. Wiersze wybrane* [Hope, love, noted prayers. Selected poems], Dom Wydawniczy Benkowski, Białystok, 2005.
- Wray, Alison, *Formulaic Language and the Lexicon*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

ABSTRAKT

Joanna Szerszunowicz

Die ludische Funktion ausführende phraseologische Einheiten aus didaktischer Sicht

Das Ziel der Studie besteht darin, zu analysieren, wie die von phraseologischen Einheiten ausgeführte ludische Funktion, d. h. in Bezug auf Spiel und Humor, im Prozess des muttersprachlichen Unterrichts genutzt werden kann. Der Ansatz verbindet Diskursanalyse, Stilistik, Humorstudien und Phraseologie mit dem Unterricht und fördert einen interdisziplinären Ansatz zur Analyse fester Ausdrücke. Reproduzierbare Spracheinheiten, z. B. Kollokationen, Idiome und Sprichwörter, können sowohl in ihrer kanonischen als auch in ihrer modifizierten Form verwendet werden, um ein humorvolles Element zu erzeugen, dessen Rezeption vom Lernenden entschlüsselt werden muss. Phraseologische Ausdrücke werden verwendet, um humorvolle Effekte in verschiedenen Genres zu erzeugen, oft kombiniert mit visuellen Elementen. Die Beispiele umfassen die kreative Verwendung reproduzierbarer Spracheinheiten in verschiedenen Texten, beispielsweise in literarischen Werken, Werbespots und Anzeigen und Memes. Die Frage wird am Beispiel der Einbeziehung spielerischer Verwendungen phraseologischer Einheiten in den Unterricht einer Sprache diskutiert. Der theoretische Teil stellt die spielerische Funktion der Sprache vor und diskutiert den Begriff der phraseologischen Einheit, der sowohl den Begriff der kanonischen als auch der modifizierten Form repräsentiert, während der praktische Teil die didaktische Sicht auf die diskutierten Themen darstellt und zeigt, wie theoretisches Wissen im Lernprozess verwendet werden kann. Man wird einige Beispiele für die praktische Umsetzung der theoretischen Fragen geben und detailliert analysieren.

Schlüsselwörter: *kreative Modifikationen; Humor; ludische Funktion; Muttersprachenunterricht; phraseologische Einheit.*

Natalija Ulčnik

Frazeologija v e-gradivih za pouk slovenščine

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Slovenija
natalija.ulcnik@um.si

UDK: 811.163.6'373.72
37.091.3:004(497.4)

stručni članak

V prispevku¹ je ovrednoteno vključevanje frazeologije v obstoječa prostodostopna e-gradiva za pouk slovenščine, namenjena osnovno- in srednješolcem. Analizirani so načini vključevanja izbrane izobraževalne vsebine, zajete frazeološke enote, razlaga jezikoslovnih pojmov (stalna besedna zveza, frazem, pregovor) in tipologija nalog s frazeološko vsebino. Predstavljena je tudi načrtovana obravnava vsebin s področja frazeologije v učnem e-okolju za pouk slovenščine, ki se na Univerzi v Mariboru pripravlja v okviru projekta Slovenščina na dlani (2017–2021).

Analiza je pokazala, da je v obstoječih prostodostopnih e-gradivih za osnovne in srednje šole frazeologija zastopana in sistematično obravnavana le v manjši meri ter da je vezana na obravnavo v konkretnem razredu oz. letniku. Opazna je težnja po nazornem prikazu snovi, raznovrstnosti nalog, preverljivosti odgovorov in konkretnih ponazoritvah s primeri. Besedila se že smiselno dopolnjujejo tudi s slikovnim gradivom, v manjši meri so dodani tudi avdio in video posnetki. Analizirana e-gradiva že vključujejo nekatere inovativne ideje in nastavke za nadaljnji razvoj, vendar pa zaradi prevelike statičnosti ne izkazujejo več ustrezne aktualnosti za učinkovito rabo. S hitrim razvojem informacijsko-komunikacijske tehnologije se namreč spreminjajo tudi didaktični pristopi, odpirajo se vedno nove možnosti poučevanja in učenja, pri tem pa naj bi bili učni viri dinamični. Nova priložnost se ponuja v okviru nastajajočega učnega e-okolja Slovenščina na dlani, v katerem bodo frazemi in pregovori predstavljeni v bazi, ki bo vključevala slovarske opise izbranih frazemov in pregovorov ter naloge in razlage kot pomoč pri reševanju. Pri tem se lahko določene frazeološke enote uporabijo tudi v smislu spodbudne povratne informacije, npr. To imaš pa v malem prstu, Odgovore kar stresaš iz rokava, Že vem, kje te čevelj žuli, V tretje gre rado, Ne vrzi puške v koruzo, Kjer je volja, je tudi pot.

Ključne besede: frazeologija; frazem; pregovor; učno e-gradivo; Slovenščina na dlani

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta *Slovenščina na dlani* (JR-ESS-PROŽNE OBLIKE UČENJA). Naložbo sofinancirata Republika Slovenija in Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada.

Uvod

V zadnjem desetletju je ob intenzivnem spodbujanju uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije (v nadaljevanju IKT) v slovenskem šolstvu opazen tudi porast e-gradiv za učenje in poučevanje različnih predmetnih področij v osnovnih in srednjih šolah. Pripravo novih učnih e-okolij v povezavi z razvojem jezikovnih virov in tehnologij spodbujajo tudi ministrstva² z javnimi razpisi projektov. Namen prispevka je preveriti, v kolikšni meri in kako je v obstoječa prostodostopna e-gradiva za pouk slovenščine vključena frazeologija, ki bi se po mnenju strokovnjakov morala načrtno in premišljeno vključevati v poučevanje materinščine; gre namreč za učinkovita jezikovna sredstva, s katerimi se srečamo že v zgodnjem otroštvu in ki pomembno sooblikujejo sporazumevanje na različnih področjih (Jesenšek 2018).³

1. Učna e-gradiva za slovenščino

Obstoječa prostodostopna učna e-gradiva za slovenščino so kot rezultat projektov večinoma nastala v sodelovanju različnih institucij in strokovnjakov iz prakse, torej učiteljic in učiteljev slovenščine. Praviloma so vezana na posamezne razrede/letnike in vsebujejo izbrane vsebinske sklope, ki so usklajeni s cilji veljavnih učnih načrtov, pri tem pa lahko obsegajo tudi visok delež ur, predvidenih z učnim načrtom.⁴ Njihov primarni namen je spodbujanje rabe IKT, razvijanje digitalne pismenosti, dopolnitev tiskanih učnih gradiv, omogočanje interaktivnosti, popestritev pouka, motiviranje za učenje in samoizobraževanje (prim. Lotrič, Žagar Pernar 2008).

Za analizo v tem prispevku so bila izbrana prostodostopna osnovno- in srednješolska e-gradiva za slovenščino, ki so nastala v okviru projektov, sofinanciranih s strani ministrstev, in v določeni meri vsebujejo tudi naloge, vezane na frazeologijo: *Projekt slovenščina: za 8. razred OŠ* (Lotrič Komac, Žagar Pernar 2008); *Slovenščina 8: i-učbenik za slovenščino v 8. razredu osnovne šole* (Jankovič Čurič idr. 2015); *Slovenščina 9: i-učbenik za slovenščino v 9. razredu osnovne šole* (Črešnik idr. 2015); *E-gradiva: Slovenščina za gimnazije in srednje šole, Slovenščina za triletne šole* (Podvršnik idr. 2010); *Slovenščina 1: i-učbenik za slovenščino v 1. letniku gimnazij* (Podvršnik idr. 2015).

² Npr. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS ter Ministrstvo za kulturo RS.

³ Raziskave kažejo, da frazeologija v slovenskem šolstvu sodi med manj izpostavljeno učno snov, kar je povezano z dejstvom, da ji je tudi po učnem načrtu odmerjena manjša pozornost (prim. Jesenšek 2014, Ulčnik 2014, Kralj 2012). Kljub temu pa so zlasti na srednješolski ravni učni načrti vsebinsko že bolj natančni, kot so bili npr. pred tridesetimi leti, in omogočajo boljši vpogled v seznanjanje s frazeologijo (prim. Kržišnik 2015: 132).

⁴ E-gradivo za slovenščino v 8. razredu obsega kar 90 odstotkov predvidenih ur slovenščine tega razreda (prim. Lotrič, Žagar Pernar 2008).

Primerjalno sta bili upoštevani tudi dve zbirki spletnih oz. interaktivnih nalog, in sicer *Interaktivne vaje: Slovenščina (6.–9. razred)* ter *Devetka.net: Zbirka spletnih nalog*. Predmet obravnave tokrat niso bila učbeniška gradiva (učbeniki, berila, samostojni delovni zvezki) v e-obliki, ki so nastala kot rezultat nadgradnje in prilagoditve tiskanega gradiva za splet, saj praviloma niso prostodostopna, ter večjezična frazeološka e-gradiva (npr. EPHRAS) in slovarji, npr. *Slovar slovenskih frazemov* (v spletni izdaji dostopen na portalu Fran), spletni slovar frazemov (<http://www.frazemi.com/>), saj se njihova funkcija razlikuje od klasičnih učnih e-gradiv.

2. Obravnava frazeologije v izbranih e-gradivih za slovenščino

V izbranih e-gradivih je bila sprva preverjena obravnava frazeologije, nato pa je bila narejena analiza, ki je izhajala iz naslednjih kriterijev: (1) način podajanja frazeologije v okviru zajetih vsebinskih področij, (2) uporabljene frazeološke enote, (3) razlaga jezikoslovnih pojmov (npr. stalna besedna zveza, frazem, pregovor) in (4) tipologija uporabljenih nalog; v manjši meri je opozorjeno tudi na tehnični vidik pripravljenih e-gradiv. Po istih kriterijih je bila na koncu narejena še primerjava vseh analiziranih e-gradiv.

Ugotovljeno je bilo, da se frazeologija sistematično obravnava v enem osnovnošolskem in enem srednješolskem e-gradivu (*Projekt slovenščina: za 8. razred OŠ*; Lotrič Komac, Žagar Pernar 2008; *Slovenščina za gimnazije in srednje šole* (2. letnik); Podvršnik idr. 2010), v preostalih pa se znotraj drugovrstne učne snovi pojavljajo zgolj posamezne naloge, vezane na frazeme, ali pa so frazemi prisotni v uporabljenih besedilih. Z ozirom na navedeno je v nadaljevanju najprej podana analiza prvih dveh e-gradiv (prim. pogl. 2.1, 2.2), ob koncu pa so dodani tudi krajši izsledki še za tista e-gradiva, v katerih frazeologija ni prisotna kot posebna učna snov, temveč se pojavlja le posredno in sporadično (prim. pogl. 2.3).

2.1. E-gradivo: Projekt slovenščina (za 8. razred OŠ)

Frazeologija je v tem e-gradivu obravnavana v sklopu razdelka *Neumetnostna besedila – Besedoslovje – Stalne besedne zveze* in sledi predvidenemu poteku učne ure ter ciljem iz učnega načrta (UN 2011). Prikazana sta dva primera: (1) uvodne motivacije, (2) obravnave vsebine in (3) novih nalog, pri tem pa je prvi primer vezan na frazeme, drugi pretežno na pregovore. Motivacija učencev se v prvem primeru ob slikovnem gradivu (ilustracija) navezuje na realno okoliščino (izražanje zaljubljenosti); drugi primer izhaja iz danih ilustracij vrstnikov in zahteva: a) razmislek o tem, katere stalne besedne zveze prikazujejo, ter b) ugotavljanje pomena enot (predvideno je delo v dvojicah). Obravnava 1 izhaja iz besedila z dodanim zvočnim

posnetkom (*Je res vsak izgovor dober?*), v katerem so prisotne frazeološke enote. Sledijo vprašanja o razumevanju izhodiščnega besedila in uporabljenih frazemih. Obravnava z izhaja iz rabe pregovora za dano situacijo in spodbuja, da se učenci spomnijo še vsaj treh pregovorov, katerih pomen poznajo, ter jih usmerja na spletno klepetalnico, v kateri lahko preverijo poznavanje pregovorov med sošolci. Nove naloge so vezane na ločevanje stalnih besednih zvez od nestalnih, preverjanje pomena konkretnih stalnih besednih zvez, tvorjenje besedila (basni) ter usmerjanje na spletno stran prostega slovarja žive slovenščine *Razvezani jezik* (spodbujanje k nadaljnji aktivnosti). Obravnavano snov v tem e-gradivu dopolnjuje slikovno gradivo, ob robu pa je navedena usmeritev na dodatno literaturo: „Če te tema zanima, preberi še: *Slovenski pregovori in reki, Latinska modrost, 500 najboljših pregovorov.*“

V nalogah in v sklopu ponujenih rešitev se pojavljajo nestavčne in stavčne frazeološke enote, ki so praviloma navedene v sobesedilu: *biti v oblakih, slišati travo rasti, izgubiti glavo, izgubiti srce, kot strela z jasnega, biti v kaši, biti pri srcu komu, držati besedo, imeti čez glavo česa, pasti mulo, zaljubljen do ušes, imeti v želodcu koga/kaj, imeti kamen namesto srca, kot riba na suhem, vihati nos nad kom/čim, biti za luno, biti bogu za hrbtom, nositi na rokah koga,⁵ z glavo skozi zid, prijeti za besedo koga; Vsak izgovor je dober, tudi če ga pes na repu prinese; Beseda ni konj; Denar je sveta vladar; Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade; Kadar mačke ni doma, miši plešejo; Kjer osel leži, tam dlako pusti; Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima; Kdor se zadnji smeje, se najslajše smeje ... Kriterijev za izbor enot ni bilo mogoče določiti, vendar je opazno, da glede na strukturni vidik prevladujejo somatski in živalski frazemi, glede na pomenski vidik pa so v ospredju frazemi, ki se nanašajo na čustvena stanja, počutje in medsebojne odnose. Pri vseh lahko z ozirom na rabo v korpusu Gigafida govorimo o zadostni meri aktualnosti.*

Navedena je razlaga pojmov *stalna besedna zveza in pregovor*. Opozorjeno je na njihovo „nespremenljivo sestavo“, prenesen pomen, neizpeljivost pomena iz posameznih sestavin. Pri razlagi pregovora je izpostavljeno skladijsko merilo („*Stalne besedne zveze v obliki stavka imenujemo pregovori*“) in ne njihova sporočilnost.

V e-gradivu se večinoma pojavljajo naloge odprtega tipa (vprašanja, ki zahtevajo daljši ali krajši odgovor), pri tem pa vpisovanje odgovorov ni predvideno. S klikom na ikono *Rešitev* imajo uporabniki možnost preveriti odgovor, ki je predviden pri posameznem vprašanju.⁶ Če je možnih rešitev še več, je to nakazano s tre-

⁵ Obstaja tudi varianta *nositi po rokah koga*, ki je v korpusno zajetih besedilih celo pogostejša (Kržišnik 2015: 139).

⁶ Razen v primeru, ko gre za spraševanje po mnenju posameznika.

mi pikami. Uporabniki e-gradiva izražajo svoje (ne)strinjanje, utemeljujejo svoje mnenje (*S kom se strinjaš? Zakaj?*), razmišljajo o svojem načinu izražanja (*Katero od besednih zvez uporabljaš največkrat za to situacijo?*). Rešujejo tudi nalogo alternativnega tipa (da, ne), razmišljajo o upodobitvah stalnih besednih zvez in njihovih pomenih, tvorijo besedilo, spodbujeni so k obisku drugih spletnih strani in aktivni vlogi na njih. Gradivo spodbuja različne sporazumevalne dejavnosti (branje, poslušanje/gledanje, govorjenje, pisanje), izkazana je povezava s poukom književnosti, omogočena je tudi takojšnja povratna informacija o uspešnosti reševanja, vendar brez statistike reševanja. Zajeti so različni učni koraki: prepoznavanje, razumevanje, utrjevanje in raba frazeoloških enot.

2.2. E-gradivo: Slovenščina za gimnazije in srednje šole (2. letnik)⁷

Obravnavana frazeologija je v tem e-gradivu prisotna v sklopu *Jezikovni pouk in besediloslovje – Frazemi*. Členjena je na uvod, šest obravnav, sintezo in nove naloge. Uvod izhaja iz stripa, ki je tematsko vezan na nesporazum zaradi nerazumevanja frazema *vleči se kot megla*. V sklopu obravnav najdemo miselne vzorce, razlago vsebine in naloge. V sintezi sta prosojnici z miselnim vzorcem, v sklopu novih nalog pa se nahaja video posnetek (telefonski pogovor med vrstnicama o ljubezni, v katerem je izpostavljena raba frazemov). Ob robu je navedena povezava na SSKJ in Wikipedio, ob fotografiji pa je zapisan grški pregovor *Najtežje se je naučiti tisto, kar bi morali vedeti*.

V e-gradivu so večinoma uporabljeni frazemi in pregovori s primerno stopnjo aktualnosti,⁸ npr. *vleči se kot megla, pod nosom se obrisati (za kaj), oditi z dolgim nosom, na vrat na nos, voditi za nos koga, vtikati (svoj) nos v kaj, delati sive lase komu, komu je kaj pisano na kožo, imeti smolo, zavihati (si) rokave, narediti križ čez koga/kaj, pristrichi peruti komu, po toči zvoniti, zaljubljen do ušes, svoboden kot ptiček na veji, biti mož beseda, slišati travo rasti, obrniti hrbet komu/čemu, gledati se kot pes in mačka, jezen kot ris, na vse kriplje; Kdor nima v glavi, ima v petah; Pes, ki laja, ne grize; V sili še hudič muhe žre; Nobena juha se ne poje tako vroča, kot se skuha; Za malo denarja malo muzike; Ni dima brez ognja; Jabolko ne pade daleč od drevesa; Kdor laže, tudi krade; Vsak berač svojo malho hvali; Brez muje se še čevelj ne obuje; Kdor čaka, dočaka; Mladost je norost, čez jarek skače, kjer je most; Rana ura – zlata ura; Vrana vrani ne izkljuje oči; Tiha voda bregove dere; Prijatelja spoznaš v nesreči.*

⁷ V sklopu Slovenščina za triletne šole se v poglavju *Jezik in besedilne vrste – Besediloslovje* pojavi tema Frazemi, vendar gre za ponovitev teme Frazemi za 2. letnike Slovenščine za gimnazije in srednje šole.

⁸ Med redkejšimi so npr. *svoboden kot ptiček na veji, vleči se kot megla* in *slišati travo rasti*, med pogostejšimi pa npr. *na vrat na nos, komu je kaj pisano na kožo*. Nekaj jih je sicer bolj značilnih za neknižni jezik (npr. *iti okoli riti v žep*). Glede aktualnosti pregovorov in sorodnih enot prim. Meterc 2017.

Na ravni usvajanja jezikoslovnih izrazov je s pomočjo miselnega vzorca in opisa podrobneje razložen pojem *frazem* – opredeljen je kot stalna besedna zveza, ki je zaznamovana in ima „ustaljen pomen“ ter sestavo (slednje je podkrepljeno s primeri, ki kažejo, da tovrstnih enot ne moremo poljubno spreminjati). Frazemi (omenjen je tudi bolj vsakdanji izraz *fraza*) so nadalje členjeni na *rekla* (nestavčni frazemi) in *rečenice* (stavčni frazemi), kar pa se v sodobni frazeološki literaturi ne uporablja. Opozorjeno je tudi na prenovitve, ki so možne npr. v novinarskih in leposlovnih besedilih.

V e-gradivu so uporabljene raznovrstne naloge. Tema se začne z motivacijo s stripom (učenci in učenke si morajo zamisliti okoliščino, v kateri bi uporabili frazem, ter pojasniti, zakaj nastane nesporazum, prikazan v stripu). Nadalje so frazemi podani v sobesedilu, učenci pa morajo s pomočjo SSKJ ugotoviti, kaj pomenijo (možno je tudi preveriti rešitve). Poiskati je treba razlage danih pregovorov (naloge izbirnega tipa: podanih je 6 pregovorov in za vsakega 6 razlag; pri posameznem pregovoru je treba izbrati ustrezno razlago); odgovore je možno tudi preveriti.⁹ Razložiti je treba pomen v povedih uporabljenih frazemov (s klikom na ikono Rešitev je viden odgovor). Najdemo tudi zvočne posnetke; dijaki in dijakinje s klikom na ikono poslušajo prvi del pregovora, nato ga morajo dokončati (s klikom na rešitev se izpiše drugi del pregovora, pisanje ni predvideno). Nadalje so podane povedi, ki vsebujejo frazeme; s klikom je treba te frazeme označiti (če izberemo ustrezne sestavine, se te obarvajo). Najdemo tudi kratko nalogo alternativnega tipa (da, ne), ki je vezana na vprašanje, ali je v dani povedi besedna zveza *zavihati rokave* zaznamovana (odgovor je možno preveriti). Ena naloga je vezana tudi na iskanje „napačno uporabljene besede“ v frazemih; v prazno polje je treba vpisati ustrezno besedo in na koncu je možno preveriti odgovore.¹⁰ Prisotno je tudi opazovanje časopisnih naslovov in iskanje posebnosti (naslovi so obogateni s slikovnim gradivom oz. animacijo); rešitev ni, dodana pa je razlaga, ki pojasnjuje rabo frazemov med novinarji in književniki. Zadnja naloga, ki izhaja iz ogleda video posnetka, se nahaja v dodanem PDF-dokumentu; dane razlage je treba povezati s frazemi (naloge povezovanja).¹¹ Med učnimi koraki sta v ospredju prepoznavanje in razumevanje.

⁹ Ob pravilnem odgovoru se rdeče polje obarva zeleno.

¹⁰ Pri tem je treba vse odgovore zapisati z malimi tiskanimi črkami in z malo začetnico, sicer odgovor ni upoštevan kot pravilen. Pravilnost oz. nepravilnost je sicer v tem gradivu nakazana z zeleno oz. rdečo barvo.

¹¹ V navodilu je navedeno, da je treba povleči z miško, vendar te funkcionalnosti PDF-datoteka ne omogoča.

2.3. Preostala pregledana e-gradiva in zbirki spletnih nalog

E-gradivo Slovenščina 8: i-učbenik za slovenščino v 8. razredu osnovne šole in Slovenščina 9: i-učbenik za slovenščino v 9. razredu OŠ je bilo kot rezultat projekta e-Šolska torba izdano leta 2015; predstavlja interaktivni učbenik s premišljeno zasnovano na strokovni, didaktični in tehnični ravni. Četudi ni neposredno vezano na obravnavo stalnih besednih zvez,¹² so v različnih izhodiščnih besedilih, na podlagi katerih so pripravljene naloge in preizkusi znanja, uporabljene frazeološke enote oz. njihove prenovitve (npr. *Hm, le kaj ima za bregom?* – Intervju, Kakšen sogovorec sem?, 8. r.; *Jabolko ni padlo daleč od drevesa* – Preizkus znanja 1, 8. r.; *Nima dlake na jeziku, saj ljudem vedno pove, kaj si misli [...]* – Preizkus znanja 1, 9. r.). Učenke in učenci se torej ob rabi tega e-gradiva srečujejo s frazeološkimi enotami, od posameznega učitelja pa je odvisno, ali jim tudi na tovrstnih mestih rabe posveti ustrezno pozornost.

V e-gradivu Slovenščina 1 (i-učbenik za slovenščino v 1. letniku gimnazij) neposredne obravnave frazeologije ne zasledimo, posredno pa so frazeološke enote omenjene v različnih besedilih in nalogah, ki iz njih izhajajo, npr. v sklopu Jezik (vprašanja so vezana tudi na izreke in pregovore) ter v sklopu Besedilne vrste (oglaševalsko besedilo). Nekaj frazeoloških enot iz e-gradiva: *drži kot pribito*; *Beseda je obleka duše (Seneka)*; *Kolikor jezikov znaš, toliko veljaš*; *Molk je zlato*; *Kdor molči, desetim odgovori* (sklop Jezik; odgovor ob vprašanju pregovorov o molku); „*Probat ni greh*“ (v video posnetku o interesnih govoricah, sklop Jezik). V e-gradivu ni razlag pojmov frazem ali pregovor, saj ta tematika ni posebej obravnavana. Pojavljajo se številni interaktivni elementi, raznovrstno slikovno gradivo, vključeni so zvočni in video posnetki. Naloge so didaktično dodelane in tipološko različne (npr. naloga kratkega odgovora, naloga izbirnega tipa, naloga vstavljanja, naloga dopolnjevanja, naloga alternativnega tipa, naloga povezovanja, naloga razvrščanja, reševanje realnih problemov – *Predstavlja si ...*), predvideno je pisno in ustno odgovarjanje (dodana so vnosna polja). Na voljo je ikona Preveri odgovor (v posebnem okencu se prikaže odgovor). Ponekod je možen tudi Namig (kot pomoč pri samostojnem odgovarjanju na vprašanja). Učenci so usmerjeni na dodatne vire (*Poznaš še kateri pregovor o jeziku? Pomagaj si s spletnim iskanjem in s SSKJ.*). Deloma se vodi tudi statistika, npr. beleženje števila napačnih poskusov.

Primerjalno pregledani zbirki spletnih nalog za osnovnošolce, ki vključujeta frazeologijo, sta *Interaktivne vaje: Slovenščina, 6.–9. razred*, in *Devetka.net*. Prinašata veliko frazeološkega gradiva, vendar pa je na posameznih mestih opazno, da bi bil potreben dodaten strokovni pregled.¹³ Nekaj uporabljenih enot: *biti na trnih*,

¹² To je povezano z dejstvom, da se frazeologija načeloma sistematično obravnava v 7. razredu.

¹³ Npr. *Dober glas, seže v deveto vas* (odvečna vejica).

*dati na čevelj koga, požreti besedo, hoditi kot mačka okrog vrele kaše, jezik teče kot namazan komu, če si rekel a, reci tudi b, prijeti za besedo koga, jezični dohtar, prelo-miti besedo, sedeti na ušesih; Pri enem ušesu noter, pri drugem ven; Pes, ki laja, ne grize; Konec dober, vse dobro; Kar se Janezek nauči, to Janez zna; Rana ura, zlata ura; Kadar mačke ni doma, miši plešejo; Iz te moke ne bo kruha; Dobro blago se samo hvali; Kri ni voda; Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima; Kdor prej pride, prej melje; Brez dela ni jela; Kdor ne uboga, ga tepe nadloga; Kdor visoko leta, nizko pade; Molk je zlato; Kdor hoče na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj; Priložnost zamujena ne vrne se nobena; Boljši vrabec v roki kot golob na strehi; Kovačeva kobilica je zmeraj bosa; Po toči zvoniti je prepozno; V tretje gre rado; Pamet je boljša kot žamet; Ti očeta do praga, sin tebe čez prag; Brez muje se še čevelj ne obuje ... Pri razlagi frazema je v ospredju pomenski vidik in ekspresivnost, idiomatskost: „Frazemi ne pomenijo točno tistega, kar rečemo ali napišemo. S frazemom nekaj povemo bolj barvito. Pravimo, da ima frazem prenesen pomen.“ Prisotna je naloga izbirnega tipa (s klikom izbereš eno od treh možnosti razumevanja pomena frazema, ki je naveden v sobesedilu), naloga povezovanja (povezati je treba prvi in drugi del pregovorov)¹⁴ in kviz. Podani so tudi povratni komentarji, npr. *Odlično! Vse imaš pravilno!*; *Žal! Poskusi znova!* Uporabnik pri reševanju dobiva statistične informacije o svoji uspešnosti (npr. *Tvoj rezultat je 100 %, 22/22*).*

3. Frazeologija v zasnovi učnega e-okolja *Slovenščina na dlani*

Na Univerzi v Mariboru¹⁵ v tesnem sodelovanju s 14 vzgojno-izobraževalnimi zavodi iz vse Slovenije pripravljamo interaktivno učno e-okolje *Slovenščina na dlani*, ki bo v osnovi namenjeno bogatitvi pouka slovenščine na osnovnih šolah (od 6. razreda) in srednjih šolah. Izhajajoč iz učnih načrtov bodo za usvajanje in utrjevanje znanja izbrana problematična mesta na ravni pravopisa, slovnice, besedil in frazeologije. Naloge bodo pripravljene skladno s sodobnimi didaktičnimi smernicami in na podlagi avtentičnih besedil iz dveh novih korpusov, ki ju pripravljamo, to sta mladinski korpus MAKS in korpus besedil praktičnega sporazumevanja BERTA. Vanju bodo vključena besedila z raznovrstno, za mlade zanimivo in aktualno tematiko. Pripravili bomo tudi t. i. bazo znanja, v kateri bodo pojasnjeni in ponazorjeni temeljni jezikoslovni pojmi, ki jih morajo učenci oz. dijaki poznati.

¹⁴ Vir za izbor pregovorov predstavlja delo *Človek v zrcalu pregovorov* Mirka Hrovata (1983).

¹⁵ Projekt med letoma 2017 in 2021 poteka v okviru Ministrstva za kulturo, izvajamo pa ga na treh fakultetah Univerze v Mariboru (Filozofska fakulteta, Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko ter Pedagoška fakulteta).

Na ravni frazeologije bomo oblikovali bazo FRIDA (FRazemi In pregovori na DIAni), v kateri bo slovarsko predstavljenih 100 izbranih frazemov in 100 pregovorov, pripravili bomo tudi naloge in razlage, ki bodo v pomoč pri reševanju. Predvideno je razvrščanje enot glede na pomenska polja, kar se tudi sicer povezuje z zasnovo e-okolja po tematskih sklopih. Naloge s področja frazeologije bodo v osnovi vezane na strukturo, pomen in rabo enot, izpostavljeno bo reševanje realnih problemov, npr. kako lahko frazeološko izrazim čustvena stanja: jezo, žalost, obup, ljubezen ipd. Tako se namreč ustvarja uporabno znanje, pridobivajo se spretnosti za reševanje dejanskih problemskih situacij, zahteva se refleksija, večja se zavzetost za delo, krepi se čustvena in domišljajska aktivnost, omogoča se spontano učenje (prim. Pulko idr. 2017b). Glede na trenutne didaktične smernice (formativno spremljanje, prožne oblike učenja ipd.), bo vodena tudi statistika reševanja, naloge bodo diferencirane,¹⁶ prehajale bodo od lažjih k težjim. Reševanje bomo podprli s povratnimi informacijami, komentarji in spodbudami za nadaljnje reševanje oz. dokončanje naloge. Na tej ravni je prav tako možno vključevanje frazeološkega gradiva v smislu pohvale za uspešno reševanje, za trud in vztrajnost, opaženo odzivnost pri reševanju, nadalje v smislu opažanja težav pri reševanju in spodbude za nadaljevanje, premagovanje ovir. Nekaj primerov za potencialno rabo v smislu spodbudnih povratnih informacij uporabnikom e-okolja: *Odlično, to imaš v malem prstu. / Odgovore kar stresaš iz rokava. / To pa zate ni španska vas. / Ta tema ti je pisana na kožo. / Vedno zadeneš žeblico na glavico! / Zrno na zrno pogača, kamen na kamen palača. / V tretje gre rado. / Uh, to pa ni od muh. / To pa ni mačji kašelj, kajne? / Ne vrzi puške v koruzo. / Brez muje se še čevelj ne obuje. / Hiti počasi. / Kdor išče, ta najde. / Hm ... Iz te moke ne bo kruha. / Hm ... To pa je trd oreh. / Že vem, kje te čevelj žuli. / Kjer je volja, je tudi pot. / Konec dober, vse dobro.* V tem smislu bo treba napisati scenarije za smiselno vključevanje predlaganih enot. V začetni fazi izvajanja projekta smo od sodelujočih učiteljic in učiteljev slovenščine zbrali odzive na obstoječa e-gradiva za slovenščino in predvideno zasnovo našega e-okolja. Ugotovljeno je bilo, da obstoječa e-gradiva poznajo in jih občasno tudi uporabljajo,¹⁷ saj menijo, da prispevajo k učinkovitejšemu pouku in večji motiviranosti za delo, vendar pa pogrešajo predvsem gradiva za 6. in 7. razred ter zahtevnejša gradiva za gimnazijce, ki bi bila raznolika glede na tipologijo nalog ter različne možnosti, ki jih ponuja e-okolje; med slabostmi navajajo neupoštevanje hierarhične urejenosti po zahtevnosti, občasno nedostopnost e-gradiv, tehnične motnje, napake v gradivih in nezmožnost shranjevanja predhodno rešenih nalog (Šek Mertük 2018: 83). Želijo si več zvočnih in video posnetkov (Pulko idr. 2017a), torej atraktivnejših e-gradiv, ki

¹⁶ Vendar z uporabniškega vidika ne ozko vezane na zgolj določen razred ali letnik.

¹⁷ Večina opaža, da je učencem in dijakom delo z e-gradivi všeč, a ne sme biti prepogosto, da prvotno navdušenje ne preide v dolgočasenje (Šek Mertük 2018: 83).

bi delovala motivacijsko, to pa bi bilo tudi odločujoče za njihovo učinkovito rabo.¹⁸ Pri e-okolju *Slovenščina na dlani* so med prednostmi izpostavili upoštevanje problematičnih učnih vsebin (tudi frazeologije, saj opažajo, da nemalokrat prihaja do neustrezne interpretacije pomena frazemov) ter možnost formativnega spremljanja učencev in dijakov; za čim večjo uporabnost e-gradiva so predlagali npr. medpredmetne povezave, popestritev pojasnil pravil, vpogled v že rešene naloge (Voršič 2018: 90–91).

4. Sklep

E-gradiva za pouk slovenščine so se z namenom popestritve pouka in dodatne motivacije za učenje začela sistematično pripravljati pred dobrim desetletjem v okviru različnih projektov. Analiza obstoječih prostodostopnih e-gradiv za osnovne in srednje šole je pokazala, da je frazeologija sistematično in celostno obravnavana le v dveh e-gradivih, in sicer *Projekt slovenščina: za 8. razred OŠ* (Lotrič Komac, Žagar Pernar 2008) ter *Slovenščina za gimnazije in srednje šole*, 2. letnik (Podvršnik idr. 2010). V obeh s strokovnega in didaktičnega vidika najdemo nekatere inovativne ideje in nastavke za nadaljnji razvoj, opazna je npr. težnja po nazornem prikazu snovi (s pomočjo miselnih vzorcev), raznovrstnosti nalog, preverljivosti odgovorov in konkretnih ponazoritvah s primeri; besedila se že smiselno dopolnjujejo tudi s slikovnim gradivom (ilustracije, slike, fotografije), v manjši meri so dodani tudi avdio in video posnetki. Kljub temu pa je s tehnično-programerskega vidika opazno, da je od zasnove teh e-gradiv minilo že desetletje in da v današnjem času delujejo preveč statično ter posledično ne izkazujejo več ustrezne aktualnosti. S hitrim razvojem IKT se namreč spreminjajo didaktični pristopi, odpirajo se vedno nove možnosti poučevanja in učenja, pri čemer naj bi bili učni viri dinamični, nenehno dostopni in rastoči. Analizirana e-gradiva torej ne izkoriščajo vseh možnosti digitalne tehnologije in kličejo po posodobitvi, nadgradnji in vključevanju novih možnosti tudi na ravni tehničnih rešitev, npr. razširjene dostopnosti (na tabličnih računalnikih in mobilnih telefonih),¹⁹ privlačne grafike, animacij, različnih stopenj interaktivnosti, igričarstva ipd.²⁰ Na strokovni ravni pa bi bilo treba npr. ponuditi nove razlage jezikoslovnih pojmov, izločiti neaktualne termine (*rečenica*, *reklo*) in dodelati kriterije za vključevanje enot. Kaže se torej potreba po tem, da frazeologijo sistematično in z inovativnimi pristopi zajamemo v novih učnih e-okoljih. Pri tem je nujna tudi zasnova visoko avto-

¹⁸ Do podobnih ugotovitev je prišla Kralj 2012 (privlačno in zabavno e-okolje že samo po sebi spodbuja k rabi).

¹⁹ V analiziranih gradivih je opazno, da vsebina ni vedno integrirana v okolje, temveč je treba npr. prenesti in odpreti dodatne dokumente, jih po želji tudi natisniti (PDF-datoteka, PPT-prosojnica).

²⁰ Nakazane so v plačljivih e-gradivih.

matiziranih orodij, ki bodo omogočala vodenje statistike reševanja in vpogled v predhodno reševanje oz. napredek (formativno spremljanje). Ena največjih težav, ki se pojavijo pri pripravi e-gradiv, pa je prav njihovo redno vzdrževanje in spremljanje tudi po zaključenih projektih, njihov razvoj, posodabljanje in aktualizacija,²¹ saj se le tako zagotavlja potrebna dinamičnost in relevantnost njihove rabe (pri pouku in izven njega). Vse to pa je nujno povezano tudi z dodatnimi finančnimi sredstvi.

Sklenemo lahko, da so bili na področju prostodostopnih e-gradiv za slovenščino narejeni pomembni začetki s težnjo po inovativnih didaktičnih pristopih, ki se lahko v prihodnje v okviru novih projektov in upoštevajoč najnovejše didaktične smernice ter možnosti, ki jih ponuja IKT, bistveno izboljšajo. Za frazeologijo se nova priložnost ponuja v okviru projekta *Slovenščina na dlani*, v katerem sodelujejo strokovnjakinje in strokovnjaki s področja slovenistike, jezikovnih tehnologij, programiranja in didaktike, tesno sodelovanje pa je razvito tudi s strokovnjaki iz prakse (z učiteljicami in učitelji) ter z učenci in dijaki, ki imajo tokrat s svojimi idejami priložnost sodelovati pri zasnovi in aktivnem sooblikovanju e-okolja (interakcija z uporabniki pa bo vzpostavljena tudi kasneje). Vsekakor pa bi morali v prihodnje razmišljati tudi o pripravi didaktično preišljenih in tehnično dodelanih samostojnih frazeoloških e-gradiv, s katerimi bi lahko uporabniki poglobljali svoje frazeološke kompetence.

Viri in literatura

Črešnik, Vlasta, idr., *Slovenščina 9: i-učbenik za slovenščino v 9. razredu osnovne šole*, ur. Tatjana Lotrič Komac, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 2015, <http://eucbeniki.sio.si/slog/index.html>, 18. 9. 2018.

Devetka.net: Zbirka spletnih nalog, <http://devetka.net/index.php?r=-1&p=36&t=794&n=-1&sid=fe138b19ba11d098aaf4f4ddade8dd9a>, 18. 9. 2018.

Fran, Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, <https://fran.si/>, 18. 9. 2018.

Gigafida, korpus slovenskega jezika, <http://www.gigafida.net/>, 18. 9. 2018.

Interaktivne vaje: Slovenščina (6.–9. razred), http://www2.arnes.si/~osljkk6/02_osnova/predmeti_meni/slovenscina_meni.htm, <http://www.uciteljska.net/kvizi/HotPot/Slovenscina/Frazemi.htm>, <http://uciteljska.net/kvizi/HotPot/Frazemi/>, 14. 4. 2018.

Jankovič Čurič, Mateja, idr., *Slovenščina 8: i-učbenik za slovenščino v 8. razredu osnovne šole*, ur. Tatjana Lotrič Komac, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 2015, <http://eucbeniki.sio.si/slo8/index.html>, 18. 9. 2018.

²¹ V preteklosti je bila npr. aktualna povezava na spletno različico SSKJ, danes na portal Fran.

- Jesenšek, Vida (ur.), *Frazeologija nemškega jezika z vidikov kontrastivnega in uporabnega jezikoslovja*, Filozofska fakulteta, Maribor, 2014.
- Jesenšek, Vida, „Zakaj in čemu frazeologija pri pouku materinščine“, v: *Slovenščina na dlani 1*, ur. Natalija Ulčnik, Univerzitetna založba Univerze, Maribor, 2018, str. 21–24, <http://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/341>, 18. 9. 2018.
- Kralj, Nataša, *Frazeologija in frazeografija v času informacijsko-komunikacijske tehnologije. Predstavljeno na primeru elektronskega frazeološkega učnega gradiva*, Doktorska disertacija, mentorica Vida Jesenšek, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, 2012.
- Kržišnik, Erika, „Frazeologija v šoli – drugič“, *Jezik in slovstvo* 60/3–4, 2015, str. 131–142.
- Lotrič, Tatjana, Žagar Pernar, Tina, „E-gradiva za slovenščino v 8. razredu“, v: *Informacijska družba IS 2008, Vzgoja in izobraževanje v informacijski družbi*, Ljubljana, 2008, str. 82–87, http://profesor.gess.si/marjana.pograjc/%C4%8Dlanki_VIVID/Arhiv2008/Papers/Lotric2008.pdf, 6. 4. 2018.
- Lotrič Komac, Tatjana, Žagar Pernar, Tina, Projekt slovenščina (za 8. razred OŠ), 2008, http://www.s-sers.mb.edus.si/gradiva/w3/slo8/ooo_mapa/index.html, 18. 9. 2018.
- Meterc, Matej, *Paremiološki optimum: Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2017.
- Podvršnik, Klementina, idr., E-gradiva, Slovenščina za gimnazije in srednje šole; Slovenščina za triletne šole, ur. Klementina Podvršnik, Marijana Klemenčič Glavica, 2010, <http://gradiva.txt.si/slovenscina/>, 18. 9. 2018.
- Podvršnik, Klementina, idr., Slovenščina 1: i-učbenik za slovenščino v 1. letniku gimnazij, ur. Klementina Podvršnik, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 2015, <http://eucbeniki.sio.si/slo1/index.html>, 18. 9. 2018.
- Pulko, Simona, idr., *Analiza trenutno aktualnih e-okolij za poučevanje jezikov, Gradivo projekta Slovenščina na dlani*, Filozofska fakulteta UM, Maribor, 2017a.
- Pulko, Simona, idr., *Inovativni didaktični pristopi (specifikacija), Gradivo projekta Slovenščina na dlani*, Filozofska fakulteta UM, Maribor, 2017b.
- Slovenščina na dlani, <http://projekt.slo-na-dlani.si/sl/>, 18. 9. 2018.
- Šek Mertük, Polonca, „Računalniška opremljenost sodelujočih šol in raba e-gradiv pri pouku slovenščine“, v: *Slovenščina na dlani 1*, ur. Natalija Ulčnik, Univerzitetna založba Univerze, Maribor, 2018, str. 81–84, <http://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/341>, 18. 9. 2018.
- Ulčnik, Natalija, „Pregovor je najboljši učitelj, Vloga in pomen pregovorov pri pouku slovenščine v 19. stoletju in danes“, v: *Frazeologija nemškega jezika z vidikov kontrastivnega in uporabnega jezikoslovja*, ur. Vida Jesenšek, Filozofska fakulteta, Maribor, 2014, str. 36–58.

- UN 2011, Poznanovič Jezeršek, Mojca, idr., Učni načrt, Program osnovna šola, Slovenščina, Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 2011, http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf, 18. 9. 2018.
- Voršič, Ines, „Prvi odzivi učiteljic in učiteljev“, v: *Slovenščina na dlani 1*, ur. Natalija Ulčnik, Univerzitetna založba Univerze, Maribor, 2018, str. 89–91, <http://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/341>, 14. 1. 2019.

SAŽETAK

Natalija Ulčnik

Frazeologija u materijalima za elektroničko učenje slovenskoga jezika

U radu je vrednovano uključivanje frazeologije u postojeće osnovnoškolske i srednjoškolske materijale za elektroničko učenje slovenskoga jezika. Pristup je tim materijalima slobodan. Analizirani su načini uključivanja izabranog obrazovnog sadržaja, određene frazeološke jedinice te načini predstavljanja jezikoslovnih pojmova (npr. *ustaljeni izraz, frazem, poslovica*) te tipologija zadaća s frazeološkim sadržajem. Također je predstavljen i novi pristup objašnjenju frazeološkoga sadržaja u e-nastavi slovenskoga jezika koji se razvija na Sveučilištu u Mariboru, u okviru projekta *Slovenščina na dlani* (*Slovenski na dlanu*, 2017–2021).

Analiza je pokazala da je u postojećim osnovnoškolskim i srednjoškolskim elektroničkim materijalima sa slobodnim pristupom frazeologija zastupljena i sustavno predstavljena u manjem obimu – povezana je s obradom gradiva u konkretnom razredu. U tim e-materijalima razvidna je i težnja za ilustrativnim prikazom gradiva, raznovrsnosti zadataka, mogućnosti provjere odgovora i konkretnom prikazivanju s primjerima. Trenutačni tekstovi smisljeno se dopunjuju i sa slikovnim materijalom, dok su u manjoj mjeri zastupljeni i dodatni auditivni i vizualni sadržaji. Analizirani e-materijali uključuju i određene inovativne ideje i smjernice za daljnji razvoj, ali zbog svoje velike statičnosti nisu učinkoviti za uporabu. Brz razvoj informacijsko-komunikacijske tehnologije naime mijenja didaktičke pristupe, otvara nove mogućnosti predavanja i učenja, pri čemu i sami materijali za učenje moraju postati dinamični. Nove mogućnosti ponuđene su u okviru e-materijala *Slovenščina na dlani*. Materijal je u izradi, a cilj je da frazemi i poslovice budu predstavljene u okviru baze s rječničkim objašnjenjima, zadaćama i objašnjenjima. Uz to, određene se frazeološke jedinice mogu upotrijebiti i kao motivacijske povratne informacije, npr. *To imaš pa v malem prstu, Odgovore kar stresaš iz rokava, Že vem, kje te čevelj žuli, V tretje gre rado, Ne vrzi puške v koruzo, Kjer je volja, je tudi pot*.

Ključne riječi: frazeologija; frazem; poslovica; materijal za elektroničko učenje; *Slovenščina na dlani*

**Катерина Велјановска,
Биљана Мирчевска-Бошева**

Фразеологијата во учебниците по македонски јазик за странци

Филолошки факултет „Блаже Конески“,
Скопје, Македонија
k.veljanovska@gmail.com
biljana.mirchevska@gmail.com

UDK: 811.163.3'243
811.163.3'373.7
37.091.3

prethodno priopćenje

При усвојувањето на странските јазици посебно место има и совладувањето на фразеологијата на јазикот што се изучува. Препознавањето и разбирањето на затврдените зборовни состави, но и нивната употреба во комуникацијата сведочи за степенот на познавање на странскиот јазик. Токму поради тоа, авторите на учебниците за странски јазици, најчесто поаѓајќи од својата интуиција, посветуваат повеќе или помалку внимание на изборот и обемот на фразеолошкиот материјал неопходен за комуникација на конкретното ниво на познавање на јазикот. Ова беше поттик да се направи анализа на застапеноста на фразеологијата во учебниците по македонски јазик за странци како во постарите, така и во најновите изданија. Предмет на анализа се изданијата на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, како и изданијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје кои се поделени на три рамништа: почетно, средно и напредно.

Клучни зборови: *фразеологија; учебници; македонски јазик како странски*

Една од најважните, а можеби и најважната цел на наставата по странски јазик е формирањето комуникативна компетенција кај учениците. Тоа подразбира развивање на способност јазикот кој се изучува да се примени во комуникацијата врз основа на стекнатите знаења и навики. Она што стои во основата на овој поим е знаењето на јазикот и неговата операционализација.

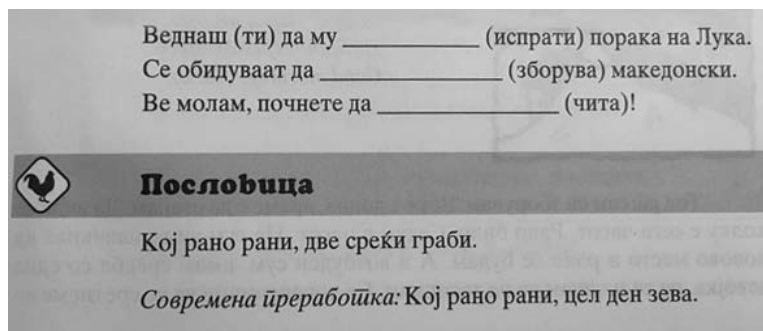
Притоа подеднакво се важни и двата сегмента т.е. потребно е да се прави дистинкција меѓу јазична компетенција (способност за формирање на граматички точни реченици) која е само дел од комуникативната компетенција односно способноста на говорителот од севкупниот број достапни граматички точни реченици да ги избере оние форми кои одговараат на општествените норми и на специфичните комуникациски ситуации. (Војовиќ : 9)

За еден говорител сметаме дека поседува комуникативна компетенција само доколку при општењето со носителите на изучуваниот јазик успешно ги решава задачите во согласност со нормите и културните традиции на конкретната земја и доколку може да ги изразува своите мисли и намери на странскиот јазик коректно, сликовито, користејќи го богатството на јазични средства, вклучително и фразеолошките. Во фразеологијата своја манифестација наоѓаат елементи на материјалната и на духовната култура, како и природните услови во кои живее и се развива една нација и токму затоа изучувањето на фразеологијата при учењето на некој странски јазик е директно поврзано со едно од најактуелните прашања во поседлните децении - прашањето за заедничко усвојување на јазикот и културата. Дека изучувањето на странски јазици не смее да се ограничи на прагматично-функционалната димензија, туку мора да биде место за темелно запознавање со културата се гледа и во ставот на Бугарски (2005 : 17) кој истакнува дека јазикот претставува конститутивен елемент на секоја култура, а таа, пак, е создадена благодарение на јазикот, низ јазикот и во голема мера во јазикот.

Уште една причина за вклучување на фразеологијата во процесот на усвојување на странскиот јазик претставува фактот дека без познавање на фразеолошкиот материјал странецот не може да биде рамноправен учесник во комуникацијата со носителите на изучуваниот јазик. Токму поради тоа, на наставата по странски јазик задолжително треба да се објасни важноста на фраземите во јазикот, учениците да се запознаат со најчесто употребуваните фраземи, со нивното значење, со ситуациите во кои тие се употребуваат, да научат како да ги препознаваат во текстовите и најважно од сè – како да ги употребуваат.

За целите на овој труд решивме да направиме анализа на застапеноста на фразеолошкиот материјал во учебниците по македонски јазик за странци во издание на Семинарот за македонски јазик, литература и култура и на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“. Станува збор за 8 учебници и еден прирачник со вежби и игри.

За почетно рамниште разгледани се 4 учебника¹ од различни автори издадени во различни временски периоди. Најстариот е испечатен во 1968, а најновиот, изработен во рамки на проектот Темпус, испечатен е во 2012 година. Во изданијата чии автори се Кита Бицевска (1995) и Ружа Паноска и Александар Џукески (1968) застапени се само прагматични фраземи (поздрави, честитки и сл.), додека во учебникот „Македонски со мака“ (2007) на Роза Тасевска покрај поздравите се даваат и гатанки, пословици и поговорки, вицови и народни песни и верувања. Тие најчесто стојат на крајот на лекциите и се издвоени со посебни бои. На 200 страници на кои се претставени вкупно 20 лекции и речник застапени се вкупно 15 вицови, 6 пословици, 6 народни верувања (толкувања на значења на сонови), 5 гатанки, 4 фраземи, 2 народни песни, 2 рецепта за традиционални македонски јадења и една поговорка. За одредени пословици се дава и антипословица со ознака *современа преработка*. (сл. 1)

Сл. 1. Фрагмент од „Македонски со мака“ (2007)

Фраземите во овој учебник се даваат во делот *Секојдневни зборови и изрази: лексичко-граматички материјал* кој го има во секоја лекција. Станува збор за фраземите: *времето лета, времето не чека, во ниедно време и прсти да излижеш*. Само фраземата *прсти да излижеш* е разработена и дадена во контекст („Многу е добра! (пита – заб. наша) Чекајте, мислам дека се вели „прсти да излижеш“, толку е вкусно, да?“), а застапена е и во прашањата за утврдување на материјалот од текстот (Што значи изразот „прсти да излижеш“?). Ова прашање отвора простор во рамките на часот наставникот малку повеќе да се задржи на изразот, неговото значење, сликата која лежи во неговата основа, како и употребата. (сл. 2)

¹ Panoska R, Džukeski, A. (1968) Handbook for the study of the Macedonian Language (beginners' course), Бицевска К. (1995) Почетен курс по македонски јазик за странци, Тасевска, Р. (2007) Македонски со мака, Гочкова-Стојановска, Т. Пановска-Димкова, И. (2012) Божилак.

122 МАКЕДОНСКИ СО МАКА

скопска чаршija е посебно атрактивен амбиент со нејзините плоштади, татариња, анови, сокаци. Таму е и културно-историскиот споменик Курчиџмаџи, некогаш првокласниот трговски од Дубровник, јавен Ландарум. Исламската архитектура оставила уште неколку важни споменици, како што се Султанови, Чифчиџмаџи и др. Погооре, во близина на тврдината Кале, се наоѓаат уште два значајни споменика: црквата Свети Спас и Мусџафа-џамината џамија. Црквата Свети Спас е една од најдобрајните цркви во градот (XVIII век). Во неа има раскошен иконостас од резбано ореово дрво. Ова ремек-дело на македонското копаничарство е работено 5 години во почетокот на XIX век. Целиот иконостас како и владичкиот престол се единствено уметничко остварување. Сличен иконостас, со поголеми димензии, има во црквата на манастирот Јован Бигорски во Западна Македонија. Мусџафа-џамината џамија (XV век) го привлекува вниманието со својата монументалност и убавина. Сакралниот комплекс го придружува шадран кој е сместен пред влезот на џамијата.

17 – Седумнаесеттата лекција 123

Марија: – Мајка ми е голем мајстор за ппта. И често ми прави.
 Јордан: – Многу е добра! Чекајте, мислам дека се вели „прсти да излизеш“, току е вкусно, да?
 Марко: – Да, точно. Браво, Јордан, какви изрази знаеш?
 Ана: – На здравје! Мало ми е што ти се допаѓа. Сута ќе јасти, нели?
 Ана: – Ој свекз едегучук е. Сакав да направам и пиншур, но не стивам. Наредниот ппт.
 Јордан: – Многу е вкусно. Вака одамна не сум јадел. О, шопска салатата! Морам да пробам. Сум јадел само во ресторани.
 Ана: – На здравје! Се радувам кога гостите јадат со апетит.
 Марија: – Само не брзај! Има уште главно јадење и десерт.
 Марко: – Нис со тебе, Јордан, добро работиме. Знаеш, порано, кога гоздата избира работниш (аргати), ги избира според тоа како јадат. Ке седне неколку луѓе и ќе им даде да јаде. Кој јадел побрзо, него го земаа на работа. А оној кој само чепкал со вилшуката, не го земаа. Значи, ако некој лошо јаде, и лошо ќе работи.
 Јордан: – Добар обичај. Може и денес да се применува. А јас веќе се предавам.
 Ана: – Мора да пробаш! Јас специјално за тебе правев турли-тава.
 Марко: – Јордан, какво внио ќе пиеме со главното јадење?
 Јордан: – Па, не знам. Првено, мислам.
 Марко: – Имаме *Т'га за југ* и *Александрија*.
 Јордан: – Нека биде *Т'га за југ*.
 Марија: – За десерт имаме палачинки со мед и со орани. Јас ги правев.
 Јордан: – Обожавам палачинки! И уште ако си ги правела ти!
 Ана: – Исков и дубеница и диня. Има и праски.
 Марко: – На здравје! Пак да дојдем кај нас додека си тука.
 Јордан: – Благодарам за прекрасниот ручек. Ако имам време, пак ќе дојдам.

Секојдневни зборови и изрази
 Лексичко-граматички материјал

На гости

пиперка	прсти да излизеш	жеден
патлиџан/домат	на здравје	сит
кравчица	сколошко	најаден
пиншур	чисто	леб
таратур	пече	свеќе
шопска салатата	пржи	ппта
зелка	огладне	баница
домашно	седне	на гости
вкусно	гладен	

Јордан: – Добар ден, Марко! Добар ден, Ана! Ова е за Вас.
 Ана: – Здравно, Јордан! Благодарам за цвеќето. Прекрасно е. Повеќе, влезете. Веројатно си гладен. Јас испеков ппта.
 Јордан: – Да, огладнев. Многу штетаме. Се сакам да видам.
 Ана: – Гледаш? Повели на маса. Јордан, чувствувај се како дома.
 Јордан: – Благодарам, ќе седнам.
 Ана: – Земи шопска салатата или таратур. Се е сколошки чисто. Ол нашата бавча е.
 Јордан: – Благодарам, многу е вкусна салатата. А баницата е фантастична.

Сл. 2. Фрагмент од „Македонски со мака“ (2007)

Во учебникот „Божилак“ на авторките Татјана Гочкова-Стојановска и Искра Пановска-Димкова (2012) културолошкиот материјал е застапен преку кратки текстови и фотографии за најзначајните празници во Македонија, за традиционалните јадења и за културните манифестации. Фразеолошкиот материјал е претставен преку пословици во насловите на лекциите кои се избрани врз основа на тематиката застапена во лекцијата. Покрај пословици, во дел од насловите на лекциите застапени се и наслови на песни (*На Струга дуќан да имам* и *Т'га за југ*). За нив не се дадени толкувања и истите не се употребени во текстовите, така што оставено е на наставникот да ги толкува и да дава подетална и поконкретна информација. Во содржината на овој учебник застапени се и голем број комуникациски формули. (сл. 3)

ЛЕКСИЧКИ ТЕМИ И ГРАМАТИЧКИ СОДРЖИНИ		
Наслов	Лексички теми	Грамотички содржини
УВОДНА ЛЕКЦИЈА	<ul style="list-style-type: none"> азбука 	<ul style="list-style-type: none"> акцент броеви до 100
1. ЛЕКЦИЈА Роди ме со среќа, фрли ме на патот	<ul style="list-style-type: none"> лична идентификација претставување професии јазици држави и националности кажување време 	<ul style="list-style-type: none"> помошен глагол сум сегашно време прашални зборови броеви
2. ЛЕКЦИЈА Сегде појди – дома дојди	<ul style="list-style-type: none"> семејство локации правци и знаци место на живеење мебел 	<ul style="list-style-type: none"> лични заменки присвојни заменски придавки именки: род, број, член прилози за место
3. ЛЕКЦИЈА Ден по ден – година	<ul style="list-style-type: none"> календар празници превозни средства секојдневни активности кажување време клима 	<ul style="list-style-type: none"> редни бројни придавки идно време минато време од сум прилози за време
4. ЛЕКЦИЈА Рани душа, да те слуша	<ul style="list-style-type: none"> храна и пијалаци ресторан супермаркет, пазар материјали 	<ul style="list-style-type: none"> изборјана множина придавки: род и определност заповеден начин
5. ЛЕКЦИЈА На Струга дуќан да имам	<ul style="list-style-type: none"> облека бои купување во бутик физички изглед фризер 	<ul style="list-style-type: none"> каков/каква/какво минато определено свршено време показни заменки троен член заменски форми: кратки и долги
6. ЛЕКЦИЈА Џабе работи, џабе не седи	<ul style="list-style-type: none"> професии, вработување биографија спорт 	<ul style="list-style-type: none"> минато определено несвршено време минато неопределено време
7. ЛЕКЦИЈА Живот и приклученија	<ul style="list-style-type: none"> делови на телото доктор, аптека културно-забавен живот незгоди 	<ul style="list-style-type: none"> неправилна множина модални глаголи придавки можен начин
8. ЛЕКЦИЈА Тга за југ	<ul style="list-style-type: none"> географски поими туристички информации природа, патување и одмор културни манифестации 	<ul style="list-style-type: none"> придавки: степенување колкав/колкава/колкаво... колку?

Сл. 3. Фрагмент од „Божилак“ (2012)

За средно рамниште разгледувани се два учебника². Во учебникот на Конески (1980) има еден сегмент посветен на фразеолошката проблематика. Тој е наречен *Споредбени искази* и во него е дадена дефиниција за споредбени изрази според која во нив најчесто се употребува сврзникот *како*, а именката доаѓа во своето општо значење, во неопределена форма. Во продолжение се наведени примери и следат вежби во кои не се истакнува дека се работи за фраземи (сл. 4).

² Конески К. (1980) Македонски јазик за странци (среден курс) и Алексова Г. (2012) Суница.

3. Споредбени искази

Во споредбените искази најчесто се употребува сврзникот *како*, а именската обично доаѓа во своето општо значење, во неопределена форма:

Сејќо време молчеше како риба. – Тој е брз како сибрела. – Голем е, а се однесува како дејше. – Го имам како најдобар пријател. – За нешто се жрижеше како родишел. – Тие се сакаат како браќа. – Училишката им беше блиска на децата како мајка.

Ако дојде лична заменка во позиција на именката со која се споредува, тогаш се употребува долгата заменска форма за директен објект:

Тој научил како мене. – Тој не мисли како тебе. – Се облемува исто како нас. – Сака да работи како вас. – Треба ли и ти да постојаш како неа?

В е ж б и

1. Пополнете ги речениците, употребувајќи ги на соодветно место именките: *снегулка, бисер, ишница, камен, браќа*:

Силјан беше тврдо како и не мислеше на тешкотииите што му прејидоја. – Вешерот ѝ носеше лисјето како – Децата ѝ беа и мавтаа со рачињата како – Кога се насмевна, се покажаа ред бели заби како – Живееја заедно и си помагаа во сè како

2. Пополнете ги речениците со заменски форми:

По толку години и вие ќе бидете сѐ стари како – Не чуди ѝ се, и ти си била како – Сакам да те напишам писмото како, но мене ракописот ми е лош. – Кога ќе научиш како, и ти ќе те положиш испитот. – Ако знаев дека и ти си како, немаше да ти ја доверам твора работта. – Немојте да им се смеете, и вие можете да погледате во твора работта како

3. Набележете ги споредбените искази во расказот на Ж. Чинго „Легенда за пасквелските момчиња“.

сл. 4. Фрагмент од Македонски јазик за странци (среден курс) (1980)

Во учебникот „Суница“ (2012) поговорки и фраземи се дадени по текстовите или на крајот од лекцијата како дополнителен материјал кој и технички е издвоен од останатиот текст. Единствената фраза за која е даден контекст во текстот претходно е „прсти да изедеш“. (сл. 5)

9. Ќе се напие ли некој ракија со мене?
10. Ние ќе пиеме безалкохолно.
11. Имаш право, Неда, надвор е убаво.

Турли-тавата на тетка Нада беше прсти да изедеш. :)

Пронајдете ги во текстот зборовите или што одговараат на следните значења, ка

Сл. 5. Фрагмент од книгата „Суница“ (2012)

Останатите изрази кои нас не интересираа се застапени исклучиво во издвоениот дел на крајот од лекциите. (сл. 6)

**Џабе работи, џабе не седи!
Бара работа, моли Бога да не
најде.
Колку ќе сработиш, толку ќе
одмориш!**

Сл. 6. Фрагмент од книгата „Суница“ (2012)

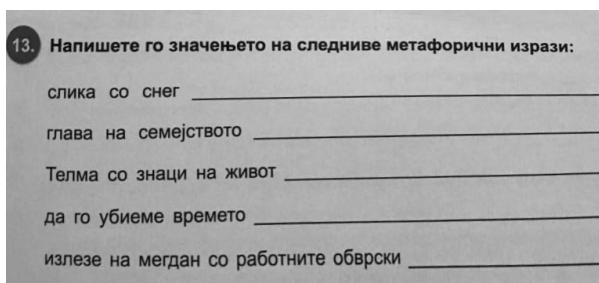
За напредното рамниште беа анализирани два учебника³. Во учебникот на Минова-Ѓуркова (1997) кој се состои од три дела: морфолошко-синтаксички вежби, лексичко стилистички вежби и текстови има 15 вежби кои содржат од 4 до 82 фраземи. Претставени се различни задачи, главно се бара да се заменат фраземите со блискозначни изрази, да се оформат реченици со дадени изрази, да се дополнат речениците со соодветните изрази и сл. Во вежбата со најголем број фраземи (82) се бара толкување на значењето на изразите:

25. *Си ги изми рацејте во врска со џааа работи.*
26. *Си џлукна на рацејте.*
27. *Си ги џирије рацејте.*
28. *Има злајни раце.*
29. *Му се џиресе ракајта.*
30. *Го носи на раце.*
31. *Осјана со џразни раце.*
32. *Му осјана окојто.*
33. *Гледа со криви очи.*
34. *Око не му џрејнува.*
35. *Осјана бел во очите.*

Сл. 7. Фразмент од книгата „Македонски јазик за странци“ (1997)

Во „Виножито“ од Анета Дучевска и Симон Саздов кој е наменет за напредно ниво застапени се три вежби во кои делумно е опфатен и фразеолошки материјал. Во нив се бара толкување на метафорични изрази (сл. 8).

³ Минова-Ѓуркова Л., 1997, Македонски јазик за странци, УКИМ, МСМЈЛК, Скопје; Саздов, С. Дучевска, А. 2012, Виножито.

Сл. 8. Фрагмент од книгата Виножито (2012)

Освен овие учебници, беше разгледуван и прирачникот „Вежби и игри : Прирачник за учење македонски јазик како странски“ на Лидија Тантуровска. И овде дел од насловите на поглавјата се дадени со пословици и фразеолошки изрази, на пример: *времето е пари, со прашање до Станбол се стигнува, ми го зеде зборот од уста* и др. Во вежбите фразеолошкиот материјал не е разработуван.

Општиот впечаток од анализата на учебниците е дека во нив малку внимание се посветува на фразеологијата. Фразеолошкиот материјал најчесто се дава надвор од текстовите, без коментар или вежби за нивна правилна употреба со исклучок на учебникот на Минова-Ѓуркова.

Застапеноста и начинот на обработка на фразеолошкиот материјал во разгледуваните учебници по македонски јазик како странски укажува на потребата од разработка на методика на фразеологијата, утврдување на критериуми за избор на фраземи кои ќе бидат застапени, утврдување фразеолошки минимум и соодветен систем на вежби за нивно усвојување и примена во комуникацијата.

За утврдување на фразеолошкиот материјал може да се комбинираат повеќе различни пристапи: 1. разгледување и дистинкција на блиски по значење фраземи, 2. избор на антоними, синоними и преводни еквиваленти, 3. употреба на фраземи во составување текст според слики или прераскажување на епизода од видео материјал, 4. составување дијалог со користење на фраземи слушнати или прочитани во конкретен текст. Посебно интересно може да биде визуелното претставување на изразот или можеби некоја информација за неговото потекло. Изборот на начинот на семантизација зависи од возраста и од карактеристиките на учениците, но и на фраземите. Исто така, многу е корисно да се прави споредбена анализа на сликовитата основа и семантиката на фраземите во јазикот кој се изучува со фраземите во родениот јазик.

Според тоа, би можеле да заклучиме дека за усвојувањето на фраземите да биде ефективно потребно е на фразеологијата да и се посвети повеќе простор во учебниците и во самата настава да се воведува постепено и во соглас-

ност со усвоениот лексички и граматички материјал, да се разработи комплекс од вежби, да се даде лингвокултуролошки коментар и да се користат нагледни материјали кои го визуелизираат значењето на фразеолошката единица и на сликата која лежи во нејзината основа.

Литература

- Баранов М. Г., *Методика лексики и фразеологији на уроках руского языка*. Просвещение, Москва, 1988.
- Велјановска, К., „Фразеологијата во наставата по македонски јазик како странски“. во: *Наставата по македонски јазик како странски: состојби и перспективи*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2003., стр. 29–32.
- Краснюк И.Н., „Преподавање фразеологији на уроках РКИ в вузе.“ во: *Педагогический опыт: теория, методика, практика : материалы VI Междунар. науч.–практ. конф. (Чебоксары, 19 февр. 2016 г.)*, ЦНС «Интерактив плюс», Чебоксары, 2016., стр. 93–95.
- Мирчевска-Бошева, Б., „Преподавање русской фразеологии для студентов-филологов в Республике Македонии“. во: *Русистика и современность. 13-я международная научная конференция. Сборник научных статей*. Балтийская международная академия, Рига, 2011., стр. 312–316.
- Чепкова, Т.П., „Лингвометодические аспекты изучения русской фразеологии в иностранной аудитории“, *Вестник Орловского государственного университета*, 6 (14), 2010., стр. 211–213.
- Чжан, Л., „Преподавање фразеологизмов русского языка как иностранного в культурологическом аспекте“, *Педагогическое образование в России*, 12, 2016., стр. 159–161.
- Војовиќ, М., *Značaj i razvoj komunikativne jezičke sposobnosti studenata u učenju engleskog jezika kaj jezika struke*. Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2013. (doktorska disertacija). <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7229/bdef:Content/get> (пристапено на 15.04.2018)
- Бугарски, Р., *Језик и култура*, Библиотека XX Век, Београд, 2005.
- Видовиќ Болт, I., „О могућностима poučavanja i usvajanja hrvatskih frazema“. во: *Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe. Прв, втор, друг јазик: хрватско-македонски споредби*. Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2013., стр. 252–263.

Извори

- Panoska, R. Džukeski, A., *Handbook for the study of the Macedonian Language (beginners' course)*, Skopje, 1971.

- Конески К., *Македонски јазик за странци (среден курс)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1980.
- Бицевска К., *Почетен курс по македонски јазик за странци*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1995.
- Минова-Ѓуркова Л., *Македонски јазик за странци*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1997.
- Тантуровска, Л., *Вежби и игри : Прирачник за учење македонски јазик како странски*. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2005.
- Тасевска, Р. *Македонски со мака : курс за почетници курс = для начинающих = course for beginners*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 2007.
- Гочкова-Стојановска, Т. Пановска-Димкова, И. *Божилак : учебник по македонски јазик за странци : почетно рамниште*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2012.
- Алексова, Г., *Суница : учебник по македонски јазик за странци : средно рамниште*. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2012.
- Саздов, С. Дучевска, А., *Виножито : учебник по македонски јазик за странци : напредно рамниште*. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2012.

ABSTRACT

Катерина Велјановска, Биљана Мирчевска-Бошева
Phraseology in Macedonian language textbooks for foreigners

Phraseology has a special place in the process of foreign language learning. Recognition and understanding of phrasemes, as well as their use in communication, determine the level of knowledge of the foreign language. That is why the authors of foreign language textbooks, upon their intuition, pay more or less attention on the phraseological material, selection and its scope, considered as necessary for communication on the concrete level of language skills. This was a motivation to analyze the representation of phraseology in Macedonian language textbooks for foreigners, both in the earlier and current editions. Subjects of the analysis are the editions of the International Seminar on Macedonian Language, Literature and Culture, as well as the editions of the Blaze Koneski Faculty of Philology in Skopje, divided into three levels: elementary, intermediate and advanced.

Key words: *phraseology; textbooks; Macedonian as a foreign language*

Ivana Vidović Bolt

Frazemi – prevoditeljski kamen spoticanja

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
ividovic@ffzg.hr

UDK: 811.163.42'373.7:81'25
811.162.1'373.7:81'25

izvorni znanstveni članak

Prevođenje ustaljenih desemantiziranih sveza vrlo je zahtjevan zadatak svakoga prevoditelja. Potraga za ekvivalentnim frazemom potraga je za najboljim mogućim prijevodnim rješenjem, ali ne rezultira uvijek i prijevodom frazema frazemom jer značajan broj njih nije moguće „zamijeniti“ ekvivalentnom frazeološkom jedinicom ni njegovim približnikom. Predstaviti će se ekvivalencijske tipologije te opisati prijevodni postupci s posebnim naglaskom na one koji predviđaju nepostojanje ekvivalentnih frazema u ciljnom jeziku. Prikupljena građa obuhvaća hrvatske frazeme uglavnom u književnom prijevodu na poljski jezik i obrnuto te ekscerpirane iz hrvatskih i poljskih rječnika. Posebna će se pozornost usmjeriti na kulturološki obilježene frazeme, desemantizirane jedinice koje odražavaju različite realije svojstvene dvama odabranim jezičnim i kulturnim kontekstima.

Ključne riječi: frazem; prijevod; ekvivalencija; hrvatski jezik; poljski jezik

1. Uvod

Sve veći broj radova o prevođenju frazema upozorava na različite prepreke na koje nailaze prevoditelji tih desemantiziranih sveza te *rješenja* koja moraju iznaći da bi prijevod bio točan i tečan (Zalewski 2003: 331). Na frazeotranslatološke su izazove među prvima u Hrvatskoj ukazali Vladimi Ivir (1985) i Antica Menac (2007), a u suvremenoj ih je translatološkoj produkciji posebno obradila Nataša Pavlović u knjizi *Uvod u teorije prevođenja* (2015). Zadaća je svakoga prevoditelja adekvatno zamijeniti frazem polaznoga jezika frazemom u ciljnom jeziku, dakle, pronaći ekvivalentni frazem, a ako takav ne postoji, prevoditelj se treba odlučiti za neki drugi adekvatni translatološki postupak.

Kod svakoga prevođenja, bilo pismenoga ili usmenoga (simultanoga ili konsekutivnoga),¹ ponajprije je važno uspjeti prepoznati frazeološku svezu (Sułkowska 2017: 348) jer svaka ustaljena desemantizirana sveza ne mora prevoditelju biti poznata, ali ni inače lako prepoznatljiva. Prepoznavanje frazema može omesti nekoliko faktora: zahtjevan tekst izvornika, složene frazeološke igre, nedovoljna jezična kompetencija prevoditelja, ali i skromnija rasprostranjenost određenoga frazema (ili više njih) te slaba ovjerenost u rječnicima.

2. Određivanje značenja frazema prepoznatih u izvornom tekstu

Ako je prevoditelj uočio frazeološku jedinicu uvrštenu u tekst, predstoji sljedeći korak, a to je – odrediti značenje.

2.1. Polisejni frazemi

Određivanje značenja podrazumijeva preciziranje svih značenja kad je frazem polisejan i svih stilskih posebnosti ako se rabi samo u određenim kontekstima zbog uporabne ograničenosti.

Polisejni su frazemi posebno translatoški zahtjevni jer je potrebno poznavati svako značenje uvrštene frazeološke jedinice i točno prepoznati značenje koje autor teksta želi prenijeti čitatelju upravo odabranom svezom. Primjerice, hrvatskom frazemu *crven kao rak* u poljskom je jeziku ekvivalentan frazem *czerwony jak rak*, ali samo ako se hrvatskim frazemom opisuje osoba pocrvenjela zbog neugodnosti, odnosno nekakve nelagode jer poljski frazem, za razliku od hrvatskoga, ne opisuje i osobu pocrvenjelu od sunčanja.² Frazem *krokodylę tężę* podudaran je s hrvatskim frazemom *krokodilska suze* samo u njegovu značenju 'lažne suze, usiljen plač, prenaglašena i glumljena žalost za kim, za čim', ali ne 'velike suze *Job. o djetetu!*' (RHAF 2017: 81).

2.2. Frazemi u nestandardnim varijetetima

Iznimno je zahtjevno prepoznati i ustaljene desemantizirane sveze koje nisu leksikografski ovjerene, a prisutne su samo na užem prostoru i poznate manjoj skupini govornika te osvijestiti njihovo značenje (Kurtović Budja i Vidović Bolt

¹ S obzirom na specifičnosti usmenoga prevođenja, ovdje ćemo se usredotočiti samo na prevođenje frazema u pisanim tekstovima.

² Zbog djelomične podudarnosti u značenju možemo govoriti o lažnim prijateljima, v. podpoglavlje 2.3.

2013).³ Takva je, primjerice, poredbena desenantizirana sveza *zavidan ka zmija* iz priče *Pioniri maleni* Ante Tomića, koju je prevoditelj preveo poredbenom svezom značenja 'vrlo ljubomoran' – *zazdrozny jak zmija*:

Ti njega ne bi moga vidit, a da on nije bija *zavidan ka zmija*. (Tomić, 213)

Nawet byś go nie zobaczył, gdyby nie był *zazdrozny jak zmija*. (Tomić, 205).⁴

Naime, kako su pridjevi *závidan* i *zàvidān* homografi, a naglasci nisu navedeni, prevoditelj se očito z(a)bunio pa je zaključio da je u rečenici pridjev *závidan* koji inače ima dugouzlazni naglasak na prvom slogu i znači 'ljubomoran', a ne riječ *zàvidān*, koja ima kratkosilazni naglasak na prvom slogu te duljinu na zadnjem i znači 'omamljen, zbunjen, otkvačen'. Uvrštena riječ je pridjev izveden od glagola *zavidati* tvorenoga prefiksacijom glagola talijanskoga podrijetla, a ne pridjev glagola *zavidjeti* koji je slavenskoga podrijetla (Kurtović Budja i Vidović Bolt 2013: 164). Uporaba uvrštenoga pridjeva ograničena je na neke mjesne govore u urbanim dalmatinskim sredinama, ali među mlađom populacijom i zbog toga je teže prepoznatljiva i izvornim govornicima hrvatskoga jezika.

2.3. Frazemski lažni prijatelji

Prevoditelji se često susreću i s lažnim prijateljima, ne samo leksičkim nego i frazemskim.⁵ Primjerice, frazem *avoir une bonne tête* značenja 'buditi (izazivati) povjerenje' formalno je sličan frazeološkoj svezi *mieć dobrą głowę* ili *mieć kogoś w nosie* a što se ne može prevesti frazemom *avoir quelqu'un dans le nez* značenja 'ne podnositi koga' (Zaręba 1999: 93 prema Zalewski 2003: 332). Također među hrvatskim, engleskim i poljskim frazemima motiviranima gušćijim hodom i kretanjem te podudarnima na formalnim razinama postoje razlike u značenju, npr. polj. *iść* (*ruszać, ciągnąć, jechać* itp.) *gęsiego* 'ići (hodati, kretati se u koloni (jedan za drugim))', eng. *to do the goose step* (doslovno: praviti gušćiji korak) 'marširati svečanim korakom', hrv. *gušćiji hod* i *gušćiji poredak* (*slijed*) 'kretanje u koloni, jedan za drugim' (Szerszunowicz 2011: 71–72; RHAF 2017: 49). Sličan su primjer lažnih prijatelja frazemi sa zoonimnom komponentom kanarinac (polj. kanarek, tal. canarino). Hrvatski frazem *pjevati kao kanarinac* potpuni je ekvivalent s poljskim *śpiewać jak kanarek* (doslovno: pjevati kao kanarinac) 'lijepo pjevati', ali oba su frazema samo formalno identična s talijanskim *cantare come un canarino* (doslovno: pjevati kao kanarinac) zbog njegova značenja 'odati tajnu' (Szerszunowicz 2011: 72).

³ O prevođenju dijalektnih frazema iscrpnije v. Kurtović Budja i Vidović Bolt 2013.

⁴ U radu se uglavnom navode primjeri prijevoda s hrvatskoga na poljski i obratno.

⁵ O lažnim prijateljima u frazeologiji v. Piirainen (2004), Szerszunowicz (2004, 2009).

Talijanski je frazem podudaran s hrvatskim frazedom *propjevati kao kanarinac* 'odati <strogo> povjerljive informacije' (RHAF 2017: 57).

Kako izvornom govorniku, a posljedično tome ni prevoditelju ne trebaju biti poznati ni svi frazemi ni sva značenja svakoga frazema, nužne su provjere u dostupnim leksikografskim izdanjima, korpusima, mrežnim izdanjima te razgovori s drugim izvornim govornicima.

3. Pronalaženje podudarnoga frazema u ciljnom jeziku

Nakon što je odredio značenje, prevoditelj treba pronaći podudarni frazem u ciljnom jeziku, tj. odrediti ustaljenu desenantiziranu svezu koja adekvatno zamjenjuje frazem polaznoga jezika sa što većim stupnjem podudarnosti na više razina. Pod adekvatnom se zamjenom ponajprije misli na prijevodni ekvivalent što nužno ne podrazumijeva i jezični ekvivalent jer je prenošenje tj. dočaravanje izvornoga konteksta prijevodnim sredstvima svojevrsni imperativ u procesu prevođenja.

Ako se potraga pokaže uzaludnom, prevoditelj zaključuje da u ciljnom jeziku nedostaje odgovarajući frazem.

3.1. Tipologije frazemske ekvivalencije

Izgledne okolnosti u kojima se prevoditelj može zateći poznate su u frazeološkoj teoriji u okviru tipologija koje razlikuju nekoliko osnovnih skupina ekvivalenata ovisno o stupnju i tipovima podudarnosti (v. Fink 1994, Szerszunowicz 2004, Turk i Opašić 2008, Dobrovol'skij 2011, Vidović Bolt 2018). Iako je trodijelna tipologija⁶ rasprostranjenija, upravo je za translato-loške postupke najprikladnija četverodijelna koja poznaje četiri tipa ekvivalencije: potpuni, djelomični ili parcijalni, paralelni i nulti (Dobrovol'skij 2011, Čagalj i Svítková 2014, Szerszunowicz i Vidović Bolt 2014: 200–205).⁷

⁶ O tipovima trodijelne frazemske ekvivalencije iscrpno v. Vidović Bolt 2018: 562.

⁷ Analizirajući hrvatske, engleske, njemačke i talijanske frazeme, M. Turk i M. Opašić (2008) izdvojile su četiri tipa odnosa među hrvatskim, engleskim, njemačkim i talijanskim frazemima: podudarnost leksemskih sastavnica i frazemske slike, djelomična podudarnost leksemskih sastavnica i sličnost frazemske slike, podudarnost frazema u nekim jezikima i različitost u drugim jezicima te nepodudarnost leksemskih sastavnica i različitost slike. Ista četiri tipa potvrdile su D. Sesar i M. Grčević (2014) u istraživanju frazema sa sastavnicom *papak*.

3.1.1. Potpuna ekvivalencija

Potpuno ekvivalentni frazemi podudarni su na leksičkoj i strukturnoj razini, imaju isto značenje i sliku te pripadaju istom stilskom registru,⁸ npr. *umoran kao pas – zmęczony jak pies*, *crni humor – czarny humor*, *držati jezik za zubima – trzymać język za zębami* (Fink 1994: 144, Szerszunowicz 2009: 323, Vidović Bolt 2011: 140, 2018: 562, Čagalj i Svítková 2014: 2, Sułkowska 2017: 343 i dr.).

... Mišo Srce *je pokazao srednji prst*, ali nije računao da će naići i sljedeći. (Jergović, 146)

Miszko Serce *pokazał środkowy palec*, ale nie liczył na to, że nadjedzie też następny. (Jergović, 141).

Mogućnost prijevoda frazema jednoga jezika potpuno ekvivalentnim frazecom najpoželjnija je i iznimno olakotna okolnost svakom prevoditelju.

3.1.2. Djelomična ekvivalencija

Drugom tipu pripadaju djelomično ekvivalentni frazemi, međusobno podudarni na planu slike i značenja, ali u manjoj ili većoj mjeri različiti na leksičkoj i strukturnoj razini te drukčiji po stilskoj obilježenosti, npr. *od glave do pete – od stóp do głów*, *kost i koža – skóra i kość* (Fink 1994: 145, Vidović Bolt 2011: 143, 2018: 564, Čagalj i Svítková 2014: 2–3 i dr.).

Potvrđuju to i primjeri prijevoda hrvatskih frazema poljskima koji se razlikuju po leksičkom sastavu i strukturi:

Svaki drugi dan je dolazio s birtije *mrtav – pijan*, (...) (Radaković, 177)

Co drugi dzień przyłaził z karczmy *nawalony jak świnia*, (...) (Radaković, 172)

„Tebi je potreban psihijatar,..., a on malaksava jer mu *je pun kufer* natezanja.“ (Popović, 61)

„Tobie trzeba psychiatry,..., a on traci siły, bo *ma już cholernie dość* wysilania się.“ (Popović, 60).

3.1.3. Paralelna ekvivalencija

Frazemi kojima je zajedničko „samo (približno) jednako značenje“ (Čagalj i Svítková 2014: 4), a leksički sastav, struktura te slika djelomično ili potpuno različiti

⁸ Zbog otežane mogućnosti podudarnosti i na stilističkoj razini potpuno ekvivalentni frazemi nazivaju se i quasi potpunim ili apsolutnim ekvivalentima (Szerszunowicz i Vidović Bolt 2014: 202).

(Szerszunowicz 2004: 215) nazivaju se paralelnim ekvivalentima (paralelizmima) (Dobrovol'skij 2011: 7–8), npr. *star kao Biblija* – <stary> *jak mumia egipska, od Kulina bana – od (za) króla Ćwieczka* i dr.

Frazeme toga ekvivalencijskog tipa katkad je moguće prevesti s većim brojem frazema u ciljnom jeziku. Svjedoče o tome i frazemi različitih, uglavnom negativno konotiranih koncepata. Primjerice, frazem koncepta PIJANSTVO iz rečenice koja slijedi preveden je, prema mišljenju prevoditelja, frazemskim približnikom jer ne postoji frazem identičan na svim razinama, ali je prevoditelj, moglo bi se zaključiti, svojim izborom frazeološke jedinice ciljnoga jezika uspio sačuvati poruku autora izvornoga teksta i nije narušio kvalitetu proznoga ostvarenja.

Na podwórku pani Korotkowa rozwiesiała bieliznę, wiedzieliśmy, że jej mąż pracujący w stoczni wróci tego popołudnia *pijany w sztok*, bo to dzień wypłaty. (Huelle, 39)

Na dvorištu je gospođa Korotkowa vješala rublje. Znali smo da će se njezin muž, radnik u brodogradilištu, to poslijepodne kući vratiti *pijan kao zemlja*, jer je to bio dan kad se dobivala plaća. (Huelle, 35).

Ovom ekvivalencijskom tipu pripada i zamjetan broj frazema s ekvivalentom/ekvivalentima s kojima dijele frazeomodel – ustaljeni model u frazemima više jezika (v. Szerszunowicz i Vidović Bolt 2014: 203, Vidović Bolt 2018: 565–566), npr. GLAGOL KRETANJA + PRIJEDLOG + IME GROBLJA: *otići na Mirogoj, pójść na Powiązki 'umrijeti'*; PRAVITI + OD (IZ) + ZOONIM + ZOONIM: *praviti od (iz) buhe (muhe, komarca) slona* lat. lat. *Elephantum ex musca facis*, njem. *aus einer Mücke einen Elefanten machen*, franc. *faire d'une mouche un éléphant*, tal. *far di una mosca un elefante*, rus. *делать из мухи слона*, mađ. *szúnyogból is elefántot csinál* (Turk i Spicijarić Paškvan 2014: 5).

Opisani se parovi ove skupine nazivaju još i semantičkim ekvivalentima (Čagalj i Svítková 2014: 4) i frazeološkim analogizima (Nedkova 2003: 81 prema Čagalj i Svítková 2014: 4).

3.1.4. Nulta ekvivalencija

Prema teorijskim frazeološkim postavkama nulta ekvivalencija pretpostavlja bezekvivalentne frazeme (Fink 1994, Dobrovol'skij 2011, Čagalj i Svítková 2014: 4 i dr.).

Kad se prevoditelj susreće s frazeološkom jedinicom koja nema odgovarajući ekvivalent u drugom jeziku, mora se odlučiti za jedan od specifičnih prijevodnih postupaka:

- doslovan prijevod ili kalk (Ivir 1985: 129–132; Baker 1992: 85–93 prema Pavlović 2015: 89)
- prijevod jednom riječju (Rejakowa 1994 prema Sułkowska 2017: 345)
- sastavljanje neutralne parafraze (Baker 1992: 85–93 prema Pavlović 2015: 89, Zalewski 2003: 331)
- izostavljanje (Zalewski 2003: 331)
- kompenzacija (Baker 1992: 85–93 prema Pavlović 2015: 89, Zalewski 2003: 331).

3.1.4.1. *Doslovan prijevod ili kalk*

Da doslovno prevođenje, „uz manje ili veće prilagodbe jezičnim normama cilj-noga jezika“ (Pavlović 2015: 75) nije rijedak postupak, svjedoči velik broj frazema ustaljenih u drugom, odnosno drugim jezicima, a koji su rezultat doslovnoga prijevoda frazema na ciljni jezik, ili pretpostavke da je određeni frazem doista preuzet iz određenoga drugog jezika (Menac 2007: 123–133, Chlebda 2014: 307, Turk i Spicijarić Paškvan 2014: 9 i dr.), npr. *pasti s konja na magarca* < njem. *vom Pferde auf den Essel kommen*; polj. *urodzić się pod szczęśliwą gwiazdą* < njem. *unter einem guten Stern geboren sein* itd. Naravno, potrebno je naglasiti da nije uvijek moguće odrediti u kojem je jeziku određeni frazem nastao, odnosno iz kojega je točno jezika preuzet (Turk 2013, Fink 2017 i dr.).

Doslovno prevedeni frazemi podrazumijevaju kalkove i polukalkove (Ivir 1985: 129–132, Menac 2007: 111, Turk 2013), odnosno kalkirane frazeme koji postoje u obama jezicima, a koje izvorni govornici doživljavaju kao izvorno svoje ne propitujući njihovo podrijetlo. Kalkovi su uglavnom doslovan prijevod pojedinih elemenata frazema zadržanih u ciljnom jeziku koji poprima ulogu jezika primatelja (Pavlović 2015: 62). Je li takav prijevod potpuno doslovan ili pak djelomično, ovisi o podudarnosti vrsta riječi i gramatičkih oblika u obama jezicima (Menac 2007: 111). Iako svjestan da su kalkovi neibježni i katkad poželjni, W. Chlebda (2014: 307) ipak upozorava da kalk nije uvijek preporučljiv ni poželjan jer „u jeziku-primatelj unosi strane uzore povezivosti, sintaktičke konstrukcije, slike“ što ipak ne mora uvijek biti točno s obzirom na postojanje polukalkova u kojima „se jedan dio frazema kalkira, tj. prevodi na jezik primatelj, a drugi se iz jezika davatelja preuzima u manje-više nepromijenjenom obliku, odnosno u obliku posuđenice“ (Menac 2007: 111).

Ni tvrdnje da doslovan prijevod udaljava tekst od originala, nužno ga osiromašuje na stilističkoj razini (Sułkowska 2017: 345) i ukazuje na slabiju prevoditeljsku kompetenciju (Pavlović 2015, Chlebda 2014) nisu uvijek opravdane jer je zamjetan broj frazema koji mogu biti potpuno razumljivi i u doslovnom prijevodu.

Takvi su primjerice frazemi čije su slike (npr. geste, uzvici i sl.) bliske primateljima poruke, odnosno govornicima ciljnoga jezika.

Djevojčica je bila ljepušna, *krhka kao porculanska pastirica* (...) (Klein, 91)

Dziewczynka była śliczniutka, *krucha jak porcelanowa pasterka* (...) (Klein, 90)

Osjećala je odvratnost i ljigavost prema svojoj bačenosti i stiješnjenosti, nije mogla *pobjeći iz vlastite kože*. (Klein, 91)

Odczuwała wstręt i obrzydzenie wobec swojego odrzucenia i ciasnoty, nie mogła *uciec z własnej skóry*. (Klein, 90).

Katkad se prevoditelj odlučuje za doslovan prijevod da bi omogućio vizualizaciju prizora koji je autor izvornika dočarao i izborom određenoga frazema, a ne kom drugom frazeološkom jedinicom ili npr. samo značenjem. Takav je primjer prijevod frazema *jak za dotknięciem różdżki* značenja 'naglo, neočekivano, iznenađa' jer je upravo doslovan prijevod omogućio vjeran prijenos slike.

Żeby tylko o to chodziło, chłopcy, chłopcy. Mój Boże, co ja z wami mam – ale nie dokończył, bo M-ski spojrział na niego groźnie i dyrektor umilkł *jak za dotknięciem różdżki*, a mundurowy pytał dalej (...) (Huelle, 83)

Da je samo to, dečki, dečki. Bože moj, što ću ja s vama – ali nije dovršio jer ga je M-ski prijeteći pogledao i direktor je ušutio *kao da ga je dodirnuo čarobnim štapićem*, a uniformirani je pitao dalje (...) (Huelle, 78).

Frazeme s komponentama svojstvenim određenom nacionalnom prostoru⁹ i one koji se ističu svojom stilskom obojenošću uglavnom nije preporučljivo doslovno prevoditi, npr. *Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba* 'vratiti se neobavljena posla, uzalud <poslom> putovati nekamo', *držati se kao mila Gera* 'prenemagati se, prenavljati se, neprirodno se ponašati', *trla baba lan da joj prođe dan* 'jalov (beskoristan) posao, nikakve koristi *od čega*, ono što se radi samo da prođe vrijeme', *makar fratri s neba padali* 'što god se dogodilo, kakve god bile okolnosti, usprkos vremenskim nepogodama', *bacati lire* '1. zavaravati *koga*, obmanjivati *koga*, 2. udvarati se *komu*', *pleść (brzędzić) jak Piekarski na mękach* 'svjesno ili nesvjesno izgovarati besmislice', *rymy częstochowskie* 'amaterske pjesme s jednostavnom rimom', *wyjść jak Zabłocki na mydle* 'izgubiti što unatoč priželjkivanoj i realnoj dobiti (koristi)' i sl. Iako se takvi frazemi rijetko doslovno prevode, ako se prevoditelj ipak odluči za takav prijevodni postupak, korisna je bilješka s objašnjenjem pozadinske slike, značenja komponenti i cijele frazeološke jedinice.

⁹ Uglavnom se takvi frazemi nazivaju nacionalnima jer se rabe na užem geografskom prostoru i u svom sastavu najčešće imaju onomastičku komponentu koja signalizira podrijetlo frazema. O nacionalnim frazemima u hrvatskom i poljskom jeziku v. Vidović Bolt i Kodrić 2011.

Doslovan prijevod pojedinih frazema nije uvijek ni moguć zbog onih komponenti koje u ciljnom jeziku nemaju adekvatnu zamjenu (ili ne postoje uopće) pa zahtijevaju i dekodiranje (neke su nepoznate i izvornim govornicima), npr. *prodavati zjake* 'besposličariti, dangubiti, ništa ne raditi, dosađivati se', *šuć-muć pa prolji* 'bezvrijedan, loše izveden, besmislen, beskoristan', *gas do daske* 'velika (najveća) brzina', *biti Hlebinac* 'biti naivan', *tušta i tma* <koga, čega> 'velika količina <koga, čega>' i sl. Neke od frazemskih komponenti čak su rjeđe u uporabi izvan frazeološke jedinice, npr. *uhvatiti se / hvatati se ukoštac* s kim, s čim 'započeti / započinjati borbu odlučnu borbu s kim, s čim, oštro se sukobiti / sukobljavati s kim, s čim', *za kikiriki* 'za sitan novac', *imati merak* na koga, na što 'željeti koga, što, žudjeti za kim, za čim'.

Dekodiranje uglavnom zahtijeva i različite dodatne izvore pomoći – leksikografska izdanja, književne i ine izvore, a nerijetko je pomoć veće skupine izvornih govornika najdragocjenija jer su neki od frazema nepoznati i izvornim govornicima. Nadalje, dekodiranje podrazumijeva provjeru i utvrđivanje značenja svake frazemske sastavnice (npr. *ljubiti se kroz kamiš*, *prodavati zjake*), otkrivanje kulturnih i pragmatičkih konotacija, prepoznavanje i raščlanjivanje pozadinske slike, definiranje stilističke obojenosti frazema i pripadnost određenom stilskom registru. Riječ je uglavnom o vrlo specifičnim frazemima, svojstvenima određenom nacionalnom prostoru i kulturi.¹⁰

Osim toga, primjerice frazem *svaka šuša* nosi određenu negativnu stilsku obojenost i pripada nižem stilskom registru, a slično je i s frazedom *šuć-muć pa prolji* 'bezvrijedan, loše izveden, besmislen, beskoristan'.

Otežano je doslovno prevođenje i onih frazema čije su sve komponente potpuno desemantizirane pa doslovan prijevod ne signalizira čitatelju nikakvo značenje, npr. *pakrački dekret* 'otkaz iz službe', *od šuba* 'vrlo brzo i lako, bez imalo muke, u prvom pokušaju, otprve', *plešć* (*opowiadać, gadać, prawić*) *androny* 'govoriti gluposti' i sl.

3.1.4.2. Prijevod izvornoga frazema jednom riječju u ciljnom jeziku

Jedan od prevoditeljskih postupaka predviđa prevođenje frazema jednom riječju i za nj se prevoditelji uglavnom odlučuju kad ne mogu pronaći odgovarajući ekvivalent te ako je doslovan prijevod frazeološke jedinice nerazumljiv govornicima ciljnoga jezika, a značenje frazema je moguće navesti jednom riječju, npr. *svaka šuša* 'svatko, bezveznjak, bilo tko, beznačajna osoba', *trice i kućine* 'gluposti, koještarije, obična naklapanja', <to je> *na vrbi svirala* '<to je> nedostižno (nedohvatljivo, neostvarivo), <to su> tlapnje', *prodati / prodavati* (*podvaliti / podvaljivati*)

¹⁰ Ako se neka riječ, koja je i komponenta frazema, pojavljuje i u tekstu, te je ključna za razumijevanje cjeline, ne treba zazirati ni od fusnota s čijom uporabom ipak ne treba pretjerivati.

rog za svijecu 'prevariti / varati *koga*, podvaliti / podvaljivati *koga*', *gori pod petama* (*nogama, tabanima*) komu 'u velikoj je opasnosti (pogibelji) *tko*, ugrožen je *tko*, mora što prije pobjeći *tko*', *izvoditi (praviti) kerefeke* 'prenemagati se, pretvarati se, komedijati'. No, katkad prijevod frazema jednom riječju u ciljnom jeziku i „osiromašuje stilističku i ekspresivnu razinu originala“ (Sułkowska 2017: 345), pa je taj postupak poželjno izbjegavati, odnosno ponajprije paziti na koherentnost i ekspresivnost teksta.

Primjerice, u već spomenutom primjeru

Żeby tylko o to chodziło, chłopcy, chłopcy. Mój Boże, co ja z wami mam – ale nie dokończył, bo M-ski spojrział na niego groźnie i dyrektor umilkł jak za dotknięciem różdżki, a mundurowy pytał dalej (...) (Huelle, 83)

frazem *jak za dotknięciem różdżki* 'odjednom, naglo, iznenada' moguće je prevesti i jednom riječju pa bi prijevod mogao glasiti:

Da je samo to, dečki, dečki. Boże moj, što ću ja s vama – ali nije dovršio jer ga je M-ski prijeteći pogledao i direktor je *naglo* ušutio, a uniformirani je pitao dalje (...) (Huelle, 78).

Međutim, očito je prevoditelj procijenio da se navođenjem samo jedne riječi (priloga *naglo*) gubi ekspresivnost i metaforičnost autorova izričaja (usp. 3.1.4.1.).

Prijevod nekih frazeoloških jedinica ipak nije uvijek moguć jednom riječju upravo zbog njihove desemantiziranosti i strukturno-leksičkih specifičnosti, npr. *Martin u Zagreb*, *Martin iz Zagreba* 'vratiti se neobavljena posla, uzalud <poslom> putovati nekamo', *moherowe berety* 'starije osobe koje se poistovjećuju s konzervativnim stavovima poljskoga katoličanstva, okupljene oko vlč. Rydyzka i koje slušaju Radio Marija' (Szerszunowicz 2016: 259), *kura domowa* 'ženska osoba koja je potpuno zanemarila sebe i potpuno se posvetila obitelji i obiteljskim obvezama i željama'¹¹.

Jednom je riječju, dakako značenjem, zamijenjen kajkavski frazem u priči *Živinsko gospodarstvo* Borivoja Radakovića:

(...) a kad je ona *otišla f nebo*, njezina me sestra dala na selo. (Radaković, 176)

(...) a kiedy *umarta*, jej siostra oddała mnie na wieś. (Radaković, 171).

Za isti se prijevodni postupak odlučio i prevoditelj priče Davora Slamniga te Milka Valenta:

¹¹ Jedini adekvatni prevoditeljski postupak ovoga frazema je jedna riječ i to 'pokučarka'. Na pomoći i prijedlogu zahvaljujem prof. dr. sc. Nedi Pintarić.

– Znači, potrošači *su* napokon *došli pameti* – i dalje se šalio Francek. (Slamnig, 25)

– Znaczy że konsumenci znowu *zmądrzeli* – dalej, żartował sobie Francek. (Slamnig, 24).

Pukim slučajem vozač osobnih kola ostao je živ, iako je od vozila ostala samo hrpa... (Valent, 29)

I choć z pojazdu została tylko sterta bezuzytecznego želaya, blachy i plastiku, kierowca samochodu *cudem* ocalał. (Valent, 28)

3.1.4.3. *Sastavljanje neutralne parafraze*

Sastavljanje neutralne parafraze još je jedan mogući prijevodni postupak ako u ciljnom jeziku ne postoji podudarni frazem. Takva mogućnost predviđa prenošenje misli izrečene frazomom u izvornom tekstu sličnom misli, ali nekim drugim jezičnim sredstvima (Pavlović 2015: 91).¹²

Među ekscerpiranim primjerima prevedenih frazema nismo uspjeli ovjeriti ovaj prijevodni postupak što nas upućuje na zaključak da se prevoditelji uglavnom odlučuju za prevođenje bezekvivalentnih frazema njihovim značenjem ili posežu za nekim drugim od predstavljenih postupaka.

Neki od hrvatskih frazema koji će se na drugi jezik uglavnom zamijeniti parafrazom, dakle, sličnom misli, ali pomoću drukčijih jezičnih sredstava jesu *kud svi Turci, tud i mali (čelavi) Mujo, Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba* 'vratiti se neobavljena posla, uzalud <poslom> putovati nekamo', *nema <tu> trte-mrte* 'nema <tu> pogovora, nema <tu> hoću-neću, nema izmotavanja (rasprave)'

3.1.4.4. *Potpuno izostavljanje frazema*

Postupak potpunoga izostavljanja frazema podrazumijeva izostavljanje značenja koje sadrži frazem u izvorniku i, iako nije preporučljiv, može se primijeniti u slučajevima kad prevoditelj procijeni da takvom odlukom neće značajno oštetiti ni autora izvornika ni čitatelja.¹³

Djevojčin pogled, *oštar kao udica*, slutim ipak, vitla po nama. (Simić, 206)

Dziewczyna, przeczujęm to, łowi nas wzrokiem. (Simić, 198)

¹² Pavlović (2015: 91) kao primjer navodi rečenicu *He's a couch potato* prevedenu na hrvatski *Cijele dane samo sjedi pred televizorom* jer „hrvatska rečenica na adekvatan način izražava smisao engleskog frazema, ali sama ne sadrži frazem”.

¹³ Takvom se postupku pribjegava uglavnom zbog vremenskih i prostornih ograničenja, npr. kod usmenoga prevođenja, podslovljavanja i sl. (Pavlović 2015: 91–92).

To su odmetnici usrdno koristili, pljačkajući, (...), a katkad, *ruku na srce* i pokoji siromah postade žrtva njihove objesti. (Budiša, 36)

Odszczepieńcy skrzętnie z tego korzystali, często i zniecka napadając na bogatych kupców czy państwowych urzędników, a od czasu do czasu również jakiś biedak stawał się ofiarą ich nieokieźnania. (Budiša, 34).

3.1.4.5. Kompenzacija

Postupak kompenzacije podrazumijeva uvrštavanje važnoga frazema „negdje drugdje u tekstu” (Pavlović 2015: 92) ako prevoditelj procjenjuje da izostavljanje izaziva nerazumijevanje ili ometa kontinuitet u čitanju a da je „takva intervencija potrebna zbog sveukupnog stilističkog efekta teksta.” (*ibid.*):

Ulogu „šepavog patka” od ovog tjedna igraju još dva ugledna trenera. Minhenski Bayern je početkom tjedna demonstrirao kako funkcionira 'lame duck'-sustav. (<https://www.dw.com/hr/šepave-patke-iz-nogometne-bundeslige/a-14899103-0>; posjet 31.03.2018.).

4. Prema zaključku

Postojanje podudarnoga frazema koji udovoljava teorijskim postulatima o ekvivalenciji uvelike olakšava posao svakom prevoditelju, a u slučajevima kad ekvivalent izostaje prevoditeljeva je uloga itekako zahtjevna. Budući da su u frazeološkom fondu hrvatskoga i poljskoga najzastupljeniji frazemi koji su negativno konotirani, *supstitucija izvornoga frazema* zahtijeva oprezno promišljanje prije konačne odluke o izboru prijevodnoga postupka. Svaki je prijevod zapravo novi tekst (Kurtović Budja i Vidović Bolt 2013: 165), a prevoditelj *creator* prijevodne inačice izvornoga teksta, koju ocjenjuju čitatelji (i ocjenjivači prijevoda) s različitim čitateljskim i (ne)prevoditeljskim iskustvom.

Na temelju predstavljenoga osvrta na tvrdnju da su frazemi čest kamen spoticanja i iskusnim prevoditeljima, razvidno je da je svaki prijevodni postupak proces s više važnih karika a da najčitaniji inozemni autor nesumnjivo dio svoga uspjeha može pripisati i prevoditelju.

Naposljetku, trebamo li odrediti redoslijed važnosti u prevođenju frazema, slijed postupaka glasi će: prepoznati frazem i odrediti značenje frazema iz izvornika, a potom izabrati adekvatni frazem ili se odlučiti za jedan od predstavljenih prijevodnih postupaka kojim će prevoditelj uspjeti dočarati poruku i funkciju koju ima u izvorniku, a ako je moguće i sliku frazeološke jedinice iz izvornika.

Literatura

- Chlebda, Wojciech, „Kalka we frazeologicznym słowniku przekładowym”, u: *Frazeologia a przekład*, ur. W. Chlebda, Uniwersytet Opolski, Opole, 2014., str. 307–314.
- Čagalj, Ivana i Milina Svítková, „Tipologija frazeološke ekvivalencije na primjeru hrvatskih i slovačkih frazema s ihtionimskom sastavnicom”, u: *Životinje u frazeološkom ruhu*, ur. I. Vidović Bolt, FF-press, Zagreb, 2014. str. 1–15.; http://animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Cagalj_Svilkova%20za%20WEB.pdf (Posjet: 15.09.2018.)
- Dobrovol'skij, Dmitrij, „Cross-linguistic equivalence of idioms: does it really exist?”, u: *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation*, ur. A. Pamies i D. Dobrovol'skij, Schneider Verlag, Baltmannsweiler, 2011., str. 7–24.
- Fink, Željka, *Adjektivni frazeologizmi u ruskom i hrvatskom jeziku*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1994.
- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF-press, Zagreb, 2002.
- Fink, Željka, „Što sve prolazi ispod radara? O upotrebi jednog novijeg hrvatskog frazema”, u: *Život mora biti djelo duha*, ur. Z. Kovačević i I. Vidović Bolt, Disput, Zagreb, 2017., str. 113–119.
- Ivir, Vladimir, *Teorija i tehnika prevođenja*, Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad, 1985.
- Kurtović Budja, Ivana i Ivana Vidović Bolt, „Translatološke realizacije dijalektnih frazema”, u: *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim III.*, ur. D. Sesar, FF-press, Zagreb, 2013., str. 159–165.
- Menac, Antica, *Hrvatska frazeologija*, Knjigra, Zagreb, 2007.
- Mosiółek-Kłosińska, Katarzyna i Anna Ciesielska, *W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa, 2001.
- Pavlović, Nataša, *Uvod u teorije prevođenja*. Leykam International, Zagreb, 2015.
- Piirainen, Elisabeth, „False friends in conventional figurative units”, u: *Phraseologismen als Gegenstand sprach- und kulturwissenschaftlicher Forschung. Akten des Europäischen Gesellschaft für Phraseologie (Europhras) und des Westfälischen Arbeitskreises „Phraseologie/Parömiologie“* (Locum 2002), ur. C. Földes i J. Wirrer, Schneider, Baltmannsweiler, 2004., str. 157–167.
- RHAF = Vidović Bolt, Ivana, Branka Barčot, Željka Fink Arsovski, Barbara Kovačević, Neda Pintarić i Ana Vasung, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.
- Sesar, Dubravka i Martina Grčević, „Papci i drugi meronimi životinjskih udova u frazemima hrvatskoga i drugih slavenskih jezika” u: *Animalistički frazemi u slavenskim jezicima*, ur. I. Vidović Bolt, FF-press, Zagreb, 2014. str. 1–22. [http://animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Sesar_Grcevic%20za%20WEB%20\(1\).pdf](http://animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Sesar_Grcevic%20za%20WEB%20(1).pdf) (Posjet 15.09.2018.)

- Sułkowska, Monika, „Frazeotranslacja oraz jej znaczenie w kształceniu i doskonaleniu tłumaczy”, *Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu* 12, 2017., str. 341–353.
- Szerszunowicz, Joanna, „Paralelizmy frazeologiczne w analizie komparatywnej”, *Białostockie Archiwum Językowe* 4, 2004., str. 207–220.
- Szerszunowicz, Joanna. „Quasi-ekwiwalenty związków frazeologicznych w teorii, frazeografii i translatoryce”, *Białostockie Archiwum Językowe* 9, 2009., str. 323–346.
- Szerszunowicz, Joanna, *Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych – Slika čovjeka u poljskim, engleskim i talijanskim leksičkim i frazeološkim zoonimskim jedinicama*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 2011.
- Szerszunowicz, Joanna, *Lakunarne jednostki wielowyzrazowe w perspektywie międzyjęzykowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 2016.
- Szerszunowicz, Joanna i Ivana Vidović Bolt, „Kulturowe znaczenie komponentu frazeologizmu a jego międzyjęzykowa ekwiwalencja”, *Białostockie Archiwum Językowe* 14, 2014., str. 195–216.
- Turk, Marija, *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: prilog lingvistici jezičnih dodira*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2013.
- Turk, Marija i Maja Opašić, „Supostavna raščlamba frazema”, *Fluminensia* 1, 20, 2008., str. 19–31.
- Turk, Marija i Nina Spicijarić Paškvan, „Kontrastivna raščlamba kao postupak otkrivanja podrijetla frazema (na primjeru frazema sa zoonimskom sastavnicom)”, u: *Animalistički frazemi u slavenskim jezicima*, ur. I. Vidović Bolt, FF-press, Zagreb, 2014., str. 1–14. [http://animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Turk_Spicijaric%20za%20WEB%20\(1\).pdf](http://animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Turk_Spicijaric%20za%20WEB%20(1).pdf) (Posjet 15.09.2018.)
- Vidović Bolt, Ivana, „Poteškoće u prevođenju frazema (na primjerima hrvatskih i poljskih frazema)”, *Strani jezici*, 35/1, 2006., str. 63–70.
- Vidović Bolt, Ivana, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2011.
- Vidović Bolt, Ivana i Ana Kodrić, „Otkrivanje skrivenoga u hrvatskim i poljskim nacionalnim frazemima”, u: *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II.*, ur. D. Sesar, FF-press, Zagreb, 2011., str. 271–277.
- Vidović Bolt, Ivana, Frazemska ekvivalencija u teoriji i praksi, u: *Zbornik radova Šestoga hrvatskoga slavističkoga kongresa održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014. Drugi svezak*, ur. S. Botića, D. Nikolić, J. Tomašić i I. Vidović Bolt, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2018., str. 1201–1209.
- Zalewski, Robert, „Tłumacz wobec frazeologicznych porównań kolorystycznych”. Między oryginałem a przekładem VIII, u: *Stereotyp a przekład*, ur. U. Kropowicz, M. Filipowicz-Rudek i J. Konieczna-Twardzikowa, Księgarnia Akademicka, Kraków, 2003., str. 331–341.

Izvori

- Budiša, Edo, „Lijepa priča“, u: Bagić, Krešimir, *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*. Naklada MD, Zagreb, 2003., str. 36–38.
- Budiša, Edo, „Piękna opowieść“, u: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story) lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, ur. K. Bagić, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2009., 34–36. Prev. M. Homa.
- Huelle, Paweł, *Gdje je David Weiser?*, Naklada MD, Zagreb, 2005.
- Huelle, Paweł, *Weiser Dawidek, Słowo/obraz terytoria*, Gdańsk, 2003.
- Klein, Carmen, „Tronogi blues“, u: Bagić, Krešimir, *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*. Naklada MD, Zagreb, 2003., str. 91–95.
- Klein, Carmen, „Blues na trzy nogi“, u: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story) lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, ur. K. Bagić, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2009., str. 90–94. Prev. I. Dudek i M. Krzymińska.
- Jergović, Miljenko, „Gong“, u: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story) lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, ur. K. Bagić, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2009., str. 144–146. Prev. A. Ruttar.
- Jergović, Miljenko, „Gong“, u: Bagić, Krešimir, *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*. Naklada MD, Zagreb, 2003., str. 145–148.
- Popović, Edo, „Čovjek koji je ubio vlastitu sjenu“, u: Bagić, Krešimir, *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*. Naklada MD, Zagreb, 2003., str. 60–66.
- Popović, Edo, „Człowiek, który zabił własny cień“, u: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story) lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, ur. K. Bagić, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2009., str. 59–65. Prev. A. Cyganik.
- Radaković, Borivoj, *Živinsko gospodarstvo*. u: Bagić, Krešimir, *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*. Naklada MD, Zagreb, 2003., str. 176–188.
- Radaković, Borivoj, „Folwark zwierzęcy“, u: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story) lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, ur. K. Bagić, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2009., str. 171–183. Prev. T. Illg.
- Simić, Roman, „Čvorci“, u: Bagić, Krešimir, *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*. Naklada MD, Zagreb, 2003., str. 189–206.
- Simić, Roman. „Szpaki“, u: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story) lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, ur. K. Bagić, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2009., str. 184–199., Prev. A. Dacka i M. Hopfer.
- Slamnig, Davor, „Salamama“, u: Bagić, Krešimir, *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*. Naklada MD, Zagreb, 2003., str. 21–26.

- Slamnig, Davor, „Salamama“, u: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story) lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, ur. K. Bagić, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2009., str. 20–25. Prev. A. Wilczek i A. Janiszewska.
- Tomić, Ante, „Pioniri maleni“, u: Bagić, Krešimir, *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*. Naklada MD, Zagreb, 2003., str. 207–214.
- Tomić, Ante, „Zuch chłopaki“, u: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story) lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, ur. K. Bagić, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2009., str. 200–207. Prev. K. Majerczyk.
- Tomić, Ante, „Zaboravio sam gdje sam parkirao“, u: Bagić, Krešimir, *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*. Naklada MD, Zagreb, 2003., str. 215–220.
- Tomić, Ante, „Zapomniałem gdzie zaparkowałem“, u: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story) lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, Ur. K. Bagić, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2009., str. 208–212. Prev. M. Maraszkievicz.
- Valent, Milko, „Igra fluida“, u: Bagić, Krešimir, *Goli grad. Antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*. Naklada MD, Zagreb, 2003., str. 29–35.
- Valent, Milko, „Taniec fluidu“, u: *Nagie miasto. Antologia chorwackiego krótkiego opowiadania (short story) lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, ur. K. Bagić, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2009., str. 28–33. Prev. K. Nowicka i M. Swędział.

ABSTRACT

Ivana Vidović Bolt

Phrasemes – a translator’s stumbling block

Translating conventional desemanticized relations between language units is one of the most challenging tasks for every translator. The search for an equivalent phraseme is the search for best translation solutions, but it does not always result with the translation of phraseme in L1 with a phraseme in L2 since a significant number of phrasemes cannot be replaced with an equivalent or approximate phraseological unit. This presentation will show techniques of phraseme translation and describe procedures of mapping L1 phrasemes to L2. The data encompasses Croatian phrasemes in literary translations to Polish. Special attention is given to culturologically marked phrasemes, desemanticized units which reflect different realities characteristic to the two selected language and cultural contexts.

Key words: *phrasemes; translation; equivalence; Croatian; Polish*

Tatjana Vučajnk¹, Emmerich Kelih²

Z besedami na jeziku oziroma problem
izbora frazemov za dvojezični
Slovensko-nemški tematski slovar:
osnovno in razširjeno besedišče

¹ Univerza v Celovcu, tatjana.vucajnk@aau.at

² Univerza na Dunaju, emmerich.kelih@univie.at

UDK: 811.163.6'243'373.7:811.112.2
81'373.7:37.091.3

izvorni znanstveni članak

V prispevku avtorja predstavljata načela izbora in načine podajanja frazemov v Slovensko-nemškem tematskem slovarju: osnovno in razširjeno besedišče, Grund- und Aufbauwortschatz Slowenisch-Deutsch (Kelih/Vučajnk 2018). Slovar je namenjen nemško govorečemu odraslemu, ki se slovenščine uči kot drugega ali tujega jezika. Vključitev frazemov v slovar izhaja iz dejstva, da je sporazumevalna zmožnost že na osnovni ravni omejena, če učeči se ne pozna določene količine frekventnih in uporabnih frazemov. Pri frazemih, ki so vključeni v slovar, so upoštevani raba frazemov v določenem tematskem polju, iztočnica, njegova struktura in pomen ter navedeni primeri običajne rabe. S psiholingvističnega vidika so frazemi definirani kot reproducirane enote, niso produktivni, ter hkrati pripadajo avtomatizmu v procesu jezikovne produkcije. Frazemi so tako v spominu zastopani kot zaključene narejene celote, skratka dolge besede, ki pri samem razumevanju niso prepoznane v dobessednem pomenu, ampak kar neposredno v frazeološkem pomenu. Zlasti pri sestavljanju slovarja je treba upoštevati različne stopnje ustreznosti med slovenskimi in nemškimi frazemi. V primeru ustreznosti 1 : 1 v obliki in pomenu posebna označitev v slovarju ni potrebna, medtem ko je manjkajoče ustreznosti potrebno izpostaviti. Na podlagi bogatega zbranega gradiva bodo predstavljeni osnovni tipi neustreznosti.

Ključne besede: didaktika tujega jezika; frazemi v osnovnem in razširjenem besedišču; kriteriji izbora; frekvenca

1. Uvod

Ideja o zasnovi slovarja, ki bo namenjen odraslemu učečemu se slovenščine kot drugega in tujega jezika, izhaja iz potrebe in želje odraslih učečih se, ki jih avtorja poučujeta v avstrijskem prostoru na univerzitetni ravni. Študenti so tovrstno potrebo po slovarju v slovenščini izrazili na jezikovnih vajah oz. predavanjih iz slovenščine, kar je tudi motiviralo avtorja o razmisleku in zasnovi le-tega. Prav tako je iz študentskih vrst prišla argumentacija, da za številne jezike že obstajajo različni slovarji osnovnega in razširjenega besedišča za jezikovni par z nemščino, npr. ciljni jezik italijanščina, francoščina, angleščina, švedščina, latinščina, španščina, tudi nemščina kot tuji jezik,¹ med katerimi pa je redek jezikovni par eden izmed slovanskih jezikov in nemščina. Avtorjem doslej znani slovarji v kombinaciji s slovanskim jezikom so ruščina,² poljščina in hrvaščina, izdani pri različnih založbah. Pri tovrstnih izdajah pa niso različne le založbe, kar je razvidno iz razpredelnice 1, ampak tudi zasnove in izvedbe: različen obseg besedišča, različne jezikovne ravni, različno navajanje primerov rabe, določeni imajo nanizane le iztočnice (med katerimi načeloma ni opaziti frazemov in pregovorov) in podane osnovne slovnične kategorije, poleg pa prevod v nemščino, avdiogradivo ipd.

¹ Grund- und Aufbauwortschatz Deutsch als Fremdsprache nach Themen.

² Slovarji z jezikovnim parom nemščina in še en jezik izhajajo v nemškem govornem prostoru.

Razpredelnica 1: Pregled³ slovarjev po različnih založbah

Založba	Naslov	Jeziki	Opombe	Dodatno gradivo
Langenscheidt	Langenscheidt Grund- und Aufbauwortschatz /.../	angleščina, španščina, italijanščina, francoščina, latinščina	Navedeni jeziki, razen latinščine, opredelitev od ravni A1 do B2. Različne izdaje. Z barvami označeno razširjeno besedišče. Komentarji za določene kulture ipd. situacije. Obseg besedišča: 9000. Primeri rabe.	Audio gradivo za prenos. E-knjiga – francoščina.
PONS	Grund- und Aufbauwortschatz /.../	angleščina, latinščina, francoščina, španščina, italijanščina	Raven A1 do B2. Obseg besedišča: 9000. Barvno ločevanje ravni, ogromno primerov rabe.	MP3; appi z vajami za besedišče.
Klett	Thematischer Grund- und Aufbauwortschatz /.../	angleščina, ruščina, latinščina, francoščina, italijanščina, španščina, grščina	Različne izdaje. Obseg besedišča različen, 10.000. Barvno ločevanje ravni. Določeni primeri rabe.	Določene izdaje poseben delovni zvezek z vajami, MP3. Določene tudi v E-knjigi.
Hueber	/.../ Grund- und Aufbauwortschatz	ruščina, švedščina, angleščina, francoščina, španščina, italijanščina (poljščina) ⁴	Raven A1 do B2; vse iztočnice nimajo primerov rabe; rubrike z dodatnimi informacijami o rabi, izgovoru, slovnici, kulturi. Obseg besedišča: 8000 (razen švedščina 6000); z barvami označeno razširjeno besedišče.	Določene izdaje z gradivom za prenos za učitelje.

³ Navajamo avtorjem znane založbe in jezike.

⁴ Gradivo le z naslovom *Grundwortschatz* in ga omenjamo zaradi slovanske jezikovne skupine.

Založba	Naslov	Jeziki	Opombe	Dodatno gradivo
Lextra	Grund- und Aufbauwortschatz nach Themen A1-B2	ruščina, angleščina, francoščina, nemščina kot tuji jezik s prevodom v arabščino, španščina, kitajščina, portugalščina, italijanščina	Obseg besedišča: 4000. Besedišče razdeljeno do 2000 in nad 2001. Primeri rabe.	Delovni zvezki.
Buske	Grund- und Aufbauwortschatz /.../	hrvaščina, švedščina	Raven A1 do B1. Različen obseg besedišča: 9000. Ločitev na osnovno in razširjeno besedišče. Dodatne informacije o deželi, rabi, idiomatiki. Nekateri primeri rabe.	E-knjiga.
Compact	/.../ Grund- und Aufbauwortschatz	angleščina, italijanščina, španščina, francoščina (poljščina, ruščina) ⁵	Izvod ni dosegljiv.	

Iz razpredelnice 1 je razvidno, da so v ospredju tisti jezikovni pari, za katere se predvideva, da se bodo tudi dobro prodajali. Opozoriti je treba tudi, da imajo določene založbe različne kombinacije gradiv, ki so privlačne za učečega se ter ga motivirajo in nagovarjajo.

2. Izbor frazemov pri usvajanju tujega jezika

Na tem mestu ne želimo tematizirati definicije frazemov, saj frazeme v prispevku razumemo kot „jezikovne zgradbe, ki so v večji ali manjši meri ustaljene besedne zveze, ki jim pomena ne moremo (v celoti) izpeljati iz pomena njihovih sestavin in so potemtakem vsaj delno idiomatizirane“ (Petrič 2014: 183). Izbor fra-

⁵ Gradivo le z naslovoma *Polnisch Grundwortschatz* in *Russisch Grundwortschatz* omenjamo zaradi slovanske jezikovne skupine.

zemov za tujejezičnega govorca se v strokovni literaturi vedno znova tematizira in reflektira, a so vprašanja izbora še vedno odprta in v veliki meri prepuščena tako učitelju kot učečemu se. Kot trije odločujoči kriteriji, ki vplivajo tudi na stopnjo obvladanja frazemov, se navajajo frekventnost⁶ frazema, poznanost frazema in vsebina poimenovanja (Hallsteinsdóttir 2013: 146). Za tujejezičnega učečega se sta pri razumevanju frazema odločujočega pomena še povezanost frazema z določenim semantičnim poljem in didaktična relevantnost.⁷ Usvajanje frazemov pojmujeemo s psiholingvističnega vidika kot reproducirane enote, kot usvajanje stavkov, stavčnih struktur, zato sodijo k avtomatizom,⁸ ki se jih je treba naučiti, utrditi in uporabiti. Kadar govorimo o relevantnosti frazema, se odpira še vprašanje aktualnosti/zastaranja frazema, hkrati pa tudi prenovitve frazemov, s katerimi se tujejezični učeči se srečuje v vsakodnevni tako govorni kot pisni komunikaciji.

Predmet raziskav je tudi frazeološki minimum oz. optimum, za katerega pa menimo, da ga je treba aktualizirati in ažurirati, saj je podvržen družbenim, jezikovnim in kulturnim spremembam v času. Na aktualnost in relevantnost pri pregovorih za jezikovni par nemščina – slovenščina je opozorila Kacjan (2013), ki izpostavlja projekt *SprichWort*, v katerem je bil na podlagi korpusnih in prezenčnih analiz izdelan seznam 300 frekventnih nemških pregovorov, za katere so iskali ustreznike v slovenščini, madžarščini, češčini in slovaščini, pri čemer so ostala vprašanja njihove realizacije v navedenih jezikih ter aktualnosti in relevance odprta.

Funkcija frazemov v slovarju je približevanje jezikovni rabi, s katero se učeči se srečuje pri komunikacijskem pristopu usvajanja jezika. Frazeološke enote so del približevanja realnim in pogostim situacijam, ki so v ospredju tega pristopa, hkrati pa omogočajo tudi popestritev in živahnost jezika, kar sledi tridelnemu principu didaktike frazeologije z zaznavanjem frazemov, razumevanjem in uporabo v določenem kontekstu obstoječega semantičnega polja. Rigler Šilc (2011) navaja, da je za pridobivanje frazeološke kompetence potrebna določena stopnja predznanja jezika, ob tem pa še visoka motivacija, saj bo tako učeči se pri učenju frazeologije uspešnejši. Frazeološke enote uporabniki slovenščine kot prvega jezika pogosto uporabljajo, saj omogočajo živahno komunikacijo in privlačnost jezika, pri učečih se tujega jezika pa so zaradi soočanja z vsakodnevno govorno in pisno komunikacijo prisotne na receptivni ravni, na ravni zaznavanja frazemov, medtem ko na pro-

⁶ Izrazi so prevod avtorjev za *Frequenz, Disponibilität/Geläufigkeit* in *onomasiologische Gliederung/Zuordnung zu Konzepten*.

⁷ Didaktična relevantnost tukaj kot ključna elementa vključuje relacijo učeči se – učitelj oz. obrnjen učitelj – učeči se, kjer gre za interakcijo in učno klimo v času kontaktnih ur, npr. *vest me peče; papir vse prenese; kdor riskira, profitira; pa smo mislili, da smo na konju*.

⁸ Avtomatizem je tukaj primerljiv s poštevanko, le z razliko, da je tukaj izbor frazemov še dokaj nedorečen.

duktivni ravni manj oz. v okrnjeni obliki. Frazeološke enote so del usvajanja besedišča, pri katerih je treba zagotoviti in predstaviti obravnavo tako z jezikovno-analitičnega, tematskega, kreativnega in komunikacijskega aspekta (Mückel 2013: 37). Izpostavljalo naj bi se jih ne kot posebne jezikovne enote, temveč kot enote, ki s svojo strukturo in specifičnim delovanjem součinkujejo z ostalimi jezikovnimi vsebinami (prav tam).

Frazeološke enote so tako v podobnem položaju kot posredovanje kulture, posredovati jih je potrebno od samega začetka usvajanja jezika, saj je to proces, ki traja.

„Kulturne vsebine je treba skrbno načrtovati in jih posredovati učencem že na samem začetku poučevanja. S poučevanjem kulture ne moremo čakati do takrat, ko imajo učenci že visoko stopnjo jezikovnega znanja, ker te stopnje ne doseže veliko učencev.“ (Skela 2009: 281)

Frazeološke enote s tega vidika prištevamo k vedenjski kulturi,⁹ k značilnim konverzijskim obrazcem (npr. psovke, vljudnostni obrazci, kletvica, pregovor, pozdrav), ki je za potrebe tujejezikovnega učečega se izrednega pomena za izvajanje uspešne komunikacije.

„Zaradi dejstva, da gre pri vedenjski kulturi za vedenjske vzorce, navade, običaje, vrednote, konverzijske obrazce, neverbalno komunikacijo ipd., je ta del kulture za uspešno komunikacijo gotovo najpomembnejši. Če se učenec želi ustrezno vesti v okolju ciljnega jezika, mora usvojiti ne le kognitivno, temveč tudi izvedbeno znanje vedenjskih vzorcev.“ (Skela 2009: 281)

3. Skupni evropski jezikovni okvir – SEJO

Vključenost frazeološke kompetence v Skupni evropski jezikovni okvir (SEJO) je podana z opisniki predvsem na ravni učinkovitega uporabnika, npr. za raven C1, avdiovizualno sprejemanje – gledanje televizije in filmov:

„Lahko sledi filmom, v katerih se v veliki meri uporabljajo sleng in idiomatski izrazi.“ (SEJO 2011: 95)

Opisniki za razpon besedišča prav tako na ravneh učinkovitega uporabnika uporabljajo poimenovanje idiomatika:

⁹ Skela (2009: 280) navaja, da se za namene tujejezikovnega poučevanja kultura deli v tri tipe, in sicer: a) informativna kultura; b) vedenjska kultura; c) kultura (umetniških in literarnih) dosežkov.

raven C2:

„Ima zelo bogato besedišče, obvlada idiomatiko in pogovorne prvine ter pozna konotativne ravni pomena.“ (SEJO 2011: 136)

raven C1:

„Ima bogato besedišče, kar mu omogoča, da se vrzelim izogne s parafraziranjem. Le redko je opazno, da išče ustrezen izraz ali da uporablja strategijo izogibanja; obvlada idiomatiko in pogovorne prvine.“ (SEJO 2011: 126)

SEJO predvideva rabo frazeoloških enot, samega nabora frazeoloških enot ni¹⁰, prav tako pa tudi ni umeščanja posameznih frazeoloških enot na določeno jezikovno raven.

4. Sporazumevalni prag

Sporazumevalni prag (2004) za slovenščino je osrednja referenca, ki umešča posamezne besede oz. besedne zveze v določena tematska področja za doseganje ravni B1 po SEJO. V uvodu omenjene publikacije je zapisano, da naj bi sicer z izbranimi besedami oz. besednimi zvezami učeči se dosegal raven B1, a naj bi po predelanem gradivu že bil na ravni B2. Med naborom besed oz. besednih zvez (stavčnih struktur) po različnih tematskih področjih se pojavi nekaj pragmatičnih frazemov (npr. *Dober tek!*, *Srečno pot!* ipd.). Podobno je tudi v sporazumevalnem pragu za hrvaščino,¹¹ npr. *Sretan put!*, *Dobro došli!*, *Ugodan odmor!*, *Lijepo se provedite!*. Navajanje pragmatičnih frazemov je na tej ravni razumljivo, saj je to raven samostojnega uporabnika, poleg pa se obseg besedišča razširi s posebnimi področji lastnega udeleževanja, ki uporabnika zanimajo (npr. učenje jezika, šport ...). V publikaciji *Hrvatski B2, Opisni okvir referentne razine B2* pa so ob posameznih tematskih sklopih navedene še frazeološke enote (npr. *zli jezici*, *živjeti kao bubreg u loju*, *Kod kuće je najlepše* ipd.), saj naj bi na tej ravni uporabnik že tvoril različna besedila:

„Razume glavne ideje v kompleksnem besedilu tako o konkretnih kot abstraktnih temah, vključno z razpravami s svojega strokovnega področja. V medosebnih stikih govori dovolj tekoče in spontano, da njegova komunikacija z domačimi govorniki ni naporna ne zanj in ne za sogovornika. Tvoriti zna jasno, poglobljeno besedilo iz širokega

¹⁰ Izjemoma so navedeni določeni primeri, ki imajo ponazoritveno vlogo.

¹¹ Kot primerjavo smo vzeli bližnji južnoslovanski jezik; Hrvatski B1, *Opisni okvir referentne razine B1*, 2013.

razpona tem in razložiti stališče o nekem aktualnem vprašanju, tako da pojasni prednosti in pomanjkljivosti različnih možnosti." (SEJO 2011: 46)

5. Učbeniki za učenje slovenščine kot drugega/tujega jezika

Učbeniki za slovenščino kot drugi/tuji jezik Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik na začetniških ravneh uvajajo zlasti pragmatične frazeme. Za raven B1¹² serije učbeniškega kompleta *Slovenska beseda v živo 2* je podan nabor frazeoloških enot v posebni popestritveni rubriki *Preoblečene besede*,¹³ ki so tematsko povezane z enoto. V učbenikih serije *Slovenska beseda v živo 2* in 3 so torej prvič umeščene frazeološke enote¹⁴ na tiste jezikovne ravni SEJO, kjer gre že za samostojnega in učinkovitega uporabnika jezika; na začetniških ravneh pa te obsegajo pragmatične frazeme. V učbenikih za višje jezikovne ravni pa frazeološke enote izhajajo v večini iz besedil, tako da je učečim se z vidika rabe frazeoloških enot lažje prepoznati in razumeti frazeološke enote in pomene iz konteksta, nato pa jih tudi uporabiti v spremenjeni situaciji oz. kontekstu.

6. Zasnova Slovensko-nemškega tematskega slovarja: osnovno in razširjeno besedišče

Zasnova *Slovensko-nemškega tematskega slovarja: osnovno in razširjeno besedišče* (Kelih/Vučajnk 2018) se je opirala na sorodne slovarje iz nemškega (avstrijskega) govornega prostora, pri dokončni odločitvi pa so bili upoštevani zlasti tisti jezikovni pari, ki vključujejo katerega od slovanskih jezikov. Avtorja sta želela z izbiro iztočnic in sobesedilnih primerov naslovnike pritegniti tako z uporabnostjo kot živahnostjo primerov, ki bodo predstavili rabo knjižnega jezika na meji s pogovornim jezikom in vsakdanjo komunikacijo. Vodilo slovarja je uporabnikom podati osnovne komunikacijske vzorce in strukture, ki jih je mogoče uporabljati v vsakodnevni komunikaciji z govorcji slovenščine.

¹² Umestitev učbenikov na določeno raven SEJO glej na http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/odrasli/Dolgan/SDTJ_program_zadnja_3.dec14_01.pdf, dostop 6. 2. 2019.

¹³ Navedeni so frazemi in pregovori.

¹⁴ Frazeološke enote – frazemi in pregovori. Rigler Šilc (2017: 144) deli frazeme na pragmatične frazeme, frazeme in pregovore, pri čemer delitev povzema po Nataši Jakop (2006).

7. Izbor frazemov v *Slovensko-nemškem tematskem slovarju: osnovno in razširjeno besedišče*

V slovar so vključene tako iztočnice oz. njihova raba v kontekstualnem primeru in vključenost v frazeološke enote na ravni knjižnega jezika, kot tudi tiste, ki se pojavljajo v pogovornem jeziku. Izbor frazeoloških enot je s tega vidika zagotovo povezan z mentalnim slovarjem avtorjev (tudi pokrajinsko zaznamovanostjo), kjer je v ospredju semantično polje slovarja, živahnost in živost posamezne enote, hkrati pa tudi pogovornost, saj se v govorjenem jeziku uporablja tudi frazeološke enote, ki so v knjižnem jeziku sicer označene kot vulgarne, npr. *Ne serji ga! Drži gobec!*.

V slovarju so kot iztočnice navedene tudi stalne besedne zveze. Dokaj netradicionalna odločitev navajanja iztočnic v slovarju izhaja iz dolgoletne prakse poučevanja, ki je pokazala, da učeči se razumejo posamezne sestavine stalne besedne zveze, ne razumejo pa pomena celote, npr. *službeno potovanje, zaščitno sredstvo, osebni zdravnik*.

Za izbor frazemov so bili določeni naslednji kriteriji:

- upoštevanje tematskih področij in iztočnice;
- razpoložljivost frazemov, ko prvič pomislimo na določeno temo oz. iztočnico v tem tematskem področju;
- osnovno ali razširjeno besedišče;
- občutek (jezikovni čut) na podlagi izkušenj poučevanja;
- „živahnost“ frazemov – motivacijska naravnost, privlačnost izraznih sredstev;
- pogostost osnovne iztočnice v korpusih slovenskega knjižnega jezika (Gigafida, FIDAPlus).

8. Frazemi glede na tematska področja v slovarju

Predstavljamo nekaj tematskih področij, pri katerih se v primeru rabe ali kot iztočnica pojavlja frazeološka enota.

Pri **osnovnem besedišču** prevladujejo primerjalni frazemi. Izbor teh pa ni pogojen le s primerjalnim *kot*, poskušamo prikazati tudi komunikativno komponento, s katero izražamo občutja.

Razpredelnica 2: Pojavnost frazeološke enote glede na semantično polje

Osnovno besedišče	Razširjeno besedišče
Živali (16)	Jezikovne kompetence (10)
Gastronomija (11)	Ljubezen in ločitev (6)
Telo (10)	Telo (7)
Značaj (4)	Gastronomija (5)
	Zdravstveno stanje (5)

Največ frazeoloških enot je pri semantičnih poljih živali, telo in gastronomija, kar je tudi v kontekstu SEJO, saj so jezikovne kompetence na ravni osnovnega uporabnika povezane z osebnimi interesi in njegovim bližnjim okoljem.

8.1. Frazeološke enote s sestavino za poimenovanje živali

V frazeološkem slovarskem gradivu so precej številčno zastopani primerjalni frazemi z zoonimno komponento. Ti pa niso zanimivi le zaradi poimenovanj živali, temveč tudi zaradi struktur, ki so (lahko) predmet začetniških ravni usvajanja jezika.

Živali (16): Svoboden je kot ptica. Uf, kakšna svinja! Pijan kot svinja. Debel je kot prašič. Umij se, ti pujs! Bil je reven kot cerkvena miš. Oh, kakšen osel! Spet je bil on grešni kozel. Lev je kralj živali. Pogumen je kot lev. Priden je kot mravlja. Pes, ki laja, ne grize. Zvit je kot lisica. Lačen sem kot volk. Sitna je kot muha. Rdeč je kot kuhan rak.

8.2. Frazeološke enote s sestavino za poimenovanje dela telesa in značaj

Da je leksikalno-semantična kategorija frazemov s semantičnega polja telo zastopana s takšno številčnostjo, ni naključje, saj imajo telo in deli človeškega telesa za človeka osrednji eksistencialni pomen, z njimi se človek izraža, od njih je odvisen, z njimi se preživlja. „Somatski frazeologemi veljajo za jezikovno univerzalijo, ki lahko obsega tudi do tretjine celotne frazeologije nekega jezika, /.../ se medsebojno razlikujejo po vlogi, ki jo imajo znotraj njih posamezne leksikalne enote (somatizmi)“ (Mutavdžić, Todorović, Kampouris 2011: 13). Leksikalno-semantični del teh frazeologemov je samostojen podsistem v sklopu celote frazeološkega sistema določenega jezika. (prav tam)

Telo (10): Živi na veliki nogi. Ti si moja desna roka. Ima dve levi roki. Slovnicu ima v malem prstu. Odšla je z dolgim nosom. Obrnil mu je hrbet. Me vlečeš za nos? Jeza škoduje lepoti. Sosega ima oster jezik. Z očmi jo je slačil.

V shemi za samoocenjevanje SEJO na ravni A2 je pri govorjenju predvideno, da zna učeči se uporabiti vrsto besednih zvez in stavkov, s katerimi lahko na preprosto način opiše svojo družino in druge ljudi (SEJO 2011: 48). Za doseganje te kompetence je treba poleg zunanjšega opisa človeka dodati še notranji opis človeka, kamor prištevamo tudi značaj.

Značaj (4): *Ta človek je tiha voda. Obljuba dela dolg. Pridna je kot čebela. Ima težek značaj.*

8.3. Frazeološke enote s sestavino s področja gastronomije

Pri usvajanju kulinarične leksike se učeči se pri rabi zelo hitro srečuje z jezikovnimi strukturami, pa tudi s pomenskimi¹⁵ enotami, ki so z vidika koncentričnega podajanja slovnice že predmet višjih jezikovnih ravni. Presečnost slovnično-prevajalne in komunikacijske metode poučevanja drugega/tujega jezika je na tem področju še toliko pomembnejša, saj je vsakdanja komunikacija na tej ravni s pomenskega vidika za uporabnika lahko tudi eksistencialnega pomena, kar je poleg kompetence znati opisati sebe in lasten bližnji prostor v konkretni komunikacijski situaciji osnova ustrezne rabe.

Gastronomija (11): *Dober je kot kruh. Do grla sem te sita. Napil se je kot žolna. Ta pa ima nekaj soli v glavi. To je pa bil trd oreh. Rad pogleda globoko in kozarec. V vinu je resnica. Včeraj je bil pijan kot krava. Včeraj smo žurali, danes pa imam mačka. Danes sva zares imela krompir. Trgovski centri rastejo kot gobe po dežju.*

Pri semantičnih poljih v okviru osnovnega besedišča je tako 69 frazeoloških enot z različno strukturo, ki se v prvi vrsti ne naslanja na zahtevnost jezikovne oz. skladišne¹⁶ strukture frazeoloških enot, temveč na pomenski in pragmatični pomen le-teh.

Na ravni **razširjenega besedišča** je že opaziti višjo raven pomenske zahtevnosti na ravni frazeološkega pomena. Številčnost frazeoloških enot po semantičnih poljih se tudi po SEJO razširi na uporabnikov širši družbeni in kulturni prostor, saj se lahko „tudi nepripravljen vključim v pogovor, povezan s splošnimi temami, temami, ki me osebno zanimajo, ali takimi, ki zadevajo vsakdanje življenje (npr. družino, hobije, delo, potovanja in aktualne dogodke“. (SEJO 2011: 48)

¹⁵ Učečega naučimo osnovnega besedišča, v konkretni situaciji pa ne razume več pomena, npr. ko v gostilni prebere jedilni list, na katerem piše goveja juha, zelenjavna lazanja, ne razume pomena stalne besedne zveze.

¹⁶ Vse prepogosto smo priča izogibanju določenih struktur, ker se jih pojmuje kot prezahtevnost slovnice oz. so cenzurirane s strani učitelja oz. pristojnih.

Jezikovne kompetence (10): *Končno smo našli skupni jezik. Šparaj jezik! (pog.) Kdor jezika špara, kruha strada. Ima dolg jezik. Besedo imam na jeziku. Drži besedo. Vzel si mi z jezika. Beseda ni konj. Rečeno – storjeno. Nisva še našla skupnega jezika.*

Telo (7): *Držim pesti. Voda mi teče v grlo. S trebuhom za kruhom. Besedo imam na jeziku. Ta človek je brez srca. Ne serji ga! (vulg.) Sosed je bil vedno v trn v peti.*

Zdravstveno stanje (5): *Zdrav je kot dren. Za vsako bolezen raste rožica. Zdrav duh v zdravem telesu. S potovanja smo se vrnilo živi in zdravi. Že nekaj dni sem v slabi formi.*

Ljubezen in ločitev (6): *Imel je srečo v nesreči. Sedi kot kup nesreče. Hitro se je poslovil. Na vaše življenje sijejo žarki ljubezni. Naj počiva v miru! Položili so ga k zadnjemu počitku.*

Gastronomija (5): *V grlu se mi je naredil cmok. Sita sem kot boben. Debel je kot sod. Kosovo je še vedno sod smodnika. Ne soli mi pameti.*

Razširjeno besedišče obsega 66 frazeoloških enot, med katerimi se še vedno z veliko številčnostjo pojavljajo semantična polja telo, zdravstveno stanje, ljubezen in ločitev, kar je vezano na splošne teme. Najobsežnejše pa je področje jezikovnih kompetenc, ki so povezane z zunanjim kontekstom jezikovne rabe izobraževanja. S tovrstnimi frazeološkimi enotami pa se bo učeči se lahko sporazumeval tudi na ravni B2, kot je v opisu v shemi za samoocenjevanje:

„Lahko se izražam precej tekoče in spontano, tako da se brez večjih težav sporazumevam z domačimi govorci. Lahko se vključim v razprave o splošnih temah in z utemeljitvami zagovarjam svoja stališča.“ (SEJO 2011: 49)

9. Ekvivalenčna razmerja

Pri pripravi dvojezičnega slovarja s frazeološkim gradivom imajo pomembno vlogo tudi ustrezniki v jezikovnem paru. Zgoraj predstavljeni princip usvajanja/podajanja besedišča je viden tudi pri posredovanju ustreznikov v nemščini, kjer sta avtorja pri podajanju frazeoloških enot z ustrezniki v nemščini pojmovala te kot že znane in razumljive, zato jih posebej nista niti označevala kot frazeološko gradivo s kvalifikatorjem (phraseo).

Tukaj se naslanjamo na ekvivalenčna razmerja:

- a) frazeološka enota ima 1 : 1 ustreznico v nemščini:

Živi na veliki nogi. – Er lebt auf großen Fuß.; Rečeno – storjeno. – Gesagt – getan.; Pes, ki laja, ne grize. – Ein Hund der bellt, beißt nicht.; Bil je rdeč kot kuhan rak. – Er war rot wie ein (gekochter) Krebs.; Počutil se je kot peto kolo. – Er fühlte sich wie das fünfte Rad (am Wagen).; Naj počiva v miru! – Ruhe in Frieden.

- b) frazeološka enota ima ustreznico, ki je semantično in idiomatsko delno primerljiva:

V tem grmu tiči zajec. – Da liegt der Hase im Pfeffer (wörtlich: in diesem Gebüsch steckt der Hase!); Že leta je na igli. (umgs) – Er/Sie hängt schon seit Jahren an der Nadel.; Me vlečeš za nos? – Machst du dich lustig über mich? (wörtlich: ziehst du mich an der Nase?); Do grla sem te sita. – Einer Sache überdrüssig sein/die Nase voll haben. (wörtlich: satt bis zum Hals sein).

- c) frazeološka enota ima prevodno ustreznico v nemščino, ki je opisna in neidiomska:

Ne mi soliti pameti. – Du brauchst mir nicht ins Handwerk zu pfeuschen! Du brauchst mir nicht frech zu kommen (wörtlich: jemanden den Verstand salzen).; Dober je kot kruh. – Du bist verdammt gut. (wörtlich: gut wie Brot sein); Ali si za luno? – Bist du verrückt? (wörtlich: bist du hinterm Mond); S trebuhom za kruhom. – Sich auf Arbeitssuche in die Fremde begeben (wörtlich: Mit dem Bauch nach dem Brot); Šparaj jezik! (umgs) – Pass auf, was du sagst! (wörtlich: Spare die Zunge); Živi na koruzi. – Er/Sie lebt in einer unehlichen Beziehung/in wilder Ehe (wörtlich: Er/Sie lebt auf Mais).

10. Sklep

Frazeološke enote so na tem mestu posredovane ne le kot popestritvena kategorija, temveč tudi kot komunikacijska in pragmatična komponenta, ki učečemu omogoča doseganje kompetenc na ravni samostojnega in učinkovitega uporabnika. Vsekakor pa je bilo z izborom frazemov za slovar opozorjeno tudi na tisti del jezika, ki naj bi učečemu se premagal premostiti razkorak med jezikom v učilnici in konkretni interakciji z domačim govorcem pri tem uporabljajoč vsaj delno najbolj znane in pogoste frazeme.

Literatura

- Ferbežar, Ina, Knez, Mihaela, Markovič, Andreja, Piriš Svetina, Nataša, Schlamberger Brezar, Mojca, Stabej, Marko, Tivadar, Hotimir, Zemljarič Miklavčič, Jana, *Sporazumevalni prag za slovenščino 2004*, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport, Ljubljana 2004.
- Hallsteinsdóttir, Erla, „Phraseologie im GER und Detsch als Fremdsprache: Wieso, weshalb, warum?“, v: *Več glav več ve, Frazeologija in paremiologija v slovarju in vsakdanji rabi*, ur. Vida Jesenšek, Saša Babič, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko/ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Maribor/Ljubljana, 2014, str. 140–159.
- Hrvatski B1: Opisni okvir referentne razine B1*, ur. Grgić Ana, Gulešić Machata, Milvia, Nazalevc Čučević, Iva, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF press, Zagreb, 2013.
- Hrvatski B2: Opisni okvir referentne razine B2*, ur. Gulešić Machata, Milvia, Grgić Ana, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF press, Zagreb, 2015.
- Jakop, Nataša, *Pragmatična frazeologija*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana, 2006.
- Kacjan, Brigita, „Sprichwörter zwischen korpusbasierter Frequenzanalyse und DaF-Wörterbüchern“, v: *Phraseologie im Sprachunterricht und in der Sprachendidaktik*, Maribor: Mednarodna založba oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 94), Maribor, 2013, str. 71–87.
- Kelih, Emmerich, Vučajnk, Tatjana, *Slovensko-nemški tematski slovar: osnovno in razširjeno besedišče 4500 gesel, frazemov in stavčnih primerov. Grund- und Aufbauwortschatz Slowenisch-Deutsch. 4500 Lemmata, Phrasen und Satzbeispiele*. Klagenfurt/Celovec – Wien/Dunaj: Mohorjeva/Hermagoras, 2018.
- Kržišnik, Erika, „Zoonimi v slovenskih frazeoloških primerah“, 2014, https://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Krzišnik%20za%20WEB.pdf, dostop 4. 1. 2019.
- Mutavdžić, Predrag, Todorović, Darko, Kampouris, Anastassios, „O nekaterih somatizmih v grškem in srbskem jeziku“, 2011, <https://revije.ff.uni-lj.si/keria/article/download/4077/3780>, dostop 4. 1. 2019.
- Mückel, Wenke, „Phraseme im muttersprachlichen Deutschunterricht: eine exemplarische Untersuchung von Sprachbüchern der Sekundarstufe I“, v: *Phraseologie im Sprachunterricht und in der Sprachendidaktik*, Maribor: Mednarodna založba oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 94), Maribor, 2013, str. 19–43.
- Petrič, Teodor, „Multifaktorielle Analyse der rezeptiven Verarbeitung von idiomatischen Phrasemen im Deutschen als Fremdsprache“, v: *Več glav več ve, Frazeologija in paremiologija v slovarju in vsakdanji rabi*, ur. Vida Jesenšek,

Saša Babič, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko/ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Maribor/Ljubljana, 2014, str. 182–210.

Rigler Šilc, Katarina, „Razumevanje frazemov pri učenju in poučevanju slovenščine kot drugega/tujega jezika“, *Jezik in slovstvo*, 56, 5-6, Ljubljana, 2011, str. 93–108.

Rigler Šilc, Katarina, *Frazeološka kompetenca slovenskega mladostnika*, doktorska disertacija, 2017, <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=112610&lang=slv>, dostop 14. 4. 2018.

Skela, Janez, „Tujejezikovna učna gradiva za pouk v otroštvu“, v: Pižorn, Karmen (ur.): *Učenje in poučevanje dodatnih jezikov v otroštvu*, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana, 2009, str. 246–289.

Skupni evropski jezikovni okvir, http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/SEJO_komplet_za_splet.pdf, dostop 4. 1. 2019.

ZUSAMMENFASSUNG

Tatjana Vučajnk, Emmerich Kelih

Es liegt mir auf der Zunge bzw. das Problem der Auswahl für ein zweisprachiges thematisches Slowenisch-Deutsch Wörterbuch: Grund- und Aufbauwortschatz

Im Beitrag werden die Auswahlkriterien und die Form der Darstellung von Phrasemen, die bei der Erstellung des zweisprachigen thematischen Slowenisch-Deutschen Wörterbuches: Grund- und Aufbauwortschatz (Kelih/Vučajnk 2018) zur Anwendung gekommen sind, vorgestellt. Das Wörterbuch ist für Erwachsene konzipiert, die Slowenisch als L2- bzw. als Fremdsprache erwerben. Ausgangspunkt ist die Überlegung, dass die kommunikative Kompetenz bereits auf der Grundstufe eingeschränkt ist, sofern nicht eine bestimmte Anzahl von frequenten bzw. bekannten Phrasemen bekannt ist. Daher wurde bei der Erstellung des Wörterbuches versucht einer Reihe von Phrasemen in den jeweiligen lexikalisch-semanticen Untergruppen zu berücksichtigen, inkl. eines entsprechenden Verwendungskontextes. Geht man davon aus, dass Phraseme aus psycholinguistischer Sicht als reproduzierte und unproduktive Einheiten anzusehen sind deren Inhalt nicht direkt erschlossen werden kann, ist im Kontext der zweisprachigen Lexikographie in besonderer Weise auf die fehlende Äquivalenz zwischen den slowenischen und deutschen Phrasemen zu achten. Die fehlende Äquivalenz ist darüber hinaus als ein graduiertes Phänomen aufzufassen. Bei der Erstellung des Wörterbuches wurde vor allem fehlenden 1:1 Entsprechungen besondere Aufmerksamkeit geschenkt, zumal diese auch aus fremdsprachdidaktischer Sicht eine Herausforderung darstellen.

Schlüsselwörter: *Fremdsprachendidaktik; Phraseme; Grundwortschatz; Aufbauwortschatz; Selektionskriterien; Frequenz*

ISBN 978-953-7975-86-9

9 789537 975869